

Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі

Министерство образования и науки
Республики Казахстан

Ministry of Education and Science
of the Republic of Kazakhstan

**М. Әуезов атындағы ОҚМУ
ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ**

**НАУЧНЫЕ ТРУДЫ
ЮКГУ им. М. Ауэзова**

**TRANSACTIONS
of M. Auezov SKSU**

№4(31)

2014

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

М.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ М.АУЭЗОВА

М.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҚМУ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ ЮКГУ ИМ. М.АУЭЗОВА

№4 (31)

ШЫМКЕНТ 2014

***М.Әуезов атындағы
ОҚМУ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ***

***НАУЧНЫЕ ТРУДЫ ЮКГУ
им. М.Ауэзова
№4 (31) 2014***

Меншік иесі: М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

Собственник: Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова

РЕДАКЦИОННОЕ СЛОВО:

Бас редактор: Мырхалықов Ж.Ү. - М.Әуезов атындағы ОҚМУ ректоры, т.ғ.д., профессор, ҰҒА корреспондент мүшесі.

Редакциялық алқа мүшелері: Сатаев М.И. – төрағаның орынбасары, ГЖ және ХБ жөніндегі проректор, т.ғ.д., профессор, ҰҒА корреспондент мүшесі; Горяинов К.К. – з.ғ.д., профессор, Ресей Федералды қызметінің жазасын орындау ҒЗИ, Ресей; Дырка Стефан – э.ғ.д., профессор, экономика ғылымдарының докторы, Верхнесилез экономикалық университеті, Польша; Меор Мохаммед Фаред – ассоциациялық профессор, Путра университеті, Малайзия; Олден А. - академик, Лондон Батыс университетінің есептеуші техника және технология мектебі, Ұлыбритания; Окуян М.Д. - профессор, Балыкесир университеті, Түркия; Линда Лоутон - PhD докторы, профессор, Робер Горден атындағы университеті, Ұлыбритания; Мохд Хасан Бен Селамат - PhD докторы, профессор, Малайзия университеті, Малайзия; Ивахненко А.П. - PhD докторы, директор, Мұнай зерттеу орталығы, Heriot-Watt университеті, Шотландия; Елизавета Ф. - PhD докторы, профессор, Басел университеті, Австрия; Мишо Ж. - т.ғ.д., профессор, Лорейн университеті, Франция; Петров В. - доктор, профессор, Левон Католик университеті, Бельгия; Радюк С.Н. - PhD докторы, ассоциациялық профессор, Оңтүстік әдістемелік университеті, АҚШ; Славинская Н.А. - бас ғылыми қызметкері, неміс аэрокосмостық агенттігі, Германия; Жонго Ок - PhD докторы, профессор, Сеул ұлттық техникалық университеті, Корея, Беккерман М. - профессор, Ньюарк университеті, АҚШ; Крючкова О.Ю. - ф.ғ.д., профессор, Н.Г.Чернышевский атындағы Саратов мемлекеттік университеті, Ресей; Марфенин Н.Н. - б.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Бишімбаев У.Қ. - т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Жұрынов М.Ж - х.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Айменов Ж.Т. – т.ғ.д., профессор; ҚР ҰЖҒА академигі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан Байтанаев Б.А - т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Калменов Т.Ш. – ф-м.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Молдабеков Ш.М. – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰИА, Қазақстан; Надиров Н.К. – х.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Есимов Б.О. – г-м.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Шакиров Б.С. - т.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Қалыбекова А.А. - п.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Мұсаева Н.Р. - филос.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Мырзахметов М. - ф.ғ.д., профессор, Қазақстан; Назарбекова С.П. – х.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Ташимов Л.Т. – т.ғ.д. профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; А.Құлымбетова - ф.ғ.д. М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Ниязбекова Р.К. - э.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Волненко А.А. - т.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ; Тлеулов Э.М. – п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ.

**ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ӘОЖ 541.16

А.А. Атамкулов

Әлеуметтік-гуманитарлық университет, Шымкент, Қазақстан
НАНОТЕХНОЛОГИЯ - КЕЛЕШЕГІ ҮЛКЕН ҒЫЛЫМ САЛАСЫ

Андатпа: Мақалада нанотехнология, нанотехнологиялық ғылым жөніндегі зерттеулердің нәтижесі келтірілген. Нанотехнологияның әдістері қолданылатын негізгі өнеркәсіп және ғылым салалары көрсетілген. Нанотехнологияның келешегі үлкен екені атап өтілген.

Кілттік сөздер: нанотехнология, нанотехнологиялық ғылым, нанобөлшектер, нанотүтікшелер, фуллерендер

Соңғы кездерде дүние жүзінің дамыған мемлекетерінде, атап айтқанда, АҚШ, Канада, Ресей, Ұлыбритания, Жапония, Германия, Италия, Қытай және т.б. ұлы мемлекеттерде нанотехнология ғылымы қарқынды дамып келеді. Дүние жүзінің ірі ғалымдарының айтуынша, нанотехнологияның келешегі өте үлкен. Нанотехнологияны алғаш рет дамытып қолданған Америка Құрама Штаттары, Жапония және Германия болып табылады, нанотехнологияның болашағының зор екенін түсінген басқа да мемлекеттер, өздерінде осы ғылым саласын дамытуға атсалысуда. Мысалы, көршілес Ресейде, соңғы кезде «нанотехнология» деген сөзді барлық ғылыми басылымдардан кездестіруге болады. Ресейдің Сколково деген елді мекенінде, Ресей Президентінің бұйрығымен, мемлекет тарапынан қаржыландырылатын ғылыми-өндірістік РОСНАНО деген қуатты корпорация құрылып, онда ғылыми зерттеулер үлкен қарқынмен жүріп жатыр. Қазақстанда да бірнеше жылдан бастап нанотехнологияға байланысты ғылыми зерттеулер жүргізілуде. Қазақстандағы нанотехнологияға байланысты ғылыми зерттеулердің ұйытқысы болған Ел Басы. Ол, нанотехнологиялық зерттеулерге қаржы бөлуге, ғылымның осы саласын дамытуға тиісті министрліктерге тапсырыс берді. Осының барлығын Қазақстан Республикасының Президентінің көрегендігі деп қарастыру керек. Шындығында, Ресейден басқа, ТМД-ға кіретін қай елдің басшысы нанотехнологияға осылай қамқорлық жасап жатыр? Ресейге келетін болсақ, ол елдің Президенті В.Путин өз сөзінде:

«... Нанотехнология, сөзсіз, өте заманауи және өте нәтижелі әрі шабуыл жасау, әрі қорғану қаруын жасауға, сонымен қатар, өте жаңа байланыс құралдарын шығаруға арналған басты сала болады. Мемлекет ол үшін қаржыны аямайды ...» - деп атап көрсетті.

Қазіргі кезде, Қазақстандағы нанотехнологияға байланысты ғылыми зерттеулердің орталығы Әл-Фараби атындағы ҚазМУ екенін айта кеткен жөн. Республикамыздың барлық өңірінде нанотехнологиялық зерттеулер жасалатын ғылыми орталықтар, технопарктер құрылған. Оңтүстік өңірінде нанотехнологиялық зерттеулер М.Әуезов атындағы ОҚМУ-да кеңінен жүргізілуде.

Нано және нанотехнология деген ұғымның не екенін көптеген адамдар, тіпті кейбір ғалымдардың өздері де түсіне бермейді. «Нанотехнология» деген ұғымның не екеніне тоқталайық. Алдымен, «нано» деген сөзге түсінік берейік. «Нано» - грек тілінде «ергежейлі» («карлик») деген ұғымды білдіреді. Нано деген өлшем бірлігі, атап айтқанда, физикадағы СИ жүйесінде өлшем бірлігі ретінде метр қабылданғандықтан, нано деген метрдің бөлігі болып табылады – ол «миллиардтың бір бөлігі» болып табылады. Яғни, бір нанометр (1 нм) —метрдің миллиардтан бір бөлігі (10^{-9} м). Осы өлшемнің масштабын көзге елестету үшін, мынадай мысал келтіруге болады: - метрді жер шары деп қарастырсақ, нанометр тийінға тең болады. Жер шарының диаметрі 10000 км, ал тиынның диаметрі 3 см екенін ескерсек, бір нанометрдің қандай кішкентай бөлшек екені көрінеді. Миллиметр - метрдің мыңнан бір бөлігі (10^{-3} м). Миллиметрмен мектеп сызғышының шкаласы бөлінген, микрометр, немесе микрон – метрдің миллионнан бір бөлігі (10^{-6} м). Микрондарды жақсы микроскоппен көруге болады (клеткалар, микробтар және олардың органдары). Жүздеген нанометрмен вирустардың өлшемдері анықталады, ондаған нанометрмен белоктың ірі молекулалары, компьютерлердегі транзистор өлшенеді. Сонымен, бір нанометр (1 нм) —метрдің миллиардтан бір бөлігі (10^{-9} м) болды, ал сонда (10^{-10} м) қалай аталады – деген сұрақ тууы мүмкін. 10^{-10} м ангстрем (Å) – деп аталады. Ангстрем арқылы молекулалардың диаметрі өлшенеді.

Наномасштаб арқылы (0,1–100 нм) аралығында жатқан бөлшектерді өлшейді. Нанобөлшек деген – өлшемі 100 нанометрден дейін болатын бөлшектерді атайды. Наноөлшемдердің диапазоны ғалымдарды неге қызықтырады деген сұрақ туындайды. Оның себебі, осы наноөлшемдердің диапазонында, іргелі өте маңызды құбылыстар орын алады. Осы диапазонда химиялық реакциялардан бастап, квант эффектілеріне дейін жүреді. Заттардың наноөлшемдегі структурасын зерттеу – олардың жаңа қасиеттерін анықтауға мүмкіншілік береді.

Ғалымдар наноөлшемдегі заттардың қасиетін зерттеуді жақында ғана бастады. Осы аз уақыттың өзінде наноденгейде заттардың қасиеттері мүлде басқаша болып өзгеретіні анықталып отыр. Бұл өзгерістер, көбінесе, таңғажайып керемет нәтижелер беруде.

Сонымен, заттардың осындай наноөлшемді структурасын жасау және заттардың структурасын наноденгейде зерттеуді нанотехнология – деп атайды. Шындығында, нанотехнологияны жеке ғылым саласы – деп қарастыруға болмайды. Нанотехнология – іргелі негіздері физика, математика, химия, биология, коллоидтық химия, беттердің физикасы, қатты денелердің физикасы, кванттық механика, молекулярлық биология сияқты ғылымдардан алынған, қолданбалы ғылымдардың кешені болып табылады.

Сонымен, нанотехнология – жеке атомдар мен молекулаларды бақылап, реттеу және басқару арқылы белгілі атомдық структурасы бар заттарды алуға және оларды қолдану әдістерін жасауға, сонымен қатар, заттардың құрылысын наноденгейде зерттеуге бағытталған іргелі және қолданбалы ғылымдардың жиынтығы болып табылады.

Нанотехнология, наноғылымы – бұл коллоидтық жүйелердің химиясы мен технологиясы, коллоидтық физика, барлық микроэлектроника. Коллоидтық жүйелерге түтін, бұлт тәрізді заттар, адамның қаны, ДНК және белоктардың молекулалары, микро процессорларды жинауға қажетті транзисторлар және т.б. өте ұсақ заттар жатады. Мұндай бөлшектердің, немесе үлкен молекулалардың беті - сол бөлшектердің өздерінің көлемінен миллиондаған есе артық болады. Осындай бөлшектер шын гомогендік ерітінділер мен қорытпалар және кәдімгі макродүниенің заттарының (мысалға, етік, балға, аяқ-табақ, мотоцикл, машина, киім, сағат, құм және көптеген т.б. заттардың) арасынан орын алады. Мұндай жүйелердің қасиеттері шын гомогендік ерітінділер мен қорытпалар және кәдімгі макродүниенің заттарының қасиеттерінен мүлде басқаша болады. Оның себебі, бұл бөлшектердің өте дамыған, үлкен бетінің болуында. Бұрын болмаған, керемет қасиеттер – заттардың бөлшектерінің өлшемдері 1-100 нм диапазонында жатқанында ғана орын алады. Осыдан, заттардың бөлшектерінің өлшемдеріне байланысты физика, математика, химия, биология, коллоидтық химия, беттердің физикасы, қатты денелердің физикасы, кванттық механика, молекулярлық биология – деген атауларды нанотехнология, наноғылымы атауларымен ауыстыру жүргізілген. Сонымен, нанотехнология - көзге көрінбейтін, өлшемдері нанометрмен есептелетін өте ұсақ нысандармен жұмыс істеуге мүмкіншілік беретін ғылым. Оның келешекте қолдану орны өте кең болатыны сөзсіз.

Енді, органикалық және бейорганикалық нанонысандар мен нанокұрылымды жүйелерге тоқталайық. Жоғарыда көрсеткендей, нанотехнология саласында жүргізілген зерттеулер бойынша Ресей ғалымдары елеулі жетістіктерге жетті, енді солардың маңызды жұмыстарына шолу жасайық. Зерттелетін нанокұрылымды жүйелер, қазіргі кезде, көптеген ауқымды қамтиды. Бұлардың қатарына наноөлшемді ұнтақтар, нанокристалдық материалдар, нанокластерлер және нанокластерлік жүйелер, фуллерендер, нанотүтікшелер және олардың туындылары, наноөлшемді пленкалар және нанодисперсиялар жатады. Наноөлшемді нысандарды жіктеу олардың өлшемдік көрсеткіштерімен, құрылымының ерекшеліктерімен, морфологиясымен, топологиясымен (геометриялық фактор) анықталады. Жоғарыда көрсетілгендей, нанобөлшектерге өлшемдері 1- 100 нм арасында болатын бөлшектер жатқызылады. Одан ірі бөлшектерді өлшемдерінің өсуіне сәйкес ультра- (0,1-10 мкм), ұсақ- (10-100 мкм), орта-(100-200 мкм) және іридисперсті (200 мкм жоғары) –деп жіктейді.

Наноұнтақтардың өлшемдері, морфологиясы және бөлшектердің құрылымы – оларды алу әдістеріне байланысты болады. Біртұтас материалдарға қарағанда, ұнтақтың бөлшектерінің ұйымдық ерекшеліктері, сұйықтар мен қатты заттардың арасындағы бір-бірімен аз байланыста болатын заттар ретінде айқындалады. [3].

Наноөлшемдік күйде әр-түрлі металдардың (Fe, Cu, Mo, W, Co, Ni, Nb, Zr, Ti, U, Th, Ag, Au, Al, Pb, Zn, Sn, Mg, Mn, Be, V және т.б.) және олардың қорытпаларының, сонымен қатар, жоғарыда аталған металдардың карбидтерінің, боридтерінің, силицидтерінің, гидридтерінің, интерметаллидтерінің және оксидтерінің ұнтақтары алынады. Ұнтақтардың қасиеттерін анықтайтын факторларға олардың өлшемдері, полидисперстік дәрежесі (өлшемдерінің ауытқуы), морфологиясы, беттің күйі және сол материалдың үйінді тығыздығы жатады. Материалдың үйінді тығыздығы кездейсоқ орналастыру және координация сандарына байланысты ұғым негізінде қалыптасады [4].

Полидисперстік жүйелердің үйінді тығыздығын жоғарылатуға орналастыруды үйлесімді түрде реттеу арқылы қол жеткізуге болады. Яғни, ұсақ өлшектерді ірі бөлшектердің арасындағы

саңылауларға орналастыру арқылы. Бұл құбылыс, ұнтақтардан тұтас, біркелкі, қажетті тығыздығы бар формаланған бұйым алу кезінде өте маңызды роль атқарады [4; 5]. Осы орайда, бөлшектердің арасындағы байланыс күштерінің маңызы үлкен, олар, әдетте, электростатикалық, адгезиялық және ван-дер-ваальстық күштердің арқасында байланысады. Бөлшектердің өлшемдері кішірейіп, олардың формалары күрделенген сайын, әрекеттесу күштері ұлғайып, жоғары дисперстік, монолитті, біркелкі нанокұрылымды материалдарды алуға мүмкіншілік береді [6]. Нанокұрылымды бөлшектерге дейін, олардың алдында кластерлер тұрады. Келесі [2] жұмыста көрсетілгендей, "кластер" – деген термин үш нысандарға қолданылады. Олар, ультрадисперстік метал бөлшектері; наноөлшемді бөлшектер, немесе, өлшемдері 300 Å -нен кем болатын «лигандсыз» металдық кластерлер, содан-соң металдардың кластерлік қосылыстары және кластерлік материалдар. Лигандсыз металдық кластерлер метаорнықты (метастабильді) күйде болады. Сонымен, кластердің формасы мен құрылымы тепе-тең емес жағдайда болып, энергияға қаныққан метаорнықты күйде болады. Кластерлік химияның іргелі негіздерін қарастырсақ, нанокұрылымды бөлшектердің терминологиясы мен анықтамасын айқындауға болады. Осы орайда, нанохимияда қолданылатын екі кілтті ұғымдарға көңіл бөлу керек – ол, алдымен, «нанобөлшек» және «нанореактор» [1]. Бірінші ұғым («нанобөлшек») өлшем параметрін білдіреді, ал, екінші ұғым («нанореактор») нанобөлшектің функциясын анықтайды. Бірақ та, көп жағдайларда («нанореактор») ұғымын нанонысанды алуға бағытталған реакция жүретін кеңістікті атайды [8].

Кез-келген нанокұрылымды жүйелерді жасаудың негізінде, әр-түрлі формалы және өлшемді нанокластерлерді қалыптастыру, өсіру және трансформациялау жатады. олар пайда болатын жаңа фазаның алдындағы фаза ("протофаза") болып табылады және болашақ жаңа фазаға өздерінің қасиеттерін беріп қалыптастырады. Нанокұрылымдар мен наножүйелер кластерлердің кез-келген түрлерінен құрылуы мүмкін. И.П. Суздальцевтің жұмыстарында көрсетілгендей, газфазалық және қатты фазалық реакциялар кезінде наножүйелердің құралуы негізгі екі сатыдан өтеді: -біріншіден, нашар байланысты кластерлердің пайда болуынан бастап күйдіріңділеуге дейінгі саты; - екіншіден, күшті әрекеттесуші кластерлердің күйдіріңділеуі басталғаннан кейінгі саты [9-11]. Кластер аралық әрекеттесудің сипатының өзгеруі наножүйелердің көптеген қасиеттерін өзгертеді. Күшті әрекеттесуші кластерлерге және күйдіріңділеуге өткенде, елеулі фазааралық кернеу пайда болады. Бұл кернеулер, беттік керілудің нәтижесінде, әрекеттесетін бөлшектердің арасында оларды байланыстыратын мойындықтың пайда болуынан орын алады [12]. Артық (асқын) қысым, сонымен қатар, ақаулықтың нәтижесінде (кристалдық торларда болатын ақаулық) және фазааралық шекарада орын алатын дислокациялардың (кристалдық торлардағы атомдардың орын ауысуы) арқасында пайда болып, өлшемі 10 нм болатын кластерлер үшін 10 Па құрайды [9]. Күшті әрекеттесуші нанокластерлердегі кернеу мен қысымның пайда болуы – нанокұрылымдардың және олардың қасиеттерінің қалыптасуына ықпал жасайтын негізгі фактор болып табылады. Сонымен қатар, кластерлер наноматериалдардың арнайы тобын қалыптастыру кезінде үлкен қызмет атқарады – олар

фуллерендер мен нанотүтікшелер. Фуллерендер – тұйық қаңқалы құрылымдар, олар көпатомды (40 – 90 атом). көміртегі кластерлерін зерттеу кезінде ашылған болатын [13]. Өлшемдері 100 - 300 Å болатын бөлшектер көп ішкі қабаттан тұрады, олардың құрылымының орналасу реті берілген тұтас металдың құрылымына сәйкестенеді. Бөлшектердің өлшемдері өскен сайын серпімді деформацияның энергиясы көлемге пропорционалды түрде өседі де, белгілі бір кезеңде икосаэдрлік құрылымның тұрақтылығына жауап беретін беттік энергиядан асып түсуі мүмкін. Мұндай кезде, ішкі қуыстықтың және серпімді деформацияның пайда болуының арқасында, бөлшектерде атомдардың екі түрлі орналасу реті қалыптасады:

- ішкі кристалдық;
- сыртқы икосаэдрлік.

Құрылымның көрсетілген ерекшеліктері осындай өлшемді (100 - 300 Å) кластерлердің қасиеттерінің ерекшеліктерінің қалыптасуына әкеліп соғады [2; 7].

Өлшемдері 300 Å-нен үлкен болатын бөлшектер үшін беттік атомдардың үлесі бөлшектердің көлеміндегі атомдардың үлесіне жақындайды, бірақ құрылымы мен қасиеттері жөнінен осындай бөлшектер тұтас заттардан одан сайын ерекшеленеді. Әр-түрлі өлшемді металдық кластерлерді органикалық және бейорганикалық заттармен өндегенде, бөлшектің бетінде моноядролық координациялық, немесе, металлоорганикалық қосылыстар болып табылатын лигандтың молекулаларынан тұратын «тон» пайда болады. Осы жөніндегі өндерген және жүйеленген ақпараттар С.П.Губиннің монографиясында келтірілген. Бұл еңбекте, кластерлік қосылыстардағы металдық қаңқаның бетінде тығыздалған қабықшаларды құрайтын, әр-түрлі лигандтардың орналасуының заңдылықтары жарияланған. Сонымен қатар, металл атомдарын лиганд элементтерімен қалқалауға (экрандау) көп көңіл бөлінген. Лиганд элементтері ретінде галогендер, көмірсутек молекулалары, немесе карбонильді топтар алынған. Экрандау дәрежесінің жоғарылауы кластерлік қосылыстардың термиялық тұрақтылығын ұлғайтады. Лиганд элементтеріне және металдық қаңқаның құрылысына тәуелсіз, жүйе – құрылысы сфератәрізді тығыздалған ықшам қосылыс түзуге әрекет жасайды. Геометриялық тұрғыдан қарағанда, кез-келген кластерлік молекулалар дұрыс полиэдрлер түрінде болуы мүмкін. Бұл полиэдрлер мұқалмаған,

көпбұрыштардың геометриялық параметрлеріне дәл сәйкес болатын, немесе, көбінесе, қоршаған лигандтардың әсерінің ерекшеліктерінің арқасында мұқалған түрде болып келетін болуы мүмкін [2].

Сонымен, қарапайым тілмен айтқанда, көміртекті нанотүтікшелер (тубулендер) дегеніміз – диаметрі бірден бірнеше ондаған нанометрге, ал ұзындықтары бірнеше сантиметрге жететін цилиндрлік құрылымдар. Олар, бір, немесе, бірнеше түтік тәрізді етіп оралған гексагоналдық графит жазықтықтарынан тұрады. Бұл түтікшелер жарты сфера тәрізді баспен жалғасып аяқталады. Бұл құрылымдарды фуллерен молекуласының жартысы – деп қарастыруға болады. Соңғы жылдардағы зерттеулерге сәйкес, ұзын, көпқабырғалы көміртекті нанотүтікшелер, асбест талшықтары тәрізді қасиеттер көрсетеді. Нанотүтікшелердің қолдану орындары: - белгілі қасиеті бар нанобөлшектерді алу (фуллерендер мен дендримерлер); микро- және нанокәсіпкерлер (мысалы, ішінде дәрі болатын); нанотехнологиялық сенсорлар және анализаторлар – нанокұралдары мен наноманипуляторлар; автоматтық нанокондырғылар (нанороботтар және басқа автоматтар).

Сонымен, нанотехнологияға түсінік бергеннен соң, енді, нанотехнологияның қолдану салаларына тоқталайық. Яғни, нанотехнологияның адам өміріне ендірілуі және қай салаларда нанотехнологияның қолданылуы мүмкін екенін қарастырайық:

1. *Медицина саласы.* Медицинада нанотехнологияны қолданудың басты бағыттарының бірі – молекулярлық деңгейде клетканың құрылымын (структурасын) өзгерту мүмкіншілігі. Яғни, наноботтардың көмегімен «молекулярлық хирургия» жасау. Наноботтар – емші роботтар, зақымдалған клетканы іздеп тауып, оның ауруын емдеп жазады;

2. *Медицинадағы трансформация.* Келешекте, тіті ағзаның (организм) клеткаларын ауыстырқ, немесе, өзгерту мүмкіншілігі. Жеке клеткалардың геномын өзгерту, немес, алмастыру арқылы бүкіл ағзаны өзгерту мүмкіншілігі туады. Ол үшін, молекулаларды «жөндейтін» молекулярлық роботтарды жасау қажет. Наномашиналарды басқаратын нанокомпьютерлерді құрастыру керек. адам ағзасындағы барлық молекулалардың тізімен алып, атомдық деңгейде, адам ағзасының картасын жасау керек;

3. *Ауыл шаруашылығы.* Ауыл шаруашылығында нанотехнологияның қолдану салалары: бақша және жеміс дақылдары, мал шаруашылығы, агроөнімдерді өңдеу. Бақша және жеміс өндіруде нанотехнологияны қолданудың арқасында суыққа төзімді, ұзақ уақыт шыдайтын бақша және жеміс өнімдерін шығаруға, өнімділікті арттыруға, өсімдіктердің зиянкестер мен әр-түрлі ауруларға төтеп берулеріне қол жеткізуге болады. Мал шаруашылығында нанотехнологияны қолдану жемнің қасиеттерін жоғарылатуға бағытталған. Жемнің сапасын жоғарылатудың арқасында еттілікті 1,5-3 есе, жемнің сақталуын 95%-ға арттыруға болады. Агроөнімдерді өңдеу кезінде нанотехнологияны қолдану бидай астықғын кептіру дәрежесін жоғарылатуға, зиянкестерді жоюға, энергия шығынын азайтуға, еңбек өнімділігін арттыруға және жерді өңдеудің сапасын жоғарылатуға мүмкіншілік береді;

4. *Биология.* Нанотехнологияны қолдану арқылы тірі ағзаға атом деңгейінде наноэлементтерді ендіру мүмкіншілігі туады. Осының арқасында, келешекте өліп қалған түрлерді қалпына келтіру және тірі жәндіктердің жаңа түрлерінің пайда болуына ықпал жасау, сонымен қатар, биороботтарды құрастыруға жағдай жасалынады;

5. *Биологиялық технологиялар.* Нанотехнологияны қолдану арқылы биочиптер жасауға болады. Чип – беттерінде әр-түрлі заттарға (белоктар, амин қышқылдары, токсиндер және т.б.) арналған рецепторлар орналасқан кішкентай пластиналар. Олар, өте тез СПИД, түбүркүлез, қауыпты инфекциялардың қоздырғыштарын анықтайды, сонымен қатар, рақтың антигелін, көптеген уларды және т.б. заттарды табуға мүмкіншілік береді;

6. *Косметика саласы.* Наножүйелер, белсенді заттарды губка тәрізді сіңіріп алып, көздеген нысанаға төкпей-шашпай алып барып, тек сол жерде ғана алып барған белсенді заттарды ақтарады. Наножүйелер, структураланған торларды құрайды, соның арқасында адамның бетіндегі әжімдерді жазып, адамның терісін жұмсартып, бос радикалдарды байлаудың арқасында теріні сақтайды. Наножүйелер, адам терісінің терең қабаттарынан токсиндерді шығарады.

7. *Экология.* Экосфераны молекулярлық наноробот-санитарлармен қанықтырудың арқасында, адам тіршілігінің қалдықтарын (керексіз заттарын, мысалы мусор) пайдалы шикізатқа айналдырады. Нанотехнология әдістерін қолдану нәтижесінде, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығын қалдықсыз нанотехнологиялық өндірістерге ауыстыруға мүмкіншілік береді.

8. *Ғарыш саласы.* Ғарышты зерттеуге, алдымен, нанороботтарды қолдану тиімді екені даусыз.

9. *Өнер.* Қазіргі кезде, өнерде жаңа бағыт пайда болды – ол, «наноарт» (наноөнері). Оның мәнісі – суретшілер, материалдарды химиялық, немесе, физикалық әдістермен өңдеудің нәтижесінде микро- және наноөлшемді мүсіндер жасайды (сәйкес, 10^{-6} м және 10^{-9} м). Алынған мүсіндерді электронды микроскоптың көмегімен фотоға суретке түсіріп, ақ-қара фотографияларды графикалық редакторда өңдейді.

10. *Химия саласы.* Химия саласында нанотехнологияны қолданғанда, таңғажайып, қалыпты жағдайда мүмкін болмайтын нәтижелерге қол жеткізуге болады. Мәселен, химия технологияларында кең тараған, «қатты-газ», «қатты-сұйық», «қатты-қатты» жүйелерінде жүретін химиялық реакцияларды қарастырайық. Бұл жүйелерде, химиялық реакциялардың жүруінің негізгі шарты – реакцияның изобарлы-изотермиялық потенциалының өзгеруі (немесе, Гиббс энергиясының өзгеруі) $\Delta Z(\Delta G) < 0$ болуы міндетті. Егер, бұл шарт орындалмаған жағдайда, яғни $\Delta Z(\Delta G) > 0$ болғанда, химиялық реакцияның жүруі мүмкін емес. Бұл жағдай,

термодинамиканың іргелі заңдары және қағидаларымен әлдеқашан дәлелденіп қойылған. Бірақ та, жоғарыда келтірілген жүйелердегі «қатты» затты наноденгейге дейін центрден тепкіш планетарлық диірменмен ұнтақтағанда, $\Delta Z(\Delta G) > 0$ болатын химиялық реакциялар жүріп кеткен. Сөйтіп, термодинамиканың заңдарына бағынбайтын ғажайып жәйттер орын алған. Сондай-ақ, жоғары температураларда жүретін химиялық реакциялардың жүру температураларының 400°C -ке төмендеген жағдайлар да кездескен. Соңғы кездері, жеңіл автомашиналарды жуатын жерлерде, нанотехнологияның тәсілдерімен жасалған сұйық жуғыштар қолданылып жүр – олар сабын, немесе, жуғыш порошоктарды қолданғанға қарағанда, автомашинаның бояуын зауыттан шыққан тәрізді жап-жаңа етіп тазалайды. Бұл жуғыштарға «наносредства» - деп ат қойған. Осындай керемет құбылыстар, нанотехнологияның ғылымдардың дамуын алға сүйрелеп, қарқындататынын көрсетеді.

Сонымен, нанотехнологияның қолдану салалары көп екені, оның адамзаттың өмірі мен тіршілігіне тигізер пайдасы мол екені күмән туғызбайды. Нанотехнологияның әдістерін қолданудың рахатын адамзат қазірдің өзінде көріп келеді. Мәселен, есептеу техникасын алайық. Өткен ғасырдың 60-жылдарында, ата-бабаларымыздың айтуы бойынша, басты есептеу құралы ағаштан жасалған есеп-шот болатын. Арифмометр пайда болғанмен, ол өте сирек кездесетін дүние болған. Содан соң, логарифмдік сызғыш пайда болды. Бұл есептеу құралдарының ебедейсіз және дәлдігі төмен екені айтпаса да түсінікті. Кейіннен, алдымен Америка Құрама Штатында, алғашқы электронды есептеу машиналары (ЭЕМ) шықты. Алғашқы электронды есептеу машиналары өте үлкен және есептеу жылдамдығы төмен болатын. Мәселен, ЕС 1022 және ЕС 1122 маркалы ЭЕМ, көлемі жағынан бір үлкен бөлмені толтыратын. Кейіннен нанотехнологиялық әдістер мен жартылай өткізгіштер жасалып шыққан соң, ЭЕМ-нің көлемі кішірейіп, есептеу жылдамдығы артқан. Қазір, ЭЕМ қызметін компьютерлер атқарады. Ұялы телефонға келетін болсақ, алғашқы ұялы телефондар адам зорға көтеретін ауыр және олардың байланысу қашықтығы төмен болатын. Қазіргі кезде, ұялы телефондардың салмақтары бірнеше ондаған грамм және олардың байланысу қашықтығы бірнеше мың километрге жетеді. Осының бәрі наноөлшемді құрылғыларды пайдаланудың арқасы.

Осының бәрін айта келе, нанотехнология дүниені жаңа технологиялық революцияға әкелуі мүмкін екенін атап өту керек. Олар, тек экономиканы ғана емес, сонымен қатар, адамның өмір сүру ортасын да толық өзгертіп жібере алады. Оның себебі, нанотехнологияның коммерциялық мақсатта қолданылу потенциалы үлкен, сондықтан, нанотехнология салаларындағы ғылыми зерттеулер мемлекеттік қаржыландырумен қатар, көптеген ірі корпорациялардың есебінен де жүргізілуде.

Әдебиеттер

1. Бучаченко А.Л. Нанохимия — прямой путь к высоким технологиям нового века // Успехи химии. - 2003. - Т. 72, № 5. - с. 419 - 437.
2. Губин С.П. Химия кластеров. Основы классификации и строения. - М.: Наука, 1987.-263 с.
3. Андриевский Р.А. Порошковое материаловедение. - М.: Металлургия, 1991.-205 с.
4. Попильский Р.Я., Пивинский Ю.Е. Прессование порошковых керамических масс. - М.: Металлургия, 1983. - 176 с.
5. Лякишев Н.П. Оптимизация структуры - важнейший фактор дальнейшего повышения механических свойств конструкционных металлических материалов // Материалы III Съезда Международного союза металлургов. - Москва, 2002. - С. 17 - 27.
6. Ивановский А.Л. Неуглеродные нанотрубки: синтез и моделирование // Успехи химии. - 2002. - Т. 73, № 3. - С. 203 - 224.
7. Пиментал Дж., Кунрод Дж. Возможности химии сегодня и завтра. - М: Мир, 1992.-237 с.
8. Третьяков Ю.Д., Лукашин А.В., Елисеев А.А. Синтез функциональных нанокомпозитов на основе твердофазных нанореакторов // Успехи химии. - 2004. - Т. 73, № 9. - С. 975 - 997.
9. Суздалев И.П. Межкластерные взаимодействия в наносистемах // Химическая физика. - 2003. - Т. 22, № 2. - С. 69 - 86.
10. Суздалев И.П., Буравцев В.Н., Имшенник В.К., Новачихин СВ. Свойства ультрамалых кластеров в порах вещества (термодинамика и гамма-резонансная спектроскопия) // Химическая физика. - 1993. - Т. 12, № 4. - С. 555 - 566.
11. Суздалев И.П., Плачинда А.С., Буравцев В.Н. и др. Магнитные фазовые переходы в нанокластерах оксигидроксидов железа в полимерных матрицах // Химическая физика. -1998. -Т. 17, №4.-С 145-156.
12. Гегузин Я.Г. Физика спекания. - М.: Наука, 1984. - 317 с.
13. Багрий Е.И., Караулова Е.Н. Новое в химии фуллеренов (Обзор) // Нефтехимия. - 2001. - Т. 41, № 5. - С. 323 - 342.

Резюме

В статье приведены результаты исследования о нанотехнологии, нанотехнологической науке и приведены основные отрасли науки и промышленности, где применяются методы нанотехнологии. Показано, что нанотехнология имеет большое будущее

УДК 389.6 (574)

С.А.Бейсеев, Е.В.Мещерякова, А.К.Тулесбаева, А.С.Ажимуратова
ЮКГУ им. М. Ауэзова, ЮКФ РГП «Казахстанский институт стандартизации и сертификации»,
Шымкент, Казахстан
Белорусский государственный технологический университет, Минск,
Республика Беларусь

**КЛЮЧЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ПРИНЦИПА СМК «ВОВЛЕЧЕНИЕ
ПЕРСОНАЛА»
В ПРОЦЕССАХ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ РГП «КАЗАХСТАНСКИЙ ИНСТИТУТ
СТАНДАРТИЗАЦИИ И СЕРТИФИКАЦИИ»**

Аннотация: В статье рассматриваются ключевые особенности применения принципа СМК «вовлечение персонала» при управлении персоналом, этапы разработки и построения цикла «Plan-Do-Check-Act» (PDCA) с точки зрения процессов управления персоналом на основе МС ИСО серии 9000.

Внедрение международных стандартов, устанавливающих требования к системам менеджмента и относящихся к различным направлениям деятельности организации, позволяет оптимизировать управление, способствует принятию руководством решений с целью создания условий для эффективного менеджмента и устойчивого развития организации в конкурентной среде.

Так, система менеджмента качества (СМК), соответствующая требованиям стандартов ISO серии 9000, превратилась в обязательный фактор существования организации на рынке и основой конкурентного преимущества.

Переход на международные стандарты управления дает потребителю дополнительную гарантию качества выпускаемой продукции и оказываемых услуг.

Залогом этого является наличие высококвалифицированного персонала, мотивированного на постоянные улучшения. Только квалифицированный персонал способен выпускать качественную продукцию и оказывать качественные услуги, полностью удовлетворяющие потребностям и ожиданиям непосредственных потребителей. От персонала, его профессионализма, опыта, энергии и инициативы зависит успех любого дела. Поэтому эффективная, современная система управления персоналом должна быть построена на принципах менеджмента качества и встроена в общеорганизационную СМК.

Мы все знаем модель СМК, основанную на процессном подходе, которая показывает, что потребители играют существенную роль при определении требований. Однако ориентация на потребителя является не единственным принципом, лежащим в основе стандартов по менеджменту качества ISO серии 9000. Одним из принципов менеджмента качества является принцип «вовлечение персонала», в соответствии с которым персонал на всех уровнях составляет основу организации и его полное вовлечение позволяет использовать в полной мере трудовой потенциал сотрудников для пользы организации.

Ключевыми преимуществами реализации данного принципа, как показано в стандарте, являются следующие:

- повышение мотивированности, преданности персонала;
- проявление у персонала креативности и способности к инновациям, направленным на достижение целей организации;
- повышение уровня ответственности персонала за себя и за свою деятельность;
- стремление персонала к участию в деятельности организации и внесению вклада в ее постоянное улучшение.

Проведенные нами исследования позволяют сформировать известный цикл «Plan-Do-Check-Act» (PDCA) [1] с точки зрения управления персоналом (рисунок 1).

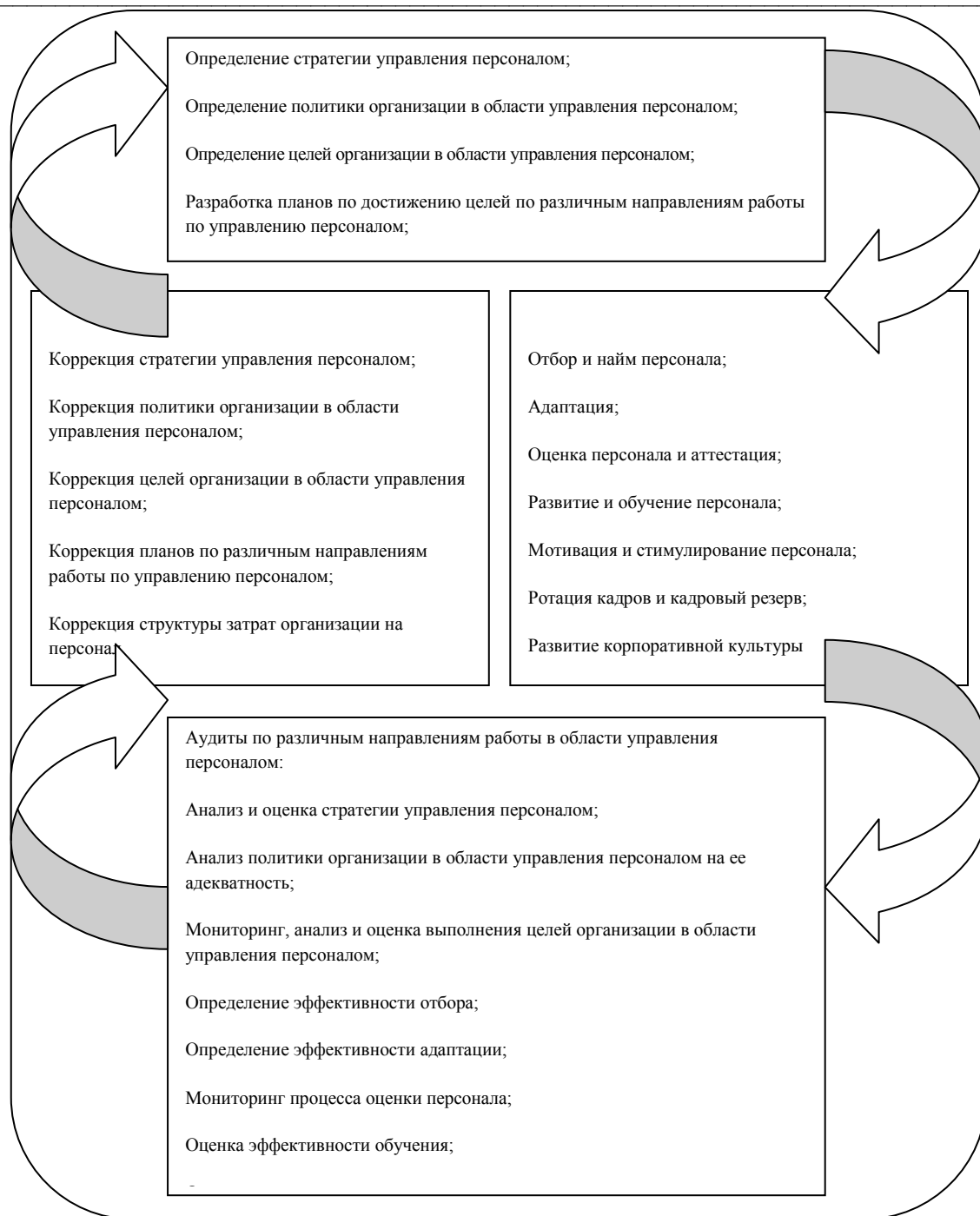

Рисунок 1 – Цикл PDCA с точки зрения управления персоналом [авторская разработка]

Управление персоналом, как и управление любым видом деятельности, должно осуществляться на плановой основе. Однако при необходимости в планы должны вноситься изменения или разрабатываться соответствующие корректирующие и предупреждающие действия.

Высшее руководство РГП «КазИнСт» должно четко определить стратегию и политику организации в области управления персоналом с учетом перспективы развития организации. В первую очередь при формулировании стратегии и политики необходимо учитывать результаты анализа требований непосредственных потребителей. И здесь, следует отметить тот факт, что персонал является не только ресурсом организации, но и ее внутренним потребителем, потребности и ожидания которого заключаются в хорошей производственной среде, благоприятном психологическом климате на работе, гарантии занятости, признании и развитии, достойном вознаграждении за работу и т. д., что и должны учитывать кадровая политика и кадровая стратегия.

Разработка и проведение определенной стратегии и политики в области управления персоналом

способствует созданию высокопроизводительного и высокопрофессионального, сплоченного и ответственного коллектива, способного гибко реагировать на изменения внутренней и внешней среды организации.

Стратегия и политика управления персоналом преобразуются руководством в измеримые цели для всех соответствующих уровней организации. При этом в обязательном порядке должны устанавливаться временные рамки для достижения каждой цели, а также ответственность и полномочия.

Понятие целей организации в области управления персоналом тождественно понятию кадрового планирования. Наличие кадрового планирования является признаком ответственности руководства организации по отношению к своему персоналу.

Стратегия управления персоналом и кадровая политика должны быть направлены на поддержку целей РГП «КазИнСт». В соответствии со стратегией управления персоналом подбираются и все мероприятия по работе с кадрами (составление штатного расписания, отбор персонала, его аттестация, обучение, продвижение и т. д.). Кадровая политика определяет набор видов и способов работы с персоналом.

Для реализации целей организации в области управления персоналом составляются конкретные планы по различным направлениям кадровой работы:

- отбор и набор персонала;
- адаптация;
- оценка персонала и аттестация;
- развитие и обучение персонала;
- мотивация и стимулирование персонала;
- ротация кадров и кадровый резерв;
- развитие корпоративной культуры.

В основу управления каждым из перечисленных направлений может быть положен цикл PDCA.

Разрабатывается эффективная технология набора и отбора персонала, направленная на привлечение специалистов не только требуемой квалификации, но и имеющих соответствующую мотивацию к работе и постоянному развитию, т. е. это наличие определенной системы ценностей, которая формируется длительное время и изменить которую весьма сложно, как и перевоспитать человека. Намного легче обучить человека требуемым навыкам, чем привить ему любовь к работе и саморазвитию.

Отбор и набор персонала на работу всегда должен начинаться с планирования, детального определения того, кто нужен организации, когда и где. Формализация требований к кандидатам является обязательным требованием серьезного отбора. Наиболее серьезной формой такой формализации является подготовка должностных инструкций и профиля должности.

В организации важно установить систему мониторинга эффективности работы системы отбора и найма персонала для своевременной разработки корректирующих и предупреждающих мероприятий. Показатели выбираются в зависимости от используемого алгоритма отбора и найма. Наиболее общие из них следующие:

- скорость закрытия вакансии;
- продолжительность времени, которое необходимо затратить на обучение новых работников, т. е. время, необходимое работнику для того, чтобы выйти на заданный уровень производительности;
- количество уволившихся в течении испытательного срока и по его окончании, как по собственному желанию, так и по инициативе руководства;
- стоимость отбора;
- уровень удовлетворенности руководства вновь нанятыми работниками и т. д.

Все принятые сотрудники должны проходить испытательный срок, который также является адаптационным периодом. К каждому новичку прикрепляется наставник. Адаптация должна проходить поэтапно, начиная с ознакомления сотрудника с работой организации, корпоративными правилами, структурой, введения в коллектив, через обучение на рабочем месте вплоть до начала стабильной самостоятельной работы.

Для повышения эффективности процесса адаптации в организации целесообразно разрабатывать план и программу адаптации, представляющие собой набор конкретных действий, которые в определенные сроки нужно произвести сотруднику и ответственному за данный период. При этом могут разрабатываться общие и специализированные программы. В таком случае адаптация осуществляется сначала по общей программе, которую выполняют сотрудники службы по работе с персоналом, а затем по специализированной, которую выполняют линейные руководители.

Оценка эффективности процесса адаптации может осуществляться по следующим показателям:

- уровень удовлетворенности сотрудника своим рабочим местом;

- время, затраченное вновь принятым до выхода на самостоятельную работу при выполнении всех требуемых показателей;
- уровень удовлетворенности руководства качеством работы сотрудника после окончания испытательного срока;
- уровень удовлетворенности его работой его клиентов и т. д.

По результатам оценки эффективности процесса адаптации разрабатываются конкретные мероприятия, направленные на дальнейшее улучшение и совершенствование процесса адаптации в организации.

Для анализа эффективности стратегии и политики организации в области управления персоналом и их улучшения на каждом этапе должна проводиться оценка персонала, которая представляет собой целенаправленный процесс установления соответствия деловых и личных качеств личности требованиям должности или рабочего места. Другими словами должен проводиться процесс сбора, анализа и оценки информации о том, как работники выполняют порученную работу и выяснение того, в какой степени их рабочее поведение, рабочие показатели и индивидуальные характеристики отвечают требованиям организации и руководства. Кроме того, должен оцениваться уровень удовлетворенности сотрудников организации своей работой в ней.

При планировании процесса оценки персонала необходимо учитывать следующие принципы построения эффективной системы оценки:

- *универсальность системы* оценки (единая система или системы для отдельных категорий персонала);
- *установление стандартов и норм оценки* (на основе анализа рабочих мест и выделения наиболее важных из выполняемых функций);
- *выбор методов оценки* (количественных, качественных, комплексных);
- *доступность для понимания критериев оценки как оцениваемому, так и проводящему оценку;*
- *доступность информации для оценки;*
- *влияние результатов оценки на систему поощрения.*

Условия, обеспечивающие максимальную эффективность оценки результативности труда, заключаются в следующем:

- четкая формулировка целей оценки;
- работники, работу которых оценивают, должны принимать соответствующие процедуры без сопротивления и воспринимать как справедливые и объективно отражающие их трудовой вклад;
- установление четких «стандартов» результативности труда для каждой должности (рабочего места) и критериев оценки;
- оцениваться должны только те показатели, которые находятся в зоне контроля работника;
- выработка процедуры проведения оценки результативности труда (когда, как часто и кто проводит, методы оценки);
- предоставление полной и достоверной информации оценщику;
- обсуждение результатов оценки с работником;
- принятие решения по результатам оценки в зависимости от ее целей;
- документирование принятых решений.

Для получения информации о результативности деятельности работников используются разнообразные методы, среди которых анализ документальной информации о работнике и результатах его трудовой деятельности, наблюдение и анализ поведения работника, «фотография» рабочего дня, собеседование, как с самим работником, так и с его коллегами, подчиненными, руководителем, анкетирование, экзамены, упражнения по анализу конкретных ситуаций и решению производственных задач, анализ поведения работника в ходе управленческих деловых игр, должностное испытание и поручение.

Отдельно выделяют аттестацию персонала, представляющую собой процедуру систематической формализованной оценки согласно заданным критериям соответствия деятельности конкретного сотрудника четким стандартам выполнения работы на данном рабочем месте, в данной должности, за определенный период времени [2].

На основании итогов аттестации готовятся программы по работе с персоналом и рекомендации по корректировке процесса.

Основополагающим в работе с персоналом с точки зрения менеджмента качества является его компетентность. Персонал, выполняющий работу, влияющую на соответствие продукции или услуги требованиям, должен быть компетентным для данной работы в соответствии с полученным образованием, подготовкой, навыками и опытом. Только результаты деятельности компетентного персонала способны полностью удовлетворить потребности заинтересованных сторон (в том числе и непосредственных потребителей продукции или услуги). Поэтому руководство организации должно

установить необходимую компетентность персонала.

Для поддержания необходимой компетентности персонала в организации должен быть разработан «план развития персонала» и обеспечено его выполнение. Это поможет организации в идентификации, развитии и повышении компетентности ее персонала путем реализации следующих этапов [3]:

- идентификации профессиональной и персональной компетентности, которая может понадобиться организации в краткосрочной и долгосрочной перспективе в соответствии с ее миссией, видением, стратегией, политикой и целями;
- идентификации существующей компетентности, имеющейся в организации, и различия между тем, что имеется, и тем, что необходимо в настоящий момент, а также может понадобиться в будущем;
- осуществления действий, направленных на повышение и (или) приобретение компетентности, чтобы устранить эти различия;
- анализа и оценки результативности действий, предпринятых для достижения необходимой компетентности;
- поддержания достигнутой компетентности.

Обеспечение и поддержание необходимой компетентности персонала осуществляется посредством непрерывного процесса обучения. Организация должна обучить персонал исполнению обязательств по поставке продукции или оказанию услуг требуемого высокого качества.

Хорошо спланированный и систематизированный процесс обучения может внести большой вклад в способность организации постоянно улучшать свою деятельность и достигать целей в области качества [3,4]. При этом при планировании и реализации процесса обучения должны быть учтены требования быстро изменяющейся конъюнктуры рынка и рост ожиданий заинтересованных сторон и непосредственных потребителей. На рисунке 2 представлен процесс обучения в виде схемы цикла обучения.

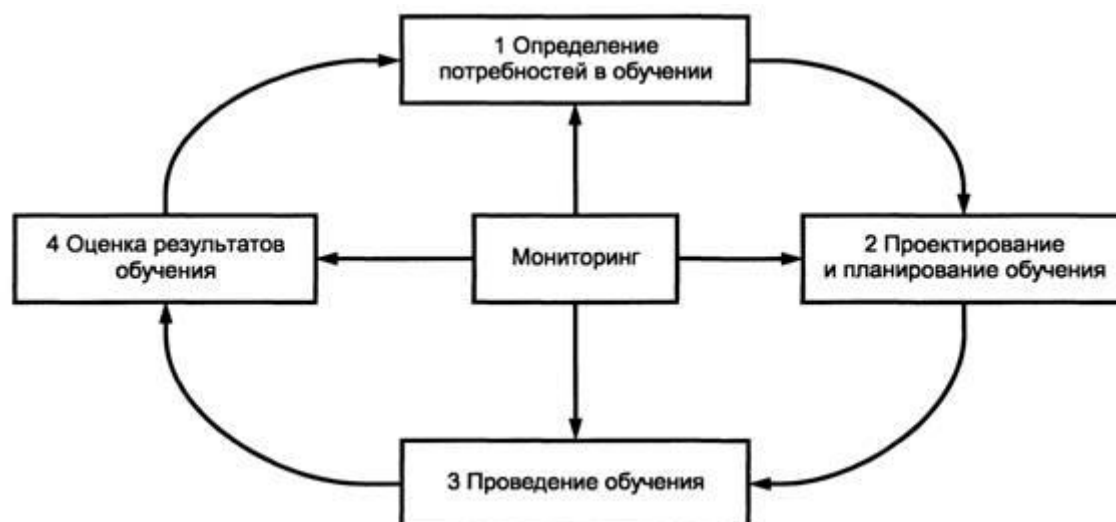

Рисунок 2 – Цикл обучения персонала [4]

Определение потребностей в обучении должно быть основано на анализе текущих и ожидаемых потребностей организации, ее политики в области качества и политики в области обучения.

На стадии проектирования и планирования закладывается основа плана обучения, целью которого является установление четкого понимания потребностей организации в обучении, требований, предъявляемых к обучению и его результатам. План обучения должен включать в себя [4]:

- цели и требования организации;
- заявку на обучение;
- цели обучения;
- список обучающихся (целевые группы или персонал);
- методы и примерное содержание обучения;
- план-график и программу обучения с указанием продолжительности, сроков и основных стадий обучения;
- требования к ресурсам;
- финансовые требования;
- критерии и методы оценки результатов обучения, а также удовлетворенности как самих обучающихся, так и удовлетворенности со стороны руководства.

Кроме того, руководством организации должны быть установлены и зафиксированы условия и факторы, ограничивающие процесс обучения.

На этой же стадии осуществляется выбор поставщиков обучения. При необходимости организация может оказывать поддержку поставщику обучения в мониторинге обеспечения обучения. Успех этих действий зависит от результативности взаимодействия организации с поставщиком обучения и обучающимся.

В пределах запланированного периода времени после завершения обучения руководство организации должно обеспечить проведение оценки результатов обучения для определения достигнутого уровня компетентности. Оценка результатов обучения проводится на основе критериев, установленных на этапе проектирования и планирования обучения, а сам процесс оценки включает в себя сбор данных и подготовку соответствующего отчета по оценке обучения.

На каждой из четырех стадий обучения в обязательном порядке осуществляется мониторинг, основной целью которого является обеспечение объективных свидетельств результативности процесса обучения и удовлетворения требований организации в обучении.

Мониторинг должен проводиться компетентным персоналом в соответствии с установленными в организации требованиями. По возможности обеспечивается независимость этого персонала от проверяемой деятельности. Методы мониторинга могут включать в себя консультирование, наблюдение и сбор данных, а решение об используемых методах принимается еще на стадии составления плана обучения.

По результатам мониторинга руководством организации разрабатываются рекомендации по улучшению и повышению результативности как процесса обучения в целом, так и каждой его стадии в отдельности.

Процесс планирования и реализации карьеры включает выполнение ряда конкретных задач:

- увязывание целей организации и отдельного сотрудника;
- изучение карьерного потенциала сотрудников;
- планирование карьеры отдельного сотрудника с учетом его индивидуальных особенностей, потребностей и ожиданий;
- обеспечение открытости процесса управления карьеры;
- устранение «карьерных тупиков», в которых нет возможности для развития сотрудника;
- формирование наглядных и воспринимаемых критериев служебного роста;
- определение путей служебного роста, которые помогут удовлетворить количественную и качественную потребность в персонале в нужный момент времени в нужном месте.

Под кадровым резервом следует понимать сотрудников из числа линейных и функциональных руководителей и специалистов, достигших определенных результатов, обладающих способностями к руководству, отвечающих требованиям, предъявляемым к руководителям соответствующего уровня, подвергшихся тщательному предварительному отбору и прошедших целевую управленческую подготовку.

Процесс формирования резерва включает следующие этапы:

- определение структуры резерва (резерв, профессиональный рост);
- определение его численности, должностной структуры;
- изучение, оценка и отбор кандидатов;
- составление и утверждение списка;
- разработка программ и мероприятий по повышению квалификации кадрового резерва;
- реализация разработанных программ и мероприятий;
- оценка эффективности, выведение из списка неуспешных;
- назначения на должность.

Решение о включении специалистов в резерв принимается руководителем организации по результатам личного собеседования и собеседования с кандидатом членов аттестационной комиссии.

Подготовка кадрового резерва состоит в обучении и воспитании сотрудников, зачисленных в резерв, систематическом и всестороннем изучении их в повседневной работе (при этом уточняются профессиональные, деловые и личностные качества кандидатов, их положительные и слабые стороны, степень готовности для выдвижения на руководящую должность), подборе соответствующей формы обучения, а также в определении мер по повышению деловой квалификации и овладению практическим навыкам работы в должности, в резерв на которую зачислен кандидат.

Высокий уровень лояльности персонала к организации достигается, в том числе, и за счет планомерного формирования эффективной корпоративной культуры, в основе которой лежит видение создателями организации сути созданной ими организации, процесса ее функционирования именно в этой сфере, ответственности ее перед заказчиками, существующих норм поведения в общении с окружающими.

Корпоративная культура почти всегда является оригинальной смесью ценностей, отношений, норм, привычек, традиций, норм поведения и ритуалов, присущих только данной организации. Причем каждая организация определяет самостоятельно важные именно для нее ценности.

Главный показатель развитой корпоративной культуры – убежденность всего персонала в том, что их организация – наилучшая.

Формирование корпоративной культуры – длительный и сложный процесс, проходящий в несколько этапов, причем этапы построения корпоративной культуры, их содержание и хронология определяются

контекстом развития каждой отдельно взятой организации.

Как правило, выделяют три этапа формирования корпоративной культуры организации:

- создание и формулирование миссии организации, в которую входит набор базовых ценностей, ценностные ориентации, морально-этические принципы и, естественно, философия организации;
- создание и внедрение стандартов поведения сотрудников, которые предусматривают, прежде всего, деловую этику в рамках коммуникативного процесса сотрудников организации и непосредственных потребителей, формирование норм в рамках неформальных взаимоотношений внутри самой организации, создание критерия оценок. Данный этап формирует отношения руководства к «климату» в коллективе;
- формирование и создание традиций организации, ее символики, которые по своей идее должны включать все вышеперечисленные этапы.

На рисунке 3 представлена схема формирования и управления корпоративной культурой, в основе которой заложен цикл PDCA.

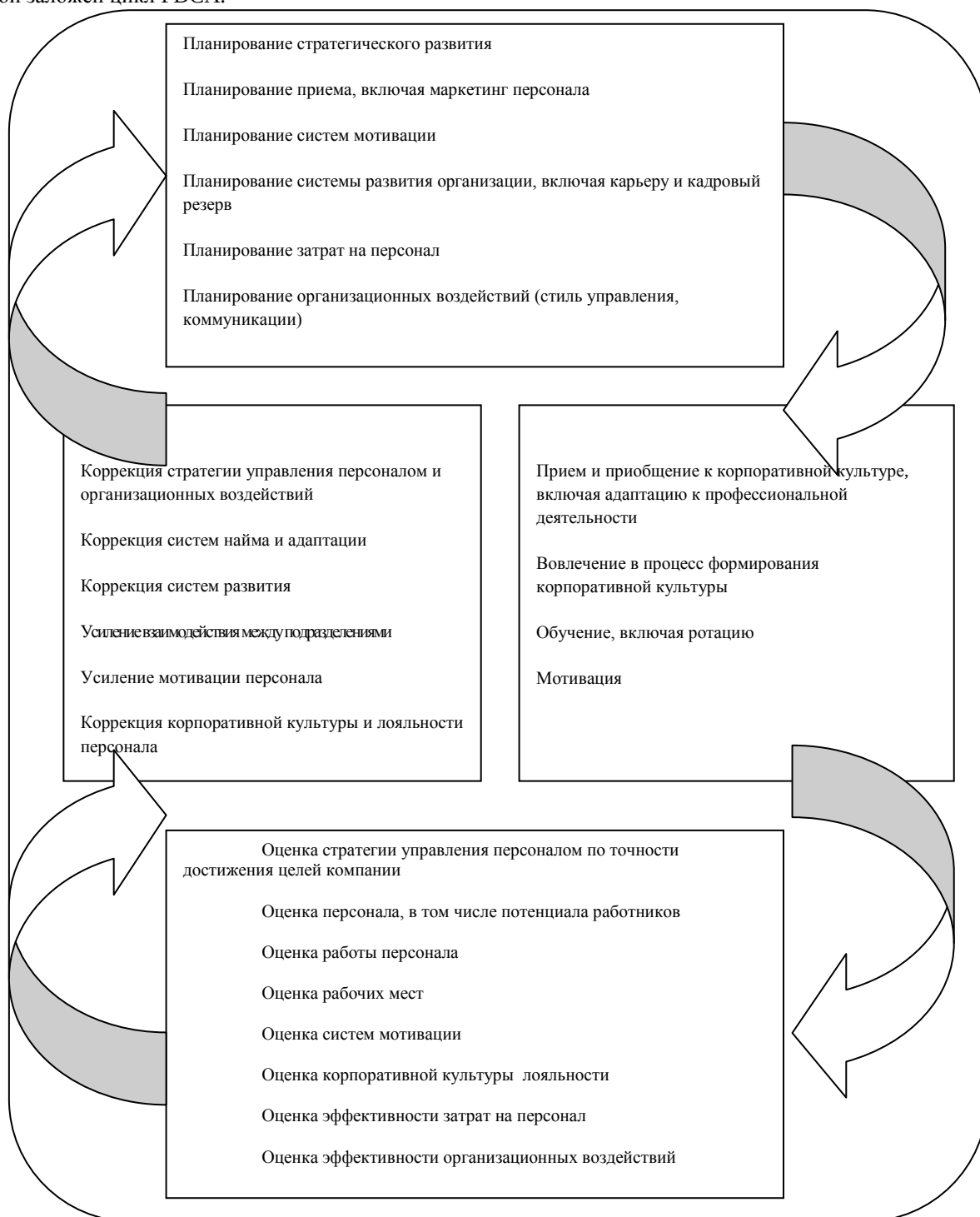

Рисунок 3 – Цикл PDCA формирования и управления корпоративной культурой [авторская разработка]

Изменения в корпоративной культуре легче проводить, если наблюдается серьезная кризисная ситуация, смена руководства, на ранних этапах развития организации и при слабости существующей корпоративной культуры. При этом все изменения должны проводиться на плановой основе.

Как правило, в реальной жизни при уже сформировавшейся корпоративной культуре возникает вопрос не ее построения, а ее коррекции, при необходимости.

Из рисунка 3 видно, что корпоративная культура соединяет все функции по управлению персоналом, пронизывает всю сущность организации и является самым эффективным способом управления персоналом организации.

Действия по улучшению, развитию творчества, вовлеченности в управление не будут предприниматься, если в организации не будет создана соответствующая корпоративная культура, то есть не будет той атмосферы, в которой будет поощряться активная позиция персонала.

Следующим этапом процесса управления персоналом является оценка его эффективности, т. е. определение уровня эффективности кадрового потенциала и системы управления персоналом путем сопоставления фактических значений показателей и их составных частей с рекомендуемым или запланированным уровнем, определение их соответствия установленным конкретным параметрам, критериям, нормам, правилам, принципам, стандартам, целям и задачам организации.

Оценка эффективности в системе управления персоналом, как правило, является наиболее слабым элементом, ограничивающим эффективность всей системы управления организацией. Основная сложность состоит в том, что очень трудно оценить эффективность этой деятельности. Многие используемые показатели субъективны, их значение и содержание зависят от конкретной ситуации.

С позиций многообразия видов построения системы управления персоналом, единый подход к оценке их эффективности должен предполагать наличие общих для всех систем параметров. Такой общий параметр – совпадение целей организации и системы управления персоналом, т. к. система управления персоналом – встроенная часть системы управления организацией. Ее эффективность определяется конечным результатом деятельности организации. В результате осуществления оценки эффективности процесса управления персоналом должны быть получены сведения по следующим направлениям работы:

- анализ и оценка стратегии управления персоналом;
- аудиты по различным направлениям работы в области управления персоналом (отбор и найм персонала, адаптации, оценка персонала и аттестация и т. д.);
- оценка уровня удовлетворенности персонала;
- анализ и оценка затрат организации в области управления персоналом;
- мониторинг, анализ и оценка выполнения планов организации по различным направлениям в области управления персоналом;
- мониторинг, анализ и оценка выполнения целей организации в области управления персоналом;
- анализ политики организации в области управления персоналом на ее адекватность целям бизнеса.

В рамках менеджмента качества организация должна осуществлять мониторинг информации о восприятии потребителем выполнения организацией его требований, поэтому оценка удовлетворенности персонала должна являться неотъемлемой частью измерения функционирования СМК организации. Основные показатели, по которым проводится исследование: удовлетворенность должностными обязанностями, условиями труда, стилем руководства, системой мотивации, возможностями профессионального и личностного роста, корпоративной культурой, психологическим климатом в коллективе и т. д.

По результатам анализа и оценки процесса управления персоналом осуществляется разработка корректирующих и предупреждающих мероприятий, направленных на улучшение и совершенствование стратегии и политики организации в области управления персоналом, соответствующих целей, планов по различным направлениям работы (отбор и найм персонала, расстановка и адаптации, оценка персонала и аттестация и т. д.), а также структуры затрат организации в области управления персоналом.

В заключение необходимо отметить, что управление персоналом – целенаправленная деятельность руководства организации, руководителей и специалистов подразделений системы управления персоналом, включающая разработку концепции и стратегии кадровой политики, принципов и методов управления.

Управление персоналом выступает в форме непрерывного процесса, направленного на целевое изменение мотивации и компетенции работников для получения от них максимальной отдачи, а, следовательно, и достижение высоких конечных результатов деятельности организации. Основной

целью работы с персоналом в современных условиях является формирование личности, обладающей высокой ответственностью, коллективистской психологией, высокой квалификацией. Успешное управление организацией напрямую зависит от ее человеческого ресурса.

Выражаем благодарность к.э.н. Мещеряковой Е.В. за сотрудничество и использование ее авторских разработок в области управления персоналом, которые легли в основу данной статьи.

Литература

1. Системы менеджмента качества. Требования: СТ РК ИСО 9001-2009/ СТБ ISO 9001-2009.
2. Бейсеев С. А, Тулекбаева А.К., Ажимуратова А.С. Аттестация – как форма оценки персонала в РГП «Казахстанский институт стандартизации и сертификации»
3. Менеджмент для достижения устойчивого успеха организации. Подход на основе менеджмента качества: СТБ ISO 9004-2010. – Введ. 01.01.2011. – Минск: Госстандарт: Белорус. гос. ин-т стандартизации и сертификации, 2010. – 45 с.
4. Менеджмент организации. Руководящие указания по обучению: ГОСТ ИСО 10015-2007. – Введ. 01.06.2008. – Москва: Стандартинформ, 2008. – 14 с.

Түйін

Осы мақалада қызметкерлерді басқару кезінде "қызметкерлерді қызықтыру" СМЖ принциптерін қолданудың ерекшеліктері, ИСО 9000 сериялы ХС негізінде Plan-Do-Check-Act» (PDCA) циклін әзірлеу және тұрғызу кезеңдері қарастырылады

Summary

In summary considered the key particularity application of the principle of QMS "staff involvement" in personnel management, stages of development and construction of the cycle «Plan-Do-Check-Act» (PDCA) in terms of personnel management processes based on ISO 9000.

ӘОЖ 621.548

Б.Елемес, Е.Шалхар, Н.Бахтыбай

Т. Бейсакулов - т.ғ.к доцент

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ЖЕЛ ЭНЕРГЕТИКАСЫ

Аңдатпа: Қазақстанда да кемітіп, энергия алудың баламалы көздеріне көшу керек. Мемлекет экономикасын балама жолдармен дамыту арқылы Қазақстан тек шикізатқа тәуелділікті ғана емес, тұрақты экономикалық-экологиялық дамуға қол жеткізеді. Болашақта бүкіл әлемдік дағдарыстың алдын алуға мүмкіндік туады. Астананың ЭКСПО-2017 бүкіләлемдік көрмесіне өз кандидатурасын ұсынып, әрі өткізу құрметін жеңіп алғандығымен қоса «Болашақтың энергиясы» атты жаһандық мүдделерді топтастыратын тақырыпты таңдауы әлем назарын өзіне аударатыны хақ.

Кілттік сөздер: Жел қондырғылары, жел жылдамдығы, жел электр станциялары, генератор, механикалық энергия, генератор, ротор, электр энергия, горизонталь айналдыру осі

Жел энергетикасы - жел энергиясын механикалық, жылу немесе электр энергиясына түрлендірудің теориялық негіздерін, әдістері мен техникалық құралдарын жасаумен айналысатын жаңартылатын энергетиканың саласы. Ол жел энергиясын халық шаруашылығына ұтымды пайдалану мүмкіндіктерін қарастырады. Жел энергиясының басқа энергия көздерінен экологиялық және экономикалық артықшылықтары көп. Жел энергетикасы қондырғыларының технологиясын жетілдіру арқылы оның тиімділігін арттыруға болады. Жел энергиясын тұрақты пайдалану үшін жел энергетикасы қондырғыларын басқа энергия көздерімен кешенді түрде ұштастыру қажет. Республиканың шығыс, оңтүстік-шығыс, оңтүстік аймақтарында су электр станциялары мен жел электр станцияларын біріктіріп электр энергиясын өндіру өте тиімді. Қыс айларында жел күші көбейсе, жаз айларында азаяды, ал су керісінше, қыс айларында азайса, жаз айларында көбейеді.

Бірнеше мыңдаған жылдар бойы адамдар желді – энергия көзі ретінде пайдаланған. Жел энергиясын пайдаланып желкен көмегімен жүзген. Жер суландыру кезінде, жел диірмені ретінде дәнді-дақыл өнімдерін ұнтақтау үшін қолданған. Жел энергиясының қоры бүкіл планета өзендерінің гидроэнергиясынан 100 есе асып түседі. Ылғи да және барлық жерде жел соғып тұрады. Жаздың қоңыр салқын самал желін, апат, зардап шығын әкелетін керемет дауылдарды атап өтуге болады. Қалпына

келтіретін дәстүрлі емес жел энергиясының келешегі зор, экологиялық таза, қоры ешуақытта сарқылмайды, әрі арзан, тиімді. Бұларды пайдалану табиғат баланстарын бұзбайды. Жел энергиясын қолдану таулы аймақтардың жоғары бөктерінде толқынды теңіз жағалауларында ыңғайлы екені бәрімізге танымал. Жел энергетикасын дамытуға қолайлы аймақтар өте көптеп табылады. Жел күші жер бетінің ойлы-қырлы болуына тікелей байланысты. Мысалы, таулы аймақтың екі бөлігін қарастырайық, Күн көзінің екі бөлікке түскен энергиясы бірдей болғанымен, жердің кедір-бұдыры әр қилы болғандықтан, жел күшінің ықпалы, бағыты да әр түрлі болады. Жел күшінің ықпалы жыл мезгілінің ауысуына, ауа райының өзгеруіне байланысты өзгеріп отырады. Мысалы, Дания елінің климаттық жағдайын ескерер болсақ, фотоэлектрлік жүйемен қамтамасыз етілген энергия қыста - 18% , ал жазда - 100% берсе , ал жел станциясынан алынатын энергия қыста – 100%, жазда – 55% береді екен. Осындай үйлесімділікпен қарастырылған желқондырғысы мен фотоэлектрлік жүйеден тұратын желқондырғысын біріктіріп пайдаланған, әрине тиімдірек болады, жеке пайдаланғаннан гөрі. Жел күшінен өндірілетін энергия мөлшері желдің тығыздығына, жел турбинасының қалақшаларының ауданына, жел жылдамдығының кубына тәуелді болады. Ендеше, осыларға жеке-жеке тоқталайық.

Желқондырғылардың қалақшалары ауа массасының қозғалысының әрекетінен айналады. Ауа қабатының массасы үлкен болса, соғұрлым жел двигателінің қалақшалары жылдам қозғалып, электр энергиясын көп өндіреді. Физика курсынан мынаны білеміз, қозғалатын дененің кинетикалық энергиясы оның массасына тура пропорционал, ендеше жел энергиясы ауа қабатының тығыздығына тура пропорционал. Тығыздық бірлік көлемге келетін молекулалар санына тәуелді. Қалыпты атмосфералық қысымды температура 150С болған кезде, ауаның тығыздығы 1,225кг/м³. Ылғалдылық өскен сайын ауаның тығыздығы азаяды. Қыс мезгілінде тығыздық жоғары болғандықтан, желдің бірдей жылдамдығына қарамастан, жазбен салыстырғанда жел генераторы көп энергия береді.

Желтурбинасының қозғалатын бөлігін ротор деп атаймыз. Ротор жел ағының энергиясын көп қамтыса, соғұрлым көп электро энергия өндіреді. Ротордың ауданы ротордың диаметрінің ауданының квадратына тура пропорционал, жел- қондырғысының өлшемдерін екі есе арттырып, төрт есе энергия өндіріп алуға болады. Желқондырғысының өлшемдерін өзгерте отырып, энергияны қалағанымызша өндіреміз деп айтуға жеңіл, практикада басқаша. Айналдыру барысындағы қамтитын қалақшаларының ауданын біртіндеп үлкейту арқылы, біз істейтін жүйеге артық күш, салмақ түсіреміз. Осындай асқын салмақты көтеру үшін жүйенің кейбір механикалық құрамдас бөліктеріне зақым келмеуін ескеру өте маңызды.

Жел жылдамдығы

Жел жылдамдығы – желқондырғысының энергия өндіруіне әсер ететін маңызды өлшемі болып табылады. Желдің үлкен жылдамдығы ауа массасының ағынының көлемін үлкейтеді. Жел энергиясы жел жылдамдығының кубына тура пропорционал өзгереді. Ендеше, ротордың кенетикалық энергиясы жел жылдамдығын екі есе үлкейткенде 8 есе артады. Мына төмендегі кестеде жел жылдамдығының жел энергиясына тәуелділігі көрсетілген. (құрғақ ауаның ты- ғыздығы – 1.225 кг/м³, атмосфералық қысымның шамасы 760 мм.сын. бағанасы кезіндегі қалыпты жағдай).

Энергия өлшем бірлігі ретінде (В/м²) алып отырмыз. Табиғи жағдайларға байланысты, желдің жылдамдығы да өзгеріп отырады. Желқондырғылардың конструкциялары жел жылдамдығының 3-30 м/с диапазон аралықтарында жұмыс істейтіндей етіп жабдықталған. Үлкен дауылдар желқондырғасын бүлдірмеу мақсатында, үлкен желқондырғысын тежеуіш механизммен жабдықтайды. Кішкентай желқондырғысы жел жылдамдығы 3 м/с кем болған жағдайда жұмыс істей береді.

Жел жылдамдығы, м/с. Жел түрлері 0-1.8 Жел жоқ кезде 1.8-5.8 Әлсіз 5.8-8.5 Қоңырсалқын 8.5-11 Әдеттегі 11-17 Күшті 17-25 Өте күшті 25-43 Теңіз дауылы 43 – тен жоғары Құйын дауыл

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ЖЕЛ ЭНЕРГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ДАМУЫ.

Жел қондырғыларда жел ағынының кинетикалық энергиясы генератор роторларының айналу процесі кезінде электр энергиясына айналады. Конструкциясы жағынан желқондырғылардың генераторлары электростанция -дағы отын жаққанда ток өндіретін генераторларға ұқсайды. XX ғасырдың басында Н.Е. Жуковский жел двигателі теориясының негізін қалады, осы теорияны негіздей отырып әлсіз желдің ырғағынан жұмыс істелетін жоғары өнімді жетілдірілген желагрегаттардың конструкциялары жасалынды, барлық елдің ғалымдары мен самолет жасаушы конструктор мамандары өз үлестерін қосты.

Горизонталь айналдыру осі бар екі немесе үш қалақшадан тұратын мұнараның басына бекітілген қондырғылар – желқондырғылардың ең көп тараған түрі болып табылады. Горизонталь айналдыру осі бар турбинаның роторының басқарушы білігі де көлденең орналасқан. Ал көп қалақшалардан тұратын горизонталь осі бар моделін монолиттік деп атайды. Бұл қондырғылар төменгі жылдамдықта жұмыс істейтіндіктен, су тарту насосында пайдаланады. Тік осьпен айналатын жел двигателінің (Н - типтес) роторының жетекші білігі вертикаль орналасқан. Турбиналарының қалақшалары өте ұзын, пішіні доға тәрізді, мұнараның үстіңгі және астыңғы жағына берік орнатылған. Осындай жел қондырғыларын әлемнің бірнеше компаниясы ғана жасайды.

Француз инженері Дарриус тік осьпен айналатын жел двигателінің теория негізін қалай отырып, конструкциясын жасады. Сыртқы түрлерінің айырмашылығына қарамастан горизонталь және вертикаль айналу осі бар желқондырғылардың жұмыс істеу принциптері бірдей.

Жел қондырғылары мынадай негізгі бөліктен тұрады:

1. қалақшалардан, 2. ротордан, 3. трансмиссия (двигательдің механикалық энергиясын машинаға беруге арналған механизмдер жиыны), 4. генератордан, 5. бақылау жүйелері.

Турбинаның қалақшалары арқылы соққан желдің үлкен ағысын қамтиды. Қалақшалар шыны талшығынан, полистролдан немесе көмірпластиктен жасалынады. Турбинаның қалақшалары жұмыс істегенде сол маңайдағы телевизияға кері әсерін тигізеді, өзі қуатты дыбыс тербелістерін тудырады. Сондықтан қалақшаларын берік сынбайтын және иілгіш шыны пластикадан жасайды (радиотолқындарды шағылдырмайды, жұтпайды). Қалақшалардың диаметрінің ұзындығы 15 пен 25 метрдің аралығында болса, салмағы 1000 кг болады. Ротор орталық білікпен жалғанған қалақшалардан тұрады. Орталық білік басқарушы білікке трансмиссия арқылы жалғанған. Трансмиссия – белдік арқылы кинетикалық энергияны генератордың басқарушы білігіне беріп, электр энергиясын өндіретін механизмдер жиыны. Желқондырғының бақылау жүйелері алыстан компьютер арқылы басқарып және бақылап отырады. Бақылау жүйелері қандай да бір бұрышпен көлбеу орнаатылған және айнымалы, әр бағытта қозғалып тұрады. Сонымен қатар электрондық бақылау жүйелері жел жылдамдығы өзгерген кезде, өндірілген кернеу шамасының шамадан асып кетпеуін реттеп отырады. Желқондырғысының басты сипаттамаларының бірі болып оның қуаты болып саналады. Жеке үйге немесе коттеджде орналған кіші желқондырғылардың қуаты –100 кВт, ал диаметрі 15 – 40 метрге баратын, 2–3 қалақшалары желқондырғысы 1 МВт ток өндіреді. Қазіргі заманғы желқондырғылары 690 В кернеу береді, ол трансформатордың көмегімен 10 – 30 кВ-қа түрленеді. Мысалы, 500 кВт-тың желқондырғысы 1 сағатта 15 м/с жел жылдамдығы кезінде 500 кВт энергия өндірсе, 600 кВт-тың қондырғы бір жылда жел жылдамдығы 4,5 м/с болған кезде 500000 кВт энергия өндіреді. Желдің механикалық энергиясын электр энергиясына айналдыратын машинаның тиімділігін сипаттайтын шама желқондырғысының пайдалы әрекет коэффициенті (ПЭК-і) дейміз. ПЭК-ті есептеу үшін жел қондырғысының 1 жылға өндірілген қуаты 1 жылдағы 8760 сағаттағы максимал қуатқа бөлуіміз керек.

ТЕҢІЗ БАЗАСЫНЫҢ ЖЕЛҚОНДЫРҒЫЛАРЫ

Теңізде қатты жел соғатыны әркімге белгілі, теңіздегі желдің энергиясын пайдалану халық саны көп, тығыз орналасқан Солтүстік Еуропа мемлекеттері үшін үлкен жетістік деуге болады, себебі бұл мемлекеттердің жерлерінде желқондырғысын орнататын ашық, жазық алаңдар жетіспейді. Таяз өзендерде орнатылған желқондырғылары Еуропа мемлекеттерінің назарын өздеріне аударуда. Себебі Солтүстік Еуропа мемлекеттерінде таяз өзенді, сулы аймақтар көп еді. Біріншіден, теңізде жел жылдамдығы 10% есе, өндірілетін энергия 30 % өседі, екіншіден, 30 м тереңдікте, жағалаудан 30 км орналасқан желқондырғысын пайдалану экономикалық тиімді екен. Еуропада «атомдық энергиясыз» атты жоба бойынша өткізілген отырыста теңіз базасының электроэнергиясын 2 есе пайдалану туралы ұсыныс қабылданды. Келешекте Дания мемлекеті теңіз базасының желқондырғылары өндіретін энергия қоры 13,5 ТВт – сағ болады, – деп жоспарлап отыр, бұл елдің 40 % энергия мұқтаждықтарын қанағаттандырады.

Алдында айтып кеткендей, дизельді генератормен салыстырғанда, жел энергетикасы алыс аймақта тұратын халықтар үшін өте экономикалық тиімді. Кіші желқондырғылары ауыл тұрғындары үшін мынандай мақсаттарда қолданылатынын айтып өтейік:

1) Су тарту және сығылған ауа алу үшін; 2) Электр энергиясын алу үшін; 3) Кейбір механизмдерді қозғалысқа келтіру үшін.

Қазіргі кезде 100 000 астам су тарту насосы жұмыс істейді көбісі электрленбеген ауылдық жерлерде орналасқан. Көбінше фермерлер ауыз сумен ауыл тұрғындарын қамтамасыз ету үшін және мал, егін суару үшін қолданады. Қазір су тарту қондырғылары рынокта сатылады. Мысалы, 3 метрлік ротор 2000 л суды 1 сағатта 10 метрден 3м/с жел жылдамдығында көтерсе, ал 7 метрлік желқондырғысы 8000 л суды осындай жылдамдықта 1 сағатта көтереді екен. Мұндай желқондырғыларды орнату оңай және қолдану өте қарапайым.

Осындай су тарту насосын Индонезияда жер суландыру үшін пайдаланады, бұл аймақтарда жаңбыр аз жауғандықтан фермерлер күрішті жылына 1 рет өсіреді. Құрғақшылық бұл аудандарда жылмен салыстырғанда 75% құрайды, сондықтан күріш алқабы ірі қара жайылым ретінде пайдаланылады. Индонезияның көп жерлері жер асты суларға бай болғандықтан, жер асты суларын насоспен тартады. Мысалы, желқондырғы насосы 1 секундта 3 л суды тартады. Индонезияда 1992 жылы 15 осындай жүйелерден тұратын насос орнатылды.

Телекоммуникациялық объектілер үшін жел энергиясы өте тамаша энергия көзі болып табылады, себебі антенналардың орналасқан ауданына желқондырғыларды орналасу биіктігі сәйкес келеді.

Кіші жел турбиналардың энергиясын аккумуляторларды зарядтауға ыңғайлы, оларды пәтерлерді жарықтандыру үшін, тұрмыс техникаларында қолданылады. Желден өндірілген энергияны аккумуляторда сақтап, кез келген уақытта пайдалану экономикалық тиімді.

Жел энергиясын, суды ысыту арқылы пайдалана аламыз, термостатқа суды толтырып қайнату арқылы 1 кВт энергия пайдаланатын болсақ, термостаттың қуаты 1 кВт болып жасалуы тиіс.

Күн мен жел бір-бірін толықтырып тұрады, қыста қатты жел соқса, жазда күн ысыды. Қыста күн жел энергиясымен үйді жылытсақ, жазда күн энергиясын пайдаланып суды жылытуға болады. Осындай комбинацияла- нып жасалған «күн-жел» жүйесі автономдық энергиямен қамтамасыз ету үшін өте қолайлы.

ЖЕЛ ЭНЕРГЕТИКАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯҒА ӘСЕРІ

Желэнергетикасы дамуы, энергия жетіспейтін энергия қуаныш әкелгенмен, оның зиянды да әрекеті бар. Желқондырғылардың айналып тұратын қалақшалары, механизмі, айнала ортаға дыбыс шуын шығарады, 40 децибелден асатын дыбыс толқындары, адам организмiне зиянды әрекетiн тигізеді. Мысалы шу деңгейінің жоғары болуы дыбыс құлақтың дыбыс қабылдауын нашарлатып, организмнің жүйке-психологиялық әрекетіне зиянын тигізеді. Желқондырғылары бір-бірінен мұнара биіктігімен салыстырғанда 5-10 есе қашықтықта орналасуы тиіс, осы территорияда орналасқан желқондырғылар аймағында ешқандай ғимрат, орман болмауын ескеру қажет.

Құстар жоғары кернеу жiлiктерi мен антеннамен, ғимрат терезелерімен, кейде автомобиль терезесімен соқтығысып мертiгiп жатады. Кейбір желқондырғысы мұнарасының жоғары жағында қонақтайды, бұл бұлардың өміріне қауіп әкеледі. Желқондырғыларын салған кезде құстардың ұшу миграция маршрутын ескеру қажет. Желқондырғысының металл бөлiктерi айналғанда қуатты дыбыс тербелiстерiн туғызады, сол маңайдағы радиотолқындармен жұмыс iстейтiн телевизиялық радио жәнерадарлық құрылғыларға керi әсерiн тигізеді. Әрине телевизиялық немесе радио ретрансляторын орнату қиын емес, бiрақ та бұл арзанға түспейдi.

Желқондырғысын орнату керек деген шешім қабылдадық. Біріншіден бізге тұтынатын энергиямыздың мөлшерін есептеп алу керек және өз жерімізге орташа соғатын желдің жылдамдығын білуіміз керек, екіншіден, жел- қондырғысын орнататын жерді таңдау. Ашық ландшафтағы төбе және тау жотасына желқондырғысын орнату тамаша орын болып есептеледі. Төбеде жел жылдамдығы жазық тегіс жерге қарағанда ылғида жоғары. Егер 2 немесе бірнеше қондырғылар орнататын болсақ, онда олардың арасы мұнараның биіктігімен кем дегенде 5 есе артық болу керек, олай болмағанда жұмыс істегенде бір-біріне кедергі жасайды.

Жылдамдық артқан сайын, ауа ағысының сипаты өзгере түседі. Ауа қабаттары бірімен-бірі ретсіз араласып кетеді, үйірім пайда болады. Мұндай ағысты турбулентті деп атайды. Турбулентті ағыс жел энергиясын тиімді пайдалану мүмкіндігін азайтады, сонымен қатар машинаның тозуын тездетеді. Сондықтан турбина мұнарасының биіктігін барынша биік етіп қалайды, біріншіден жер бетіндегі пайда болатын турбулентті ағысты болдырмау үшін, екіншіден жел жылдамдығын арттыру үшін. Жел қуаты оның жылдамдығының кубына тура пропорционал. Мысалы, жерден 30 м биіктікте орнатылған желтурбинасы мен жерден 10 м биіктікте орнатылған турбинаның жылдамдықтарының айырмашылықтары 100% болады.

10м биіктікте орнатылған екі жел генераторы мен 30м биіктікте орнатылған бір генератордың өндірілген ток қуаты бірдей. Басында айтып кеткендей, желқондырғының орнын тағайындаған соң, сол аймақтағы орташа жылдамдық мәнін білуіміз керек. Ол үшін айлар бойы зерттеулер жүргізіп немесе метостанцияның көмегіне жүгінуіне болады.

Жел жылдамдығын өлшеу үшін үш шыныдан жасалған, вертикаль оське бекітілген анемометр аспабы пайдаланылады.

WIND POWER

Wind power is the conversion of [wind energy](#) into a useful form of energy, such as using [wind turbines](#) to produce [electrical power](#), [windmills](#) for mechanical power, [windpumps](#) for [water pumping](#) or [drainage](#), or [sails](#) to propel [ships](#).

Large [wind farms](#) consist of hundreds of individual wind turbines which are connected to the [electric power transmission](#) network. For new constructions, onshore wind is an inexpensive source of electricity, competitive with or in many places cheaper than coal,gas or fossil fuel plants. Offshore wind is steadier and stronger than on land, and offshore farms have less visual impact, but construction and maintenance costs are considerably higher. Small onshore wind farms can feed some energy into the grid or provide electricity to isolated off-grid locations.

Wind power, as an alternative to [fossil fuels](#), is plentiful, [renewable](#), widely distributed, [clean](#), produces no [greenhouse gas](#) emissions during operation and uses little land. The [effects on the environment](#) are generally less problematic than those from other power sources. As of 2013, [Denmark is generating](#) more than a third of its electricity from wind and 83 countries around the world are using wind power to supply the electricity grid. Wind power capacity has expanded rapidly to 336 [GW](#) in June 2014, and wind energy production was around 4% of total worldwide electricity usage, and growing rapidly.

Wind power is very consistent from year to year but has significant variation over shorter time scales. As the proportion of windpower in a region increases, a need to upgrade the grid, and a lowered ability to supplant conventional production can occur. Power management techniques such as having excess capacity storage, geographically distributed turbines, dispatchable backing sources, storage such as [pumped-storage hydroelectricity](#), exporting and importing power to neighboring areas or reducing demand when wind production is low, can greatly mitigate these problems. In addition, [weather forecasting](#) permits the electricity network to be readied for the predictable variations in production that occur. Wind power can be considered a topic in [applied eolics](#).

ВЕТРОЭНЕРГЕТИКА

Ветроэнергетика — отрасль [энергетики](#), специализирующаяся на преобразовании [кинетической энергии](#) воздушных масс в атмосфере в электрическую, механическую, тепловую или в любую другую форму энергии, удобную для использования в народном хозяйстве. Такое преобразование может осуществляться такими агрегатами, как [ветрогенератор](#) (для получения электрической энергии), [ветряная мельница](#) (для преобразования в механическую энергию), [парус](#) (для использования в транспорте) и другими.

Энергию ветра относят к [возобновляемым видам энергии](#), так как она является следствием деятельности [Солнца](#). Ветроэнергетика является бурно развивающейся отраслью, так в конце 2012 года общая установленная [мощность](#) всех ветрогенераторов составила 282,6 [гигаватт](#). В 2010 году количество электрической энергии, произведённой всеми ветрогенераторами мира, составило 430 [тераватт-часов](#) (2,5 % всей произведённой человечеством электрической энергии).^{[2][3]} Некоторые страны особенно интенсивно развивают ветроэнергетику, в частности, на 2011 год в [Дании](#) с помощью ветрогенераторов производится 28 % всего электричества, в [Португалии](#) — 19 %, в [Ирландии](#) — 14 %, в [Испании](#) — 16 % и в [Германии](#) — 8 %. В мае 2009 года 80 стран мира использовали ветроэнергетику на коммерческой основе. Крупные [ветряные электростанции](#) включаются в общую сеть, более мелкие используются для снабжения электричеством удалённых районов. В отличие от ископаемого топлива, энергия ветра практически неисчерпаема, повсеместно доступна и более экологична. Однако, сооружение ветряных электростанций сопряжено с некоторыми трудностями технического и экономического характера, замедляющими распространение ветроэнергетики. В частности, непостоянство ветровых потоков не создаёт проблем при небольшой пропорции ветроэнергетики в общем производстве электроэнергии, однако при росте этой пропорции, возрастают также и проблемы надёжности производства электроэнергии. Для решения подобных проблем используется интеллектуальное управление распределением электроэнергии.

Әдебиеттер

1. Трегубова, Д. С. Использование ветровой энергии / Д. С. Трегубова, Е. С. Костевич, Т. А. Кукса ; научн. рук. Г. А. Михальцевич
2. Клименко, Л. П. Энерго- и ресурсосбережение при комплексном использовании солнечной и ветровой энергии в условиях юга России
3. Б.М. Берковский, В. А. Кузьминов. Возобновляемые источники энергии на службе человека.

УДК 006.4

Н.М. Кудайбергенов - магистрант, **А.К.Тулекбаева** - к.т.н, доцент
Е.Г. Евдокимова - к.т.н., ст.преподаватель
ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ОПИСАНИЕ СИСТЕМЫ НАБЛЮДЕНИЯ ЗА ИЗДЕЛИЯМИ МЕДИЦИНСКОГО НАЗНАЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРОВЕДЕНИЯ КЛИНИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ (ИСПЫТАНИЙ)

Аннотация: В соответствии со статьей 74 Кодекса Республики Казахстан от 18.09.2009 «О здоровье народа и системе здравоохранения» клинические исследования (испытания) изделий медицинского назначения и медицинской техники проводят с участием человека в качестве субъекта для выявления или подтверждения клинических эффектов исследуемого оборудования и для установления его безопасности и эффективности. Клинические исследования (испытания) проводятся в определенном порядке, которое установлено уполномоченным органом, и поэтому в этой статье рассмотрим и опишем правила проведения клинических исследований (испытаний) изделий медицинского назначения и медицинской техники.

Ключевые слова: система менеджмента качества, СТ РК СТБ ИСО 13485, клинические исследования (испытания), медицинская техника, изделия медицинского назначения, директива ЕС, менеджмент риска.

Клиническое исследование изделий медицинского назначения и медицинской техники - исследование с участием человека в качестве испытуемого, проводимое для выявления или подтверждения клинических эффектов исследуемого образца и в целях установления его безопасности и эффективности. Клинические исследования в Казахстане проводятся в следующих случаях:

- исследования в рамках международных многоцентровых клинических исследований;
- исследования новых показаний к применению, изменения лекарственной формы, дозирования и способа применения;
- разработки новых оригинальных лекарственных средств казахстанскими производителями;
- по решению уполномоченного органа при необходимости получения дополнительных

сведений о безопасности и эффективности испытуемых образцов.[1]

Если это не одна из указанных выше ситуаций, то, на сегодняшний день, казахстанские производители фармакологического и лекарственного средства, изделий медицинского назначения и медицинской техники не так часто проводят клинические исследования по своей инициативе. Причин для этого у каждого производителя могут быть свои:

- реализации продукции, у которой аналоги уже давно существуют в европейских странах;
- отсутствие у большинства казахстанских предприятия возможности для разработок новых лекарственных средств и (или) медицинской техники;
- высокие цены на проведение доклинических и клинических исследований (в таблице 1 приведены цены таких услуг).

При проведении клинических исследований заказчик и исследователь должны руководствоваться этическими принципами Хельсинской декларации.[2]

Стоит упомянуть, что решение о проведении или отказе в проведении клинического исследования принимает уполномоченный орган на основании рекомендации экспертной организации о возможности или отказе в проведении клинических исследований.

Таблица 1. Прейскурант цен на проведение доклинических и клинических исследований в Национальном центре экспертизы лекарственных средств, изделий медицинского назначения и медицинской техники [3]

№	Наименование	Период	Сумма с НДС, тенге
Фармакокинетические исследования			
1	Исследования биоэквивалентности (на 1 лекарственный препарат)	3 месяца	1 710 782
2	Исследования относительной биодоступности (на 1 лекарственный препарат)	2 месяца	992 848
3	Исследования фармакокинетики лекарственного препарата эксперименте	2,5 месяца	1 205 029
4	Исследования фармакокинетики	3 месяца	1 302 092
5	Фармакокинетический профиль растворения	1 месяц	188 143
Экспериментальные исследования безопасности			
6	Исследования острой токсичности лекарственных препаратов на лекарственный препарат	1,5 месяца	400 282
7	Исследования острой токсичности лекарственных препаратов на 3 лекарственных препарата	2 месяца	654 766
8	Исследования острой токсичности на иммунологический препарат	3 месяца	1 138 898
9	Исследования аллергенности иммунобиологических препаратов	3 месяца	784 080
10	Исследования местно-раздражающего действия (лекарственные препараты для наружного применения)	2 месяца	497 442
11	Исследования подострой и хронической токсичности на лекарственный препарат	3 месяца	1 062 968
12	Исследования хронической токсичности	4 месяца	1 277 161
13	Исследования хронической токсичности	7 месяцев	2 674 392
14	Исследования хронической токсичности	13 месяцев	4 115 313
15	Исследования безопасности инвазивных изделий медицинского назначения кратковременного нахождения в организме	3 месяца	1 916 449
16	Исследования безопасности инвазивных изделий медицинского назначения длительного нахождения в организме	13 месяцев	4 381 425
17	Изучение безопасности медицинской техники	7 месяцев	1 996 075
Экспериментальные исследования активности			
18	Антибактериальная активность (invitro исследования на лекарственный препарат)	1 месяц	176 521
19	Антибактериальная активность (invitro исследования на 2 лекарственных препарата)	2 месяца	244 745
20	Антибактериальная активность (invitro исследования на 4 лекарственных препаратов)	2,5 месяца	313 171
21	Изучение фармакологической активности лекарственных средств	3 месяца	932 967
22	Исследования эффективности инвазивных изделий медицинского назначения	3 месяца	1 018 803

	назначения кратковременного нахождения в организме		
23	Исследования эффективности инвазивных изделий медицинского назначения длительного нахождения в организме	13 месяцев	3 121 802
24	Исследования эффективности медицинской техники	3 месяца	1 019 412

Для проведения клинического исследования в экспертную организацию подается заявка, к которой прилагается:

- 1) копия сертификата происхождения исследуемого образца, заверенная заказчиком;
- 2) сведения о технологии изготовления (производства) и документация, по которой осуществлялся контроль производства и качества;
- 3) заключение Фармакопейного центра экспертной организации о качестве исследуемого образца;
- 4) протокол клинического исследования, который разрабатывается в соответствии с видом и фазой исследования, подписанный уполномоченным представителем заказчика и исследователем;
- 5) брошюра исследователя, составленная с учетом стадии разработки исследуемого образца и инструкции по медицинскому применению лекарственного средства, изделия медицинского назначения;
- 6) информация для испытуемого о клиническом исследовании;
- 7) информированное согласие испытуемого;
- 8) индивидуальные регистрационные сведения;
- 9) резюме исследователя на настоящий момент и/или другие материалы, подтверждающие его квалификацию. [1]

Затем экспертная организация проводит оценку предоставленных заказчиком материалов. В случае положительного заключения экспертная организация письменно извещает заказчика о возможности предоставления в Комиссию по вопросам этики заявки на проведение этической оценки материалов клинических исследований, а также оформления документов о страховании жизни и здоровья испытуемых. Экспертная организация с учетом заключения Комиссии по вопросам этики по результатам этической экспертизы клинического исследования дает рекомендации о возможности или отказе в проведении клинических исследований на базе медицинской организации, соответствующей установленным требованиям по проведению клинических исследований, утвержденной уполномоченным органом.

Таблица 2. Перечень доклинических и клинических баз, имеющих право проведения доклинических и клинических исследований лекарственных средств, новых методов и средств профилактики, диагностики, лечения, а также медицинской реабилитации [4]

№	Название организации
1.	РГКП «Национальный центр проблем туберкулеза»
2.	РГКП «Республиканский научно-практический центр психиатрии, психотерапии и наркологии»
3.	РГП на праве хозяйственного ведения «Республиканский научный центр охраны матери и
4.	РГКП «Республиканская детская клиническая больница «Ақсай»
5.	РГП на праве хозяйственного ведения «Национальный научный медицинский центр»
6.	РГП на праве хозяйственного ведения «Казахский ордена «Знак Почета» научно-исследовательский институт глазных болезней»
7.	РГП на праве хозяйственного ведения «Научно-исследовательский институт онкологии и радиологии»
8.	РГП на праве хозяйственного ведения «Научно-исследовательский институт травматологии и ортопедии»
9.	РГКП «Научный гигиены труда и профессиональных заболеваний»
10.	РГКП «Научный центр педиатрии и детской хирургии»
11.	РГКП «Научно-исследовательский кожно-венерологический институт»
12.	РГП на праве хозяйственного ведения «Научный центр урологии им. Б.У. Дзарбусынова»
13.	РГП на праве хозяйственного ведения «НЦ акушерства, гинекологии и перинатологии»
14.	РГП на праве хозяйственного ведения «Научно-исследовательский институт кардиологии и внутренних болезней»
15.	РГП на праве хозяйственного ведения «Научный центр хирургии им. А.Н. Сызганова»
16.	РГКП «Научно-исследовательский институт радиационной медицины и экологии»

17.	ГККП «Городская больница № 7 г. Алматы»
18.	РГП на праве хозяйственного ведения «Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова»
19.	РГП на праве хозяйственного ведения «Западно-Казахстанская государственная медицинская академия»
20.	РГП на праве хозяйственного ведения «Семипалатинская государственная медицинская академия»
21.	РГП на праве хозяйственного ведения «Казахская государственная медицинская академия»
22.	РГП на праве хозяйственного ведения «Карагандинская государственная медицинская академия»
23.	РГП на праве хозяйственного ведения «Южно-Казахстанская государственная медицинская академия»
24.	РГКП «Алматинский государственный институт усовершенствования врачей»
25.	РГКП «Центральная клиническая больница Медицинского центра Управления делами Президента Республики Казахстан»
26.	АО «Республиканский детский реабилитационный центр»
27.	АО «Республиканский научный центр нейрохирургии»
28.	АО «Республиканский диагностический центр»
29.	АО «Национальный научный центр материнства и детства»
30.	АО «Медицинский университет Астана»
31.	АО «Республиканский научный центр неотложной медицины»
32.	РГП «Национальный центр биотехнологии»
33.	ГККП «Городской онкологический диспансер г. Алматы»
34.	ГККП «Городской противотуберкулезный диспансер» Управления здравоохранения г.Алматы

Рекомендация экспертной организации по результатам оценки направляется в уполномоченный орган, который выносит решение о проведении или об отказе в проведении клинических исследований.

Заказчик во время клинических исследований организует мониторинг исследования для контроля за ходом клинического исследования и обеспечения его проведения, сбора данных и предоставления результатов исследования согласно протоколу. Монитор отвечает перед заказчиком за периодические проверки и отчеты о подготовке и ходе исследования, а также за достоверность полученных данных. Лицо, назначенное заказчиком, и который контролирует проведение клинического исследования, в соответствии с протоколом, отвечает перед заказчиком за периодические проверки и отчеты о подготовке и ходе исследования, а также за достоверность полученных данных. Заказчик обеспечивает проведение мониторинга испытания должным образом и определяет объем, особенности мониторинга, которые зависят от целей и задач, дизайна и сложности испытания, количества испытуемых и конечных точек испытания. Выбор данных для проверки основывается на статистических методах. При этом мониторинг проводится на клинической базе до, во время и после окончания испытания.

В качестве монитора должно быть лицо, обладающее научными и/или практическими медицинскими знаниями, необходимыми для надлежащего выполнения своих функций. Монитору необходимо иметь документальное подтверждение своей квалификации. Перед проведением мониторинга монитор знакомится со свойствами исследуемого лекарственного средства, изделия медицинского назначения и медицинской техники, протоколом испытания, письменным информированным согласием и другими предоставляемыми испытуемому материалами, стандартными операционными процедурами заказчика.

Монитору необходимо:

- 1) в соответствии с требованиями, следить за надлежащим проведением и документальным оформлением испытания;
- 2) контролировать:
 - соответствие квалификации, опыта и возможностей исследователя проводимым клиническим испытаниям;
 - соответствие помещений, отведенных для целей испытания, включая лаборатории и оборудование, а также персонала, проводимым клиническим испытаниям;
- 3) в отношении исследуемого образца следить за:
 - соблюдением условий и сроков хранения испытуемых образцов и их наличием в количестве достаточном для проведения клинических испытаний;

- использованием исследуемого образца только для испытуемых, соответствующих критериям отбора в дозах, которые определены протоколом испытания;
- предоставлением необходимых инструкций по правильному приему, хранению, учету и возврату исследуемого образца;
- документальным оформлением получения, использования и возврата исследуемого образца на клинической базе;
- осуществлением утилизации остатков исследуемых образцов на клинической базе;
- 4) следить за соблюдением исследователем протокола и поправок к нему;
- 5) удостовериться в том, что информированное согласие получено в письменной форме у каждого испытуемого до его включения в испытание;
- 6) следить за наличием у исследователя текущей редакции Брошюры исследователя, всех документов, исследуемых образцов и расходных материалов, необходимых для надлежащего проведения испытания;
- 7) следить за получением исследователем и его сотрудниками всей необходимой информации о проводимом клиническом испытании;
- 8) следить за выполнением исследователем и его сотрудниками связанных с клиническим испытанием обязанностей в соответствии с требованиями протокола или другого письменного соглашения между заказчиком и исследователем;
- 9) следить за включением исследователем в клиническое испытание только тех испытуемых, которые соответствуют критериям отбора;
- 10) сообщать о темпах набора испытуемых в испытание;
- 11) следить за точностью, полнотой данных в первичных и других документах испытания и своевременным их занесением;
- 12) следить за своевременным предоставлением исследователем отчетов, уведомлений, заявок и других документов, а также удостоверяться в том, что они удобочитаемы, датированы, идентифицируют испытание и содержат точную и подробную информацию;
- 13) сверять записи в индивидуальных регистрационных формах испытуемых с первичными и другими документами на предмет полноты и точности представленных в них данных;
- 14) проверить:
 - правильность переноса в карту испытуемого данных, сбор которых предусмотрен протоколом испытания и соответствие их данным первичной документации;
 - документальное оформление любых изменений дозы исследуемого лекарственного средства и/или проводимой терапии для каждого испытуемого;
 - регистрацию в ИРФ побочных реакций/явлений, сопутствующего лечения и интеркуррентных заболеваний в соответствии с требованиями протокола;
 - занесение в ИРФ испытуемого сведений о пропущенных испытуемым визитах к врачу, обследованиях и осмотрах;
 - регистрацию и объяснение в ИРФ всех случаев исключения и выбывания испытуемых из испытания;
- 15) сообщать исследователю об ошибочных, пропущенных и неразборчивых записях в индивидуальной регистрационной форме;
- 16) следить за тем, чтобы необходимые исправления, добавления или вычеркивания были сделаны, датированы, объяснены (если необходимо) и парафированы самим исследователем или уполномоченным им сотрудником;
- 17) контролировать своевременность и правильность предоставления отчетов о побочных действиях согласно протоколу испытания, требованиям уполномоченного органа, экспертной организации, Комиссии по вопросам этики;
- 18) контролировать ведение исследователем необходимой документации по испытанию;
- 19) указывать исследователю на нарушение протокола, стандартных операционных процедур, требований Надлежащей клинической практики при проведении международных многоцентровых клинических исследований;
- 20) соблюдать стандартные операционные процедуры, установленные заказчиком для мониторинга данного клинического испытания. [1]

Посещение клинической базы или переговоры с исследователем по вопросам проведения испытания сопровождаются письменным отчетом, который направляется заказчику. В отчете указывается дата, название медицинской организации, фамилия монитора, исследователя или другого лица, с которым велись переговоры/переписка. Отчет включает краткое описание объектов проверки, полученные результаты, выявленные недостатки и нарушения, выводы, описание принятых или планируемых мер и/или рекомендации по устранению нарушений. Факт рассмотрения

отчета и результаты последующего контроля по итогам отчета мониторинга документально оформляется уполномоченным представителем заказчика, и дальше следует процедура утверждения результатов проведенного клинического исследования.

Литература

1. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 19 ноября 2009 года № 744. «Правила проведения клинических исследований и (или) испытаний фармакологических и лекарственных средств, изделий медицинского назначения и медицинской техники»
2. Хельсинкская декларация Всемирной медицинской ассоциации
3. Официальный сайт РГП на ПХВ «Национальный центр экспертизы лекарственных средств, изделий медицинского назначения и медицинской техники».
4. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 31 ноября 2010 года №222 «Об утверждении Перечня доклинических и клинических баз, имеющих право проведения доклинических и клинических исследований в здравоохранении»

Түйін

Клиникалық зерттеулер жасау кезіндегі медициналық мақсаттағы бұйымдарды қадағалау жүйесін сипаттау

Осы мақалада медициналық мақсаттағы бұйымдардың клиникалық зерттеулер кезіндегі қадағалау жүйесі сипатталған.

Summary

Description observing system of medical products in the course of clinical trials.

In this article, we consider and describe the rules for clinical trials (trials) of medical devices and medical equipment.

УДК 666.940

Б.Т.Таймасов - д.т.н., профессор, **Т.М.Садуакасов** - генеральный директор ТОО «Састобе Технолоджис», **К.Абеков**-начальник технического отдела ТОО «Састобе Технолоджис»,

Г.Турлыбаева-магистр, инженер
ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

РЕЗУЛЬТАТЫ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ИСПЫТАНИЙ ПРИ ВВОДЕ ОТХОДОВ ПРОИЗВОДСТВА ИЗВЕСТИ В ПОРТЛАНДЦЕМЕНТ ТОО «САСТОБЕ ТЕХНОЛОДЖИС»

Аннотация: Разработана, испытана и внедрена технология утилизации отходов некондиционной строительной извести при помоле портландцемента в ТОО «Састобе Технолоджис». Причиной появления отходов является закарстованный известняк и нарушения технологических режимов процесса обжига извести в шахтных печах. Закарстованный известняк попадает в технологический процесс ввиду невозможности и нецелесообразности селективной выемки известняка на карьере завода. Объем образующихся отходов извести составляет в среднем 160-220 т в месяц или около 1900-2100 т в год. При вводе отходов извести в портландцемент в количестве 1-1,5 % прочность цементов при изгибе и сжатии в 3 и 28 суточном возрасте твердения и при пропаривании незначительно повышается на 0,6-1,4 МПа или остается на уровне контрольных образцов. Введение 1-1,5 % отходов извести при помоле цемента позволяет экономить 1-1,5 % клинкера. При замещении дорогостоящего клинкера бросовыми отходами извести экономия составляет 18298400 тенге. Решается также экологическая проблема: отходы извести не складываются в отвалы, не загрязняют окружающую среду и перерабатываются в полезный продукт.

Ключевые слова: портландцемент, клинкер, отходы извести, прочность, пропарка, фосфорный шлак

Проблема эффективной утилизации отходов из года в год приобретает все большее значение. В Республике Казахстан на сегодняшний день в отвалах и хранилищах различных предприятий накоплено более 30 млрд. т разнообразных отходов промышленности. Они занимают огромные территории, загрязняют окружающую среду, наносят непоправимый ущерб природе и здоровью людей.

ТОО «Састобе Технолоджис» выпускает два основных вида продукции: портландцементы различных видов и марок и строительную известь. Основным сырьем для их производства является

известняк Састюбинского месторождения, карьер которого расположен примерно в 2 км от завода. Обжиг строительной извести производится в двух шахтных печах, работающих на газообразном топливе. На обжиг в печи подается дробленый известняк после конусной дробилки и грохота с размером кусков 80-120 мм.

Для ТОО «Састобе Технолоджис» представляют интерес использование в качестве добавок при помоле цемента отходов строительной извести, периодически образующихся в известковом цехе завода.

В ТОО «Састобе Технолоджис» при обжиге строительной извести в шахтных печах образуются отходы, не соответствующие по качеству требованиям на Известь строительную. Технические условия по ГОСТ 9179-77 [1]. Отходы извести представляют собой недожженный карбонат кальция, который по содержанию активных CaO и MgO не соответствует требованиям для 3 сорта строительной извести. Причиной появления отходов является некачественное сырье, поступающее из карьера завода – закарстованный известняк и нарушения технологических режимов процесса обжига извести в шахтных печах. Закарстованный известняк попадает в технологический процесс ввиду невозможности и нецелесообразности селективной выемки известняка на карьере завода. Объем образующихся отходов извести составляет в среднем 160-220 т в месяц или около 1900-2100 т в год. Объем ввода отходов извести при помоле цемента в зависимости от работы известкового цеха составлял от 153 до 226 тонн в месяц.

Согласно ГОСТ 10178-85 допускается замена части минеральных добавок во всех видах цемента добавками, ускоряющими твердение или повышающими прочность цемента и не ухудшающими его строительно-технические свойства. Суммарная массовая доля этих добавок не должна превышать 5 % массы цемента [2].

Нами совместно с работниками завода была разработана технология утилизации бросовых отходов строительной извести в производстве портландцемента. По указанной технологии отходы извести проходят совместное дробление с гипсовым камнем и подаются для совместного помола с клинкером в цементные мельницы.

В прежние годы, до проведения данных научных исследований, указанные отходы вывозились в отвал и хранились там, загрязняя окружающую среду. Требовались значительные расходы для транспортировки отходов извести в отвал и складирования их.

В результате неоднократных лабораторных испытаний на цементном заводе и в университете по вводу отходов строительной извести при помоле портландцемента были получены следующие положительные результаты (таблица 1).

Таблица 1 - Результаты испытания при вводе отходов производства извести в портландцемент на ТОО «Састобе Технолоджис»

Наименование пробы	Состав портландцемента, %				Прочность образцов-балочек 4x4x16 см, МПа					
	клинкер	ЭТФШ	гипсовый камень	отход извести	при изгибе		при сжатии		пропарка	
					3 сут	28 сут	3 сут	28 сут	изгиб	сжатие
Контрольная проба	70	20	5	-	2,9	5,4	18,8	39,3	3,9	25,5
Проба №1	69,5	20	5	0,5	3,0	5,7	19,1	40,5	3,9	25,3
Проба №2	69	20	5	1,0	3,1	5,7	19,2	40,7	4,0	26,1
Проба №3	68,5	20	5	1,5	3,0	5,6	19,0	39,7	3,9	24,6
Проба №4	68	20	5	2,0	2,8	5,3	18,6	39,3	3,8	23,6

В качестве активной минеральной добавки вводился гранулированный электротермофосфорный шлак (ЭТФШ) [3] Ново-Джамбулского фосфорного завода. Испытания физико-механических свойств цемента проводились по ГОСТ 310.3-76 и ГОСТ 310.4-81 [4,5].

Как видно из результатов испытаний при вводе отходов извести в портландцемент в количестве 1-1,5 % прочность цементов при изгибе и сжатии в 3 и 28 суточном возрасте твердения и при пропаривании незначительно повышается на 0,6-1,4 МПа или остается на уровне контрольных образцов. Отходы строительной извести не оказывают заметного влияния на водопотребность цементного теста и сроки схватывания. Водопотребность цементов по величине нормальной густоты теста и сроки схватывания цементов с добавками извести не изменяются и находятся в пределах требований ГОСТ 10178-85. Цементы выдержали испытание на равномерность изменения объема.

Средние показатели испытаний физико-механических свойств портландцемента ПЦ 400 Д20-ГОСТ 10178-85 с вводом 1-1,5 % отходов извести приведены в таблице 2.

Таблица 2 - Среднемесячные показатели испытаний физико-механических свойств портландцемента ПЦ 400 Д20- ГОСТ 10178-85 с вводом 1-1,5 % отходов извести

Портланд-цемент М 400	Состав портландцемента, %			Прочность образцов-балочек 4х4х16 см, МПа					
	клин-кер	ЭТФШ	гипсо-вый камень	при изгибе		при сжатии		пропарка	
				3 сут	28 сут	3 сут	28 сут	изгиб	сжатие
С вводом 1-1,5 % отходов извести	69-69,5	20	5	3,1-3,3	5,7-5,8	19,2-19,5	40,7-40,9	4,0-4,1	26,1-26,3

Как видно из данных таблицы по физико-механическим показателям партии цементов с добавкой 1-1,5 % отходов извести полностью соответствуют требованиям, предъявляемым к ПЦ 400 Д20- ГОСТ 10178-85.

Введение 1-1,5 % отходов извести при помоле цемента позволяет экономить 1-1,5 % клинкера.

Был рассчитан экономический эффект при экономии клинкера на 1 % при замене его отходами извести. Себестоимость клинкера на заводе составляет 8900 тенге/т.

В 2013 г. при помоле цемента было использовано 2056 т отходов извести.

При замещении дорогостоящего клинкера бросовыми отходами извести экономия составляет: $2056 \text{ т} \times 8900 \text{ тенг/т} = 18298400 \text{ тенге}$ (Восемнадцать миллионов двести девяносто восемь тысяч четыреста тенге).

Кроме этого, внедренная технология имеет значительный экологический эффект: отходы извести не складываются в отвалы, не загрязняют окружающую среду а перерабатываются в полезный продукт, нет затрат на транспортировку отходов в отвал и содержание хранилища, не нарушается экология.

Таким образом, проведенные исследования показали возможность и необходимость полной утилизации бросовых отходов строительной извести в ТОО «Састобе Технолджис» при выпуске портландцемента.

Литература

1. ГОСТ 9179-77 Известь строительная. Технические условия. Введ. 1978-01-01. – М.: Госстандарт СССР: Изд-во стандартов, 1978. – 7 с.
2. ГОСТ 10178-85 Портландцемент и шлакопортландцемент. Технические условия. Введ. 1987-01-01. – М.: Госстандарт СССР: Изд-во стандартов, 1988. – 7 с.
3. ГОСТ 3476-74. Шлаки доменные и электротермофосфорные гранулированные для производства цементов. Технические условия. – Введ. 1975-01-01. – М.: Госстандарт СССР: Изд-во стандартов, 1974. – 8 с.
4. ГОСТ 310.3-76 Цементы. Методы определения нормальной густоты, сроков схватывания и равномерности изменения объема. Введ. 1977-01-01. – М.: Госстандарт СССР: Изд-во стандартов, 1979.
5. ГОСТ 310.4-81 Цементы. Методы определения предела прочности при изгибе и сжатии. Введ. 1981-01-01. – М.: Госстандарт СССР: Изд-во стандартов, 1982.

Түйін

«Састобе Технолджис» ЖШС жылына 1900-2100 тонна кондицияға сәйкес емес құрылыс әк пайда болады. Сол әктің қалдықтарын пайдалану жолы зерттеліп табылды. Құрылыс әктің қалдықтарын цемент ұнтақтағанда гипспен қосып ұсақтап 1-1,5 % мөлшерде құбырлы диірменге клинкер мен қосып майдалайды. Цементтің беріктігі 0,6-1,4 МПа жоғарылады. Бұл технология 1-1,5 % клинкерді үнемдеуге мүмкіншілік береді. Жылдық экономия 18 млн. 298 мың 400 тенге құрады. Зауыттағы экологиялық жағдай жақсарды.

Summary

LTD «Sastobe Technologic» unstandard departure of building lime appers a 1900-2100 ton in a year. Investigational ways of utilization of these wastes. At the input of wastes in portlandcement an amount 1-1.5 % durability of cement rises on 0.6-1.4 MPa. This technology allows to save 1-1.5% clincer. Annual economy made 18298400 tenge. Ecological situation of plant improved.

ӘОЖ 551.521.37

Е.Шалхар, Б.Елемес, Н.Бахтыбай

Т.Бейсакулов - Т.Ғ.К доцент

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

КҮН ЭНЕРГИЯСЫ

Аңдатпа:Қазақстандай дамушы елге кері әсер етеді. Бірақ проблема бар жерде шешімде болуы шарт, төменде қарастырған мәселенің шешімі альтернативті энергия көзін пайдалану дәстүрлі энергетика саласының жарқын болашағы. Ғылымды оның ішінде балама энергетика көзін тұрақты дамытып, ел экономикасының жанашыры болу әрқайсымыздың қолымызда деп ойымды түйіндегім келеді.

Кілттік сөздер: Фотоэлектр, күн батареялары, фотоэлементтер, электр энергия, жартылай өткізгіш, альтернативті, технология, күн электр станциялары, фотоэффект құбылысы, полимерлі.

Күн энергиясы - шешуші экологиялық факторлардың бірі. Болашақта энергия балансына жел, күн, шағын ГЭС энергиясының зор әлеуетін тарту және атом энергетикасын дамыту негізін құру жоспарланып отыр. Мәселен, электр энергиясын пайдалану, телефонмен сөйлесу, көлікпен жол жүру және жанар-жағармай құю, қалалардың араларында ұшақпен ұшу, несие мен сақтандырулар секілді жайттарсыз қазіргі кезеңді көзге елестету қиын. Айта кететін нәрсе осы операциялардың еш біреуі электр энергиясынсыз жүзеге аспайды және толықтай біздің қажеттілігімізді қанағаттандыра алмайды. Сондықтан, осы мәселені яғни альтернативті энергия көздерін пайдалануды қазіргі таңдағы басты мәселелердің бірі деп есептеймін.

Жалпы алғанда, Күн сәулеленуінен электр энергиясы мен жылу алудың бірнеше әдістері бар. Олар:

- 1) Электр энергиясын фотоэлементтер көмегімен алу.
- 2) Күн энергиясын жылу машиналарының көмегі арқылы электр энергиясына айналдыру (Жылу машиналарының түрлері: поршеньдік немесе турбиналық бу машиналары. Стирлинг қозғалтқышы.).
- 3) Гелиотермальдық энергетика – Күн сәулелерін жұтатын беттің қызуы мен жылудың таралуы және қолданылуы.
- 4) Термоэуелік электр станциялары (Күн энергиясының турбогенератор арқылы бағытталып отыратын ауа ағыны энергиясына айналуы).
- 5) Күн аэростаттық электр станциялары (аэростат баллоны ішіндегі су буының аэростат бетіндегі күн сәулесі қызуы салдарынан генерациялануы).

Күн энергиясын электр энергиясына айналдыратын қондырғылардың бірі – Күн батареялары. Күн батареясы немесе фотоэлектрлік генератор – Күн сәулесінің энергиясын электр энергиясына айналдыратын шала өткізгішті фотоэлектрлік түрлендіргіштен (ФЭТ) тұратын ток көзі. Көптеген тізбектей-параллель қосылған ФЭТ-тер Күн батареясын қажетті кернеу және ток күшімен қамтамасыз етеді. Жеке ФЭТ-тің электр қозғаушы күші 0,5-0,55 В-қа тең және ол оның ауданына тәуелсіз (1 см² ауданға келетін қысқа тұйықталу тогының шамасы – 35-40 мА). Күн батареясындағы ток шамасы оның жарықтану жағдайына байланысты. Яғни күн сәулелері Күн батареясы бетіне перпендикуляр түскенде, ол ең үлкен мәніне жетеді. Қазіргі Күн батареяларының пайдалы әсер коэффициенті – 8-10%, олай болса 1 м² ауданға тең келетін қуат шамамен 130 Вт-қа тең. Температура жоғарылаған сайын (25°С-тан жоғары) ФЭТ-тегі кернеудің төмендеуіне байланысты Күн батареясының пайдалы әсер коэффициенті кеміп, Күн батареяларының жиынтық қуаты ондаған, тіпті жүздеген кВт-қа жетеді. Күн батареяларының өлшемдері әр түрлі болады. Мысалы: микрокалькуляторда орнатылғандарынан бастап, ғимараттар шатырлары мен автокөліктер төбелеріне орнатылатындарына дейінгі өлшемдерде. Сондай-ақ Күн батареялары ғарыш кемелері мен аппараттарында энергиямен жабдықтау жүйесіндегі

негізгі электр энергиясының көзі ретінде қолданылады. Ал тұрмыс пен техникада қолданылатын көптеген бұйымдарды – калькулятор, қол сағаты, плеер, фонарь, т.б. токпен қоректендіру көзі де Күн батареялары болып табылатындығы бәрімізге белгілі.

Үлкен өлшемді Күн батареялары Күн коллекторлары сияқты тропикалық және субтропикалық аймақтарда бүгінде кеңінен қолданылуда. Әсіресе, әдістің осы түрі Жерорта теңізі елдерінде көп тараған. Бұл елдерде Күн батареяларын үй шатырларына орналастырады. Ал Испанияда 2007 жылдың наурыз айынан бастап жаңадан салынған үйлер Күн су жылытқыштарымен жабдықтала бастады. Ол ыстық суға деген сұранысты 30%-дан бастап 70%-ға дейін қамтамасыз ете алады.

Жылма-жыл Күн батареяларының түрлері жаңа технологиялық тұрғыдан жетілдіріліп, толықтырыла түсуде. Соңғы уақытта Санта-Барбарадағы Калифорния университетінің полимерлер және органикалық қатты бөлшектер орталығының мүшесі, Нобель сыйлығының лауреаты Алан Хигер мен Гванджудағы Корей ғылым және технология институтының ғылыми қызметкері Кванхе Ли мен олардың әріптестері тандемдік полимерлі Күн батареяларын жасап шығарды. Жаңа батареялар авторлары спектрдің кеңірек диапазонын қолдану үшін жұтылу сипаттамалары әр түрлі екі фотоэлектрлік ұяшықтарды бір бүтінге жалғастырды. Нәтижесінде батареяның пайдалы әсер коэффициенті 6,5%-ға тең болды. Күн батареясының бұл түрі өзінің арзандылығы және оны жасаудағы қарапайымдылығымен ерекшеленеді.

Фотоэлементтің Күн батареялары сияқты фотондар энергиясын электр энергиясына айналдыратын электрондық құрал екендігі аян. Сыртқы фотоэффект құбылысына негізделген ең алғашқы фотоэлемент физика ілімінде XIX ғасырдың аяғында пайда болды. Оны белгілі орыс ғалымы Александр Столетов жасап шығарған. Өндірістік масштабтардағы фотоэлементтердің пайдалы әсер коэффициенті орташа есеппен 16% болса, ең жақсы үлгілердікі – 25%, ал лабораториялық жағдайларда 43,5%-ға дейін жетеді. Фотоэлементтің жұмыс істеу принципі металдан (калий, барий) не жартылай өткізгіштен жасалған электродтың (фотокатод) бетіне электр магнит сәуле түсіргенде фотоэффект құбылысының пайда болуына негізделген. Фотоэлементтің сыртқы фотоэффект және ішкі фотоэффект құбылыстарына негізделіп жасалған түрлері бар. Мысалы: сыртқы фотоэффектіге негізделгені электровакуумды фотоэлемент болса, ішкі фотоэффектіге вентильді, жартылай өткізгішті, жаппалы қабатты фотоэлемент түрлері негізделіп жасалған. Соның ішінде жартылай өткізгішті кремний кристалынан жасалған фотоэлементтер (пайдалы әсер коэффициенті 15%-ға жуық) ғарыштық ұшу аппаратының қоректендіру көзі ретінде радиациялық құбылыстарды зерттеуде, т.б. жағдайларда да пайдаланылады. Сондай-ақ бүгінгі кезде фотоэлементтерді әр түрлі көлік түрлеріне – қайықтарға, электромобильдерге, гибриді автокөліктерге, ұшақтарға, дирижабльдерге, т.б. орнату мүмкіндігі бар. Италия мен Жапония сияқты мемлекеттерде фотоэлементтерді темір жол поездарының шатырына орналастырады. Соның ішінде Solatec LLC компаниясы Toyota Prius гибриді автокөлігінің шатырына орналастыруға арналған жұқа қабыршақты фотоэлементтерді сатумен айналысады. Жұқа қабыршақты фотоэлементтердің қалыңдығы 0,6 мм ғана болғандықтан, ол автокөліктің аэродинамикасына еш әсерін тигізбейді. Күн батареялары мен фотоэлементтерден бөлек Күн энергиясын электр энергиясына айналдыратын адамзат ойлап тапқан құрылғыларға Күн коллекторлары, Күн электр станциялары, гелиожүйелер, т.б. жатады.

Электр энергетикасын қалпына келтіру мәселесі — бұл қауіпсіздік мәселесі, әрі еліміздің болашағы электр энергетикасы мен инфрақұрылымның даму деңгейімен байланысты болып отыр. Бірінші кезекте мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігінің стратегиялық міндеті шешілуде, мемлекеттің өзінде инвестициялар жасалып, жұмыс орындары пайда болуы тиіс.

Электр энергетикасын дамыту экономиканың өзге салаларын дамытуға мұрындық болмақ (мультипликативті әсер) , қажетті бастапқы энергия ресурстарының, бірінші кезекте арзан көмірдің барлығын ескерер болсақ, елімізде энергия сыйымдылығы аз, экспортқа бағытталған өндірістердің дамуына ықпал етпек. Альтернативті энергия көздерін пайдалану орталықтандырылған энергиямен жабдықтау жүйесіне нақты балама, әсіресе электр энергиясының тапшылығын көріп отырған алыс аудандарға тиімді болмақ. Сондай-ақ Қазақстанның энергия қоры болып табылатын қазба байлықтары мен қалпына келетін энергия көздерінің зор әлеуетін иелене отырып, қазіргі уақытта энергия үнемдеу саласында ең соңғы орындардың бірін иеленіп отыр.

Біз электр және жылу энергиясын өндіру, жеткізу, тарату және пайдалану кездерінде-де энергияны үнемдеудің қарапайым ережелерін сақтамаудың куәсі болып жүрміз. Осылай қалыптасқан жағдайда энергияны үнемдеу мәселесіне қаражат бөлу жаңа энергетика көздерін салумен бара-бар болар еді, себебі энергияны үнемдеудің өзі пайдалану тұрғысынан қарағанда жаңа энергия көзін ашумен бірдей. Қазақстанда энергия үнемдеу әлеуеті 30–35 пайызды ғана құрайды. Қоғамымыздың барлық салаларында энергия үнемдеу саясатын дұрыс жүргізу жедел қолданысқа енгізілетін сапалы заңның бекітілуін және тұтас іс-шаралар кешенін орындауды қажет етеді. Сондықтан қалыптасқан осындай проблемаларды шешу Ғылыми Технологиялық Революция заманында өте өзекті. Әрине

дәстүрлі энергия көзін пайдалану біздің толық электр энергиясына деген сұранысымызды шеше алмайды.

Менің ұсынарым ол басқа да дамыған елдер тәжірибесіндегідей альтернативті энергия көзін пайдалануды дамыту. Мәселен, Жапония 833 МВт, АҚШ 153 МВт және Германия 353 МВтқа альтернативті энергия қорын ұлғайтып үлгерді. Осы елдер тәжірибесіндегідей үлгі алып, салаға жаңа мамандар тартып, елдегі жетекші энергетика компанияларын альтернативті энергияға деген қызығушылықтарын арттырып және шетелдік әрі отандық инвестициялардың тартылуына қолайлы жағдай жасау арқылы біз отандық балама энергия көзін жаңғырта аламыз. Ол әрине мемлекетке, отандық энергетика өндіретін компанияларға және қарапайым халыққа өте тиімді болар еді. Себебі Қазақстан электр энергетикаға әлі де болса тәуелді. Альтернативті энергияны әр түрлі табиғи көздерден алуға болады соның бірі бәрімізге ортақ күн жылуына ерекше тоқталғым келіп отыр. Күннің сарқылмас энергия көзі екені барлығымызға мәлім тек оны толықтай игере алмаудамыз күн салмағы ыстық газдардан тұратын, айналасына жылу және сәулесін түсірген бір жұлдыз болып қабылданады. Күдіксіз, өте күшті жылуға ие. Күннен шыққан энергияның тек 2 миллионнан бір бөлігі жер шарына жете алады. Күннің жылуы 8,5 минутта жер шарына жетеді. Үш күндік түскен күн жылуы дүниедегі барлық мұнай, көмір және ормандардан алынатын энергиямен тең. Күннің құрамы түгелімен сутек пен гелийден тұрады. Сутек мөлшері 75 пайыз болып табылады.

Күннен келген жылу және жарық сутегі протондарының бірігіп гелийге айналуы және осы айналу барысында салмағын жоғалтқаны үшін пайда болады. Мұны термоядролық реакция деп атайды. Ортаға шыққан энергия өте үлкен. Секундына 600 миллион тонна сутек гелийге айналады. Осы кезде әр секунд сайын күн 4,5 миллион тонна жеңілдейді. Күндегі ядролық реакция нәтижесінде қызыл бір алау 15-20 мың км-ге көтеріледі. Бұл оқиға күннің бораны деп аталады. Сөйтіп күн өте мол энергия көзін өндіреді шамамен қазіргі сұраныстан 5000 есе артық энергияны күн бере алады. Күн көзі экологиялық ең таза энергия көзі болып саналады ол қоршаған ортаға ешқандай зардап әкелмейді, дайын күн батареяларын сатып алуға тиісті қаржы болса болғандығы және ашық алаңда осы күн батареяларын орнатып, трансформатор салуға тиімді инвестициялар тарту альтернативті энергия көзіне жаңа өмір сыйлайтын еді. Бұл ойым дамитын болып, көздеген мақсатқа жетер болсақ, кейін қарапайым халық үйлерінің үстіне күн батареяларын орнатып, тәуелсіз тұтынушы мәртебесіне ие болады. Осы сияқты жел яғни табиғи байлықтың тағы бір көзін дәл күн көзі сияқты пайдалану отандық дәстүрлі энергияға деген сұранысты бір шама төмендетері хақ. Ал атом электр станцияларын пайдалану біздің қоршаған ортамызға және сол елді мекендегі адамдардың денсаулығына кері ықпалын тигізерін білеміз. Сондықтан мемлекетке тиімдісі таза экологиялық балама энергия көзі болып саналады деген

ойдамын. Осындай тиімді энергия көздерін толық қанды пайдалана алмасақ күндердің бір күнінде біздің елде үлкен проблема туындауы мүмкін, әрине мемлекеттегі маңызды бір салада проблема болса қарқынды экономикалық даму болмайды.

SOLAR ENERGY

Solar energy is radiant [light](#) and [heat](#) from the [sun](#) harnessed using a range of ever-evolving technologies such as [solar heating](#), [solar photovoltaics](#), [solar thermal electricity](#), [solar architecture](#) and [artificial photosynthesis](#).

Solar technologies are broadly characterized as either [passive solar](#) or [active solar](#) depending on the way they capture, convert and distribute solar energy. Active solar techniques include the use of photovoltaic panels and [solar thermal](#) collectors to harness the energy. Passive solar techniques include orienting a building to the Sun, selecting materials with favorable [thermal mass](#) or light dispersing properties, and designing spaces that [naturally circulate air](#).

СОЛНЕЧНАЯ ЭНЕРГЕТИКА

Солнечная энергетика — направление альтернативной энергетики, основанное на непосредственном использовании солнечного излучения для получения энергии в каком-либо виде. Солнечная энергетика использует неисчерпаемый источник энергии и является «экологически чистой», то есть не производящей вредных отходов во время активной фазы использования. Производство энергии с помощью солнечных электростанций хорошо согласовывается с концепцией распределённого производства энергии.

Әдебиеттер

1. Зоколей С. В. Солнечная энергия и строительство: Пер. с англ./Под ред. Ю. Н. Малевского. М.: Стройиздат, 1979.
2. Мак-Вейг Д. Применение солнечной энергии: Пер. с англ./ Под ред. Б. В. Тарнижевского. М.: Энергоиздат, 1981.
3. Уделл С. Солнечная энергия и другие альтернативные источники энергии. М.: 'Знание, 1980
4. Харченко Н. В., Деягин Г. Н. Солнечные теплогенерирующие установки для систем теплоснабжения. М., МИСИ, 1987.

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ**

УДК 37:81,271

A.Abdizhahankyzy

South Kazakhstan State University named after M.Auezov, Kazakhstan, Shymkent

**THE PROBLEM CONDITION OF FORMATION OF FUTURE TEACHER'S PROFESSIONAL-
SPEECH CULTURE**

The modern society has come to understanding of that today the specialist in any sphere should be able to communicate effectively, correctly and clearly to express the thoughts, to use language skills well in different communicative situations, in the field of activity.

All this allows speaking about the increased value of the professional-speech culture which is one of the main development goals of the modern society person.

Before to reveal features of formation process of students' professional-speech culture in the process of foreign language learning, it is necessary to be determined with concept «speech culture».

The term «speech culture» has appeared rather recently from two concepts "speech" and "culture" which have appeared a long time ago; therefore there is a great number of approaches to their definition.

For the first time in the literature the term "culture" meets in Cicero's work «Tiskulan talks» (45 BC) where it is connected with land managing and cultivating. Cicero used it figuratively with reference to education of the person [1, c.239].

Russian philosopher V.S.Bibler considers, that « culture is complete and uniform... - in a life and consciousness of the person» [2]. On the philosopher's opinion, «culture is communication of individuals as personalities» [the same]. Philosopher V.A.Kanke has the same opinion « culture out of communication, - he remarks, - dies, among other things, it is communication» [3].

L.N.Kogan notices, that «culture is a property of all mankind. It includes all the best, the most valuable, created by each epoch, all national cultures, all levels of population» [4].

As a result of the sources analysis the term "culture" define as:

- the basic way of realization of people sociality, realization of their requirement for collective existence in system of social experience and translation of this experience to following generations;
- the qualitative characteristic of human activity in all variety of its kinds, forms, ways and results;
- the "through" public system penetrating all society, all its spheres and structures.

So, the essence of "culture" is based that "culture" as the product of human thought and activity covers experience and norms regulating a human life, people relation to ideas, world outlook systems and social forms .

The speech culture is defined as a set of communicative qualities of good speech. These qualities are revealed on the basis of a parity of speech with separate nonverbal structures as B.N.Golovin expresses. Nonverbal structures concern: language, thinking, consciousness, validity, the person is an addressee of speech, communication conditions. The complex of nonverbal structures demands from speech of qualities corresponding to these structures: speech correctness (cleanliness, absence of dialecticisms, bureaucracy, common language, etc.), accuracy, logicity, expressiveness, figurativeness, availability, effectiveness and relevance.

In table 1 there are resulted definitions «future teacher's speech culture» in the given scientific researches.

Table 1 - Various approaches to concept definition « future specialist's speech culture»

№	The author, a source	Treatment of the concept
1	Bochkareva T.S.	Speech culture is the major part of the person's general, individual, professional culture, including motivational, contensive and communicative components; - representing a set of such speech qualities which have the best influence on the addressee taking into account concrete conditions and according to a task in view.
2	Obuhova E.G.	The teacher's speech culture is such a choice and the organisation of language means which when observing literary norm and ethics of

		communication allow to solve pedagogical problems well in process of the modern schoolchild's enculturation.
3	Melnikova I.I.	Primary school future teacher's speech culture is acquirement of a certain set of the generalized speech skills providing creation of effective oral and written texts without disturbance of orthological norms; -communicative-pragmatical and ethical norms.
4	Hasanova L. G.	Primary school future teachers' professional-speech culture is a set of the person's properties, having successful influence on pupils and allowing most effectively to organize training and education process and to regulate speech activity in the process of the solution of pedagogical tasks.
5	Malygina G.R.	Military high school cadets' speech culture is the person's property which includes; - besides traditionally allocated components of speech culture (normative, communicative and ethical); -development of the realized requirement for mastering of individual style of the speech testifying to the person's aspiration to professional and cultural self-determination.
6	Klimkina E. V.	Social teacher's professional-speech culture is a component and a leading characteristic of his professional-pedagogical culture reflecting a complex of the professional-speech knowledge; -skills shown in situations of socially-pedagogical activity.

According to our research, we will base on opinions of the scientists above and on formation process of future teachers' speech culture considered by us occurs when learning foreign language, therefore when revealing structural components of future teachers' speech culture we will be guided by features of foreign language learning process. On that basis in structure of future teachers' professional-speech culture it is necessary to allocate: **normative, cognitive, activity and professional-communicative** components.

A normative component is semantic and stylistic correctness. Semantic correctness is a common knowledge of platitudes and ability to use common expressions accepted in the kind of literature, at present. Platitudes name certain areas of the content which are admitted by all the given audience as correct and experienced.

The normative component develops skills of regulation of selection and use of language means in the process of speech communication, helps to generate the conscious relation to their use in speech practice of communication and interaction.

We agree with A.A.Akishina, A.N.Vasileva, L.V.Gorbatsevich, etc. which reveal controlling and regulating functions of a normative component. Controlling function determines character of relations of the sender and the addressee according to language norms, regulating function reveals situational conditions of communication, physical actions and contacts communicators, and also mimicry and gestures accompanying communication and necessary for its realization[6].

The normative component assumes presence of following knowledge, skills: knowledge of language norms and principal views of speech activity; abilities to prepare for public speaking independently; to state a material intelligibly and persuasively; to answer questions of listeners; to create and perceive texts - products of speech activity; to build monologue (dialogue) speech, considering potential of partner-communicator; to listen; skills of selection of the most corresponding to conditions of speech communication (interaction of language and speech units).

The cognitive component of future teachers' speech culture is interpreted by us as system of common professional, intersubject, intercultural, psychological-pedagogical and foreign language knowledge got by students in the process of training and necessary for successful activity in various professional groups.

Language knowledge on a foreign language is necessary for development of speech culture of future teachers. Thus it is necessary to notice, that in modern norms on discipline "Foreign language" the stress is made on culture foreign language as the maintenance of formation foreign language. Thus, from «the compiler of culture foreign language... The future teacher should turn in» with-creator »which opens and appropriates for itself« new senses »in another's culture». Foreign language learning in high school changes thinking of students, forms the relation to the world, develops the new qualities of the person claimed both society as a whole, and the future professional work in particular.

Thus, we have revealed, that in a basis activity a component of speech culture of students four kinds of speech activity lay. From that, skills of these kinds of speech activity are how much developed, efficiency, success of speech communication depends.

Activity a component of speech culture of future teachers we carry to the basic knowledge, abilities, skills: knowledge of structure and the maintenance of speech activity, features of process of foreign language learning; lexico-semantic-grammatical communication of the studied language, allowing to carry out text activity in the most typical, normative situations of communication; individually - psychological speech abilities of the person of the trainee (mechanical memory, thinking, the speech abilities developed on a material of the native language, steady memory, etc.) ; Individually-psychological abilities of each trainee; abilities through truly created, operated system of communication to organize joint with pupils creative activity; self-possessing before an audience; to be guided in time; to communicate in public; to prove the point of view; to build system of proofs (to select arguments to set questions to object, supplement); to plan speech interaction/communication; to analyze itself and the partner in the process of speech interaction / communication; to create favorable condition for development of speech culture of the person, etc.; skills speaking, readings, listening, writing.

According to it V.I.Kurbatov has allocated a number of characteristics which make a professional portrait of the humanist from the point of view of acquirement of it communicative technics.

These characteristics he named communicative profессиogram, whereby a specialist in the theory and practice of communication should: know speech etiquette and be able to use it; be able to formulate goals and objectives of business communication ; organize and manage your communications ; analyze the subject of communication ; raise questions and answer them specifically ; master the skills and techniques of business communication , its tactics and strategy ; able to carry on a conversation , interview , business conversation , debate , discussion , dialogue, debate , debate , debate , round table, business meeting , business team game , negotiations, sales; be able to analyze conflicts , crises , confrontations and resolve them ; prove and justify , argue and persuade , criticize and refute , reach agreements and decisions , compromises and conventions to make estimates and proposals ; own technique of speech, rhetorical figures and techniques and know how to build it and other public appearances ; Know the voice and service etiquette and be able to use it; able with the help of the "word" exercise therapy , reduce stress , fear, adapted to the respective conditions , correct the behavior and evaluation .

In students formation of many personal qualities, in particular emotional sphere of the person proceeds, the next stage which has begun at youthful age is characterised by intensive development of spiritual universal values, their depth and stability, influence of feelings on formation of belief and outlooks. These are those lines which determine the person in the further pedagogical activity: social-perceptual (knowledge of people, its basis observation and an insight) make; socially-pedagogical (knowledge of laws of behavior, activity and relations of the person included in professional group, collective); auto-psychological (consciousness, a self-estimation, self-checking, ability to operate the condition and working capacity, self-efficiency); communicative (knowledge of various strategy and methods of effective communication); psychological-pedagogical (knowledge of methods of realization of influence on trainees).

The given conclusions, and also results of the research carried out by us show, that development of speech culture of students can and should proceed in training in high school. Thus as development of speech culture of future teachers we will understand complete pedagogical process in which basis activity of teachers and students lays, and directed on mastering by the future teachers by set of knowledge, abilities, skills in the field of the communication, providing the successful solution of communicative tasks in various situations of pedagogical interaction.

Reference

1. Библер, В.С. От наукоучения - к логике культуры: Два философа, введения в двадцать первый век [Текст] / В. С. Библер. - М.: Политиздат, 1991.-412 с.
2. Канке, В. А. Философия. Исторический и систематический курс [Текст]: учебник для вузов / В. А. Канке. - Изд. 2-е, перераб. и доп. - М.: «Логос», 1998.-352 с.
3. Коган, Л. Н. Цель и смысл жизни человека [Текст] / Л. Н. Коган. — М.: Мысль, 1984.-252 с.
4. Коробейникова, Л. А. Эволюция представлений о культуре в культурологии [Текст] / Л. А. Коробейникова // Социс. - 1996. - №7. - с. 79-85.
5. Бочкарева, Т.С. Развитие речевой культуры студентов университета / Т.С. Бочкарева [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Т.С. Бочкарева. – Оренбург, 2002. – 20 с.
6. Горбацевич, Л. В. Деятельность и общение как основные формы поведения человека [Текст] / Л. В. Горбацевич // Вестник ЛГУ. - 1981. - №17; Экономика. Философия. Право. -Вып.3. - С. 101-104.

Резюме

В статье рассмотрены проблемы формирования профессионально-речевой культуры будущего педагога в процессе изучения иностранного языка

Түйін

Бұл мақалада шет тілін оқыту барысында болашақ оқытушылардың кәсіби сөйлеу мәдениетін қалыптастыру мәселелері қарастырылған.

ӘОЖ 373.1.02.781

С.С. Ағабекова, Ф.С. Танкешова, Ш.Н. Примкулова
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӘНШІЛІК ІСКЕРЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ДАҒДЫСЫ

Аңдатпа: Мақалада авторлар мектептегі музыка сабағында, үйірмелерде оқушылардың ән айтудағы шеберлігін, іскерлігін қалыптастырудың дағдыларын ашады.

Кілттік сөздер: үйірме, музыка, хор, мектеп, ән айту, дағды, репертуар, ырғақ, саз, әуен.

Мектеп оқушыларының көркемөнер үйірмелері әрдайым оқушылардың, ата-аналардың алдына шығып, өздерінің өнерін көрсеткені өте пайдалы. Оқушы балаларының сахнаға шығып өнер көрсетуі балаларды батылдыққа, жинақылыққа баулып, оларды тәртіпке салып, ойларын, өнерін ұштай түседі, балалардың дарындылығын байқатады. Музыка сабағының үстінде, одан тыс мезгілде үйренген әндерді, музыкалардың үстінде, одан тыс мезгілде үйренген әндерді, музыкаларды сабақтан тыс уақытта тақырыптық кеш, мейрам өткізуді балаларды қызықтырып, ұйымшылдыққа тәрбиелейді. Жылдығы әр маусымына байланысты көктем, жаз, май, күз, қыс, жан-жануарлар, құстар туралы, нбақытты балалық шақң, оқушылар әнін жырлаймызң, халқымыздың тілін, ата-ананы, ән-күй мәдениетін білгім келеді т.б. атты тақырыпты музыкалық кештер, мейрамдар өткізіп, ол кеште басқа сыныптың, мектептің оқушыларын шақыратын болса, ол жұмыстың тәрбиелі-эстетикалық мәні зор болмақ. Мұндай музыкалық мейрамдарды әр тоқсан сайын бірнеше сыныптың балалары қосылып өткізіп тұрғаны жөн. Музыкалық мейрамдар мен кештерге қатысушы оқушылардың музыкалық қабілетін одан ары дамытуға, әлем туралы білімін тереңдетіп, биік мәдениетке тәрбиелейді.

Жастарды ұйымдасқан түрде концертке, театрға, түрлі мәдени мекемелерге, музейлерге апару олардың өмірге деген көкарасын кеңейтіп, өнерге деген құмарлығын арттырады. Одан басқа оқушылармен еңбек, әскер қайраткерлерін, әншілерді, терме-жыршыларды кездестіруді немесе олар туралы әңгіме, баяндамаларды әрдайым ұйымдастырып тұрудың мәні зор.

Мектепте музыкалық тәрбие берудің басты міндеті – оқушыларды музыканы дұрыс тыңдап, түсінуге және оны әсерлі орындай білуге баулу. Орындаушылық шеберлікті шыңдау ән-хор дағдыларын жүйелі түрде жолға қоя білумен тығыз байланысты. Сабақта ән салу дағдыларын негізінен жаттығулар айтқандай үйренеміз де, ал ән үйрену кезінде оларды пысықтап қайталау арқылы есте қалдыруды көздейміз.

Хор жетекшілерінің назарына тәжірибеде кең тараған кейбір жаттығуларды ұсынамыз.

Ән айту жаттығулары негізінде мына төмендегі бағыттарда қолданылады:

а) вокалды – хор жаттығулар жасап, дауысты ән айтуға дайындау;

ә) дауыс шымылдығын қыздыру, шеберлікті шыңдап, вокалды-хор техникасын меңгеру;

б) оқушылардың назарын дайындық кезінде шешілуге тиісті көптеген маңызды, әрі түйінді мәселелерге бағыттап, олардың ынтасын арттыру.

Төменгі сынып оқушыларының дауыс аумағы (диапазоны) өте кең емес:

1,2-сынып – бірінші октаваның до-си ноталар аралығы;

3-сынып – бірінші октаваның до нотасы мен екінші октаваның до нотасы аралығы;

4-сынып – бірінші октаваның до нотасы мен екінші октаваның ре нотасы аралығы.

Сондықтан жаттығуларды да, репертуарды да балалардың дауыс мүмкіндіктерін ескере отырып таңдаймыз. Оларды тамағына күш түсірмей, әнді айқайламай айтуға дағдыландыру керек. Осыған байланысты жаттығулар дауыс еркін жететін дыбыс аумағында (примерная зона) жүргізіледі.

Ән айту кезінде ең басты назар аударатын нәрсе – дұрыс тыныс ала білу. Оқушыларды дұрыс тыныс алудың негізгі үш ережесімен таныстырамыз:

Дем өте қысқа, әрі жылдам, жеңіл ғана алынады;

Тыныс ала салысымен бір сәт тына қалып, демді айқындап, әнді барлық бала бір мезетте бастауы керек;

Ән айтқан кезде ауа легін асықпай біртіндеп, әрі біркелкі шығарып отыру қажет.

Демнің ережеге сай өте жеңіл, қысқа болуын және дем алған кезде иықтың көтерілмеуін қадағалаймыз. Ал ыңылпап жабық ауызбен айту үннің жинақы және нақтылы шығуына көмектеседі. Алайда бұл әдісті дұрыс орындай білу қажет: еріндер бір-біріне сәл ғана жанасып, ал астыңғы және үстіңгі тістер мүлдем жақындаспай тұруы тиіс. Көмекей ашық (сәл есінегендей), таңдай көтеріңкі

келіп, ауызда кішкентай бар сияқты әсер болуы керек. Сонда дыбыс еркін, әрі жарқындау шығады. Бұл жаттығулар тамақты қысып айтатын жағымсыз әдеттен арылуға себін тигізеді.

Оқушыларға үйретілетін келесі негізгі дағды - таза дыбыс сарынын үзбей, үнемі жалғастыра, ұластыра әдемі үнмен айта білу. Ол үшін ән өлеңінде кездесетін дауысты дыбыстарды дұрыс қалыптастыра білудің маңызы зор. Мысалы, нәң, нең, нің, наң,няң сияқты езулік ашық дауысты дыбыстарлы ерінді шеңберлей жинақылап, жабыңқы үнмен айту талап етіледі. Оларды орындаған кезде еріннің дөңгеленуі, иектің төмен түсіп, таңдайдың жоғары көтерілу мөлшері, көмекейдің ашылу кеңдігі барлық орындаушыларға бірдей болып келуі вокалды-хор дикциясының басты шарты. Осы шартты орындағанда ғана әншілердің үндері бірігіп, таза унисон болып шығады.

Әнде дауыстылармен қатар дауыссыз дыбыстарды да дұрыс айта білу талап етіледі. Ол үшін дауыстау мүшелерінің жұмысын жақсартатын, атап айтқанда ерінге, тілдің ұшына және таңдайға әсер ететін жаттығулар пайдалы. Жылдам екпінде орындала тын әндердің үзіндісін де осы мақсатта жаттығу ретінде пайдалануға болады. Әсіресе тез айтылатын әндерді айту тиімді.

Осылайша жаттығулар айтқызу арқылы бертіндеп балалардың дауыс аумаған ұлғайтып, оның икемділігі мен жүрдектілігін қалыптастырамыз. Оқушылар әнді бірде баяулатып, бірде асқатата шырқай, әр түрлі екпінде және жылдамдықта орындай алуы тиіс.

Сонымен қатар хор ұжымы біртіндеп көп дауысты ән айтуға да дайындық жұмысын жүргізуі тиіс.

Канондарды алдымен бір дауысты етіп жаттап, соңынан мұғалім бірінші дауысты, ал оқушылар екінші дауысты айтып үйренеді. Бұл дағдыға балалар әбден үйренген соң, оқушыларды екі топқа бөліп, бірінші және екінші дауыстарды канонмен орындау керек. Екі дауысты айтуға нКөкек(Кукушка) немесе нЖаңғырық(Эхо) ойындарын пайдалануға болады. Мысалы, мұғалім жеке бір дыбысты немесе қысқа ғана әуенді даусын қатты шығарып әдеттеді, ал хор оны қағып алып, жаңғырық сияқты ақырын қайталап айтады. Екі дауысты жаттығулардыайтпас бұрын оқушылардың гармониялық есту қабілетін қалыптастыру қажет. Ол үшін сабақ сайын жаттығулар айтып, дағдылану жұмыстарын жүргізеді. Осы мақсатта тәжірибеде кең тараған бірнеше тәсілдер ұсынамыз:

Оқытушы екі дауысты кішігірім әуенді күйсандықта орындап шыққан соң, оған оқушыларға талдау (екінші дауыс қай бағытта жылжиды? (жоғары, төмен, бір орында); ол қанша дыбыстан тұрады; басты әуен қай партияда?) жатады;

Сүйемелдеу музыкасында басты әуенді қайталамайтын шығармалардыайтқызу. Әншілер дауысын ақырындата шығарып, сырнайдың сүйемелдеуін ығи жақсы естіп отырулары тиіс. Дирижердың көрсету бойынша хор әннің кез-келегн жерінде тоқтап немесе оны қайта жалғастырып дағдыланады;

Таныс әндерге қосымша дауыс жасау. Яғни бір дауыс әнді аяғына дейін айтып шыққанша, екінші дауыс ұзақ нотаны созып тұрады;

Таныс әуенді хорға әр түрлі дыбыстардан бастап айтқызу. Оны меңгерген соң, хорды екі топ бөлініп, бірінші дауыс әнді бастап кеткен соң, екінші дауыс дирижердың көрсетуі бойынша оны басқа дыбыстан (квинта, кварта, терция интервалдарына) бастап айтып, әнді екі дауысқа айналдырады.

Осындай әр түрлі жаттығуларды айтып, репетиция сайын жүйелі түрде дайындық жүргізу өз нәтижесін береді. Әншілердің құлағына сіңісті болып, гармониялық есту дағдысы қалыптасқан соң, екі дауысты ән айту хорға еш қиындық туғызбайтын болады.

Бір сабақтың бойында жаттығуларды жиі өзгертіп, немесе әр репетицияда міндетті түрде жаңа жаттығу үйрену дұрыс емес. Керісінше, бұрыннан айтылып жүрген хорғажақсы таныс жаттығуларды бірнеше мақсатта пайдалану тиімді.

Қазіргі таңда жас ұрпаққа өнегелі тәрбие беру ісі маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Тәлім-тәрбиенің негізгі бөлігі болып табылатын эстетикалық тәрбиенің жасөспірімдердің әсемдікті түсініп, ұға білуі және олардың дүниетанымының қалыптасып дамуы жолында атқарар маңызы зор.

Музыка мектептері мен жалпы білім беретін мектептер саласындағы әуесқой оркестрлер мен ансамбльдердің жұмысы оқушыларды әсемдік әлеміне жетелеп, оларғы эстетикалық тәлім-тәрбие берудің бірден-бір тиімді тәсілі болып табылады. Сондықтан да бұл жағдай мектептерде әуесқой оркестрлер мен ансамбльдер үйірмесін батыл түрде ұйымдастырып, оларды оқу процесінде және сыныптан тыс жұмыстар жүргізу барысында кеңінен пайдалану қажеттігін тударады.

Бұл күндері Республикамыздың мәдени-ағарту мекемелері мен мектептерінде халық аспаптары оркестрімен жұмыс жүргізу жөнінде айтарлықтай тәжірибе жинақталған. Сонымен қатар, әуесқой оркестр ұжымдарын құрудың кейбір мәселелеріне, жеке аспаптарды ойнап үйренуге арналған жинақтар мен әдістемелік оқу құралдыры бар. Бұл орайда халық шығармашылығының кейбір ерекшеліктеріне, сондай-ақ қазақ халқының музыкалық аспаптарының шығу тегі мен тарихына арналған Б.Сарыбаевтың нҚазақтың музыкалық аспаптарың атты кітабын атап өткен жөн.

Қазір Республикамыздың түкпір-түкпіріндегі музыкалық және жалпы білім беретін мектептерде орындау мүмкіншіліктері тәп-тәуір әуесқой халық аспаптары оркестрлері мен ансамбльдері көптеп саналады. Дегенмен де, үйірме жетекшілерінің көркемөнерпаздар ұжымдарының жұмысын бақылап, бағыт-бағдар беруде белгілі бір жүйеде жұмыс жүргізбейтін, оқушылардың жалпы музыкалық ой-өрісінің дамуына жете мән бермейтін жайлары да кездеседі. Кейбір мектеп оркестрлерінің жетекшілері өздерінің міндетін тек қана концерттер мен байқауларға репертуар даярлап беру ғана деп ұғынады. Ал кейбір мектептердегі көркемөнерпаздар ұжымдары жұмыстарының белгілі бір мерекеге дайындықтың немесе байқаулар мен олимпиадалардың алдында ғана жанданып, қызу қолға алатынын өкінішпен айтуға тура келеді.

Жасөспірімдердің музыкалық-эстетикалық талғам-талаптарын дамытудағы ең маңызды фактор болып саналатын мектептегі музыкалық тәрбие жұмысын тиянақты жолға қордағы қиыншылықтар, біріншіден, бұл саладағы маман кадрлардың жетіспеушілігінен туындаған жай. Соңғы жылдарға дейін кадр мәселесіне тапышылық көп жерлерде, әсіресе, ауылдарда, шалғай елді мекендерде айтарлықтай орын алып келгені белгілі және қазірде бұл мәселе толық шешімін тапты деп айту қиын. Екіншіден, әлі де болса жер-жерлерде музыкалық тәрбиеге немқұрайлы қарау, жете бағаламау жайттары байқалады. Мектептегі ән-күй сабақтарына көп жағдайда да оқушылардың да, олардың ата-аналарының да қажетсіз пән деп, көңіл аудармай келгені белгілі. Тіпті қазірдің өзінде де мамандар арасында цифрлы жүйе тұрғанда, нота үйрету міндетті емес деген теріс ұғым да кездесіп қалады. Алайда, соңғы жылдары республика мектептерінде бұл бағытта елеулі өзгерістер болып жатыр. Мектептегі ән-күй сабағы мен музыкалы сауаты жөнінде қазақ тілінде оқулықтар жарық көрді. Көркемөнерпаздар ұжымдарының жетекшілерін, мектептегі ән-күй сабақтарының мұғалімдерін даярлау мықтап қолға алынып, олардың кәсіби шеберліктерін арттыру жолға қойылды.

Мектептерде әуесқой халық аспаптар оркестрлерінің дайындықтарын ноталық сауат негізінде өткізетін уақыт жеткен тәрізді. Тиянақсыз, негізсіз білім алу, аспапта ойнау әдістерін ат-үсті меңгеру үйірме мүшелерінің біліміне, ойнау шеберлігіне нұқсан келтіріп қана қоймай, олардың эстетикалық талғам-талаптарына да әсерін тиігетінен жетекшілерінің білгені жөн. Мұндай жағдайға батыл қарсы тұру керек. Өйткені, сабақ өткізуді жеңілдетіп жіберу, үйірме мүшелеріне аспапты қалай болса солай үйрете салу репертуардың қарапайымдылығы мен қарабайырлығына әкеп соғатыны анық.

Үйірме жетекшілерінің көркемөнерпаздармен атқарылатын жұмыстың өзіндік ерекшеліктері мол, қиын да жауапты міндет екенін ескере отырып, қара дүрсін әуесқой музыканттар тәрбиелеуден және арзан қолды музыка репертуарын таңдауда аулақ болғаны абзал. Үйірме мүшелері оркестрге қатысу арқылы тиянақты музыкалық білім алып, жақсы ән-күй ойнай білумен қатар рухани талап-тілеген қанағаттандыра алғаны жөн.

Мектеп көркемөнерпаздар халық аспаптар оркестрін немесе ансамблін құру үшін ең алдымен үйірмені басқаруға өз ісін жақсы белетін білімді жетекшіні қабылдау қажет. Ол өзінің ісін ұйымдастыру жұмыстарынан бастауға тиіс. Ең алдымен оркестрге керекті музыкалық аспаптарды сатып алуға жете көйіл аударғаны жөн. Жетекші сапалы ойнауға ыңғайлы аспаптары сұрыптай отырып, олардың әрқайсысын тікелей өзі тексеріп алуға тиіс. Республиканың түкпір-түкпірінде көп жылдар Осакаровка комбинатында шығарылған музыка аспаптары пайдаланылып жүрді. Бұл аспаптар дыбыс сапасы мен ойнауға ыңғайлылығы жөнінен қанағаттанғысыз еді. Мойыны жуан және дөрекі істелген бұл аспаптарға оқушылардың саусақтары жетпейтін, сондықтан олар көбінде сөрелерде шаң басып текке жататын.

Керекті аспаптарды сатып алғаннан кейін оларды сақтайтын және үйірме мүшелерімен сабақ өткізетін бөлмені дайындау қажет. Оркестр дайындығы өтетін бөлменің іші кең, ауасы таза, жарығы мол, температурасы бірқалыпты, бөтен у-шуы жоқ және акустикасы жақсы болуы міндетті.

Бөлме ішінде орындықтар мен үстелден басқа оқулықтар мен әдістемелік әдебиеттерді, ноталарды, медиатор, канифоль, ішек, тиектер, сол сияқты оркестрге керекті басқа нәрселерді сақтайтын шкаф және пульттер болуы қажет. Екі адамға нота қоятын бір пульт болса жеткілікті. Музыкалық сауат сабығын өткізу үшін бетіне нота сызықтары сызылған кәдімгі сынып тақтасы керек.

Сынып ішін үйірме мүшелері тәлім-тәрбие алатындай көрнекі құралдармен безендіру қажет. Сонымен қатар магнитофон, радиолла тыңдауға арналған күйтабақтар жинағы болса тіпті жақсы.

Музыка аспаптарын сақтайтын бөлменің іші таза, құрғақ, температурасы аса көп өзгермейтіндей бірқалыпты болғаны жөн. Аспаптарды күн көзі түспейтіндей және жылу жүйелерінен қашығырақ сақтаған дұрыс. Өйткені, температураның кенет өзгеруі аспаптардың құлақкүйінің түсіп кетуіне әсер етеді, ал бөлме ішінің үнемі дымқылданып тұруынан аспаптардың желімі ажырап, темірден жасалған ішектері мен кейбір бөліктерін тот басып кетуі мүмкін. Осы сияқты зақымданып, бүлінуден сақтау үшін музыка аспаптарын міндетті түрде тығыз матадан тігілген тыспен қаптап қор керек. Аспаптың тысы екі қабат матадан тігіледі, сырты брезент, немесе сол сияқты басқа матадан, ал іші бөзге ұқсас жұмсақ матамен көмкеріледі. Аспаптар жерде жатып соғалып, сынып қалмау үшін қатар-қатар тізілген

сөрелер жасап, оларды соған қоғ керек, ал домбыра сияқты аспаптардың мойнына үзілмейтін жіптен бау тағып, іліп қойған жөн.

Оркестрге оқушылар қабылдау жұмысын оқу жылының басында жүргізген дұрыс, алайда жыл бойғы оқу мерзімінің ішінде де талапкер оқушыларды қабылдап, ұжым құрамын толықтырып отыруға болады. Алдымен мектепте оркестрге талапкер оқушылар қабылданытыны жөнінде хабарландыру жазылған тақташа ілінуі керек. Егер оркестр жетекшісі әр сыныпқа кіріп, үгіт түрінде оркестр жайында әңгіме өткізіп, ынта-ықыласы бар балаларды іріктеп алса, нұр үстіне нұр.

Оқушылардың музыкалық қабілетін тексеруді олардың ырғақты сезіне білу қасиеттерінен бастау керек. Себебі, ырғақты сезіне білмейтін адамды музыкаға үйрету өте қиын іс. Тексеру барысында ең алдымен ырғақтың жеңілінен бастап, бірте-бірте қиындата түскен жөн. Егер бала ырғақты екі-үш көрсеткеннен кенйін мүдірмей қайталап беретін болса, онда оның ырғақты сезіне білу қабілетінің бар болғаны.

Музыкалық есту қабілетін тексеру кезінде үйірме жетекшісі бір аспапта әр түрлі дыбыстарды біртіндеп ойнап, оқушыдан әр естіген дыбысын анық, асықпай, дауыстап қайталап беруін сұрайды. Музыкалық есте сақтау қабілетін тексергенде, бұрын естімеген түрлі әуендерден үзінділер ойналып, сол әуенді дауысымен өзгертпей айтып беру талап етіледі. Егер оқушыға бұл әуендер қиындық тудырса, оларға бұрыннан таныс, сөтіп жүрген әуенінен үзінді ойнап, қайталап, айтқызуға болады. Оқушы дыбыстарды дұрыс айтып берсе, онда, сөз жоқ оның бұл қойылған талапты қанағаттандырғаны. Кейде оқушылар дауысы жоқ екенін сылтау етіп, немесе көпшіліктен ұялып, қойылған талапқа дұрыс жауап бермеуі де мүмкін. Мұндай жағдайда қабілеті жоқ екен деп бірден шешім қабылдау ағаттық болады. Керісінше, жетекші оны асықтырмай, дыбыстарды қайта-қайта ойнап, керек кезінде өзі дауыстап пйтып көрсеткені дұрыс.

Үйірме мүшелерін оркестр аспаптарына бөлу кезінде олардың музыкалық қабілеттерімен қатар, дене құрылысын ескеруді, аспапты таңдау тілегені мұқият қарауды ұмытпау керек. Оқушылар оркестрге мүше болған соң, өздеріне ұнайтын музыкалық аспаптарды ойнап үйренгісі келгенімен, бұл талап оркестрді құруға, әр түрлі аспаптарды оркестрдің үндестігі бойынша пайдалануға кедергі жасауы мүмкін. Сондықтан үйірме жетекшісі оларға оркестрді құру жөнінен мағлұмат беріп, оркестрдегі әр аспаптың маңызын түсіндіруі керек. Мәселен, бас, контрабас-домбыра немесе сырнай, сол сияқты басқа да аспаптардың біреуінің жетіспеуінің өзі оркестр дыбысына көп нұсқан келтіретінін айтқан жөн. Міне, осылай әр аспап жөнінен түсінікті бағдар алған оқушылар жетекші бөлген аспапты игеруге құлшына кіріседі. Егер оқушы айтқанға көнбесе, онда оған екі аспапта – біреуін өзінің қалауымен, ал екіншісін жетекшінің қалауымен ойнап үйренуді тапсыру қажет. Алайда, бұл талап оның көңілінен шықпаса, онда өзіне ұнаған аспабын қалдыру керек. Кейін, аспапты әжептеуіп игерген соң, оқушыға оркестрге қажетті аспапты үйрету оңайға түседі.

Осы сияқты көптеген әдістерді қолдану арқылы оқушылардың музыкалық шығармашылығын жетілдіруге болады.

Қорыта айтқанда, мектептегі барлық пәндер сияқты, музыка сабағы да оқушыларды азаматтық рухта тәрбиелеп, олардың дүниетанымын дамытып, ой-өрісін кеңейтуді, сонымен қатар музыка саласында білімін жетілдіруді мақсат етеді. Алайда музыка жай сабақ емес, өнер сабағы болғандықтан, оның өзіндік ерекшеліктері және атқаратын міндеттері бар. Атап айтқанда, оқушылардың дүниетанымы, өмірге деген көзқарасы музыкалық шығармаларды тыңдау немесе орындау кезінде алған әсерлену сезімі арқылы тәрбиеленеді. Сондықтан музыка және өмір деген ұғым әр сабақтың ең өзекті мәселесі болып отыруы шарт. Олай болса, оқушының сабақта қолданған барлық әдістері осы түйінді мәселені ашуға бағытталуы тиіс. Ал ән айту, музыка тыңдау дағдыларын үйрену музыкалық сұлулығын, әсем сазын терең түсініп, одан эстетикалық әсер, нәр алу жолдарын жеңілдетеді. Демек, музыка сабағында сезім мен саналылық, көркемдік пен шеберлік шындау бірігіп, тұтасып кетуі тиіс. Сонымен қатар оқушы сабақта жұмыстың ұжымдық, топтық, әрі жеке түрлерін алмастыра білуі тиіс.

Тыңдалатын музыкалық шығармалар және үйретілетін әндер негізінде бірінші сынып оқушыларына музыка саласындағы ең қарапайым, әрі жалпылама түсініктер беріледі. Мысалы, музыкадағы төрт алып (ән, би, күй, марш) өмірмен тығыз байланысты, сондықтан ол адамның көңіл-күйін, ойлаған ойын бейнелейді, бізді қоршаған табиғат көріністері мен құбылыстарын суреттейді. Осыған байланысты музыка көңілді, қайғылы, ойнақы, баяу, жылдам, ойлы, салтанатты болып келеді.

Музыкалық шығарма әр түрлі дыбыстан құралып жазылады. Ал дыбыс-ардың түрі өте көп: жоғары, төмен, жуан, жіңішке, ұзақ, қысқа, жылдам, баяу, біртіндеп бәсеңдейтін немесе біртіндеп күшейетін т.б. Сонынмен қатар музыкада ырғақ, саз, әуен, жылдамдық деген болады. Міне, осылардың бәрі музыка тіліне жатады. Бірінші сыныпта оқушылар оларды ажырата білуі тиіс.

Музыка сабағының барлық жүйелері бір-бірімен тақырыптық желі бойынша тығыз байланыста болып келетіні белгілі. Осыған байланысты оқытушы әрбір жаңа әнді үйреткен кезде, сабақтың негізгі тақырыбынан ауытқымай, қайта оны тереңдете, өрбіте түсуді мақсат еткені жөн. Түрлі ой салу, бағыт

беру, іздендіру, көрнекі құралдарды пайдалану сияқты, балалардың ынтасын арттырып, қызықтыратын тиімді әдістерді көптеп қолданса, ол оқушылардың санасымен жұмыс істеу дағдысын дамытады. Сонда олар зерек, ойшыл, аңғарымпаз болады. Бұл олардың басқа сабақтарды да жақсы үлгеруіне себін тигізеді.

Әдебиеттер

1. Касенова Р.К., танкешова Ф.С. Музыкалық білім берудің әдістемесі. Шымкент ОҚМУ, 2008.
2. Сағынтаев П., Шәндібаева А. Бастауыш сыныптарда музыкалық тәрбие беру әдістері. Алматы: Рауан, 1996.
3. Момышұлы П. Музыкалы-эстетикалық тәрбие. Алматы, 2000.
4. Әсімбекова К., Мұсмафин Б., Мұстафина Т., Таубалдиева Ж. Ән сабағы Алматы: Өнер, 1997.

Резюме

В данной статье авторы раскрывают певческие навыки школьников на уроках музыки..

Summary

In this article the authors reveal the singing skills of pupils at music lessons

Н.А.Айдарқұлова - аға оқытушы

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ӘН САБАҒЫНДА КӨРНЕКІЛІКТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ

Аңдатпа: Бұл мақалада ән сабағында өтетін көрнекіліктерді қолдану мәселесі қарастырылған.

Кілттік сөздер: көрнекілік, нота, графика, дирижор, оркестр, аспап, студент.

Ең негізгі міндеті болашақ маманның тандаған мамандығы бойынша теориялық білімі мен практикалық дағдысын ұдайы меңгеру болса, кәсіби тұрғыдан қалыптасуына педагогикалық іс-тәжірибе кезеңінің үлкен көмегі болады. Жас мұғалым өзін мәдениетті ұстай білуі, үйірсектік, мақсатқа жетуде табандылық, орынды әзіл, баланы жақсы көру, ұстамдық байғағыштық, ұйымдастыру қабілеті т.б. кәсіби өзіндік пайдалы сипаттардың білгені жөн. Мұғалім мамандығын мәңгілік деп атайды. Ол өз тәжірибесін жас ұрпаққа таратуға, өмір тәжірибесін саналы мақсаткерлік тұрғыда меңгеруге талпынады. Мамандықты жете меңгере отырып болашақ адамын қалыптастырып, белсенді арттыруға тырысу керек. Саз пәні мұғалімі оқушыларға саз теориясының түрлерін игеру, тыңдау және түсіну, ән үйрету талаптарымен қатар, оқушылардың қызығушылығын арттыру мақсатында тақырыпқа сай әр түрлі көрнекіліктерді пайдаланып, сабақты ойын түрінде ұйымдастыруға болады.

Оқушының байқау, көру қабілеттерінің ерекшеліктерін ескеріп, дамытатын – көрнекілік.

Көрнекілік – оқытуда заттар мен құбылыстардың өзіне тән жаратылыс бітімін, сыр-сипаттарын сезім мүшелері арқылы көзбен көріп, қолмен ұстап, құлақпен естіп қабылдауға баулитын дидактикалық үрдіс. Көрнекілік мұғалімнің шығармашылық ізденісімен әдістеме жаңалықтарына сергек қарап сабақ барысында шебер пайдалана білуді талап етеді. Көрнекіліктерді пайдалануға қазақтың ұлы педагогы Ы.Алтынсарин де зор көңіл бөлген.

«Қазақ жастары ғылым, өнерді кітап сөзі деп қарамай, заттай, көзімен көріп ажырата білулері керек», - деген.

Сан алуан көрнекіліктері түрлері педагогика ғылымында жүйеленіп, топтастырылған: нақтылы, табиғи көрнекіліктер;; символикалық үлкен графика; салыстырмалы көрнекіліктер.

Әр түрлі көрнекіліктерді қолдана отырып студенттердің байқағаны: оқушылардың әуенге деген ынтасы мен талғамын өсіруде теріс әсер етпейді. Қайта, ойынға деген қызығушылықтарын арттыра отырып, олардың санасында әуен ұғымы туралы, түсініктерді қалыптастыруға болады.

Мұғалімнің осы ұғымдарды түсінжіру шеберлігі де қажет Нота ұзақтықтары түсінігін қалыптастырғанда баспалдақ ойынын қолдануға болады. Жоғары және төмен орналасқан баспалдақтар суретін салып, әннің айтылу бағытымен баспалдақ бойынша қадағалап отырылулары керек. Бұл жердегі ойынның мақсаты – балалардың музыкалық шығарманың бағытын сезіне білу, нота ұзақтықтары және есту қабілеттерін дамыту. Ән әлеміндегі ұғымдармен: хор, оркестр және оның түрлері, дирижер т.б таныстыру керек. Оркестр және оның түрлерімен таныстыру «музыкалық үйшік» көрнекілігін қолдануға болады. Үлкен етіп үйшілік суретін салып, бірнеше терезелер орналастырған

жөн. Жалпы алғанда, көрнекіліктер түрлері бұл айтылғандармен шектелмейді. Сабақ барысында басқа да көрнекіліктерді пайдалануға өзіндік қарастыру қажет.

Көрнекіліктерді қолдануда мынадай тадаптарды ескерген жөн:

1. Көрнекіліктер оқу бағдарламасына сай дайындалуы керек.
2. Эстетикалық тәрбие беру мақсатында балалардың талғамын өсіретіндей әсем, ұқыпты да тартымды орындалғаны жөн.

3. Жүйелі, жинақты тұруы тиіс.

4. Тақырыптың мазмұны болуы керек.

Сонымен қатар, ән – әуез басқа сабақтармен тығыз пәнаралық байланыста болатындаған күнделікті сабақтардан және қолданылатын көрнекіліктерден де байқауға болады. Ән туралы А.Жұбанов: -Ән жас азаматтардың ішкі дүниесін байытып, қоғамдық өмірдің түрлі құбылыстарын дұрыс түсінуге көмектеседі – дейді. Музыканың қыр сырын әртүрлі әдіспен түсіндіру іш жүзінде мұғалімның білімдеңгейі мен іскерлігіне, жауапкершілігіне байланысты болып, оқу тәрбие жұмысында жақсы нәтиже беретініне сенім тудырады.

УДК 070.3

Т.М. Алсатов - д.п.н., **А.Г.Исенғалиева** - к.ф.н.доцент

Р.С.Лабенова - магистр, ст.преподаватель

ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ КНИГОИЗДАНИЯ И СТАНОВЛЕНИЕ НОВОЙ ИЗДАТЕЛЬСКОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация: В статье освещаются начало нового периода в истории книгоиздательского дела Казахстана в связи с принятием Закона «О печати и других средствах массовой информации». Непосредственно с этим связано формирование новых структур на информационном пространстве республики, становление независимой и свободной прессы, ее тональности и направленности.

Ключевые слова: Книгоиздание Казахстана, становление книгоиздательского дела, книга, книжная культура

С обретением независимости и выбором демократического пути развития Республика Казахстан отказалась от цензуры и партийного контроля прессы, телевидения и радио, провозгласив прерогативу своих граждан на свободное получение и распространение социальной и политической информации.

Начало 90-х годов связано с расширением нормативно-правовой основы печати и книгоиздания. В эти годы были приняты законодательные документы о деятельности печати, телевидения, радиовещания, о системе научно-технической информации. К числу наиболее важных относятся: «Закон о печати и средствах массовой информации» (июнь, 1991 год), Закон Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах» (июнь, 1996 год), Указ Президента РК «О формировании единого информационного пространства в Республике Казахстан» (декабрь, 1997 год) и др.

Начало нового периода в истории книгоиздательского дела Казахстана связано с принятием Верховным Советом республики Закона «О печати и других средствах массовой информации». Документ был подписан 28 июня 1991 году Президентом Республики и введен в действие с 1 августа 1991 года. В нем, в демократическом духе довольно четко определены: статус этих органов, гражданские обязанности и права журналистов, их организаций, т. е. на законном основании отрегулированы взаимоотношения общества с прессой. Проведена обязательная регистрация выходящих на территории республики изданий. В первой статье закона было сформулировано одно из основных положений: «Печать и другие средства массовой информации свободны[1]. Свобода слова и свобода печати, гарантированные гражданам Конституцией Республики Казахстан, означает право высказываний и убеждений, поиска, выбора, получения и рассмотрения информации и идей в любой форме, включая печать и другие средства массовой информации. Цензура массовой информации не допускается». Свобода слова, собственно, и предусматривает возможность не только проявлять свою гражданскую и мировоззренческую позицию, но и вносить свой вклад в летопись нашей страны.

Помимо отмены цензуры, что само по себе рассматривалось как революционное явление, в законе содержались и другие весьма существенные статьи, закон разрешал организацию средств массовой информации не только государственным органам (как было в течение 70 лет), но и политическим партиям, общественным (творческим, религиозным и т. п.) организациям, кооперативам, любому гражданину достигшему 18 лет.

Непосредственно с этим связано формирование новых структур на информационном пространстве республики, становление независимой и свободной прессы, ее тональности и направленности.

Претворение в жизнь постановлений о демократизации издательской деятельности, расширении прав издательств и типографий, предоставлении им большей самостоятельности, совершенствовании их взаимоотношений с авторами и книготорговыми организациями, более рациональных формах изучения потребностей населения в определенной литературе, переходе их на хозрасчет и самофинансирование и других решений стимулировало развитие творческой инициативы, предприимчивости работников, открыло путь к публикации большого количества фонда талантливых произведений, длительное время недоступных массовому читателю, в основном по причине их официального запрета.

Демократизация, гласность, возросшие возможности для проявления творческого потенциала личности - реальные достижения нового времени.

В августе 1991 года создается Министерство печати и массовой информации. На него возлагается управление государственными средствами информации и координации деятельности печатных изданий, теле и радиокompаний, других вещательных организаций, информационных средств независимо от их ведомственной принадлежности.

Задачи книгоиздания в период перехода к рыночным отношениям были сформулированы в Указе Президента страны Н. А. Назарбаева «О неотложных мерах по защите средств массовой информации органов государственной власти и управления, государственного книгоиздания в период перехода к рыночным отношениям»[2]. В соответствии с Указом, правительству республики было рекомендовано принять меры для оказания содействия отрасли, предусмотрев ряд льгот по налоговому обложению и другим позициям. Правительство республики приняло постановление №556 от 26 июня 1992 года о выделении государственным издательствам страны дотаций в размере 63,5 миллионов рублей. Кроме того, газеты и журналы, а также издания, выходящие по государственному заказу, освобождались от налога на добавленную стоимость, были вдвое снижены тарифы на потребляемую предприятиями книгоиздательской отрасли электроэнергию. Все эти меры послужили значительным подспорьем для государственных издательств, смягчили переход к новым рыночным отношениям.

В соответствии с Законом «О языках в Казахской ССР» была разработана и утверждена обширная программа развития казахского языка и других национальных языков в Казахской ССР на период до 2000 года. В ней определялись основные направления развития книгоиздательского дела республики по выполнению этой программы. В частности указано: «В целях дальнейшего повышения роли и престижа государственного языка в области книгоиздательства предусмотреть ежегодное издание печатной продукции на казахском языке по объему и тиражу не менее 55-60 процентов от общего выпуска, включая ведомственную литературу»[3].

Намечались мероприятия и по издательскому обеспечению углубленного изучения русского языка, а также по выпуску изданий на русском, немецком и корейском языках.

К числу наиболее важных законов, принятых в 90-е годы, безусловно относится Закон Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах»[4], принятый в июне 1996 года. Он регулирует отношения, возникающие в связи с созданием и использованием произведений науки, литературы и искусства (авторское право), фонограмм, исполнений, постановок, передач, организаций эфирного и кабельного вещания (смежные права). Многие нормы этого закона были приведены в соответствие с Бернской конвенцией об охране литературных и художественных произведений в части сроков действия авторского права (в течение всей жизни автора и в течение 50 лет после его смерти).

Основной частью концепции развития печати становится формирование сбалансированного общегосударственного пространства. Эту важную сферу жизнедеятельности общества обычно регулирует законодательство, предоставляя организациям и физическим лицам право свободного распространения информации любыми незапрещенными способами. Государственная политика в области печати направлена на то, чтобы информационное поле суверенного государства служило национальным интересам республики. Эту проблему призван решить Указ Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева от 9 декабря 1997 года «О формировании единого информационного пространства Республики Казахстан»[5], в котором определены первоочередные мероприятия государства в создании единой коммуникационной среды и формирования единого информационного пространства республики.

Важной вехой в истории нашей страны вообще, и в истории книгоиздания в частности, является принятие Государственной программы «Мәдени мұра»[6], на 2004-2006 годы, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 13 января 2003 года. Данная программа определяет основные принципы и направления, связанные с изучением, охраной, использованием и пропагандой культурного наследия страны, предусматривает меры по обобщению многовекового опыта национальной

культуры путем научного изучения и издания серии трудов по литературе, истории, этнографии, фольклористике, древней письменности, культурологии, а также реставрации и музеефикации памятников истории и культуры.

В реализации данной программы особое место занимают издательства, - «Начиная с 90-х годов прошлого столетия практически приостановлено издание основополагающих трудов мировой научной мысли в области философии, истории, юриспруденции и т. д., а также художественной литературы для казахскоязычной аудитории».

В этой связи в целях воспитания подрастающего поколения в духе казахстанского патриотизма и восполнения пробелов в полноценном изучении исторического, культурного наследия, а также обобщения многовекового духовного опыта казахского народа становятся особо актуальными вопросы создания развернутых исторических, художественных, научных серий на государственном языке».

В 2006 году была завершена реализация государственной программы «Мәдени мұра» на 2004-2006 годы. Ее результатами стали научно-исследовательские экспедиции в архивы и библиотеки России, Китая, стран Западной Европы для выявления и приобретения рукописей, раритетных изданий, книг и архивных документов, имеющих историческое и культурологическое значение для казахского народа. В области книгоиздания была осуществлена системная работа по разработке серий изданий национальной и мировой научной мысли, культуры и литературы. Изданы двести восемнадцать наименований книг, в том числе серий «Бабалар сөзі», «Древний мир права казахов», «Антология казахской музыки», «Словарь синонимов казахского языка», «Орфографический словарь».

Глава государства принял участие в заседании Общественного совета по реализации Государственной программы «Мәдени мұра», состоявшегося 13 апреля 2007 года в Астане во Дворце мира и согласия. В своем докладе он не только всесторонне раскрыл значение принятия программы, но также сказал и о предстоящих задачах.

Был принят еще целый ряд законодательных документов по различным направлениям социального развития, так или иначе способствующих развитию книгоиздания, а самое главное - создан фундамент для строительства гражданского общества (в том числе Гражданский кодекс Республики Казахстан, Закон: «О культуре», «О науке», «Об образовании» и др. Указы Президента РК, постановления и распоряжения Правительства Республики Казахстан).

Все это составляет нормативно-правовую основу дальнейшего современного развития издательской системы Казахстана по пути дальнейшей демократизации. Однако, на наш взгляд, в нынешней ситуации по-прежнему сохраняется актуальность разработки и принятия закона, который бы регулировал издательскую деятельность как таковую, либо подзаконного акта типа постановления правительства, в котором были бы определены основы функционирования новой издательской системы Республики Казахстан. Научно-информационным центрам, в том числе, Книжной палате, библиотекам, издательствам сложно функционировать, не имея законодательной базы. Назрела острая необходимость в принятии Закона «Об издательском деле», Закона «Об обязательном экземпляре», Закона «О библиотечном деле». Вышеназванные нормативные документы внесли бы весомый вклад в дальнейшее совершенствование книгоиздательской системы Казахстана.

Литература

1. Казахстанская правда.—1991.—13 августа.
2. Казахстанская правда.—1992.—15 апреля.
3. Казахстанская правда.—1990.—1 июля.
4. Ведомости Парламента РК.—1996, №8-9
5. Казахстанская правда.—1997.—11 декабря.
6. ҚР Президенті мен ҚР Үкіметінің актілер жинағы.—2004.—№ 2.
7. Есильбаев М. «Казахская энциклопедия»//Экспресс К. - 2005. - 24 марта.
8. Елеуенов Ш. Кітаптану негіздері. - Алматы, 1999.
9. Интернет ресурстары: www.atamura.kz, Media Law CA ([http : // www.media](http://www.media)

Резюме

Берілген мақалада Қазақстанның баспа және бұқаралық ақпараттық құралдар жөнінде бекітілген Заң аясында кітап баспа жүйесінің жаңа тарихи бағыты жайлы жазылған.

Summary

The article highlights the beginning of a new period in the history of book publishing in Kazakhstan in connection with the adoption of the Law "On Press and Other Mass Media." Directly connected with it the creation of new structures in the information space of the republic, the establishment nezavisi-moy and a free press, its tone and direction.

УДК 070.4(574)

Т.М. Алсатов - д.п.н., **А.Г. Исенғалиева** - к.филол.н. доцент
Р.С. Лабенова - магистр, ст.преподаватель
ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ИЗДАТЕЛЬСКОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА

Аннотация: В статье освещаются основные факторы становления и развития современной издательской системы Казахстана. Рассматривается реформирование издательской системы, регулируемая рыночная экономика, дефицит бумаги, полиграфических материалов и современных технологий.

Ключевые слова: издательская система Казахстана, книжная производства, книжная издательство, Книжная палата

С обретением Казахстаном независимости и суверенитета, утверждения в обществе гласности, демократических принципов, начался совершенно новый этап деятельности органов и предприятий печати Республики Казахстан, также как и во всех других сферах развития общества: экономики, науки, культуры, народного образования.

В сложнейших условиях резкого перехода к рыночным отношениям, от коллективизма к индивидуальному предпринимательству, необходимо было и реформирование издательской системы.

С предельной остротой встал вопрос о том, как будут функционировать и бороться за выживание предприятия и организации издательской сферы в условиях регулируемой рыночной экономики, товарной биржи, дефицита бумаги, полиграфических материалов и современных технологий, повышения разного рода расходов.

Экономика книжного производства при переходе к рыночным отношениям столкнулось с огромными трудностями. В результате повышения цен на бумагу в несколько раз (а это наиболее весомая часть книжного номинала), а также типографских, издательских, почтовых и других расходов, увеличения части гонорарных ставок и процентных отчислений книготорговой сети и особенно после резко возросшего налогообложения прибыли предприятий (самого главного регулятора цен) «себестоимость выпуска всех видов литературы значительно возрастает. Для учебников это рост в два раза, по технической литературе - даже более чем вдвое, по детской почти в три раза...». Это вынуждает «повышать и расширять применение договорных цен. В противном случае издательства могут выжить только за счет вытеснения детской, технической, учебной литературы коммерческими», - таково было мнение начальника экономического отдела Госкомпечати Е. В. Кучеровой[1].

Радикальные преобразования в политической, экономической, социальной, культурной сферах страны вызвали необходимость критического осмысления пройденного пути, накопленного опыта, поиска более современных форм и методов работы издательств, соответствующих времени перехода к рыночным отношениям.

Претворяются в жизнь решения высших государственных органов о демократизации издательской деятельности, о расширении прав издательств, типографий, о большей их самостоятельности, переходе на самофинансирование. Издательствам было дано право на самостоятельное определение норм выработки для редакционно-издательских работников с учетом особенностей выпускаемой литературы. Они могут при необходимости устанавливать тиражи своих изданий, но при этом должны нести ответственность за возможные недоразумения, просчеты в тиражировании.

Таким образом, новая модель экономической деятельности издательств ставится в прямую зависимость от продажи печатной продукции.

В сложившихся условиях, издательствами ведутся поиски новых подходов и решений. В ряде предприятий вместо громоздких отраслевых редакций вводятся творческие группы - микроколлективы. Каждая группа «самостоятельно» оценивает рукописи, готовит и подписывает их в набор, а книги - к выходу в свет; работает по договору с администрацией на основе хозрасчета. Все это повышает заинтересованность редакторов в создании актуальных и вместе с тем прибыльных книг[2].

В зависимости от общественных потребностей в издательствах изменялись структура и тематики редакции. Например, в издательстве «Мектеп» были созданы две редакции вузовской литературы - на

казахском и русском языках, две уйгурские редакции - по естественным и гуманитарным дисциплинам, а также редакции по дошкольному воспитанию и арабского языка. Последняя, в начале 90-х годов преобразована в редакцию иностранной литературы (арабский, английский, немецкий, французский языки). Издательство «Кайнар» в связи с тем, что вузы (агроуниверситеты) стали выпускать учебники и учебные пособия по специальностям, издательство готовит в основном популярную литературу для массового читателя (по философии, истории, культуре, этнографии).

Все эти изменения сопровождались значительным сокращением управленческого аппарата системы, уменьшением штатного состава издательств, полиграфических предприятий и других организаций.

На страницах периодической печати весьма критически обсуждаются насущные проблемы книгоиздания, намечены пути преодоления недочетов, трудностей, пассивности, шаги по активному содействию перестроечным процессам, трудно, болезненно идущим во всех сферах жизни нашего общества[3].

Начали реализовываться программы выпуска сериальных изданий, оживилась работа по приближению выпуска литературы к запросам читательских масс. Так, проект Республиканской программы издания книг повышенного и массового спроса казахстанских авторов на 1989-1995 годы объявлялся сразу в семи газетах - «Социалистік Қазақстан», «Казахстанская правда», «Қазақ әдебиеті» и др. Множество откликов, предложений публиковалось затем на страницах «Друг читателя» и «Кітап жаршысы». Это помогло актуализировать целевую программу, лучше учесть запросы читателей. Реформирование книгоиздательской отрасли началось в 1992 году после принятия ряда правительственных постановлений в соответствии с Указом Президента от 15 апреля 1992 года.

Книга. Новые негосударственные издательские структуры, владеющие современными методами управления и основами издательского дела, используя передовой зарубежный опыт, быстро стали занимать рыночные ниши (например, в выпуске учебной и художественной литературы).

В условиях переходного периода объективным является существование государственных СМИ и издательств, находящихся с аналогичными негосударственными учреждениями в партнерских отношениях. Как отметил, в свое время экс-министр печати: «Многие страны шли по этому пути. Не дано другого выбора и Казахстану, где формирование нового государства ведется параллельно с глубоким реформированием всех систем общества»[4].

Исторический опыт свидетельствует о том, что состояние книжного дела было определяющей доминантной развития общества на протяжении многих столетий.

Потому, насколько эффективно и масштабно функционирует в той или иной стране книгоиздательский сектор, можно судить об общеэкономической и социально-политической обстановке в этой стране. Не случайно большинство развитых в экономическом отношении стран имеет развернутую и динамичную издательскую систему.

Конец XX века и начало XXI века - это один из сложных периодов в истории нашей страны в целом, и в истории казахской книги, в частности.

Развитие казахстанского книжного дела конца XX века и начала XXI века было весьма противоречивым. Происходило становление принципиально новой рыночной системы, не имевшей аналогов в прошлом. Для ее развития потребовалось разработка новой системы мер государственного протекционизма с целью создания рациональной структуры издательского, полиграфического и книготоргового дела.

Эти годы были не только временем становления и развития новой издательской системы Казахстана, но и периодом проверки ее прочностных свойств и интерактивных качеств, поскольку трудности, связанные с реформированием общественно-политических и, особенно, экономических отношений, не обошли стороной и сферу казахстанского книгоиздания.

Приведенные сведения характеризуют резкое, почти в 2,5 раза, снижение выпуска книг в нашей стране по сравнению с советским периодом. По количеству названий выпускаемой печатной продукции нынешние показатели аналогичны уровню 1954 года (в 1954 году было выпущено книг на 144 больше, чем в 1997 году). В расчете на одного жителя книг выпускается в 2,6 раза меньше, чем в последние годы существования СССР. В 1991 году выпуск книг в республике в расчете на душу населения исчислялся 2,16 экземпляров, это довольно низкий показатель в сравнении с ситуацией в некоторых странах СНГ и во многих европейских странах. Спад производства книжной продукции связан прежде всего с трудностями в материально-техническом обеспечении предприятий, то есть нехваткой бумаги и других полиграфических материалов, а также недостаточностью финансирования.

На состояние системы негативно влияли социально-экономическая ситуация в стране, снижение престижа интеллектуальных и социализирующих форм деятельности, коммерциализация ценностных ориентации, рост бездуховности, вытеснение книги электронными средствами массовой информации.

Из-за снижения жизненного уровня значительная часть населения не имеет возможности приобретения издательской продукции.

Негативно влияют на состояние издательского дела также такие факторы, как:

- неразработанность законодательно-правовой базы книгоиздательского дела;
- недостаточный объем финансирования;
- несформированность книжного рынка;
- значительное ослабление системы управления издательствами.

Рыночный период, как и во многих других странах СНГ, явился самым трудным периодом для издательского дела республики. В связи с переходом на рыночные отношения в области книгоиздания, значительно сократился выпуск многих видов социально-значимой литературы - научно-технической, справочно-энциклопедической, оригинальной классической казахской литературы, детской книги. На повестке дня стояли также проблемы подготовки учебной литературы для вузов и школ, отвечающих современным стандартам образования. Отмечалось падение тиражей почти всех типов изданий.

Вышеназванные факторы отрицательно влияют на всю сферу научно-информационной системы. В рассматриваемые годы изменились и некоторые направления деятельности библиотек. Были ликвидированы целые сети библиотек. Разорвано большинство связей между библиотеками бывших советских республик. Значительно ослабла система управления библиотеками, оказания им методической помощи, безвозмездного взаимодействия, документоснабжения. Эффективность и качество комплектования существенно снизились.

При неуклонном и стремительном повышении цен сокращается ассортимент, меняется структура издательской продукции и как следствие - снижение покупательской способности населения.

В этих условиях государство, учитывая огромную роль книги и печати вообще, принимает меры по удержанию существующей системы книгоиздания. Реформирование данной отрасли, началось в 1992 году после принятия ряда правительственных постановлений в соответствии с Указом Президента от 15 апреля 1992 года.

Преобразования затронули основные сферы деятельности государственных издательств. Реформированию подверглись, прежде всего, структурные подразделения, изменились технологические процессы, методы, и подходы в решении вопросов подготовки рукописей и издания готовой печатной продукции, качественные изменения произошли в сфере репертуарной политики, художественного оформления и полиграфического исполнения.

Новые экономические условия определили и новый статус издательских предприятий. Наряду с государственными возникли и стали успешно развиваться негосударственные издательские структуры - частные, акционерные и др. До 1991 года функционировало 12 издательств (зарегистрированные в Книжной палате), в том числе такие крупные, как «Казахстан», «Гылым», «Жазушы», «Мектеп» и 225 полиграфических предприятий. В 2000 году работали около 200 издательств и издающих организаций (зарегистрированные в Книжной палате). В настоящее время (январь, 2010 год) общее число их достигло 284.

Новые, негосударственные издательские структуры, владеющие современными методами управления и основами издательского дела, активно используя передовой зарубежный опыт, быстро стали занимать рыночные ниши (например, в выпуске художественной и учебной литературы). Ведущими среди них являются - «Атамұра», «Жеті Жарғы», «Фолиант», «Алматыкітап» и др.

В октябре 1996 года Министерства информации и общественного согласия РК было принято решение о проведении приватизации государственных издательств.

Первыми на новые формы деятельности перешли издательства, которыми руководили опытные директора - «Қайнар» (1997 год), с 1998 года - «Қазақстан», «Білім», «Жалын»[5]. К началу 2000 года осуществили переход на рыночные отношения - «Санат», «Мектеп», «КСЭ».

Статистические данные за 1991-2000 годы показывают, что книгоиздательская отрасль республики, пережив кризисные явления перехода к рыночным отношениям, отыскала наиболее оптимальные пути развития отрасли. В немалой степени этому способствовали стабилизация экономики, создания необходимой законодательной основы в области развития малого и среднего бизнеса, коснувшейся также книжного дела республики.

Благодаря стимулированию процесса формирования современного механизма государственно-частного партнерства в отрасли, программно-целевой поддержке книжного дела кризис в отрасли был преодолен к 2001 году. Этот год является началом нового периода в развитии книгоиздания страны.

С 2001 года начинается ежегодное постепенное увеличение выпуска книг с 1226 названий в 1992 году - до 2400 в 2001 году. В 2002 году выпуск книг по числу названий превысил показатели советского периода (3031) относительно 1987 года составил 120%, а в 2003 году-140%[6].

В 2008 году выпуск книг по числу названий превысил показатели 2001 года в 2 раза. Широкий ассортимент продукции при относительно небольших тиражах абсолютного большинства издаваемых

книг (в 2008 году средний тираж одной книги составил 2,8 тысяч экземпляров, в 1987 году - 13,6 тысяч экземпляров) - одна из основных характеристик современного казахстанского книгоиздания.

По подсчетам, составленным на основе статистических сборников Книжной палаты «Печать Республики Казахстан» всего за 1991-2009 годы в республике выпустили 46430 названий книг и брошюр общим тиражом 313976,00 экземпляров. Наибольшего роста эти показатели достигли в 2008 году. В сопоставлении с 1991 годом количество изданных в республике книг увеличилось по названиям 3 раза, а по тиражу увеличения не произошло. Более устойчивый рост издания литературы наблюдается с начала 2000 года.

В 2009 году Книжная палата составила список 10 крупнейших издательств по выпуску печатной продукции:

- по числу выпускаемых изданий;
- по тиражам;
- по объему (по печатным листам оттискам).

В рассматриваемые годы по вышеназванным параметрам увеличили свою продукцию три крупных корпорации отечественной книжной индустрии - «Мектеп», «Атамұра», «Алматыкітап».

Такие же тенденции характерны и для периодической печати. В 2008 году в республике выходило 1279 газет разовым тиражом 14001,20 тыс.экз. По отношению к 1991 году выпуск газет по числу названий возрос более чем в 2,3 раза, по разовому тиражу в 2,1 раза, а журналов по числу названий более чем в 9 раз.

Самой серьезной проблемой является обеспечение общества научно-технической, классической художественной литературой, детской и юношеской книгой. Если прежде главным препятствием в деле ее выпуска были недостатки административно-плановой системы книгоиздания (господство идеологических требований и плана над читательскими потребностями), то сейчас не менее мощный тормоз - коммерциализация книжного рынка, погоня за сиюминутной прибылью в ущерб долгосрочным интересам общества в воспитании творчески развитой личности на прочном фундаменте разносторонних знаний, нравственности, мировоззренческих установок, профессионализма.

В этих условиях, издатели особое внимание уделяют научной и художественной литературе, т. к. это основной канал взаимопонимания и культурного обогащения каждой нации.

В изучаемый нами период при составлении тематических планов отечественные издательства в основном исходят из практических потребностей книжного рынка, т. е. в соответствии с реальными запросами населения, тех или иных групп читателей. По такому принципу работает большинство издательств. При определении основных направлений деятельности издательства исходят из сложившихся рыночных отношений с учетом положения дел в отрасли.

Последнее десятилетие XX века - начало XXI века стали временем формирования и становления новой издательской системы Казахстана, которая по основным количественным параметрам и качественными характеристиками коренным образом отличается от предшествующих ей структур издательского дела. Количество издательств значительно возросло, география их расположения довольно широка по сравнению с советским периодом.

В развитии современной издательской системы Казахстана отчетливо прослеживается тяготение всего книжного бизнеса к центральным районам Казахстана и высокой концентрации издательской активности в городах Алматы и Астана.

Доля издательств, расположенных в Алматы и в Астане, в общем объеме книжного выпуска в Казахстане составляет 78% количеству названий и свыше 93% по тиражам выпускаемых книг и брошюр. Такая ситуация, кстати, достаточно типична для многих ведущих книгоиздательских держав, почти в любой стране можно выделить один-два книжных центра, на долю которых приходится львиная доля выпуска общенациональной книжной продукции. В Китае двумя главными центрами книгоиздания с давних времен является столица Пекин и портовый мегаполис Шанхай. В Испании книгоиздание на испанском языке сосредоточено преимущественно в районе Мадрида, а на каталонском - в Барселоне. Такая же картина и в Российской Федерации, удельный вес книжного бизнеса находится в Москве и отчасти - в Санкт-Петербурге.

Принимая во внимание особенности территориального строения издательской системы Казахстана, в структуре казахстанского книжного рынка могут быть выделены две составляющие: столичная и региональная.

Скромный удельный вес регионов в общем выпуске печатной продукции и их отставание в темпах динамики принято объяснять прежде всего монополизацией книжного рынка. Несколько столичных гигантов издательской индустрии во многом определяют общую картину на рынке.

Республика Казахстан - только в начале освоения всего комплекса разнообразных форм и методов государственной поддержки книгоиздательской деятельности. В этой связи большое значение приобретает опыт стран ближнего и дальнего зарубежья. Особый интерес для Казахстана представляет

опыт государственной поддержки книгоиздательской деятельности экономически развитых стран, в частности России.

Известно, что как условия, так и результаты функционирования книгоиздательской сферы России на начальном этапе переходного периода были аналогичны сложившимся в Казахстане. Однако в России принимались более активные меры по правовой, организационной и

экономической поддержке этой важнейшей сферы экономики страны. К числу таких мер относятся прежде всего: формирование и реализация программы по созданию законодательно-правовой базы развития книгоиздательского дела; организационная и финансовая поддержка научно-информационной деятельности в стране, развитие международных научных и культурных контактов в области книжного дела.

Деятельность российских издателей, выраженная в основных количественных показателях выпуска книжной продукции, регламентируется правовыми нормами. Были приняты законы РФ «О библиотечном деле» (декабрь, 1994 год), «О государственной поддержке средств массовой информации и книгоиздания РФ» (декабрь, 1995 год).

Начало XXI века для казахстанского книгоиздания стало временем смены парадигмы развития, перехода с количественной модели роста на качественную. В результате этих процессов началось формирование новой издательской системы страны, базирующейся на принципах демократии, рыночной экономики, и использовании современных информационных и коммуникационных технологий. По существу, создание нынешней инфраструктуры казахстанского книгоиздания явилось отражением социально-экономических изменений, которые произошли в эти годы в Казахстане и привели к образованию нового общественно-политического государства.

Вместе с тем, имеются и серьезные проблемы, стоящие перед отечественным книгоизданием, на которые обращает внимание известный общественный деятель, ученый, писатель, литературовед А. Кекильбайұлы: «Государство должно уделять внимание книгоизданию и книжной торговле, как одной из решающих стратегических задач, не менее важной, чем образование и здравоохранение. Необходимо преимущественное выделение государственного финансирования. Наряду с этим, осуществляемую поддержку развития отечественных товаров, в первую очередь, необходимо оказывать этой отрасли производства. Без контроля за налоговыми льготами и другой оказываемой экономической поддержкой, невозможно совершенствование книготоргового бизнеса. Новая литература не может создаваться без выхода из этого положения. Не решив требующую интеллектуальных и менеджментовых усилий такую проблему, как книгоиздание, невозможно решить проблему справедливой оценки авторского труда. Цивилизованная экономика может развиваться только через цивилизованный бизнес»[7].

Подавляющее большинство издательств имеет универсальный, или многопрофильный характер. Причем нередко профиль издательства меняется кардинальным образом, издательство могло начинать деятельность с выпуска популярных детективов, а затем перейти к изданию научно-популярной, профессиональной литературы или к выпуску художественной литературы. Специализированных издательств, выпускающих литературу одного вида (социально-экономическую или техническую и др.) или издания одного типа (научные, учебные и т. п.) немного. Большая часть издающих книги предприятий - мелкие, с годовым выпуском одного-двух изданий. К лидерам казахстанского книжного дела можно отнести около 10 издательств. Два издательства - «Атамұра» и «Мектеп» выпускают более трети от всего общеказахстанского выпуска книг и брошюр по тиражам. Таким образом, можно утверждать, что в современном книгоиздательском деле в Казахстане существует монополизация книжного рынка крупнейшими издателями.

Литература

1. Книжное обозрение. 1991, №4.
 2. Казахстанская правда, 1990, 19 янв.; Друг читателя. 1989, 15 апр.
 3. Известия, 1986, 17 авг.; Вечерняя Алма-Ата, 1991, 14 окт.;
 4. Социологические исследования 2000, №3.
 5. Қазақстан баспагерлері мен полиграфистері: анықтамалық. - Алматы, «Білім» баспасы, 2005.
 6. Қазақстан баспагерлері мен полиграфистері: анықтамалық/Алматы, «Білім» баспасы, 2005.
 7. Балабекова Г. К. Национальная библиотека: приоритеты и перспектива формирования общенациональных информационных ресурсов Казахстана//Мир библиотеки. - 2006, №3.
 8. Печать Республики Казахстан за 1991 год: статистический сборник.- Алматы: Национальная государственная книжная палата РК, 1992.
 9. Селиверстова Н. А. Книжные культуры стран СНГ и Балтии. Прошлое и настоящее. - М: Наука, 2006.
 10. Рахимжанова С. Из истории книги Казахстана. - Алматы: М-Талант, 1998
- Интернет ресурстары: www.atamura.kz, Media Law CA ([http : // www.media-law.org](http://www.media-law.org)), Media Net,adil@medianet.kz, Lib.kazsu.kz/Books/bk023/, [Http/www.newsland.ru](http://www.newsland.ru), www.kazakhstanlive.ru

Резюме

Берілген мақалада Қазақстанның қазіргі баспа жүйесінің құру және дамуының негізгі факторлары көрсетілген.

Summary

The article highlights the main factors of formation and development of modern publishing system of Kazakhstan. Rasstamtrivaetsya reform publishing system, regulated market economy, the lack of paper, printing materials and modern technology.

УДК 78

С.К.Ахметова - преподаватель

Южно-Казахстанский музыкальный колледж, Шымкент, Казахстан

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ

Проблема творческого развития личности многоаспектна, она рассматривается различными областями науки, включая философию, психологию и педагогику.

В философской литературе среди многообразия формулировок, определяющих понятие творчество, можно выделить следующее: «творчество - это процесс человеческой деятельности, создающий качественно новые материальные и духовные ценности» (1). Психологи также связывают данное понятие с отходом от привычного, трафаретного и шаблонного. Неоценимо значение творчества и для учебно-воспитательного процесса. В творческой деятельности развивается способность к гибкой переориентации в изменяющейся обстановке, к многовариантности и нестандартности в решении поставленных задач, к самостоятельности в принятии решений. Обучение же, в свою очередь, является составной частью развития и воспитания личности, «являющихся следствием и причиной одно другого» (3).

Процессы обучения основываются на различных дидактических концепциях, среди которых наибольшее распространение получили традиционная, педоцентрическая и современная дидактическая концепция. Главное их отличие заключено во взглядах на понимание процесса обучения, взаимодействия между учителем и учащимися. Рассмотрим ключевые моменты этих концепций с целью выявления возможностей для развития творческих способностей.

В традиционной концепции обучения, основанной немецким ученым И.Ф. Гербартом, ведущая роль в обучении принадлежит преподаванию и деятельности самого учителя, который передает ученикам «готовые» знания. Гербарт сумел выстроить четкую рациональную систему учебного процесса, логику которого определяют четыре формальные ступени: ясность - ассоциация - система - метод. Однако этика и психология «гербартанской системы» подвергаются острой критике за ее оторванность от жизни, а также от интересов и потребностей ребенка. Передача готовых знаний не способствует полноценному развитию мышления и вовлечению учащихся в активную творческую деятельность. В результате авторитарности преподавания подавляется инициатива и самостоятельность учащихся, что невозможно сочетать с развитием творческих способностей учащихся.

В педоцентрической концепции обучения, наоборот, ведущая роль принадлежит активизации деятельности ученика в учебном процессе. Основатель данной концепции, американский педагог Д. Дьюи, предложил выстроить процесс обучения, исходя исключительно из интересов, потребностей и индивидуальности конкретного ребенка (3). Действительно, представители новой педагогики выдвинули идею активизации деятельности ученика в учебном процессе, заменив систему заучивания готовых знаний на их открытие в ходе спонтанной деятельности самих учащихся (обучение «через делание»). Данный подход внес изменения в методическое содержание и организацию процесса обучения. Так, один из представителей педоцентрического направления В. Лай сформулировал три этапа в процессе обучения: восприятие, переработка и выражение, подразумевая под «выражением» разнообразные формы деятельности учащихся (там же, 116). Среди положительных моментов педоцентрической концепции можно назвать активизацию познавательной деятельности учащихся. Данная концепция благоприятствует развитию творческого мышления учащихся, способствует всестороннему развитию личности, делает насыщенным и интересным процесс обучения. Однако данная концепция также вызывает критические замечания: спонтанность в деятельности учащихся разрушает систематичность обучения, случайно отобранный учебный материал не получает

всесторонней проработки. Кроме того, «обучение через делание» требует больших затрат времени. Изменяется и роль учителя, который превращается в консультанта, что в итоге также снижает общий уровень обучения. Поэтому современные дидактические системы стремятся соединить лучшие черты этих обеих концепций: обучение на высоком академическом уровне и внимание к интересам и индивидуальности ребенка.

Особый интерес представляет гуманистическая модель обучения, которая в центре своего внимания рассматривает ребенка как духовную и свободную личность, стремящуюся к саморазвитию, способную к гибким, самостоятельным и нетрадиционным решениям вопросов в разнообразных сферах жизнедеятельности. Очевидно, что данная концепция не только не противоречит, но при определенных условиях и способствует развитию и формированию творческих способностей личности. Остановимся подробнее на данной концепции обучения.

Идеи гуманизма зародились в глубокой древности, но наибольшее развитие получили в эпоху Возрождения (XIV-XVI века), когда мыслители осознали человека как личность, наделенную безграничными творческими возможностями (неслучайно «культ гения» возник в это же время). В основе гуманизма находится система общественных воззрений, в которой человек признается как *личность*, обладающая достоинством и правом на свободу; провозглашается уважение и любовь к ребенку, утверждается *ВЕРА в его ТВОРЧЕСКИЕ СИЛЫ* (5). Гуманисты выступили против *схоластического* обучения, механической зубрежки и суровой воспитательной дисциплины.

Рассматривая педагогические взгляды представителей гуманистического направления, остановимся на педагогической теории чешского мыслителя-гуманиста Я.А. Коменского. В отличие от схоластической школы «муштры и натаскивания» Я.А. Коменский стремился создать такие методы обучения, которые превратят процесс обучения детей в приятное занятие, включая игры и шутки. Наряду с капитальным трудом «Великая дидактика» ученый написал такие книги как «Школа-театр» и «Школа-игра», названия которых наглядно подтверждают взгляды мыслителя на систему обучения детей.

В отличие от Я.А. Коменского, который признавал наличие изначально заложенного «природного дарования» у ребенка, английский деятель-гуманист Джон Локк в своем основном философском труде «Опыт о человеческом разуме» стремился доказать, что душа ребенка подобна «чистой доске», поэтому в сознании человека нет «врожденных идей». Таким образом, Дж. Локк отрицал роль задатков, имеющих немаловажное значение для развития индивидуальности учащихся.

Прямо противоположного взгляда придерживался другой гуманист, Ж.-Ж. Руссо, который изначально рассматривал детей как природные совершенства, предоставляя им полную свободу для развития, приспособляясь к их склонностям и интересам. Эти идеи теории «свободного воспитания» стали основой педоцентризма в педагогической науке, что также может привести к торможению всестороннего гармоничного развития учащихся. Заслуживают уважения взгляды Руссо, выступившего в числе других гуманистов против схоластического обучения, справедливо требуя уважать личность ребенка, считаться с его интересами и запросами, отрицая принуждение как метод воспитания и обучения детей (2).

Швейцарский педагог Г. Песталоцци, последователь идей Ж.-Ж. Руссо, целью обучения считал развитие человечности, гармонического развития всех сил и способностей человека. Для достижения этих принципов, он выдвинул следующие положения:

- обучение должно способствовать не только накоплению знаний, но и развитию умственных способностей и мышления человека;
- в обучении необходимо опираться на наблюдение и опыт, а лишь затем переходить к готовым выводам и обобщениям (5).

Триаду педагогических требований Песталоцци составляют следующие положения: учить детей наблюдать, говорить и мыслить, устанавливая связи между новыми явлениями и ранее приобретенными знаниями (4). Это, по его мнению, должно благоприятствовать развитию творческого мышления учащихся. Одной из новаторских идей ученого стало нарушение традиционной формулы «авторитарного» обучения «услышал - запомнил - пересказал». Вместо этого он сделал акцент на осмысленном познании: «познал - осмыслил - сказал - запомнил» (3). Таким образом, чтобы прочно усвоить знания, их необходимо запомнить, а самой прочной формой усвоения знаний является их ПОЗНАНИЕ в процессе творческой деятельности.

В свою очередь развитие детской самостоятельности, по мнению другого представителя гуманистического направления в педагогике А. Дистервега, находится в прямой зависимости от успешности педагогического руководства. Поэтому, обращаясь к учителям, ученый призывал их создавать на уроках атмосферу бодрости, поддерживая ее энергичностью преподавания, тем самым укрепляя волю обучающихся и способствуя формированию их характера. Помимо прочего, Дистервег

считал, что на уроках следует соблюдать должную дисциплину. Однако при этом он делал акцент на справедливости в отношении к учащимся, призывая учителей завоевывать заслуженный авторитет. Трудно не согласиться и с таким мнением ученого: в педагогической деятельности необходимо заниматься постоянным самообразованием, отказываясь от рутинных приемов преподавания в пользу творческого отношения к работе и самостоятельности в мышлении. Эти требования, выдвигаемые Дистервегом, не потеряли своей актуальности и на сегодняшний день.

По мнению В. А. Сухомлинского, истинная гуманность педагогики заключается в бережном отношении к радости и счастью, на которое имеет право ребенок (7). Главной задачей в учебно-воспитательной работе Сухомлинский считал своевременное нахождение, воспитание и *развитие задатков*, способностей у воспитанников, своевременном распознании в каждом из них его признания (6). Успешность обучения Сухомлинский связывал с человечностью в отношениях к ребенку учителя, выступал против механической передачи знаний от учителя к ученикам; призывал поддерживать в ребенке «радость успеха» как могучую внутреннюю, эмоциональную силу ребенка, «от которой зависит желание быть хорошим» (6).

Несмотря на то, что представителей гуманистического направления не отличало единство взглядов, тем не менее среди общих принципов, объединяющих гуманистов, можно выделить следующее:

- признание детства уникальным периодом в жизни человека;
- признание развития ребенка, умственного, физического, нравственного, эстетического и эвристического, главной задачей школы.

Девизом педагогов-новаторов XX века, последовавших идеям гуманной педагогики, стали слова: «Творчество учителя — творчество ученика», а отличительными чертами настоящего учителя - «увлеченность своим предметом, умение построить урок так, чтобы все ученики участвовали в учебном труде; любовь к детям, уважение к личности ребенка с того самого дня, когда он переступил порог школы<...>» (5).

Литература:

1. Алексеев П.В., Панин А.В. Философия: Учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. - МГУ, 1999. - С. 250
2. Константинов Н.А., Мединский Е.Н., Шаббаева М.Ф. История педагогики: учебник для студ. пединститутов. Изд. 4-е, доп. и перераб.- М., Просвещение, 1974. - 447 с.
3. Педагогика. Учеб. пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей /Под ред. П.И. Пидкасистого. - М.: Педагогическое общество России. - 198. - 640 с.
4. Песталотти. Антология гуманной педагогики. - М.: Изд-ий Дом Шалвы Амонашвили, 1988. - 224 с.
5. Столяренко Л.Д. Педагогика. - Ростов на Дону «Феникс», 2000. - 448с.
6. Сухомлинский В.А. Антология гуманной педагогики. - М.: Изд-ий Дом Шалвы Амонашвили, 1997. - 224 с.
7. Сухомлинский В.А. Как воспитывать настоящего человека. - М.: Педагогика, 1990.-С. 13

Түйін

Мақалада тұлғаның шығармашылық қабілетін қалыптастыруға және дамытуға жетелейтін әр түрлі факторлар мен оқыту жүйелерін қарастырған. Автор педагогикалық басшылықтың табыстығын болашақ музыка мұғалімінің шығармашылық қабілеттерімен байланыстырады.

Summary

The various systems of training and factors that contribute the development and formation of creative abilities of the personality are considered in this article. The author connects success of the pedagogical management with creative abilities of future music teachers.

УДК 311:021

Д.Бадалова - студентка 4-курса ПИК11-16р.
А.Г.Исенгалиева - к.ф.н.доцент, **Р.С.Лабенова** - магистр ст.преподаватель
ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

МЕЖДУНАРОДНОЕ БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

Аннотация: В статье освещаются деятельность международных организации таких как ИФЛА, ЮНЕСКО, ЮНИСИСТ, и НАТИС. Рассматриваются история и создания международного библиографического института который открыли бельгийские ученые-библиографы П.Отле и А. Лафонтен и программа универсального библиографического учета (УБУ).

Ключевое слово: Международная библиография, библиографическое сотрудничество, ЮНЕСКО, ИФЛА, ЮНИСИСТ, НАТИС, УБУ.

Во второй половине XIX столетия, когда закладывались основы международных контактов во всех областях науки и культуры, зародилось и международное сотрудничество в библиографии. Помимо общих причин, его развитию способствовало непрерывное увеличение мировой печатной продукции, интенсивное развитие библиотечного дела, постепенное выделение библиографии в самостоятельную дисциплину. Важную роль в подготовке и создании этих систем играет ЮНЕСКО.

С самого начала своей деятельности ЮНЕСКО обратила серьезное внимание на необходимость развития текущей национальной библиографии во всех странах. В 1951 г. ЮНЕСКО был создан Международный консультативный комитет ЮНЕСКО по библиографии, который в 1961 г. Был переименован в Международный консультативный комитет по библиографии, документации и терминологии, а в 1967 г. – в комитет по библиотекам, документации и архивам.

ЮНЕСКО помогает в организации национальных библиографических центров научно-технической информации: стимулирует и поддерживает материально научное исследования в области библиотечного дела, библиографии и документации. ЮНЕСКО оказывает весьма существенную финансовую помощь международным организациям (ИФЛА, ФИД и др.) в проведении их повседневной работы, субсидирует их издательскую деятельность. Научная деятельность Федерации осуществляется в секциях, объединяющих специалистов различных типов библиотек, и комиссиях по отдельным проблемам библиотечной работы. ИФЛА- неправительственная международная организация, членами которой являются библиотеки, национальные библиотечные организации и информационные службы. Всего в ней состоит более 1600 членов из 150 стран мира.

Целью создания ИФЛА является укрепление международного сотрудничества библиотек и поддержка высокого уровня библиотечно-информационного обслуживания библиотек во всем мире, поддержка научных исследований в области библиотечно-информационной работы, распространению понимания ценности и важности высококачественного библиотечно-информационного обслуживания в частных, общественных и государственных секторах экономики и культуры.

ИФЛА обеспечивает всемирному библиотечному сообществу возможность регулярно встречаться для обмена мнениями по широкому кругу вопросов библиотечно-информационного обслуживания, поддерживает сотрудничество с международными объединениями и организациями.

ИФЛА была основана в [Эдинбурге \(Шотландия\)](#) в [1927 году](#). В [1971 году](#) в [Нидерландах](#) был принят Устав организации. Штаб-квартира Международной Федерации библиотечных ассоциаций и учреждений (IFLA) расположен в [Королевской библиотеке Нидерландов](#) в [Гааге](#).

В развитии международного библиографического сотрудничества исследователи выделяют два основных этапа. Первый этап характеризуется созданием первых международных библиографических организаций и формированием основных принципов международного библиографического сотрудничества. Его хронологические границы – конец XIX века – 1939 г. Второй этап отмечен дальнейшим развитием основ международного библиографического сотрудничества, разработкой его правовых, методологических, методических и технологических основ. Он ведет начало с 1945 г. и продолжается до сих пор.

Самым значительными событиями первого этапа стало проведение Международной библиографической конференции в 1895 году и создание на ней по инициативе бельгийских учёных П. Отле и А. Лафонтена Международного библиографического института (МБИ) с целью на базе взаимодействия библиографов разных стран осуществить проект «Универсальный библиографический репертуар» (Répertoire bibliographique universel). Цель проекта – отразить все печатные издания,

появившиеся в мире с начала книгопечатания до начала XX века (книги, статьи и, позднее, другие документы). Параллельно МБИ занимался разработкой Универсальной десятичной классификации (УДК) на основе Десятичной классификации М. Дьюи и международных правил каталогизации [Lexicon].

Второй этап характеризуется переходом инициативы в области международного библиографического сотрудничества к ЮНЕСКО (United nations educational, scientific and cultural organization, 1946 г.) и международным библиотечно-библиографическим организациям: ИФЛА (International federation of library associations, 1927 г.), МФД (Federation International de Documentation, 1931/1938 г.), координирующим свои усилия с другими международными объединениями (Международный совет научных союзов, Международная организация по стандартизации и т.д.).

В январе 1967 г. ЮНЕСКО и Международный совет научных союзов поручили объединенному комитету, при активном участии ФИД, изучить возможность создания мировой системы научной информации. Разработанный ими проект получил название Всемирная система научной информации-ЮНИСИСТ (Universal System for information in science and technology-UNISIST).

ЮНИСИСТ не ставит перед собой задачу организовать единый мировой информационный центр. Основным его принцип заключается в децентрализации информационных функций при условии их координации и кооперации с целью повышения эффективности и сокращения расходов.

Международный обмен библиографической информацией, особенно в машиночитаемой форме, требует высокого уровня стандартизации. В этом плане много делает ИФЛА: подготовленное Комиссией по каталогизации Международное стандартное библиографическое описание монографий-МСБО (М) (International standard bibliographic description of monographs- ISBD (M), после утверждения ИСО было опубликовано переведено на многие языки и уже применяется в ряде стран.

Международный стандартный книжный номер и Международный стандартный номер и Международный стандартный номер сериальных изданий, которое позволяют с помощью новых технологии рационализировать учет имеющихся изданий и новых поступлений, облегчают выполнение заказов, контроль за выдачей в библиотеках и т.д. Международный стандартный книжный номер печатается на обороте титульного листа книги. Он состоит из буквенного обозначения (ISBN), числовых кодов (страны, издательства, заглавия) и контрольной цифры, позволяющей проверить правильность составления ISBN.

Международный стандартный номер сериальных изданий (International standard serial numer- ISSN)- цифровой код, присваиваемый каждому журналу. Он состоит из восьми цифр, позволяющих идентифицировать название журнала при машинной обработке данных.

Активизация деятельности международных организаций, интенсивное внедрение в библиотечно-библиографическую практику новых технологии, успешная разработка стандартов библиографического описания, международная стандартная нумерация книг и периодических изданий- все это подготовило почву, на которой возник проект Универсального библиографического учета-УБУ (Universal bibliographis control-UBC). Основным принцип УБУ состоит в следующем: информация о любом документе должна появляться как можно раньше и быть максимально полной и точной.

Предварительные исследования по программам ЮНИСИСТ и УБУ показали, что сложность их реализации вызвана недостаточно высоким уровнем информационной деятельности в национальном масштабе, причем это положение относится и к развитым странам мира. Продолжая и углубляя прежние программы, конкретизируя задачи, стоящие перед каждой страной, ЮНЕСКО выдвинула концепцию НАТИС-Национальные информационные системы (National information systems- NATIS).

Элементами НАТИС являются все службы, имеющиеся в стране и участвующие в информационном обеспечении всех слоев общества и всех категорий потребителей. Формы и характер НАТИС, состоящей из ряда подсистем, в разных странах могут быть неодинаковыми, но конечной целью должна быть координация всех ее элементов.

Современный этап международного библиографического сотрудничества характеризуется появлением международных библиографических связей нового типа, который сложился в мире. Эти связи играют все большую роль в развитии мировой библиографии. Сотрудничество международный библиографии за рубежом постоянно развивается и укрепляется. Они регулярно организуют совещания на разных уровнях, обмениваются информацией, создают совместные научные исследования. Активное участие библиографов этих стран в разработке программ ИФЛА, НАТИС, УБУ, ЮНИСИСТ будет несомненно способствовать наиболее успешной их реализации.

Изучив основные моменты деятельности, цели, задачи, структуру и основные программы Международной организации ИФЛА, можно сделать вывод, что сотрудничество библиотечных ассоциаций с ИФЛА является конструктивным, взаимовыгодным и перспективным делом. Помимо этого я могу заметить, что эта организация динамично развивается и становится всё более востребованной. Также обеспечивается возможность применения зарубежного и международного

опыта в практику работы библиотек. Замечательно также то, что опыт различных библиотек проводится и обсуждается на международном уровне, обеспечивается возможность международного сотрудничества библиотек, прежде всего с целью создания единого международного пространства, равного доступа к информации в различных странах и регионах. Можно также отметить, что в условиях происходящих процессов глобализации и реально расширяющегося информационного неравенства участие библиотек в работе ИФЛА носит, в том числе и политический характер, так как, решая профессиональные проблемы, представляются интересы и права граждан на доступность информации в международных библиотечно-информационных сетях.

Литература

1. Библиотечная энциклопедия / Рос. гос б-ка. – М.: Пашков дом, 2007. – 1300 с.
2. Брагина, Н. Н. Всемирный конгресс библиотекарей и информационных работников ИФЛА / Н. Н. Брагина, А. А. Джиги, К. М. Сухоруков // Библиография. – 2008. – №2. – 425 с.
3. Воройский, Ф. С. Основы проектирования автоматизированных библиотечных систем / Ф. С. Воройский. М.: ГПНТБ России, 2002. 389 с.: ил. 17.
4. Сухоруков, К. М. Национальная библиография в трактовке ИФЛА и РКП / К. М. Сухоруков // Библиография. – 2007. – №1. – С. 11-17.
5. Интернет ресурсы: www.ifla.org, www.rba.ru, www.libfl.ru, www.nlr.ru, www.nlrk.kz, www.rsl.ru, <http://www.lyondeclaration.org/>.

Резюме

Берілген мақалада халықаралық библиографиялық бағдарламалар әлемдік ақпарат жүйесінің ұйымдастырылуы, өзара байланысқан еркін ынтымақтастық негізінде ұлттық және халықаралық ақпарат жүйесін құру жолы қарастырылған.

Summary

The article highlights the activities of international organizations such as IFLA, UNESCO, UNISIST and Natis. Discusses the history and creation of an international bibliographic institute which opened belgiskie scholars and bibliographers P.Otle A. Lafontaine and the program of Universal Bibliographic Control (UBC).

УДК 004.92

С.К.Бейсенбаев - д.п.н., член союза художников и член союза дизайнеров РК,
А.Х. Алмагамбетова - магистрант
ЮКТУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ОБЩИЕ МЕТОДИКИ ДИЗАЙНА В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН

Аннотация: В статье говорится о методике дизайна, как о очень сложной и противоречивой проблеме. Методика дизайна представлена как соединение основополагающих принципов, методов и средств решения задач дизайна применительно к различным видам объектов проектирования. Автор представляет 3 способа создания идеала дизайн деятельности и указывает на их недостатки и достоинства. Недостатки перечисленных типов методик частично компенсируются иным способом представления дизайн-деятельности через ее отражение в объекте проектирования.

Ключевые слова: методика, дизайн, дизайн-форма, формообразование, дизайн-деятельность, объект проектирования, проектная деятельность, модель.

Методика в дизайне - одна из самых сложных и противоречивых проблем его теории, а многочисленные попытки осмыслить методы дизайнерского творчества с позиций «чистой» теории или онтологии не имели успеха потому, что не учитывали технологию творчества. Однако, целостный подход к дизайну как проектной культуре позволяет разрабатывать методику дизайнерской деятельности. Принцип научной обоснованности дизайна имеет в виду необходимость следования общеметодологическим установкам теории дизайна, учета положений социологии, психологии, эргономики, экономики, технологии, экологии, кибернетики, эстетики, культурологии» [1, С.14].

Как известно, в общем случае термин «метод» подразумевает практический способ выполнения относительно узко очерченной работы; «методика» составляет совокупность разных способов, позволяющих решать широкий спектр профессиональных заданий дизайнера. Метод и методика в

дизайне — порядок достижения проектной цели, решения поставленной перед дизайнером функционально-пространственной, технологической и художественной задач, последовательность приемов или операций, необходимых для получения искомого результата; система мер по оптимальной организации проектной деятельности. Включают несколько тесно взаимосвязанных разделов знания и комплексов работ: метод, методика, художественный метод, «ноу-хау», уточняющих порядок и последовательность проектных работ от самых общих установок до конкретных технологий, обеспечивающих достижение проектной цели [2, С.24]. Методика дизайна - соединение основополагающих принципов, методов и средств решения задач дизайна применительно к различным видам объектов проектирования. Методика дизайна включает принципы и способы анализа проектных ситуаций, научного и художественного моделирования объекта и адекватные им правила создания проектных идей и концепций, изложенные в их логической взаимосвязи и системном единстве, которое, в свою очередь, обусловлено ведущей методической концепцией. Методика дизайна может иметь широкий или, наоборот, специализированный характер в зависимости от вида объекта или применяемых в дизайн-процессе средств (например, проектирование с помощью компьютера) [2, С.25].

Будучи внутренне свободным, творчество дизайнера внешне обусловлено целым рядом ограничений. С одной стороны, дизайнер, как деятель искусства, должен наращивать культурный потенциал общества, с другой - обязан следовать социально-экономическим, функциональным, технологическим и другим законам и требованиям, учитывая неперенное многообразие целей для каждой проектной ситуации, причем целей зачастую противоречивых или даже взаимоисключающих друг друга. Поэтому методика дизайна заимствована из самых разнообразных источников. Ее большая часть взята из различных видов искусств (архитектуры, скульптуры, декоративно-прикладного искусства, театра и кинематографа) и разных областей техники, экономики, социологии, прикладных наук (например, эргономики). Меньшая приобрела статус собственно дизайнерских технологий, выработанных опытом именно этой деятельности, что иллюстрирует история ее становления.

Цель любой методики — упорядочить и систематизировать конкретную практическую деятельность для достижения нужного результата наиболее простым, экономным и разумным способом с позиций общей концепции дизайна. При этом предполагается определенный идеал деятельности, который и должен лежать в ее основе. Различные способы выработки идеала и определяют многообразие типов методик общего характера. Идеал дизайн-деятельности может быть задан, в частности, в виде наглядного образца. Например, если дизайнер нашел интересное решение, то сам его рассказ о процессе проектирования становится источником опыта для других дизайнеров — образцом того, как строить процесс деятельности, чтобы добиться высоких результатов. Достоинство — в доступности, конкретности и наглядности; кроме того, они могут существовать не только в письменном виде, но и в форме живого общения профессионалов. Так как эти методики не содержат широких обобщений и слишком тесно привязаны к конкретным ситуациям, они устаревают так же быстро, как и появляются. Однако и в профессиональном сообществе, и в арсенале средств каждого дизайнера постоянно имеется какое-то количество примеров, наглядно задающих на данный момент методический идеал деятельности. Другой способ формулирования методического идеала — установление порядка действий, гарантирующего средний уровень качества результатов, ниже которого нельзя опускаться. В этом случае методика носит нормативный характер, а идеалом служит не наглядный образец продукта, хотя он и может присутствовать в виде иллюстрации, а нормативная схема процесса, определяющая последовательность разработки проектной документации по этапам, содержание проектных работ на каждом этапе, критерии и способы оценки их качества. В силу своей нормативности этот тип приближается к инструкциям, но отличается от последних развернутостью содержания и его конкретностью, включением наглядных примеров и обоснованием предпосылок правильного построения процесса проектирования. Основным его недостатком состоит в том, что он не ставит задачу развития самостоятельного творческого мышления, позволяющего каждому дизайнеру находить собственные пути к нужному результату.

Общие методики дизайна, как показывает анализ, могут быть нескольких видов. Нарботанный потенциал теории деятельности позволяет формулировать идеал дизайн-деятельности и иным способом — как стремление выявить логически правильный процесс решения проектной задачи, представленный в виде системы операций, адекватной механизму процесса мышления дизайнера. Вопросы организации деятельности в таких методиках играют вспомогательную роль. Главной проблемой оказывается типология проектных задач, охватывающая по возможности в общем виде все проектные ситуации, и выявление профессиональных принципов и средств их решения. Однако представление проектирования в виде идеального логического процесса решения задачи не дает целостной модели дизайн-деятельности, так как делит ее на множество отдельных фрагментов, связи между которыми не всегда уловимы.

Недостатки перечисленных типов методик частично компенсируются иным способом

представления дизайн-деятельности — через ее отражение в объекте проектирования. Такое представление схоже с первым из указанных способов — через наглядный образец, однако отличается не авторской, а более углубленной рефлексией. Предметом описания здесь является становление объекта, приобретающего в процессе возникновения целесообразную дизайн-форму, что отражает в данном случае прием переноса на объект способа деятельности, благодаря чему объект предстает как саморазвивающийся или формообразующийся. Формообразование с самого начала отождествляется с процессом развития (наподобие естественного процесса развития живого организма), наглядный эффект единства непрерывности и целостности дизайн-процесса достигается в его методическом представлении.

Литература

1. Медведев В.Ю. Роль дизайна в формировании культуры М; 2004. с 14.
2. Медведев В.Ю. Система формообразующих факторов в композиционном формообразовании произведений дизайна М; 2006 с 24
3. Медведев В.Ю. Система формообразующих факторов в композиционном формообразовании произведений дизайна М; 2006 с 25

Түйін

Дизайн саласының ғылыми негіздемелері өзімен бірге дизайн теориясына қажетті жалпы әдістемелік зерттеуді қарастырады, сол сияқты әлеуметтік, психологиялық, эргономикалық, экономикалық, технологиялық, экологиялық, кибернетикалық, эстетикалық, мәдениет жағдайларының есептері қарастырылған.

Дизайнерлік әдістер кеңінен таралған, яғни (дербес компьютердің көмегімен жоба жасалынады), дизайнерлік- процестерді жүзеге асырады немесе белгілі бір нысананы арнайы дизайнер түрінің сипаттамаларына байланысты өңдейді.

Summary

The principle of the scientifically basic of the designer have been of the general methodological research of the design theory, accounting by sociology, psychology, ergonomic, economic, technology, ecology, cybernetic, esthetic, culture.

Methodic can be widely or specially characters in depended from view of the object or accepted designer - processing materials (for example, build in project of the computer software).

УДК [004:378.026.9] (045)

Г.И. Дайрабаева, Г.Д. Бейсебекова, Д.Оспанов
ЮКГУ им М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

Проблема творческого развития личности поднималась на всех этапах развития общества, сегодня она достигла наибольшей актуальности, так как коллективный разум XXI в. возвысил человека над его индивидуальным опытом, открыл перед ним новые перспективы и горизонты самореализации. В последние десятилетия с развитием и внедрением в учебный процесс компьютерных технологий стали выделять следующие задачи реализации творческого развития студентов:

- усложнять креативную (творческую) направленность учебного материала для способных студентов с учетом информационно-компьютерных технологий;
- вводить элемент индивидуального обучения как с отстающими, так и с проявляющими особые способности студентами;
- подбирать, разрабатывать и совершенствовать дидактический материал с учетом индивидуальных склонностей и способностей обучаемых, предоставляя на занятиях наборы заданий, включая электронные задания, а так же используя информационно-компьютерные технологии;
- выделять устойчивые когнитивные интересы внутри группы и привлекать обучаемых к определению общественно полезной и личностно ценностной значимости выполняемых практических и теоретических заданий с использованием информационно-компьютерных технологий;
- создавать ситуацию гарантированного успеха и психологического комфорта на занятиях;

– создавать атмосферу сотрудничества и неформального общения студентов друг с другом и студентов с преподавателем. Развитие творческой активности студентов

высшей школы является одной из важных задач педагогической теории и практики технологического образования и эстетического воспитания подготовки специалистов в условиях современных задач гуманизации образования.

Эффективным средством развития творческих качеств личности в рамках преемственной технологической образовательной системы является изучение декоративно-прикладного искусства. Реализация задач технологического образования и эстетического воспитания как ведущего из направлений всестороннего, гармоничного развития личности требует совершенствования системы эстетического воспитания студентов, должно быть направлено на развитие практически значимой деятельности учащихся, способствующей активному приобщению их к творчеству. Использование компьютерных информационных технологий в процессе декоративно-прикладного творчества предполагается

в качестве средства представления знаний и средства обучения, совершенствующих процесс преподавания, повышающих его эффективность и качество; в целях формирования культуры учебной деятельности; в качестве объекта изучения в рамках освоения курса декоративно-прикладного искусства. Особенность большинства новых информационных технологий в высшем образовании состоит в том, что они базируются на современных персональных компьютерах. При этом персональный компьютер уверенно вошел в систему дидактических средств, став важным элементом предметной среды.

С применением информационных технологий обучения стало осуществимым широкое использование графиков, рисунков, схем, диаграмм, чертежей, фотографий, а также использование творческих работ выполненных студентами на практических занятиях по декоративно-прикладному творчеству. Применение практических заданий прикладного характера в учебных компьютерных системах позволяет на новом уровне передавать информацию студенту, улучшить ее понимание, а также творчески самореализоваться. Распространение компьютерных технологий в определенной мере послужило толчком к созданию и широкому тиражированию на компакт-дисках разнообразных электронных изданий: учебников, справочников, словарей, энциклопедий. В последние годы педагоги обратили внимание на возможности использования компьютерных технологий для организации обучения. Обучение на расстоянии получило название дистанционного обучения. Компьютерные технологии являются средством, позволяющим существенно расширить творческий потенциал, повысить производительность в самом широком смысле слова, выполнять эстетически грамотные работы, повысить качество практических работ и при этом выйти за рамки традиционной модели изучения учебной дисциплины. Так, для того чтобы найти и использовать необходимый материал в Интернет, необходимо осмыслить понятия и определить предметную область, без чего невозможно грамотно составить запрос на поиск информации. Однако, несмотря на преимущества информационных технологий, они еще не стали привычным средством обучения наравне с доской и мелом, а также декоративно-прикладными работами, выполняемыми на практических занятиях.

Результаты социологического исследования продемонстрировали разрыв между культурой преподавателей, ориентированных на традиционные носители информации, и культурой студентов. Во многом это связано с психологическими барьерами при использовании компьютерных технологий преподавателем. Это так называемая компьютерная тревожность, страх, боязнь проявить некомпетентность, ощущение дефицита времени и т. п. Опыт показывает, что чем чаще новые технологии используются в учебном процессе, тем легче они «приживаются», поскольку не требуется перестройки сознания преподавателя. Но основной причиной является материальная база. Не секрет, что материальная база большинства вузов уступает материальной базе общеобразовательных школ. Использование информационных технологий в обучении специальным дисциплинам в определенной мере облегчает работу преподавателя. Преимуществами новых технологий являются удобство и наглядность изложения материала, легкость его перемещения, возможность быстро найти нужную информацию, показать изучаемый процесс или явление в динамике. Кроме того, они позволяют разгрузить преподавателей от определенной части работы по контролю и консультированию. Некоторые темы, более легкие, пригодные для самостоятельного усвоения, требующие работы с дополнительными источниками информации, а также отдельные работы, связанные с выполнением поисковых, исследовательских задач творческого характера, могут изучаться без помощи преподавателей. Но заметим, что при электронном представлении лекционного материала пропадают чисто эмоциональные моменты воздействия: мимика, жесты, интонация. Поэтому невозможно исключить преподавателя из учебного процесса. Требуется гибкое сочетание традиционных форм обучения с новейшими информационными технологиями. Технологическая функция педагогического эксперимента по обеспечению формирования у студентов готовности к творческой самореализации в

условиях информатизации образовательного пространства и образовательной среды обучения заключается в предоставлении им необходимых условий и средств для реализации этого процесса. Это обучение студентов умениям и навыкам использования компьютера, информационных и коммуникационных технологий и программных средств (в том числе мультимедиа) в процессе учебно-познавательной деятельности и в своей жизнедеятельности [2, 47-48]. В последние годы компьютеризация вышла на новый уровень по применению в разных областях производств. Так, в изготовлении изделий декоративно-прикладного искусства студентами используется компьютерное оборудование (компьютерные швейные машины, электронные программы и др.) [3, 142-143]. К условиям, повышающим творческую самореализацию студентов, относятся: эффективное формирование информационной готовности к развитию своей творческой самореализации в процессе мультимедийного обучения; гуманистическая ориентация педагога; создание в ходе обучения благоприятного психологического климата для свободной коммуникации и творческой реализации своих возможностей; учет индивидуальных особенностей обучаемых. К основным свойствам рассматриваемой системы относятся целесообразность, наличие компонентов и структуры, взаимодействие с внешней средой, целостность, учет индивидуальности личности студентов в условиях информатизации процесса обучения, необходимые для решения исследуемой проблемы в ходе выполнения опытно-экспериментальной работы. По сравнению с лекцией или семинаром информационные технологии более демократичны. Они позволяют охватить большее количество студентов. Преподаватели знают, что часто на лекциях студенты отвлекаются, не все успевают записать. Многие плохо воспринимают на слух. Часто студент боится признаться, что не понял или не знает какого-то материала. Информационные технологии позволяют индивидуализировать обучение и управлять процессом усвоения знаний. Можно подобрать индивидуальный темп с учетом подготовки, специфики восприятия, потребностей каждого студента. Студент имеет возможность вернуться к любому месту текста, проиграть заново ситуацию, просмотреть результаты тестов и проанализировать их. К тому же по производимым эффектам компьютерные технологии сравнимы с радио и телевидением. Конкретные программные и технические средства, относящиеся к перечисленным выше информационным технологиям, активно разрабатываются (зачастую параллельно) и используются в различных учебных заведениях.

Фактором, определяющим успешное применение современных информационных технологий, является работа самого педагога над научно-методическим обеспечением. Это требует решения вполне конкретных вопросов, таких, как:

- отбор содержания обучения в соответствии с дидактическими свойствами и возможностями средств информационных технологий обучения;
- прогноз возможного воздействия средств информационных технологий обучения на характер обучения;
- мышление и поведение участников образовательного процесса;
- выбор способов сочетания и интеграции средств информационных технологий обучения с традиционными средствами обучения;
- создание соответствующих дидактических условий обучения
- формирование учебных групп, организация индивидуальных занятий и самостоятельной работы.

Использование средств информационных технологий играет важную роль в развитии умений творческой деятельности студентов, так как позволяет обеспечить оптимальную для каждого студента последовательность и скорость восприятия предлагаемого материала. Это возможность самостоятельной организации изучения теории и практики, разбора технологических процессов, методов решения различных задач, возможность самоконтроля качества приобретенных знаний, умений и навыков, а также способ привить навыки творческой деятельности. Таким образом, использование информационных технологий обучения на занятиях по декоративно-прикладному творчеству помогает обеспечить тесное взаимодействие между преподавателем и обучаемым, развивает творческие способности и самореализацию обучаемых.

Литература

1. Барахсанова Е.А. Актуализация информационной основы деятельности в подготовке педагогических кадров / Е.А. Барахсанова, Д.А. Данилов // Наука и образование. 2002. № 3.
2. Готовцева О.Г. Организационно-педагогическое обеспечение компьютеризированной образовательной деятельности в высшей школе // Аспирант и соискатель. 2005. № 2.
3. Никитина Е.В. Педагогические условия формирования творческой деятельности студентов средствами дизайн-подхода: дисс. канд. пед. наук. Якутск, 2006.

Түйін

Мақалада білім алудың негізгі жолы түрлі оқу орындарында білім алу болып қала береді. Білім алу – адамның рухани бейнесі, ол моральдық және рухани байлықтың әсерінен, ықпалынан құралады, оның мәдени ортасының қол жеткен құрамдас бөлігі, сонымен бірге тәрбие үрдісі, өзін-өзі тәрбиелеу, ықпал, адам бейнесінің қалыптасу үрдісі. Дәстүрлі оқыту үрдістері мен жаңа ақпараттық технология әдістемесімен оқытудың үйлесімінің мәселелерін қарастырады.

Summary

The article considers the issues of developing students' creative activity under the conditions of informatization of education. The use of computer informational technologies is regarded as a means of knowledge representation, a teaching tool that improves teaching process and enhances its efficiency in order to create a culture of learning activities, and the object of arts and crafts studies. The author also tackles the problem of combining traditional and innovative forms of education. Key words: creative activity, computer informational technology, tools, arts and crafts.

ӨОЖ 347.62:392.3

Р.Д.Дарибаева - п.ғ.к., доцент, **М.Ж.Саухамбаева** - аға оқытушы,
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

**ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРДІҢ ЖАСТАРДЫ ОТБАСЫЛЫҚ-НЕКЕЛІК ӨМІРГЕ
ДАЯРЛАУДЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІГІ**

Андатпа: Отбасы әлеуметтік жұмыстың маңызды салаларының бірі әрі негізгі объектісі болып табылады. Әлеуметтік қызметкер отбасымен жүргізілетін жұмысындағы ролін атап өтудің маңызы зор.

Кілттік сөздер: неке, отбасы, әлеуметтік, тұлға, қарым-қатынас, мәдениет, терапия, психология, құқық, антропология, заңгерлер.

Әлеуметтік жұмыстың дәстүрлі тұжырымдамасы жеке, отбасылық, өндірістік және басқа да мәселелерді анықтау кезінде көмек көрсетудегі, адамның қоғаммен құқықтық, экономикалық, әлеуметтік қатынастарын ретке келтіруші ретінде әлеуметтік ред жұмыстың мақсатын анықтайды. Отбасы немесе оның жеке мүшелерімен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстың жеке сипаты бар екендігі осыдан көрінеді. Бұл әлеуметтік қызметкердің өз объектісімен жеке байланысын шамалайды. Ең алдымен, бұл әлеуметтік педагогикалық жұмыстардың мүмкіндігіне қарай объектісі болып табылатын, отбасы тұрпаттамсын құруға бағдарланған социологиялық зерттеулер жүргізу. Бұл жерде отбасының өмір сүру кезеңінің түрлі сатыда тұратындыقتан және әр түріне жатқызылатын нақты қажеттіліктері мен мүдделерінің пайда болуы туралы сөз болғандықтан, бұл қарапайым тапсырма емес. Мұның күрделілігі отбасында кездесетін мәселені олардың түрліше түсінуінде. Сондай –ақ, әлеуметтік қызметкердің қорғалмаған отбастарымен жүргізетін жұмыстарының қаншалықты тиімділігін анықтайтын зерттеу жүргізу талап етіледі. Әлеуметтік мәдени жағдайлар үнемі өзгеріп тұратындықтан, отбасында болып жатқан өзгерістерді қадағалап отыруға мүмкіндік беретін отбасылық мониторинг орнату қажет. Осындай ақпарат ең алдымен, отбасымен әлеуметтік педагогикалық жұмыс жүргізетін қызметтерге қажет.

Әлеуметтанушылардың көпшілігі қоғамдық жүйенің құрылғанын ескертіп, өз жұмыстарын арнайы отбасы, неке, туысқандыққа арнады, олар, Н. К. Михайловский, М. М. Ковалевский, В. М. Бехтерев, А. Коллонтай, П. А. Сорокин. Бұл авторлар отбасы мәселесен шешудің жаңа жолдарын ізтірді. XX ғасырдың көрнекті социологы П. А. Сорокин отбасы қызметі арқылы «ата-аналар мен балалар одағының, жұбайлар одағының әлсіреуі, шаруашылық одақтың әлсіреуі ретінде» отбасы күйзелісін анықтады. Отбасын әлеуметтік айналма және ұтқыр механизм ретінде айта отырып, П. А. Сорокин мемлекеттің отбасы істеріне араласпауы қажеттігін айтады. Бұл біздің пікірімізше, отбасымен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстардың практикасын ерекше белгілейді. «Социолог, психолог, антрополог және заңгерлер отбасы ісіне қаншалықты араласса, соншалықты отбасы бұзылады» - деген пікірлерде бар. Отбасы қарым-қатынасын жақсарту мақсатында отбасы ісіне араласудың мәдениет түрі, институт түрі соның ішінде отбасы түрімен белгіленетін өзіндік шегі бар. Терапиялық жұмыстар жекелеген отбасылардың атмосферасын тазарту жөнінде тиімді болғанымен, отбасының өз түрін бірте-бірте тарихи ортадан келетін тиісті «сезімтал мәдениетке» өзгерте алмайды. А. Коллонтай бала тууда және тәрбиелуде отбасының ролі жоғалып, қоғамда ана

мен балаларды әлеуметтендіруге деген ынталылық жойылады деп жазады. Сондықтан осы қызметте буржуазиялық мемлекет қабілетті болмағандықтан, жаңа типті мемлекет алуы керек. А. Коллонтай отбасы ажырауға мәжбүр болғандықтан, отбасын қосудың мүмкіндігін көрмейді. Ананың кәсіби және аналық ролі арасындағы дауға ерекше көңіл бөледі, әйелді шаруашылық өмірдің барлық саласынан қайтадан үйге қайтару қажет, бірақ отбасының одан бұзылу үдерісін тоқтатуға осы шаралардың барлығы да дәрменсіз.

Н. Слезер, адам өміріне сипаттама бере отырып, «Біздің көпшілігіміз өз өмірімізді ұйымда – перзентханада бастаймыз» деп атап өткен. Онда дәрігерлер, медбикелер, анестезиологтар, санитарлар және т.б. жұмыс істейді, олардың барлығы да біздің денсаулығымызға қамқорлық жасайды. Перзентханадан кейін біз басқа ұйымға, - сәбилер үйі, бала бақша, бастауыш және орта мектепке барамыз, олардың әрқайсысының белгілі бір құрылымы мен жұмыс тәртібі бар. Н. Слезер біздің өміріміздің бір жағын байқай алған. Туғаннан о дүниеге дейінгі барлық өмір жолында адамдар ұйымда болып, оларды отбасы қарсы алатынын ұмытпағанымыз жөн. Ағылшын мәдениеттанушысы Джон Дэвис мемлекеттің назары дәстүрлі отбасынан нуклеарлы отбасына аударылып кеткені туралы бірнеше үлгі жазып, әзірледі, онда қазіргі мемлекеттердің (жалдама – индустриялық өндірістің мүддесін білдіретін) «тең құқылы жұптарға» емес балалы аналарға бағдарлағаны айтылады. Әйелдердің үйден тыс жұмыс бастылығын теңелте отырып және жұмысты ана болумен қатар алып жүруді жеңілдеті отырып, «ананы қорғаудың» осы түрі отбасынан тыс бейімделуге және шағын отбасылыққа бір – екі бала тууға әкеледі. «Отбасы» объектісін жеке адамға алмастыруға бейімділік зерттеу жүргізуге ғана емес сұрыптау жасап, әлеуметтік қамқорлық, көмек, психотерапия, яғни «медикаландыру» неке мен отбасына байланысты ұлғайып отыр. Индустриялық қоғамда пайда болған әлеуметтік педагогикалық жұмыс «адами қатынастарды» ең алдымен өндірісте қалпына келтіру мақсатында, отбасылық өндіріс мақсатында экономикаға тән болған осы қатынастардың жойылып кеткен адами сапаларын қалпына келтіруге бағытталды. Адами қатынастар теориясының негізін қалаушы американ психологы Элтон Мейоның өндірістік қатынастар талдауын отбасылық үлгі бойынша жасауға тырысуы кездейсоқ емес. АҚШ – ғы әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық ассоциациясының кәсіби Кодексында, «жеке адам» қоғамының бірінші қамқорлығындағы объектісі болып табылады делінген.

Отбасымен жүргізілетін әлеуметтік жұмыс немесе отбасы терапиясы осы қызметтің құрамды бөлігі болып табылады, бірақ бұл көбінесе жеке адамдардың кейбір категорияларына материалдық көмек көрсету саяды, әр елдегі зерттеулер кірістің азаюы мен кедейліктің көбеюі салдарынан отбасының бұзылуы жағдайы ушығып кеткенін көрсетті. Отбасындағы проблемалардың негізгісі – жұмыссыздық, отбасы қатынастарының бұзылуы, ажырасулар мен толық емес отбастарының көбеюі, күйзеліс, зорлық, арақорлық, нашақорлық, улану, қаржылық күйзелістердің себебі, кедейлік деп есептелінеді.

Қазақстан қазір өзінің дамуында қиын сәттерді бастан кешіріп отыр. Болып жатқан жағдайлардың нақтылығын бағалай отырып, Әрине, Қазақстандағы отбасымен жүргізілетін әлеуметтік педагогикалық жұмыстың өз тарихы, өз бастамасы бар. Осы жерде философ – энциклопедист әл – Фарабидің шығармашылығы мен ғылыми қызметін айта кеткеніміз жөн. Оның «Рақымшыл» және «Надан қалалар» деп аталатын философиялық трактатында мұнда осы мемлекет тұрғындарының пайдасына қарай мемлекеттік қызмет жүргізген, үйсіздер мен кедейлерге көмектесіп, қамқорлық жасап, қайырымдылық көрсеткен, қазынаны дұрыс бөлген және т.б. қаланың өз бастауы бар. Сол уақыттарды адамдардың өмірін ретке келтіріп, қылмыскерлерді жазалаған ереже мен заңдар жинағы қолданылды. Ережелердің бір қатары әлеуметтік сипатта болды және онда мұсылмандардың отбасындағы өмірі, өскелең ұрпақ туралы, мұрагерлікті тапсыру туралы қамқорлығы, әкенің балаларды тәрбиелеудегі орны қаралады. Біздің ойымызды растайтын келесі бір маңызды құжат бұл «Жеті Жарғы» немесе Тәуке ханның заңы деп атайды, бұл бірінші заңдық құжат болды. Осы заңдар жинағында адамдардың әлеуметтік орнын ретке келтірудегі мемлекеттің ролі жазылған, мұрагерлікті тапсыру және бөлу мәселелері шешілген. Әйелге деген қамқорлық, әйелдің ана, жар ретіндегі орны мен мәртебесі анықталған бірінші заң. Заңның көптеген баптары неке – отбасылық қатынастарды, ата – ана құқын және балаларды қорғау проблемаларын реттеген. Бұл Қазақстанда одан әрі заң шығаруды анықтаған, сахарадағы заңдар жинағын жасаудың бірінші әрекеті болды. Сол уақытта дін, өсиет және жазбалар өте күшті дамыған болды, халыққа жолдаған үндеу адал, адамгершілік сипатта болды, онда: «Кедейлерді ұмытпаңдар, тамақтандырып, көмектесіндер, күштілердің әлсіздерді жоюына жол бермендер» делінген. Мұсылмандық адамгершілік, ізгілікке деген сенімділік, адамзатты сүюге иланушылық бұлардың бәрі талассыз ақиқат болды. Көптеген ғасырлар бойы әлеуметтік көмектің түйіні мешіттер болды. Солардың, молдалардың басшылығымен адамдар жақын адамға деген сүйіспеншілік туралы өсиетті түсініп, орындауды үйренді. Қайырымдылық қоғамдық жақсы тұрмыстың қосымша құралы ғана емес, жеке адамгершілік және адамды сүюге деген қажеттілік болды. Бұдан кейін мемлекетте жетімхана, мекемелер, қамқорлыққа алудың әр түрлі үйлері құрылды. Бұл

мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың көмегі мен қолдау көрсетуіне мұқтаж халық топтарын әлеуметтік қорғау әрекеті болды. Бірақ, сахарада халықтың өмір салты (қиындыққа ұшыраған туыстарына көмектесуге міндетті адамдардың туыскандық дәрежесі) басты заң болды. Қазақстан отбасылардың мәселесі тек мамандарға ғана емес барлығына айқын әрі белгілі болып отыр. Осыған байланысты отбасының барынша шиеленіскен әлеуметтік жағдайлары қазіргі кезде қоғамның әлеуметтік – экономикалық жағдайының күрт ыдырауынан, жарым жанды отбасы санының өсуінен, мемлекеттік бюджеттің үнемі тапшылығынан, халықтардың денсаулық жағдайының төмендеуінен байқалады.

Әлеуметтік қызметкер жекелеген отбасының немесе оның мүшелерінің барлық мәселесін шешпейді, ол тек туындаған қиыншылықтарды өз бетінше шешуге көмектесу мақсатында, осы әлеуметтік топты ынталандырады немесе онтайландырады. Бұл жағдайда отбасы мүшелерінің проблемаларды шешуге шын ықыластылығы, сондай – ақ, әлеуметтік педагог әсер етуге қабілетті өз бетінше шешім қабылдауға дайындығы орасан роль атқарады. Осындай қызмет түрінің тәжірибесі біздің елде мүлдем дамымаған. Сондықтан отбасымен әлеуметтік педагогикалық жұмыс жүргізуге мұқтаждығы өсіп отыр. Қазақстан республикасының үкіметі белгілі мақсатқа арналған: «Ана мен бала денсаулығын қорғау», «Қазақстан балалары» және «Халық денсаулығы» деген ұлттық бағдарламалар іске асуда. Қазіргі кезде қорғалмаған отбасылар қайырымдылық қорлары мен ұйымдардан материалдық, психологиялық, медициналық көмек көріп отырғанын атап өткеніміз жөн. Мысалы, балалар мәселесі мен халықаралық «Бөбек» қайырымдылық қоры айналысып отыр, ол қорғалмаған балалар мен отбастарына тек материалдық қолдау көрсетіп қана қоймай, олардың көңіл күйі мен денсаулығын жақсартуға бағытталған бірқатар іс – шаралар өткізеді. Отбасы орнықты әлеуметтік институт ретінде қазіргі кезде оның даму үдерісін қалыптастыратын күштерді түсінбеумен кездеседі. Отбасы әлеуметтік институт, бұл жерде отбасы қоғамдағы әлеуметтік құрылымның элементі ретінде қаралып, қоғамның экономикалық базисінің, өндірісінің тәсіліне тәуелді болады, балалардың денсаулығы мен тәрбиелері үшін жұбайлардың құқықтық және моральдық жауапкершілігінен туатын, неке негізінде жасалатын институт ретінде қаралады. Әлеуметтік институт ретінде отбасы дамуының көзі – жүйе дамуына кедергі тудыратын эндогамды факторлар және экзогамды факторлар болып табылады. Отбасының бұзылуы жұбайлардың отбасылық тәртібінің өзгеруінен (мысалы, сатқындық) немесе отбасылық қатынастарға жұбайлардың біреуінің ата-анасының араласуынан туған даудан болуы мүмкін. Сондықтан, отбасы әлеуметтік институт ретінде шыға отырып, өзінің отбасы мүшелеріне экономикалық, әлеуметтік, дене қауіпсіздігін, жас балалар, қарттар және науқас адамдарды қамқорлықпен қамтамасыз етеді, балаларды, жастарды әлеуметтендіру үшін жағдай жасайды, ең бастысы өзінің мүшелерін тек отбасында алуға болатын сүйіспеншілік, парыз, сезімдік қолдау, өмірдің қуанышы мен қиындығында бірлік сезімдеріне біріктіреді. Қазақстанда әйел зорлаудың кең етек алған түрі отбасындағы зорлық болып табылады. Отбасылық зорлық, отбасылық қылмыста көбінесе қару пайдаланады, отбасылық дау барысында төтенше шаралардың жақтастары үнемі табылады. Жеке адам және отбасындағы тәртібі оның басты компоненттері болып табылатын, отбасылық криминологиялық жағдай ұғымы туралы айта кеткеніміз жөн. Ерекше криминологиялық категория ретінде «отбасылық қылмыс» ұғымын қолдануға құқық бар. Отбасы қылмыстарының себептері мен шарттарын зерделеу, тиісті профилактикалық шаралар әзірлеу үшін отбасының адамгершілік түрін ерекше бөліп, отбасының өзін тану, қарым – қатынас, қарама – қайшылық, дауларды тексеру қажет. Отбасының адамгершілік тұрпаты қаншалықты аз және отбасы адамгершілігінің тұтастығы күмәнді болса, адамгершілік теңдігін жоғалту соншалықты тез өтеді. Тұрмыстық зорлық мүлдем зерттелмеген, отбасылық – тұрмыстық қатынастарды ретке келтіру мәселесін ешкім ешқашан көтермеген. Отбасындағы жағдай, жұбайлар қарым – қатынасы жеке адамның мәселесі деп есептеліп, «бөтен отбасының ішінде не барын кім білсін» деген бейнелі сөзбен анықталып, әйелге қатысты қылмыс жасалып немесе құқыққа қарсы басқа да іс жасалғанын кейін ғана елдің назарына ілігіп, талқыға түскен. Әйелдің отбасындағы әртүрлі зорлыққа шыдауының негізгі себебі оның ері – асыраушысына шектен тыс тәуелділігі болып табылады. Көмек сұрамастан бұрын ол ең алдымен қайда баратынын ойлауы қажет, көптеген әйелдер, әсіресе ауылдық жерде тұратындар ажырасқаннан кейін балаларын асырай алмайтындығына байланысты, ажырасуға шешім қабылдай алмайды. Отбасылық – туыскандық жағдай көбінесе, ер адам жұмыс істеп, үйдегі және бала тәрбиелеу жөніндегі барлық жұмыс әйел адамға жүктелетін болып құрылған. Ол жұмыс істей алмайтындықтан, күйеуіне қалыпты түрде экономикалық тәуелді болады. Контракт негізде некеге тұрудың халықаралық тәжірибесін үйренуіміз қажет, бұл отбасындағы зорлықтың себебінің бірі ретінде әйелдің экономикалық тәуелділігін қысқартуға мүмкіндік береді. Балаға қатысты зорлықпен байланысты қарамай, әйелге қатысты тұрмыстық зорлық туралы айту мүмкін емес. Отбасындағы әйел – анаға қатысты зорлықтың әр қайсысы балалардың қатысуымен болады, балалар анасымен бірге дене зорлығының құрбаны болмаса да, болған істердің куәсі болып, міндетті түрде оның психологиялық құрбаны болады.

Әлеуметтік қызметкердің отбасымен жұмыс жүргізуіне тиісті кәсіптік білім ғана емес, сондай – ақ жеке дайындығы болуы, белгілі кәсіптік – этикалық норма мен принципті ұсатуы керек. Өз клиенттеріне ықпал етуі, кәсіби мәселелерді, әлеуметтік жұмыс туралы білімді, тәжірибені игеруде, оның заң жүзіндегі өкілеттілігі мен мәртебесі және беделі, харизматикалық (харизма – бедел, жеңімпаз (М. Вебер) , ерекше қасиеті мен таланты және жеке өзіне тән тартымдылығымен ғана шешуге болады. Әсіресе, оның интеллектуалды, жалпы мәдениетті, адамгершілік әлеуметтілігі ретінде қызметкердің жеке қасиеті маңызды. Осындай қалыптасқан және бекітілген қасиеттерінің арқасында әлеуметтік қызметкер өзінің кәсіптік қызметін неғұрлым тиімді жүзеге асыра алады. Жеке алғанда, бұл оның халықтың әртүрлі әлеуметтік топтары және олардың ерекшеліктері туралы мәлімет алуына, өз ісінің салдарын алдын – ала білуіне, адамдардың әртүрлі категорияларымен (жеткіншектерімен, жетім балалармен, мүгедектермен, жалғыз басты аналармен, егде адамдармен және т.б.) қарым – қатынас жасауға, клиенттерге мейірімділік танытуға, олардың сеніміне енуге, қақтығыс, сәтсіздік, жұмыс қиын кездерде клиент өмірінің жыныстық мәселелеріне сыпайыгершілік және сезім тұрақтылығын танытуға, клиентке деген ізгі ниеттілікті, сабырлықты және ілтипаттылықты сақтай отырып, өз борышын адал орындауға мүмкіндік береді.

Осының бәрі әртүрлі жеке тұлғалық қасиеттің болуын шынымен талап етеді. Арнайы әдебиетте жеке тұлғаның мейірімділік бағыты, жеке және әлеуметтік жауапкершілігі, ізгілік пен әділеттіліктің күшейтілген сезімі, өз басының беделін сезіну және басқа адамның беделін сыйлау, шыдамдылық, мейірімділік, тәртіптілік, эмпатиялық(қоса уайымдау) , басқаны түсінуге және оған көмек көрсетуге дайын болу, сезім тұрақтылығы, өзінің бағалауы, талап етуі және әлеуметтік дағдылануы бойынша қасиеттерді жиі атап көрсетіледі. Айтылған қасиеттер әлеуметтік қызметкердің кәсіптік,еңбек этикасын көрсетеді. Оның мазмұны моральдық құндылық пен норманың жиынтығына біріктірілген адамның еңбекке деген қатынасымен анықталады, ол еңбек қызметі саласындағы адамның мінез – құлқында сипатталады.

Әдебиеттер

1. Василькова Ю.В., Василькова Т.А. Социальная педагогика. Уч. пособие.-М., 2006.
2. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: учебник.-М.: Гардарики, 2005.-269с.
3. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику.-М., 2006.
4. Басов Н.Ф., Басова В.М., Кравченко А.Н. Социальный педагог введение в профессию: учеб.пособие – М: Издательский центр “Академия”, 2006,-256с.
5. Мардахаев Л.В. Методика и технология работы социального педагога. Уч.метод.пособие – М.: 2003.
6. Загвязинский В.И. Методология и методика социально-педагогического исследования: Книга для социальных работников и социальных педагогов. – М., 2005.
7. Сапис М.,Уэллс К. «Опыт социальной работы». Введение в профессию. – М., 2004.

Резюме

В статье рассматриваются теоретические аспекты семейно-брачных отношений. Анализируются основные параметры социальной работы с семьями, а также морально-этические нормы поведения социального работника с клиентами.

Summary

The article discusses the theoretical aspects of family relations. Analization basic parameters of social work with family and moral norms of behavior social work with clients.

ӘОЖ 364.4-5

Р.Д.Дарибаева - п.ғ.к., доцент, **А.А. Мамбеталиева** - магистр, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ХАЛЫҚҚА ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТ ҚӨРСЕТУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Андатпа: Әлеуметтік жұмыс көмек көрсетуге, қолдау жасауға, барлық адамды, әсіресе тұрғындардың әлсіз топтарын қорғауға бағытталған. Сондықтан да мұнда гуманизм басым болып, әлеуметтік жұмыс баға комплексіндегі элементтерден құрылып, тарихи даму барысында оның қайырымдылық жасау, әлеуметтік әділдік пен индивид жетістігі сияқты үрдістері сақталып қалды. Әрбір адам өзінше бағалы, мұны әрқашан ескеріп құрметтеу керек.

Кілттік сөздер: мемлекет, көмек, қолдау, қымсыздандыру, отбасы, әлеуметтік, тұлға, қарым-қатынас, мәдениет, индивид, халық, зерттеу

Қазіргі кездегі концепциялар арасында әлеуметтік жұмыстың жүйелілік-теориялық тәсілі өзекті болып табылады. Зерттеушілердің біразы әлеуметтік жұмыстың мәнін анықтау үшін АҚШ-тың ұлттық әлеуметтік жұмысшыларының ассоциациясы ұсынған түсінікті айтады: «Әлеуметтік жұмыс – бұл индивидтер, топтар немесе қауымдарға көмек көрсететін, олардың әлеуметтік жұмыс істеуіне мүмкіндіктерін және осы мақсаттарға жету үшін қолайлы қоғамдық жағдай жасауын күшейту немесе жандандыратын кәсіби қызмет» [3, с.168]. Әлеуметтік жұмыстың зерттеу пәні ретінде, ең алдымен, адам және оның қоғамда алатын орны, қоғамның адамға және адамның қоғамға қарым-қатынасы болып табылады. Әлеуметтік жұмыстың маманы мемлекет пен оның азаматтарының арасында адам құқығын қорғай алатын емші ретінде қолданылады. Мұндай емшіге қажеттіліктің пайда болу себебі, ең алдымен, мемлекет адамның өмір сүру барысындағы құқықтары мен жетістіктеріне берген кепілдігін әрқашанда орындай бермейді. Негізінде мемлекет тарапынан берілген кепілдіктерді алмаған жағдайда, адамның кері қайтаратын реакциясы ассоциалды, аполитикалық болып табылады. Әлеуметтік жұмысшы адам мен мемлекеттің, тұлға мен қоғамның арасындағы емші ретінде, әлеуметтік заңдық білім мен іс-тәжірибеде жүзеге асатын әртүрлі формалардың арқасында, мемлекеттің адамға және адамның мемлекетке деген қызығушылықтарына бейімдеу іс-әрекеттерін атқарады. Әлеуметтік жұмысшының тәжірибеде көрсететін әрекеті - бұл ең алдымен, әртүрлі жалпы және жеке технологияларды, соның ішінде әлеуметтік диагностика, емдеу, бейімдеу, дамыту, әлеуметтік экспертиза мен болжау, әлеуметтік қамқорлығына алу мен кеңес беру, әлеуметтік қамтамасыз ету мен сақтандыру, асырап алу мен қамқорлығына алу сияқты жағдайларда қолданылады. Қоғамның әлсіз буынына арналған қызмет бұл әлеуметтік көмектің маңызды формасы ретіндегі әлеуметтік жұмыс болып табылады. Әлеуметтік жұмыс – мемлекет немесе жергілікті билік ұйымдастырған және арнайы дайындығы бар қызметкерлер арқылы көрсетілетін әлеуметтік қамтамасыз ету болып табылады [4]. Бұл анықтама қоғамның белгілі бір буынын мемлекеттік қолдау тұрғысынан дәйектелінеді. Әлеуметтік технологиялар әлеуметтік жұмысшы әрекетінің пәндік сферасы ретінде мынандай жағдайларда қолданылады: отбасылық, жұмыссыздық, мигранттар арасындағы шиеленіскен қарым-қатынаста, кедейшілік, жетімдер мен мүгедектерге және жалғыз басты аналармен, т.б. жұмыс атқарады.

Әлеуметтік жұмыс жүйесі оны ешқандай аспектіде қарастырмай, оны экономика, саясат, құқық, мәдениет, этика, экология, тұрмыстық қызмет көрсету және т.б. әлеуметтік жүйелермен тығыз байланысты өрбітетін ашық жүйе ретінде көрсетеді. Әлеуметтік жұмыс жүйесінің басқа жүйелермен және жалпы қоғам жүйесімен байланысын ұғыну, елестету әлеуметтік жұмысты қоғамдық мәдениеттің жоғары деңгейіне көтереді, қоғамды шын мәнінде гуманды етеді, адамды қоғамдық өмірдің ортасына қояды, адамды адам етеді. Соңғы жылдары әлеуметтік қызмет ретінде әлеуметтік жұмысты зерттеу күшейе түсуде. Әлеуметтік жұмыстың жіктелуі стратификациялық-психологиялық белгілерге негізделген. Ол балалар мен ересектер, жастар мен қариялар, дені саулар мен аурулар, физикалық және ой еңбегінің қызметкерлері, мәдениетті, білімді және мәдениетсіз, білімсіз, жоғары білікті және үйретілмеген, тәжірибелі және жаңадан бастап жүргендерді есепке алады. Клиенттің әлеуметтік жағдайы әлеуметтік жұмыстың пәні болып табылатындықтан әлеуметтік қызметкерге ерекше мән беріледі. Әлеуметтік жағдай ұғымы аталмыш клиенттің әлеуметтік проблемасымен тікелей байланысты және оның ықпалы оның оң шешім табуына әсер етіп, өзара әрекеттің байланыстарын көрсете алатын методологиялық құрал болып табылады. Әлеуметтік жұмыстың мәнін түсіну үшін әлеуметтік жұмыстың теориялық негіздерінің үш бағытын бөліп көрсетуге болады. Бірінші бағыт

бойынша әлеуметтік жұмыстың ғылым ретінде басқа пәндер арасында орны анықталады. Екінші бағыт бойынша әлеуметтік жұмыстың өзіндік теориялық негіздерін іздеу жүзеге асырылады. Үшінші бағыт бойынша оның басқа ғылымдармен өзара әрекеті айқындалады.

Әлеуметтік жұмыс құрылымы негізгі екі элементтен тұрады. Олар: объект және субъект. Әлеуметтік жұмыстың объектісі – көмекке мұқтаж адамдар болса, ал, субъектісі – сол көмекті жүзеге асыратын адамдар тобы жатады. Әлеуметтік жұмыстың объектісі болып табылатын адамдар тобын үш категорияға бөлуге болады. Біріншісіне - әлеуметтік қорғалмаған топтар, екіншісіне – маргиналды топтар, үшіншісіне – ауытқымалы мінез-құлқы бар адамдар[5, с.306].

Әлеуметтік жұмыста объект пен субъектіні түсіну үшін маңызды үш кезеңді белгілейміз: олардың айырмашылығы; органикалық өзара әрекеті, байланысы; олардың орын ауыстыруына мүмкінділігі. Объектіні субъектіге, оның тәжірибелік және танымдылық қызметіне қарсы тұрады деп түсіндіруге болады. Ол жай ғана объективті шындықтарға ұқсас болып қана қоймайды – сонымен қатар субъектпен өзара әрекет ететін бөлігі болып табылады. Кең мағынада әлеуметтік жұмыс объектісі болып барлық адамдар табылады. Бұл барлық халық топтары мен қабаттарының өмір-тіршілігінің белгілі бір шамада қоғам дамуының деңгейінің әлеуметтік сала жағдайының, әлеуметтік саясат мазмұны және оның жүзеге асу мүмкіндігінің алдын ала анықталу бағыныштылығымен түсіндіріледі. Сонымен қатар кез келген адам, кез келген уақытта, өзінің өмір сүру кезеңінде өзінің қажеттіліктері мен мүдделерінің толықтай қанағаттануын қажет ететіндігін ескеру керек. Сонымен қоса әрбір тіршілік саласында олар теңдей қанағаттанбауы мүмкін: бай адам стрестік жағдайымен байланыссыз тыныш ахуалда, денсаулығын сақтауды және нығайтуды қажет етеді; ал дені сау аядам өзінің түрлі идеяларын іске асыруға мүмкіндігі жоқ кедей болуы мүмкін; кез келген жанұяда ата-аналар арасында немесе бала мен ата-ана арасында келіспеушіліктер болады (бұндай әрекет әсіресе қоғамның кризистік жағдайында байқалады), - яғни, әрбір адам қандай жағдай болмасын қолдауды, көмекті, қорғауды қажет етеді.

Халық әртүрлі негізде құрылған және одан, өздерінің әлеуметтік және басқада мәселелерінің кейбіреулерін ғана шеше алатын немесе мүлдем шеше алмайтын қиын өмір жағдайындағы адамдар, топтар бөлінеді. Сондықтан, әлеуметтік жұмысты тар мағынада қарастыра отырып біз объект дегенде, дәл осы топтар, халық қабаттары, олардың жеке уәкілдері, индивидтер екенін түсінеміз.

Бұндай объекттер жеткілікті. Олардың басымдылығын есепке ала отырып жіктеп көрейік: өмір қиындықтарын өз бетінше жеңуге мүмкіндік бермейтін *денсаулық жағдайы*. Бұл келесідей халық топтары: мүгедектер, радиациялық әсерге шалдыққан адамдар, мүгедек-балалары бар отбасылар, психологиялық қиындықтағы, психологиялық стрестегі, суицидті іс-әрекетке бейім балалар мен ересек адамдар; *Жедел (экстрималды) әлеуметтік жағдайдағы қызмет және еңбек*. Бұл топқа Ұлы Отан соғысының ардагерлері және Ұлы Отан соғысы кезінде тылда еңбек еткендер, соғыс кезінде қайтыс болған әскери қызметкерлердің аналары және жұбайлары жатады; адамдардың егде, зейнеткерлік жасы, белгілі бір жағдайларға байланысты қиын тұрмыс жағдайындағылар, - олар жалғыз басты қарт адамдар, және зейнеткерлерден құралған отбасылар (жасына, мүгедектігіне және басқада негіздерге байланысты). *Девиянттық мінез-құлықтың әр түрлі формада көрінуі*. Бұл санатқа девиянттық мінез-құлықтағы балалар мен жасөспірімдер; зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалар; денсаулығы мен дамуына қауіп төнетін жағдайға душар болғандар; арнайы оқыту және түзеу мекемелерінде бас бостандығынан айыру орындарында болған адамдар; алкаголь ішімдіктерін, наша қолданатын отбасы мүшелері жатады; *Әр түрлі санаттағы отбасылардың бейберекет қиын жағдайы*. Бұл халық тобына бала асырап алушы отбасыларды және асыраушысынан айырылған балаларды; төмен деңгейлі табысы бар отбасыларды; жас отбасыларды; ата-аналары кәмелетке толмаған отбасыларды; ажырасушы отбасыларды; ата-анасы үнемі конфликтті қарым-қатынаста болатын отбасыларды жатқызуға болады; *Балалардың ерекше жағдайы* (жетімдік, кезбелік және т.б.) Бұл негізде келесі топтарға бөлінеді: бала үйлері мен мектеп- интернаттарының түлектері; жетім қалған немесе ата-анасының қамқорлығынан айырылған балалар; бақылаусыз қалған балалар мен жасөспірімдер; *Кезбелік, баспанасыздық* Бұл топқа тұрғылықты мекен-жайы жоқ адамдар, тіркелген қашқындар, амалсыздан жер аударушылар; *Босанғанға дейінгі және босанғаннан кейінгі жағдай*. Бұл жүкті және емізулі, сонымен қатар бала күтуіне байланысты демалыстағы әйелдер тобы; *Саяси қуғын-сүргінге ұшыраған және соңынан ақталған адамдардың құқықтық (сонымен қатар әлеуметтік) жағдайы*. Бөгде адамдардың көмегін қажет ететін адамдар *әлеуметтік жұмыс объектісі болады*. Олар: қарттар; зейнеткерлер; мүгедектер; балалар; қиын өмірлік жағдайға душар болған адамдар; жағымсыз ортаға тап болған жасөспірімдер, маскүнемдер, нашақорлар, жыл сайын өзін-өзі өлтіретіндер, жұмыссыздар, жезөкшелер және т.б.

Әлеуметтік жұмыстың бірден-бір маңызды және басты объектілерінің бірі– отбасы, жалғыз басты аналар отбасы, мүгедек балалары бар отбасылары. Сол сияқты ата-аналары мүгедек отбасылар. Әдетте, қиын материалдық жағдайда әсіресе кішкентай балалары бар (3 жасқа дейінгі) отбасылар. Осы отбасыларына қосымша мемлекет қамқорлығында босқындар мен көшуге мәжбүр болған отбасылары

бар. Тағы бір көмек қажет ететін отбасы категориясы - ол кәмелетке толмаған балалары бар жұмыссыздар отбасы. Тағы бір отбасылар – ол маскүнемдер, нашақорлар мен тәртіп бұзушылар т.б. Әлеуметтік жұмыс осы отбасыларының проблемасын шешуге ғана емес, оларды нығайту, дамыту, отбасының ішкі потенциалын, әлеуметтік-экономикалық демографиялық жағдайын тұрақтандыру. Қаладағы қаңғыбастар мен үйсіздер бұл адамзаттың тіршілік ету аралығындағы құбылыс. Бірақ бұл құбылыс, әсіресе әлеуметтік күйзелістер кезеңінде және табиғи апаттар, атап айтсақ: соғыс, аштық, су тасқыны, жер сілкіну, дағдарыс процестері түрлі елдерде кеңінен кездеседі. Ол дамыған, сондай-ақ нашар дамыған елдерге тән. Қазіргі жағдайда көптеген елдерде қаңғыбастық пен үйсіздер проблемасын қиындататын жалпы принциптерге қоса принциптер сипаттамасы: тұрғын үй мен арзан тұрғын үйдің жетіспеушілігі;жұмыссыздыққа байланысты тұрғын үйге төлейтін қаржының жоқтығы;кейбір азаматтар мен көптеген отбасының табасының аздығы;қоғамның әлеуметтік саулығы (маскүнемдік, нашақорлық т.б.);отбасындағы қарым-қатынастың іске асыруда мүмкіндіктердің нашарлығы.

Әлеуметтік жұмыс зерттеушілері, ғылыми жұмысшылар әлеуметтік жұмыс жағдайын сараптайды, әртүрлі әдістерді қолдана отырып ғылыми бағдарламаларды қайта өңдейді, бар және пайда болған тенденцияларды (беталыстар) бекітеді; әлеуметтік жұмыс мәселесі жайлы мақалаларды жариялайды, ғылыми есептер, кітаптар шығарады.

Алайда әлеуметтік жұмыстың басты субъектісі, әрине ұйымдар емес, әлеуметтік жұмыспен кәсіби түрде немесе қоғамдық бастауларда айналысатын адамдар болып табылады.

Кәсіби қызметкерлер айтарлықтай көп емес. Бүкіл әлем бойынша есептегенде кәсіби қызметкерлер саны 500 мыңға жуық адам. Бұлар «әлеуметтік қызметкерлер» маманы екенін куәландыратын дипломы бар адамдар. Соңғы жылдағы жүргізілген іс- шаралар нәтижесінде Қазақстанда бірнеше ондаған мың әлеуметтік қызметкер дайындалған.

Әлеуметтік жұмыс субъектісі болып келесілер табылады: 1) әлеуметтік көмек көрсететін әлеуметтік қызметкерлер, әлеуметтік педагогтар; 2) басқаларды әлеуметтік жұмысқа үйрететін мамандықтар мен оқытушылар құралы; 3) зерттеушілер.Жалпы мұқтаж адамдарға әлеуметтік қызмет көрсету бойынша негізгі ауырлық дипломы жоқ, белгілі бір мән-жағдайларға байланысты әлеуметтік жұмыспен айналысып жүрген бейкәсіби (мамандандырылмаған) әлеуметтік қызметкерлерге жүктеледі.Әлеуметтік жұмыс туралы айтқанда, тағы бір жағдайды ескере кеткен жөн. Жоғарыда айтылған қызметкерлер арасында негізінен әлеуметтік жұмысты ұйымдастырумен айналысатындар бар (оларды *ұйымдастырушылар* немесе *басқарушылар* деп атауға болады) және де кейбіреулері тек қана міндетті түрде әлеуметтік көмек көрсетумен айналысады. Ал оларды *дағдыланушы әлеуметтік қызметкерлер* деп атауға болады[6,с.148].

Әлеуметтік зерттеудің қажеттілігін мына түрде түсіндіруге болады, біріншіден, әлеуметтік мемлекетті құру қоғамдық дамудың бірден-бір мақсаты болып табылады. Іс-тәжірибеде бұл мақсаттың нәтижесі әрбір адамның қазіргі өркениетке лайық өмір сүрумен аяқталады. Екіншіден, жаһандық және аймақтық деңгейде әлеуметтік жұмыстың институционализациялау процесі әлеуметтік жұмыстың пәні ретінде ғылыми талдауда маңызды проблемалардың қатарына жатады. Адам әлеуметтік жұмыстың теориялық оқу пәні болып, абстрактілі индивидпен қатар, нақты бір тұлға ретінде де қарастырылады.Үшіншіден, әлеуметтік жұмыстың жаңа мамандық болғанына қарамастан, оның академиялық және әкімшілік әлемге қатысты ұстанымдарымен түсіндіріледі. Төртіншіден, әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, әлеуметтік жұмыс жеке өмірдің дәстүрлі сферасына белсенді түрде ат салысуда. Бесіншіден, әлеуметтік жұмысқа қатысы жоқ және ең басты себебі, ол қазіргі қоғамға мамандық ретінде тәуелді болып отыр.Алтыншыдан, зерттеудің теоретикалық қажеттілігі әлеуметтік жұмыс институтын әлеуметтанулық аспектіде зерттеу мүмкіндігінің аз болуымен байланысты. Жетіншіден, әлеуметтік жұмыс дамымай қалған әлеуметтік саясаттың жүзеге асыратын негізгі әрекеттерін ғылыми түрде зерттеп анықтап көрсетіп беруі керек. Қазіргі кездегі әдебиеттерде әлеуметтік жұмыстың түрлі тәсілдері мен концепциялары зерттелген. Я.Г.Гуслякова әлеуметтік жұмыстың төрт парадигмасын бөліп көрсетеді: «радикалды-гуманистік», «радикалды-құрылымдық», «түсініктемелік» және «функционалды» [7,с.65].Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс адамдар өмірінің әлеуметтік контекстін, олардың әлеуметтік өзара әрекетін, оларды түзету және жетілдіру әдістерін зерттейді. Сол тәрізді әлеуметтік институттарға, әлеуметтік жұмыстың институтына, ең ақырында мемлекет және қоғам үшін әлеуметтік тұрақтандыру және сақтау мақсатын орындайды. Сондықтан әлеуметтік жұмыс – бұл тек теория ғана емес, сонымен қатар адамдардың өзара қарым-қатынасының өнері, олар көбінесе қиын психологиялық проблемаларды бастан кешеді немесе ауыр өмірлік жағдайда жүреді.Әлеуметтік жұмыс территориясы, өндірістік белгісі бойынша, ұқсас проблемалары бар немесе барлық қоғамның ішіндегі белгілер бойынша біріккен индивид, отбасы, топтар, адамдар қауымдастығының деңгейінде жүргізіледі.

Қазіргі заманғы зерттеулердің теориялық аспектілерінде әлеуметтік жұмыстың интегративті сипаты сақталады. Әлеуметтік жұмыс теориясының дамуына ең көп ықпалды әлеуметтану, сонымен

қатар кейбір теориялық концепциялар да жалғастырып отыр. Бастапқы методологиялық негізі деп қоғам, қоғам және адамның өзара әрекеті мен өзара тәуелділігі туралы жүйелі ұсынысын айтуға болады. Әлеуметтік жұмыс қазіргі қоғамдық тұрмысты игерудің негізгі компоненттері және ойлаудың әлеуметтік стилі ретінде әлеуметтануды білуге негізделген. Идеяға негізделген әлеуметтік кеңістіктің конструктивтілігін минимизациялауда, әлеуметтік қатынастарды эмпирикалық жолмен зерттеу қоғамның шынайы жағдайын оқып білу, әлеуметтанудың әлеуметтік жұмысқа жақындау ерекшеліктері болып табылады.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. –Алматы: Жеті жарғы, 2005.
2. Назарбаев Н.Ә. «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық көтерілу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты халыққа Жолдауы // www.minjust.kz
3. Теория социальной работы // Под. ред. Холостовой Е.И. – М., 1998.
4. <http://www.eionet.europa.eu/gemet/concept?cp=7816&langcode=ru&ns=1>
5. Социальная работа . Учебн. пособие//Под общей редакцией В.И.Курбатова. – Ростов на Дону, 2000.
6. Основы социальной работы//Учебное пособие под редакцией И.В. Мартынова.- М.,2003.
7. Гуслякова Я.Г., Григорьев С.И. Теория и методология социальной работы// Учебное пособие. -М.,1994.

Резюме

В статье рассматриваются теоретические аспекты проведения социологического исследования теории развития социального обслуживания и оказания социальной помощи, лицам нуждающихся в поддержке со стороны общества.

Summary

The article deals with the theoretical aspects of the theory of sociological research of social service and social assistance for persons in need of support from the community

УДК 78.03

О.В.Дмитриева - преподаватель

Южно-Казахстанский музыкальный колледж, Шымкент, Казахстан

ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЭСТЕТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ В ФОРМИРОВАНИИ АРТИСТИЗМА БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ

На уроках музыки приходится неоднократно входить в контакт с музыкальными произведениями различного характера и в силу этого каждый раз перестраивать собственное эмоциональное состояние. В связи с этим преподаватель должен заново создавать и "партитуру" физических действий - "подстраивать" свой голос, менять мимику, жест. Эмоциональная деятельность подобного рода может создать для учителя музыки значительные трудности, если он в достаточной степени не владеет искусством саморегуляции - своеобразным механизмом управления своей психофизической природой (1).

Саморегуляция позволяет учителю достигать адекватного состояния для осуществления творческих задач. В процессе эмоциональной саморегуляции наблюдается три фазы:

собственно эмоциональное "заражение" художественным материалом и идентификация с музыкально-поэтическим образом при подготовке к исполнению; реализация своей эмоционально-эстетической установки в процессе исполнения; анализ и корректировка произведенных действий.

Эмоционально-эстетический компонент, прежде всего, связан с сенсорным опытом педагога-музыканта, с экспрессивными сторонами его личности. Особое значение здесь приобретает способность учителя-музыканта пропускать все явления педагогического процесса через свой "эмоциональный фильтр".

В силу этого педагогу-музыканту необходимо быть эмоционально воспринимающим человеком и перестраивать собственные эмоционально-эстетические состояния, владеть чувством темпоритма.

Эмоциональный компонент артистизма предполагает развитие способности к острому и активному реагированию будущего учителя музыки на реальную обстановку в классе, на изменения эмоциональной атмосферы. Эта способность должна также органично сочетаться с яркими экспрессивными проявлениями педагога, основой которых являются голосовые, мимические, визуальные и моторные процессы. Таким образом, мы можем в связи с этим говорить о том, что только взаимодействие внутреннего: эмоционального, и внешнего: экспрессивно-

выразительного действия способствует формированию у будущего педагога-музыканта способности к созданию оптимальной драматургии урока и созданию условий для творческой самореализации всех участников педагогического процесса.

Активное эмоциональное состояние учителя влияет на сознание и деятельность учащихся, поэтому ему необходимо владеть своими эмоциями и знать, способен ли он к творческому восприятию действительности и соответствующему воздействию на коллектив класса в непрерывно меняющейся атмосфере урока-спектакля, сохраняя при этом адекватность самому себе, что можно отнести к принципам перевоплощения.

Практика показывает, что слабое проявление эмоционального начала негативно сказывается на общем качественном уровне решения коммуникативных задач.

Артистизм формируется на фоне активной мыслительной деятельности педагога-музыканта, поэтому внимание к этому аспекту вполне оправданно. Данный компонент предполагает способность логически выстраивать систему действий, подвергать ее анализу и корректировке. Он включает в себя так же и такое профессиональное личностное качество как "режиссирование" своего творческого самочувствия и психофизических состояний в ходе педагогического общения (1).

Поиск форм выражения охватывает эмоциональную и интеллектуальную сферы личности музыканта. Это выражается в выборе средств педагогического общения, в способности моделирования ситуаций, в логике преподнесения музыкального и дидактического материала. Все эти действия включают следующие стороны педагогического мышления педагога-музыканта: анализ, синтез, обобщение, сравнение и т.п.

Мышление музыканта концентрируется главным образом на следующих аспектах деятельности:

- образного строя произведения - возможных ассоциаций, настроений, скрытых за ними мыслей;
- открытие логики развития мысли в произведении. Анализ особенностей мелодии, гармонии, ритма, фактуры, динамики, агогики, формообразования;
- нахождение более совершенных путей, способов и средств воплощения на инструменте или на нотной бумаге мыслей и чувств (5).

Для музыканта очень важно развитое художественно-образное или "театральное" мышление. Театральное мышление - это особое качество личности, которое позволяет воспринимать другие искусства с точки зрения режиссера или актера, наблюдать в них особенности театральных жанров (2).

Искусство, художественная деятельность - это область, где живет игра на протяжении всей человеческой жизни. Именно искусство позволяет взрослым говорить на одном языке с детьми, возвышая их внутренний мир к фантастическим вершинам (3).

Если речь идет об артистизме личности учителя, об умении владеть собой в полной степени, то в игре есть элемент мастерства, педагогической целеустремленности и психологической "эластичности" воспитателя (6).

А.С. Макаренко прямо говорил о том, что педагог должен быть веселым и бодрым и указывал на необходимость театрализации тона, движений, мимики, которая требуется для проявления всей палитры учительских чувств. Он призывал учиться этому и требовал этого от своих коллег. Для создания радостного, бодрого настроения педагог должен обязательно уметь немного играть. Конечно, говоря об актерской игре учителя, нужно подчеркнуть, что по своей специфике она коренным образом отличается от игры актера в спектакле: учитель не перевоплощается в новую личность, а остается самим собой. Его основная сила — свойственные ему личностные качества, его духовное богатство.

Актерское искусство предполагает действие в условно предлагаемых действиях спектакля на глазах зрителей, которое должно быть целенаправленным, продуктивным и органичным. Действия учителя на уроке совпадают с действиями актера. "Если артист действительно личность, если он человечески богат и неординарен, он будет интересен залу,... потому что человеческое богатство уже само по себе артистично" (4).

Многие исследователи отмечают, что одним из самых существенных условий творчества, как актера, так и педагога, для раскрытия их возможностей и способностей является публичность. Публичность творчества является источником переживаний учителем своего успеха, или неуспеха, самооценки своих возможностей и даже профессиональной пригодности. Учитель на уроке, как и актер на сцене, постоянно мыслит, говорит, двигается, переживает, непрерывно реагирует на всевозможные раздражители, и все эти процессы, так или иначе, составляют действенные проявления.

Публичность является одним из самых сильных факторов, препятствующих развитию творческой свободы учителя, так как на него возлагается роль лидера, способного воздействовать на умы и сердца ребят. Поэтому необходимо знать, как в этих условиях будущий учитель будет реализовывать то или иное режиссерское действие урока, проявлять свои действия и эмоции.

Главный методологический принцип в использовании приемов актерского мастерства в педагогических заведениях - это освоение закономерностей человеческого поведения в специфических

сценических условиях школьного урока, при которых обычная атмосфера учебного класса постепенно преобразуется в особую атмосферу сценической площадки и зрительного зала.

Литература

1. Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия. /Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений /Сост. И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. - М.: Изд. центр «Академия», 2001. - 368 с.
2. Дубровина И.В. и др. Психология: Учебник для студ. пед. учеб. заведений /И.В. Дубровина, Е.Е. Данилова, А.М. Прихожан; Под ред. И.В. Дубровиной. - 2-е изд., стереотип. - М.: Изд-ий центр «Академия», 2001.-464с.
3. Лапшин И.И. О музыкальном творчестве //Музыкальная психология: Хрестоматия. Сост. М.С. Старчеус. - М., 1992. - 210 с.
4. Майковская Л.С. Артистизм учителя музыки: Учебное пособие – Изд. 2-е, допол. – М.: МГУКИ, 2005. – 68 с.
5. Петрушин В.И. Музыкальная психология: Учеб. пособие. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. - 190 с.
6. Психология одаренности детей и подростков: Учеб. пособие для студ. высш. и средн. пед. учеб. заведений /Ю.Д. Бабаева, Н.С. Лейтес, Т.М. Марютина и др.; Под ред. Н.С. Лейтеса. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Изд. центр «Академия», 2000. - 336 с.

Түйін

Мақалада мұғалімнің әртістік тұлғасының қалыптасуы мен дамуына байланысты сұрақтар қаралған. Автор болашақ педагог-музыканттың педагогикалық үрдіске қатысушылардың шығармашылықпен айналасуына жағдай жасай білу қабілетін қалыптастыруына байланысты кейбір сұрақтарды қарастырған.

Summary

The questions of formation and development of virtuosity of teacher`s personality are considered in this article. The author considers some peculiarities of formation of future musician-teacher`s ability to create conditions for creative self-realization of all participants of pedagogical process.

УДК 378:057.95

С.С.Естемесова – к.п.н., доцент
ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ТЕСТОВОЙ ДИАГНОСТИКИ В МУЗЫКАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКЕ

В современном обществе информационные технологии активно внедряются в сферу образования. Кроме того, в наши дни наблюдается повышенный интерес к проблеме компьютерного тестирования как вида объективного контроля знаний, умений и навыков обучаемых и одного из способов повышения качества образования.

В последние годы тесты разрабатываются и применяются в отдельных дисциплинах музыкального образования на разных его ступенях, начиная с ДМШ и предмета «Музыка» общеобразовательной школы и заканчивая музыкально-педагогическими факультетами и консерваториями.

Следует отметить, что в музыкально-теоретических и музыкально-исторических дисциплинах форма теста, но под иным названием, применяется многие десятилетия. Например, в курсе «Музыкальная литература», а позднее в «Истории музыки» слуховое знание музыкальных произведений различных композиторов определяется при непосредственном восприятии звукового материала, транслируемого с помощью технических средств обучения (раньше это были проигрыватель, магнитофон или музыкальный центр, а сейчас – компьютер). Такой вид теста известен под названием «музыкальная викторина». В курсе сольфеджио используется другой вид слухового тестирования – музыкальный диктант (мелодический или гармонический). Методика применения этих традиционных видов слуховых тестов известна. Изучается творчество композитора или ряда композиторов определенной школы или направления (венские классики, романтики, импрессионисты

и т.п.) и в качестве контроля знания музыкального материала данных композиторов студентами используется «викторина».

Аналогично в соответствии с тематической программой курса сольфеджио отбираются и применяются музыкальные диктанты. Несмотря на широкое применение выше указанных видов слуховых тестов, система оценивания их совершенно не разработана. Создается парадоксальная ситуация: тест дает *объективный* результат уровня знаний студентов, но предполагает *субъективную*, зависящую от педагога оценку выполнения теста и как следствие, оценку качества знаний обучающихся. Сложность оценки слухового теста по Истории музыки заключается в том, что тестируемому приходится давать не один ответ, а как минимум два, указывая имя композитора и название произведения, если это миниатюра типа прелюдии, написанная в одночастной форме. Однако звуковое задание крупного циклического музыкального произведения (опера, симфония, сюита и т.п.) может содержать значительно большее количество ответов:

- 1 - имя композитора;
- 2 - название музыкального произведения;
- 3 - номер действия или части цикла;
- 4 - название музыкальной темы (ария, дуэт, хор; главная или побочная, связующая или заключительная тема и т.п.);
- 5 - местоположение данной темы в музыкальной композиции (экспозиция, разработка или реприза).

Еще сложнее дело обстоит со слуховым тестом в виде мелодического диктанта, который содержит следующие компоненты, которые студенту необходимо определить и записать:

- 1 - тональность;
- 2 - тактовый размер;
- 3 - абсолютная высота каждого звука;
- 4 - ритмическая длительность каждого звука;
- 5 - метрическое положение каждого звука в определенном такте.

И это только в одноголосном диктанте, а в двух- и трехголосном диктанте компоненты №№ 3-5 удваиваются или утраиваются. Какие из выше перечисленных компонентов важнее не ясно, корреляция между ними требует измерения. И здесь мы сталкиваемся с мнением многих музыкантов-педагогов, что это искусство, и невозможно «проверить алгеброй гармонию».

Существует множество пособий по музыкальному диктанту, в том числе и методических, которые разъясняют студентам порядок анализа и запоминания материала, его записи, но нет никаких рекомендаций, адресованных педагогам как оценивать данный музыкальный тест. Тесты в основном выступают как инструмент оценки качества уровня знания обучающихся, с нашей точки зрения в современном образовании, которое должно стать постоянным, непрерывным, тесты должны стать мощным инструментом такого раздела обучения как самостоятельной работы. Следовательно, они должны быть методически выстроены по иному, нежели контролирующие тесты.

Широкое использование компьютера в учебном процессе значительно упрощает задачу – обращение к первоисточнику (учебнику, учебному пособию), т.к. многие последние издания учебников имеют электронную версию, и доступ к ним может осуществляться по сети. При использовании тестовых заданий в качестве промежуточной или итоговой аттестации преподавателю следует учитывать форму подачи материала (бланковый или электронный вид тестов). Временной критерий решения контрольных тестов на бумажных и электронных носителях различен. Для теста на бумажных бланках временной диапазон может быть установлен только общий для всех заданий. Электронная форма теста может предусматривать различные варианты, например:

- ☐ строго регламентировано общее время для всего теста и для каждого задания;
- ☐ строго регламентировано общее время для всего теста, но нет жесткого регламента для отдельного задания подобно бумажному варианту.

Электронная версия тестов позволяет свободно комбинировать тестовые задания.

Есть и специфические сложности в работе с электронной версией тестов. Программа не позволяет учащемуся бегло ознакомиться со всем тестом, т.к. выдает испытуемому каждое задание последовательно и в строго определенном порядке, в то время как на бумажном носителе тестируемый может выбирать последовательность ответов по собственному усмотрению, пропускать задания и вновь возвращаться к ним. Таким образом, более жесткие условия компьютерного тестового контроля по сравнению с бланковым вариантом очевидны. Конечно, компьютерное тестирование представляет собой в основном автоматизацию бланкового варианта, т.е. текстовые вопросы и текстовые ответы. Но и в этом видится множество плюсов, такие как активизация и интенсификация тестирования, а в целом и учебного процесса (ведь до появления этих форм при проверке теоретических знаний в музыкальном

образовании доминировала форма устного опроса). Еще одна важная черта компьютерного тестирования в том, что оно помогает решить такую проблему как объективность оценки.

Мультимедийные программы позволяют подключать к персональному компьютеру MIDI-клавиатуры или другие электронные клавишные инструменты, а программы нотного набора (Sibelius, Finale и др.) дают возможность студенту непосредственно работать на нем с нотным материалом. Все это открывает практически неограниченные возможности для создания музыкальных тестов как контролирующего, так и обучающего типа.

Литература

1. Батаршев А.В. Тестирование: Основной инструментальный практического психолога: учебное пособие. - М.Дело, 2009. – 240 с.
2. 2.Вербицкий А.А. Тестирование в образовании: проблемы и перспективы // Педагогика. - 2012.-№8 – С.3

Түйін

Музыкалық педагогика бойынша өткізілетін компьютерлік тестілеу білім берудің сапасын арттырады.

Summary

Computer testing in musical pedagogics increase the quality of education.

ӘОЖ 364-785-14

М.К.Жақсылықова - магистрант, **И.Б.Сихымбаев** - п.ғ.д., профессор,
А.А.Жиенбекова - ф.ғ.к., доцент
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ЖЕТІМ БАЛАЛАРДЫ ӨМІРЛІК ІС-ӘРЕКЕТКЕ БЕЙІМДЕУ ЖҰМЫСЫ

Аңдатпа: Қазіргі таңда Қазақстанда жетім балалардың жағдайы өзекті мәселе болып табылады. Жетім бала – ата-анасының екеуі немесе біреуі қайтыс болған жалғызбасты бала. Кейбір өмірлік ерекше жағдайлар балалардың психикалық артта қалуына себепші болады. Сондықтан олардың ерекшеліктерін ескере отырып балалармен әлеуметтік, педагогикалық, әлеуеттік педагогикалық, түзету дамытушылық, дәрігерлік бағытта жұмыс жүргізіледі.

Кілттік сөздер: жетім, әлеуметтік жетім, қоғам, әлеуметтік педагогика, әлеуметтену.

Кейінгі жылдары әлеуметтік-экономикалық себептерге байланысты және әртүрлі себептер тұрғысынан жетім балалар саны артуда. Осыған байланысты жетімдер мәселесі және оларға білім беру, тәрбиелеу үрдісі, сонымен қатар, психологиялық-педагогикалық тұрғыдан қамтамасыз ету, тек арнайы педагогикада ғана емес, жалпы педагогика, психология, әлеуметтік педагогика және т.б. ғылымдардың ғылыми білім саласында көкейкесті болып отыр. Бұл жағдайда аталмыш балалар тобы психологтар мен педагогтар, дәрігерлердің зерттеу нысанына айналууда.

Қазақстан Республикасында соңғы жылдары жетім балалар мен ата анасынан ажыратылған, яғни, олардың қамқорлығынсыз қалған балалардың жағдайы көпшілікті толғандыруда. Әртүрлі жағдайларға байланысты ата ананың қамқорлығы мен сүйіспеншілігінен тыс қалғандардың мәселелері өзекті болып отыр.

«Жетім балалар» сөзінің мағынасын Қазақстандағы балалар үйі мен ондағы жетім балалардың жай күйін сараптау арқылы түсіндіруге болады.

Жалпы, жетім бала ата анасының екеуі де немесе біреуі қайтыс болған жалғызбасты бала. Жетімдіктің екі категориясы бар, ол табиғи және әлеуметтік жетім. Тұл жетім ата анасының екеуі де немесе жалғыз басты ата анасының біреуінің қайтыс болуы тұл жетім деп аталады. Әлеуметтік жетім дегеніміз отбасындағы дағдарыс кезеңіндегі баланың құлықтық қондырғыларының құлдырауында панасыздықтың, қараусыздықтың өршуі кезеңінде пайда болды. Ажырасулардың көбеюі, ата аналардың біреуі баланы тәрбиелеуде әкесі немесе шешесі, некеден тыс туылған балалардың санының ұлғаюы. Ата аналардың ажырасуы баланың мінез құлқына, психикасына әсер етеді. Қазіргі таңда әлеуметтік жетім тұл жетімге қарағанда 80% құрап жатыр. Қалған пайызы ғана тұл жетім.

Қоғамдағы «жетім» ұғымының анықтамасы кезеңдер бойынша:

- 1) X-XIV ғғ. Жетім кедей шаруа балалары
- 2) XIV-XVIII ғғ. Жетім ата анасы жоқ балалар

3) XIX-XXI ғғ. Жетім ата анасы немесе шешесі (әкесі) қайтыс болған 18 жасқа толмаған бала.

Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың проблемалары ғылым мен іс-тәжірибенің ең әртүрлі салаларындағы көптеген зерттеушілердің: дәрігерлердің, психологтардың, педагогтардың, философтардың, социологтардың назарын аударып келді және аударуда. Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың проблемаларын зерттеуді қарастыруға болады.

Балалар үйінде тәрбиеленуші баланың жеке тұлғасының әлеуметтік қалыптасуының өзіндік ерекшелігі бар. Оның іс әрекеті толығымен тәртіпке салынып қадағаланады, бұл бала дамуында артта қалушылықты, масылдықты, жеке басы еркін ұйымдастырудың төменгі деңгейін туындатады. Сонымен қатар, әлеуметтендіруге байланысты ғылыми педагогикалық әдебиеттерде әлеуметтендіру деңгейлері мен факторлары және «әлеуметтендіру», «бейімдеу» ұғымдары қарастырылған.

Кеңес психиатры М.И.Буяновтың айтуынша, «Жарты ғасырдан аса Боулби жазғандары ішінен тек бір нәрсені: Бала мінінің үйлесімді дамуы үшін ана қамқорлығы қажеттігін мойындауға болады, бірақ бұл қандай қамқорлық, бұл неден байқалу қажет және т.с.с. – бұл әлі шешілмеген және нақтылауды қажет етеді».

Балалар үйлеріндегі өмірлік ерекше жағдайлар баланың психикалық артта қалуына себеп болады. Балаларда ерте жастан отбасындағы олардың құрдастарында болмайтын енжарлық байқалады; ол балалардың бастамасының жоқтығынан және эмоционалдық күйсіздігінен көрінеді. Бұл балаларда жалпы көзқарас, олар отбасында өмір сүретін әрбір балаға жақсы таныс қоршаған ортадағы құбылыстармен, тіпті тұрмыстық заттармен таныс емес. Тәрбиеленушілерде мектепке дейінгі кезеңде қалыптасатын көрнекі-бейнелік ес мектептік бағдарламаны толық игеруде қажетті іргетас болып табылады. Көптеген тәрбиеленушілерде өзінің жүріс-тұрысын өзі басқара алу қабілеті мәнді дамымағандығы, өз еркінсіздікке, ұйымсыздыққа әкелетін ересектер жағынан бақылаудың артта қалуы кезінде тапсырмаларды өз бетінше оындауы анықталған. Е.И.Афанасенко мен И.А.Капров «Интернат-мектептерге бес жыл» жинағының кіріспе мақаласында мектеп интернаттарда балаларда «бөтен ақылмен», бұйрық бойынша өмір сүру әдетін дамыту шынайы қауіпті екендігін келтіреді. Сондықтан да, отбасы баланың жан жақты дамуына үлкен үлесін қосады.

Балалар үйлерінің әлеуметтік-психологиялық-педагогикалық іс-әрекетінің мақсатын, міндетін назарға ала отырып, Қазақстан және шетелдердегі балалар үйлерінің жұмыс тәжірибесіне негізделе отырып, тәрбиеленушілердің контингентінің ерекшеліктерін ескере отырып, мынадай жұмыс бағыттары анықталды:

1. Әлеуметтік бағыт баланың әлеуметтік статусына сүйенеді. Баланы балалар үйіне орналастырған кезден басталады. Құжаттарды зерттеу, әңгімелесу, тестілеу барысында балалар үйлерінің психологы баланың әлеуметтік статусын анықтап, болашақта психологиялық-педагогикалық көмек көрсету арқылы шешімін табатын баладағы проблемаларды белгілейді. Диагностикалық зерттеу баладан алғаш интервью алудан басталады. Интервью алу барысындағы алынған мәліметтер баламен, тәрбиешілермен әрі қарай жұмыс бағдарламасын құру үшін қажет. Сонымен қатар, интервью барысында баланың қызығушылықтары, әуестері анықталады. Бұл бағыттағы жұмыстың келесі маңызды аспектісі кәмелетке толмаған тәрбиеленушілерді әлеуметтік-құқықтық қорғау: тәрбиеленушілердің мүліктеріне және т.б. құқықтары мен қызығушылықтарын қорғау; қаржы қаражаттардың (жәрдем ақы, алимент, дивидент т.б.) баланың жеке шотына түсіп отыруын қадағалау; сонымен қатар баланың жақын жуықтарын (әкесі, анасы, ағасы, апасы) іздестіру. Бұл бағыттағы жұмысты іске асыру әлеуметтік өзара әрекеттесу нормалары мен ережелеріне жағымды қарым-қатынас қалыптастырады; тәрбиеленушілердің өз құқықтарымен міндеттерімен таныстырады; құқық бұзушылықтармен зиянды әдеттердің алдын алады. Әлеуметтік жұмыстың мына түрлерін ерекше атап өтуге болады: тәрбиеленушілерді болашақ отбасын құруға және отбасылық өмірге дайындау; кәсіби өз-өзінен анықталуын (еңбек әрекетіне мотивациясын тудыру, кәсіптер жөнінде әңгіме, кәсіби білімді алу жолдары, кәсіби қабілеттерін анықтау бойынша тест жүргізу, жұмысқа орналастыру және т.б.) қалыптастыру.

2. Педагогикалық бағытта бірнеше өзара байланысқан аспектілер кіреді. Оқу бағдарламаларын іске асыру және тәрбиеленушілерді жалпы бідімдік дайындықтан өткізу мектептерге жүктеледі. Тәрбиешілер басты қызметтері мектепте алынған білімді бекіту; оқу материалымен өзбетті жұмыс дағдыларын бекіту; тәрбиеленушілердің оқу құралдарды, анықтамаларды қолдануға үйрету; өзбетімен берілген тапсырманы орындау тәртібін сақтауын қадағалау; оларды өз уақыттардың орнымен жұмсауға үйрету; оқылған материалды өзбетімен бақылап, үнемі өзара тексеріп отыруға үйрету. Балалар үйлерінің тәрбиеленушілерінің оқу үрдісі тәрбие мекемесі мен мектептің көзқарастары бір жерден шыққан кезде тиімді болады. Педагогикалық әсер ету бірлігі ортақ ғылыми-практикалық конференциялар, арнайы семинарлар, әдістемелік кеңестерді өткізу барысында қалыптасады. Сонымен бірге тәрбиешілер мектеп мұғалімдерімен бірге әртүрлі шаралар (топтық, класстық жарыстар, дәрістер,

пәндік кештер т.с), үлгермейтін тәрбиеленушілерге бірге отырып жеке жоспарлар даярлайды. Тәрбиеленушілер арасында бос уақыттарында өзін-өзі басқаруды ұйымдастыру өте маңызды орын алады. Балалар үйлерінде педагогикалық бағытты іске асыру барысында алғашқы балалар ұйымдары пайда бола бастайды. Тәрбиешілердің, мұғалімдердің, психологтың бақылау нәтижелерін салыстыру мен талдау әрбір тәрбиеленушіге, сонымен қатар тұтас ұжымға педагогикалық әсер етудің жолдарын дұрыс анықтауға мүмкіндік береді.

3. Әлеуметтік-педагогикалық бағыт тәжірибеде анықталғандай, ата-анасының қамқорлығынан айырылған балалардың психикалық дамуында, эмоционалдық салада, өзіндік санасында бірқатар ауытқушылықтар бар. Мекемеде балаларға және педагогтарға психологиялық көмек көрсету, кеңес беру және алдын-алу жұмыстарын педагог-психолог іске асырып отырады. Балалар үйлерінде педагог-психологтың негізгі жұмыс бағыттарына психологиялық диагностика, психологиялық профилактика, психологиялық түзету және кеңес беру бағыттары жатады.

4. Дәрігерлік-әлеуметтік бағыт тәрбиеленушілердің денсаулық жағдайына байланысты анықталып отырады. Әлеуметтік-дәрігерлік бағыттың негізгі міндеттері: баланың денсаулығындағы ауытқушылықтарды және денсаулық жағдайын анықтап отыру; балалар үйінде алғашқы медициналық көмек көрсету; медициналық тексерістер жүргізу; емхана, аурухана жағдайында арнайы мамандандырылған көмекті ұйымдастыру; санитарлық-гигиеналық тәртіптің сақталуын медициналық қадағалау; емдеу шараларын өткізу; тағам сапасын қадағалау. Арнайы ұйымдастырылған медициналық көмектен басқа, балалар үйінде балаларға жалпы жағымды ауа-райын тудыру қажеттілігі туындайды: күн тәртібін сақтау (серуендер, күндіз ұйықтау, таза ауада сабақтар өткізу, спорттық-емдік шаралар өткізу).

5. Түзету-дамыту бағыты жоғары да аталған бағыттармен өте тығыз байланысты. Түзету-дамыту бағыты баланың дамуы барысында оның негізгі проблемаларын жан-жақты анықтап, тәрбиелеу мәселелерін түзеуді кірістіретін жеке түзеу бағдарламаларын құрумен іске асып отырады. Бала балалар үйіне түскеннен кейін барлық мамандардың тексерісінен өтеді: педиатр, психолог, логопед, тәрбиешілер. Қажет болған жағдай да бала жүйке ауруының дәрігеріне, психиатрға және т.б. мамандарға жолданады. Баланы тексеру барысында оның дене бітімі, психикалық денсаулығы және жалпы интеллектуалдық дамуы бағаланады. Түзету-дамыту жұмыстары екі негізгі бағытта құрылады: балалар үйінде тіршілік етуге жағдай жасау және баланың жеке қажеттіліктеріне байланысты арнайы шаралар ұйымдастыру. Баланың жаңа ортаға бейімделуіне дамыту ортасының болуы ықпал етеді. Дамыту ортасының пайда болуына баланың сүйікті бұрышының, сүйікті затының (ойыншық, кітап, басқа да заттар) болуы маңызды.

«Ел болам десең, бесігіңді түзе» деген сөзге ерекше мән берсек қана еліміздегі көзі жәуентеген қара домалақ сәбилердің далада қалып қоюы біршама тоқтатылады.

Әдебиеттер:

1. Патронат және патронаттық отбасылармен әлеуметтік жұмыс. Жиенбекова А.А., Саухамбаева М.Ж. Шымкент, 2012
2. Мухина В.С. Психологическая помощь детям, воспитывающимся в учреждениях интернатного типа // Вопросы психологии. - 1989. - №1.
3. Тынышбаева А.А., Закаева Ш.Н. Ата-ана қамқорлығынан айрылған балаларды әлеуметтендіру және бейімдеу. Монография. –Астана, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 2009. -150 б.

Резюме

В статье рассматривается проблемы сирот (социальная сирота), их адаптация к жизнедеятельности

Summary

The problem of orphans (social orphans) and their adaptation to the ability to live.

А.А.Жиенбекова, Д.Б.Турдимуратов, Қ.Ж. Жамбаева
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ҚАЗАҚ МЕРЕКЕЛІК-САУЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ОЙЫНДЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа: Қоғамның дамуымен ойын сакралдық характерге ие бола бастайды. Сакральдық әрекеттер мен ойын бір-бірін жокқа шығармайды, керісінше бір-бірін толықтырып отырады. Сакралданудың формасы мереке болып табылады. Мерекеде архаикалық ойынның барлық элементтері біріктірілген. “Ойын мерекеленуде” немесе “мереке ойналуда” дегенімізбен екеуінің де мағынасы бір.

Кілттік сөздер: Мереке, Сакральды, ойын, мәдениет, архаикалық, форма

Өркениеттің гуманитарлық диалогтары дамып жатқан ғаламдық үрдістерінің арасында Қазақстан мәдениеті өз даралығын көрсете білетін, өзгелермен терезесі тең әріптес ретінде өз орынын алуы қажет. Өзінің шынайы мәдениетіне сүйене отырып ұлттық өрлеудің жандануына үлес қосуы шарт. Қазіргі жағдайда қазақ мәдениетіне деген қызығушылықтың күрт өсуі қуанышты да өкінішті де жағдайға әкеліп отыр. Олай дейтініміз, мәдени және этникалық сана-сезімнің қалыптасуына ықпал ететін туындылардың тарихи-мәдени сабақтастығынан алшақталып, бірі батыс теориясына, екіншілері ауыз-екі әңгімеге негізделіп беріліп отырған информация, бұхаралық мәдени әрекеттер тұтынушыларды ұлттық дүниетанымнан ажыратып жатыр. Осы мәселе тамыры терең мәдени құбылыстың бірі ойынға да тән.

Қоғамның дамуымен ойын сакралдық характерге ие бола бастайды. Сакральдық әрекеттер мен ойын бір-бірін жокқа шығармайды, керісінше бір-бірін толықтырып отырады.

Сакралданудың формасы мереке болып табылады. Мерекеде архаикалық ойынның барлық элементтері біріктірілген. “Ойын мерекеленуде” немесе “мереке ойналуда” дегенімізбен екеуінің де мағынасы бір. “Егер де ойынның аталған өзіне тән ерекшеліктерін – ойындық әлемнің сиқырлы құрылуын, ойындық қауымдастықтың өзіне тартымдылығын, көрермендердің ойыншылармен тең болуын, адамдық тұрмыстық ойында бейнеленуін, оның символикалық күшін, ойынның адамның өмір сүруінің басты феномендерін, өзін де қоса қамтуын, яғни еңбек, күрес, махаббат пен өлімді ғана емес ойынды да ойнау – осылардың бәрін бірге қосса, онда ойынның мерекелік характері ашылатыны туралы жазылуы жоғарыдағы ұстанымды дәлелдейді. Сонда ғана адам ойынды мерекелеген кезде ғана ойнайтыны – гармониялық сәттің қуанышты сезінуі мен, оны тұрақтандыру үшін әрекеттенуі. Соңғы пікірді мереке теориясына өз үлесін қосқан Д.М.Генкин мерекелік жағдаятпен байланыстырады. Мерекелеу жеке тұлға, қауымдастық, қоғам өміріндегі уақиғаны ойын түрде атап өтумен байланыстыру арқылы әлеуметтік мәнін айқындайды.

Қазақ мәдениеттанушылары арасында ойынды өнер салаларымен байланыстырған ғылыми еңбектер қазіргі отандық философияда өз орынын алуда. Қазақ дүниетанымы өлшеміне сай мереке барысындағы ойындық элементтердің өмір гармониясын орнатуға бағытталғанына дәлел табамыз. Оған куә ежелгі мереке Наурыз. Мерекелік жағдайда қатынасшылардың барлығы ойындық тәртіпке лайықты шарттарын орындайды. Ол тәртіптер киім киюде, қарым-қатынас жасауда, жақсылықтың алдын алушылық магиялық әрекеттер атқарылуда орын алады.

Наурыз ойынының бірінде көптің тамашалауына Қалтырауық Қамыр кемпір балалары Ақпан және Токпан мен көктемді бейнелейтін Үтбикеш балалары Ақборан, Әзмырза арасындағы шайқас көрсетіліп, көктем – Үтбикеш жеңуімен аяқталады. Үтбикеш пен Әзмырза арасында «қолтұзақ» ойыны ұйымдастырылып, көпшілік Үтбикештің жеңуіне болысады. Өйткені ол жылдың жұмсақ, жайлы болуының символы, табиғат гармониясының сақталу белгісі. Бұл қазақ дәстүрлі мәдениетінде ойынның театр формасында орын алуының үлгісі. Сонымен қатар Наурыз тойында «Өлі мен тірі» айтысы - өнер формасында да өткізілген. Қыс -өлі мезгілі өтіп, енді бұл қыс қайталанбайды, келер көктем – тірі, оның халыққа қолайлылығы қаланады. Осы айтыс арқауы, Жамандық пен Жақсылық айтысы – үйлесімділіктің сақталуына өнер формасында тілек білдіру. Жарыстың тағы бір түрі – үлкендердің бата беру жарысы, аталы сөз айту, ұрпағына ескерткіш қалдыру сайысы – вербалдық түрдегі оын формасы.

Наурыздың тек өзіне тән арнайы рәсімдік әрекеттерінің ішінде көне мифологиялық көзқарастар ықпалымен туындағандарына тоқталайық. Олардың бірі Наурыз таңын қарсы алу. Ұйқы ашар мен селт еткізердің бір мақсаты таңғы рауанды қарсы алу. Күннің көзі көрінгеннен кейінгі сәт күн сәті деп аталған. Сол сәтте күнге маңдайын тосып, иіліп сәлем етіп қарсы алу Наурыздың құтына ие болумен теңелген. «Құт дарысын» деп тіленген. Ал кеш батқан соң күн жылуын жалғастырғандай, оның шуағын иеленгендей екі жерге от жағып, топ-топқа бөлініп, екі от ортасынан шырақ алып өтіп, өзін де қоршаған ортасын да жамандықтан, қиыншылықтан тазартқан. Оттың күшін жинау үшін жас жігіттер жанған оттан секірген. Аталған ойындық әрекеттер арқылы адамдар табиғат үйлесімділігі мен өздерінің өмірінде де жаратылыс заңы орынымен сақталуына ишарат білдірілген. Наурыздың рәсімдік ойындардың тағы бірі адам өмірінің

үйлесімді заңдылығын сақтауға арналған. Қариялар келісе отырып жалғыз басты ер адамдар мен әйел адамдардың басын қосқан. Сол жерде көптің көмегімен отау құрып отбасылық жұптар құрылған, әлеуметтік теңдік сақтау арқылы өмір үйлесімі орын алған. Сонымен Наурыз тойындағы ежелден қалыптасқан дәстүрлі ойындар драматургиялық, сауықтық, салтанатты рәсімдік үлгілерінің жинағы – синкреттік мәдени құбылыс болғандағысы. Оның барлық белгілері табиғаттық, әлеуметтік гармонияның сақталуына тілектестік білдіру әрекеті.

Осындай құбылыстың бастау алды салт-дәстүрлер. Алғашқы қауымдық құрылыстағы ойынның ролін әсірелеген авторлар сыншылардан бірнеше мәрте ескертулер алып отырды. Сыншылардың басты аргументі – ойындық емес тәжірибе деп есептелінген салт-дәстүрлер мен діни әрекеттер болды. Бұл көзқарасқа қайтару берген Хейзинга пікірімен келісуге болады. Ойын мен діни әрекеттер алғашқы қауымдық мәдениеттің ажырамас бүтіндігін құрайды, діни әрекеттерді біз ойынсыз қарастыра алмаймыз. Діни әрекеттер мен салт-дәстүрлер ойынға тәуелді екенінің басты дәлелі - ойын мен салт-дәстүрлер біте қайнасқан мәдениеттің көне формасы.

Барлық мәдени феномендер ойындық сипатқа ие. Мәдениеттің дамуындағы ойын мен мерекенің кейінгі кемелденген кезеңдерге қарағанда алғашқы дәуірлердегі байланысы айқынырақ. Тіл - ең ежелгі әрі маңызды мәдени құбылыс ретінде айқын ойындық мазмұнға ие. Тілдің түп-төркіні ойынға негізделген. Тілдің классикалық, “маңыздырақ, байсалдырақ” концепциялары ойындық элементті тілден бөліп тастауға тырысты. Мәдениеттің мифологиялық кезеңінде ойындық тіл адамның өз жеке әлемін жарату қызметін атқарады. Тілдің, кеңірек айтсақ ойынның, мәдени-шығармашылық қызметі осында.

Қазақ мәдениеттің тіл сияқты көне бір түрі - саздық өнері да ойынға толы. Тіл мен өнер бір-бірімен ажырамастай біте қайнасқан. Күй мен ән тілдің арқасында жүзеге асырылады. Олардың “әңгімелеу”, “баяндау”, тілдік тәжірибелерсіз жүзеге асуы мүмкін емес. Бұл ерекшеліктің төркіні мынада: салт-дәстүрлер алғашқы қауымдық мәдениеттің тәжірибелілік, қызметтік саласына жатады, яғни оларда белгілі бір әрекет жүзеге асырылады, ал саз өнері мәдениеттің рухани, интеллектуалдық жағы, дүние, әлем туралы ой-пікірлер жүйесі. Қазіргі заманғы мәдениеттануда бұл сұрақтың ортақ пікірдегі нақты жауабы жоқ, бірі-біріне қарама-қарсы екі жақтың салт-дәстүрлер мен тілдің төңірегіндегі өзіндік пайымдаулары бар. Салт-дәстүрлердің тілдесімдік құралы – дүниетанымды айқындайтын символдық белгілер: рәсімдік әрекеттер, вербалдық әрекеттер, рәсімдік тағамдар мен салтанаттық дәрежені әлеуметтік статусты даралайтын киім үлгілері мен әшекей бұйымдары. Олардың барлығының да «оқылатындай» астарлы мазмұнын ұлттық дүниетанымды қалыптасқан адам ғана игере алады, соған лайықты мәдени қарым-қатынас жасай алады, берілген жағдайға лайықты ойынды әрекетке араласа алады. Сол себептен ұлттық дүниетанымдық қоры бар ана ғана «келінің көжеге тойды ма?» деген сұраққа орынды жауап беріп, келінінің жүкті болған-болмағанын айта алады, сол арқылы табиғат заңдылығы сақталып, ұрпақ жалғастығы өз сабақтастығын сақтауы, өзіні, отбасының туыстық статустарының өзгеруіне байланысты сақтандыру магиясына орайлы әрекет жасағандағысы. Себебі өнер де, салт-дәстүрлер да ойындық мәдениеттің бір формасы болып табылады және екеуі де ойындық мазмұнға ие.

Батыс ғалымдарының мереке туралы ой-пікірлері ішінде голландиялық мәдениет тарихын зерттеуші И.Хейзинга еңбегі аса назар аударады. «Человек играющий» еңбегі 1938 жылдан бірнеше қайтара басылымдардан шығып, ғылыми негіздеме жасауға көптеген адамдық әрекеттерді зерттеушілерге тіректі еңбектің бірі болып жүр. И.Хейзинганың негізгі тұжырымдамасы бойынша, ойын адамзат өмірінің бастауалды. Ойын арқылы мәдениет формаларының барлығы және қоғамдық институттар қалыптасты деген қорытынды жасайды. Мерекеге деген көзқарасын да ойынмен ұштастырады. Хейзинга бойынша, қоғамдағы барлық құбылыстар адамымен қоса ойын негізінде қалыптасып, дамыған. Оның ішінде мереке «күдіретті ойын». «Ойын қоғамдық жетекші күш ретінде мәдениеттен де ерте пайда болып, өмірді жан-жақты қамтыған және ашытқыға сияқты архаикалық мәдениет түрлерінің дамуына әсер етті. Табыну киелі ойынға айналды. Поэзия ойын барысында туындап, ойындық әрекеттер арқасында өмірден орын алды. Музыка мен би басынан аяғына дейін ойын. Білім мен даналық та сайыстар арқылы айқындалған. Мұны біз ақындар айтыстарын мысалға келтіріп дәлелдей аламыз. Құқық дәстүрлі әлеуметтік әрекеттерінен бөлініп шығарылған. Қарулармен шайқасу – ойын шарттарына негізделетінін біз А.Янушкевич еңбегінен анықтай алдық.

Әдебиеттер

1. Хейзинга Й. Homo ludens. Опыт определения игрового элемента культуры. - М.: Прогресс-Академия, 1922.- 278 с.
2. Генкин Д.М. Массовые праздники.- М.: Просвещение, 1975 –44с.
3. Диваев Э. Тарту. Алматы, 1992

Резюме

В статье рассматривается игра, ее связь с сакральными действиями, архаичные элементы, сохраняющиеся поныне.

Summary

In the article is consider the acting its relationship with the sacred actions, archaic elements that remain to nowadays.

К.А. Жолдасбекова, Н.Б. Бексейтов Б.А.Жолдасбекова
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ЕНГІЗУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың «Біз жеткіншек ұрпағымызды бос белбеу тіршілікке емес, басқалармен бірдей бағын сынайтын нар тәуекел мен іскерлікке тәрбиелегеніміз лазым» - деген сөзін басшылыққа ала отырып, негізгі мақсат: білім жүйесін дамыту, ұлттық шаруашылықты басқара алатын жастарымызды тәрбиелеу, білім беруді нарық талаптарына сай өркендету. Осы айтылған мәселелерді жүзеге асыруда аса маңызды, қоғамның белсенді өкілі, жетекші тұлға – оқытушы. Елбасымыз оқытушыларға халқымыздың ең қымбатты, қадірлі келешегі – жастарымызды баянды біліммен қаруландыруды, мінез-құлқын қалыптастыруды үлкен сеніммен тапсырып отыр.

Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде күнделікті іс-тәжірибелер, орта және жоғары мектептердегі оқытудың мазмұны мен оқыту әдістері өмірдің қойып отырған талаптарына сай келе бермейтіндігі кім-кімге де белгілі.

Оқытудың жаңа мазмұнын анықтау «студенттерге нені оқыту керек» деген педагогика ғылымының басты мәселесіне келіп тірелетіні аян. Әсіресе, баспасөз беттерінде, көбінесе оқытудың жаңа әдістері мен үлгілері туралы талқылағанда, оқу орындарында оқытудың мазмұнына қатысты мәселелер шеттеп қалды. Тек соңғы жылдары ғана мектепте жалпыға білім берудің негізін құру және оны іске асыру үшін қажетті әрекеттер жасалуда. Ал, жоғары оқу орындарында студенттерді оқытудың әліде болса, жаңа әлеуметтік-экономикалық талаптарға сәйкес келетін мазмұнын анықтау мәселесі өз мәнінде ескермей келеді. Бұл студенттерге орынсыз көп міндет жүктеуге, оқу бағдарламаларын жиі-жиі өзгертуге соқтырып отыр. Тек соңғы жылдары ғана жоғары оқу орындарын екі немесе көп сатылы оқыту жүйесіне көшіруге әрекет жасалуда. Демек, нарықтық экономика жағдайында жемісті еңбек етуге қабілеті бар мамандарды даярлауда оқытудың қажетті жаңа мазмұн анықтау және оны қалыптастыру мәселесі өзінен өзі туындайды. Бұл үшін оқытушылардың кәсіптік білімін жоғарғы деңгейге көтерумен қатар, студенттердің жан-жақты білімдері мен біліктіліктерін, логикалық ойлау дағдыларын тиімді пайдалану шеберліктерін қалыптастыру, шығармашылық қабілеттерін дамыту және олардың білімдерін үнемі жаңартып отыруға балау жұмыстарын жүргізу қажет.

Білім беру мазмұнының педагогикалық теориясын оқу үрдісі барысында оқытушының күнделікті сабақ беру барысында, оқытушының күнделікті сабақ беруге дайындығы кезінде, оқытуға қажетті тақырыптың мазмұнын анықтап құруда технологиялық үрдіспен ұштастыру табиғи қажеттілік болып табылады. Бұл аталған міндет, мәселелерді рет-ретімен әр түрлі деңгейлерде шешу, студенттерге білім беруге бөлінген уақытты үнемдеу, олардың гигиеналық, физиологиялық, психологиялық ерекшеліктерін ескеру оқытушының сабақ беру шеберлігіне тікелей байланысты.

Оқыту процесіндегі жаңа технологияларды қолдану мәселесінде оқыту және тәрбиелік функцияларын орындап қана қоймай, сонымен қатар, студенттердің күрделі, кешенді ғылыми-өндірістік, әлеуметтік-психологиялық білімдері мен дағдыларын керек ететін мүмкіндіктерін қайта құруға көмегі бар сапалық қасиеттерін қалыптастыратындай оқу процесін жүйелі деңгейін көтеруге мүмкіндік туғызады.

Еліміздің экономикалық әлеуметтік-мәдени саласы өскен сайын, қоғам дамуының барлық саласындағы болып жатқан өзгерістерге сай білім беру саласы да өзгеріп, жаңару үстінде. Осы орайда, білім ордасының табалдырығын жаңа ғана аттаған жас бүлдіршіндердің дүниетанымын қалыптастыру, жеке тұлға ретіндегі қасиеттерін шыңдап, тәрбиелеу барысында білім сатысының орны ерекше екені айтпасақ та белгілі.

Оқытушы мына қағидаларды үнемі назарда ұстағаны жөн:

1. Студенттің бойындағы құмарлығын, қызығушылығын жойып алмай, оның үнемі алға жылжуға деген талаптарын, сұраныс пен мұқтаждықтарын ескеру, шығармашылығын жетілдіру.
2. Білімді өз бетінше іздену арқылы алуға қолайлы жағдай жасау.
3. «Өзін-өзі дамытатын тұлға қалыптастыру».

Сонымен білім беру - оқыту нәтижесі. Тура мағынасында ол оқып-үйренілетін пән туралы түсініктің, ұғымның қалыптасуын білдіреді. Білім беру деп табиғат пен қоғам жайында ғылымда жинақталған білім, білік, дағды жүйесін жеке тұлғаның меңгеруін және оны өмірде тиімді етіп қолдана білуін айтады.

Технология деп әдетте алдын-ала берілген қасиеттерге ие материал алу мақсатында бастапқы материалды қайта өңдеу үрдісін атайды. Көптеген ғалым-педагогтар кез-келген әрекет технология

болады, не болмаса өнер болады деп атап өтеді. Өнер интуицияға негізделсе, ал технология - ғылымға негізделеді. Технология деген сөздің өзі грек тілінен туындап, «tache» - өнер, шеберлік, «logos» - ғылым, заң дегенді білдіреді. Бүгінгі күнде «технология» ұғымын түсіндірудің мынадай үш түрін көрсетуге болады:

- оқытуды ұйымдастыруда «форма» немесе «әдістеме» түсініктерінің синонимі ретінде (бақылау жұмысын орындау технологиясы, тіл табысу технологиясы, топтық іс-әрекетті ұйымдастыру технологиясы);

- нақты педагогикалық жүйенің синонимі ретінде (оқытудың «дәстүрлі» технологиясы, мектепке арналған В.В.Давыдовтың - Д.Б.Элькониннің жүйесі және т.с.с.);

- берілген қасиеттерімен өнімді алуға мүмкіндік беретін әдістер мен үрдістердің жиынтығы және реті.

Тарихи талдау жасау «педагогикалық технологияны» ұғынуда оның бүкіл қалыптасу кезеңінен бергі алшақтықтарды қадағалауды мүмкін етеді.

Қазіргі кезде оқыту үрдісін жоспарлаудың, қолданудың, бағалаудың жүйелі әдісі адамдардың технологиялық ресурстарды, білімді игеру жолында өзара тиімді әрекет етудің негізі ретінде жаңа педагогикалық технологиялар көбейе түсуде. Жаңа технологияны меңгеру оқытушының интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық басқа да көптеген адам келбетінің қалыптасуына әсер ереді.

Қандай технологияны пайдаланған кезде де студенттің белсенділігі, мақсатқа ұмтылуы, ақпаратты өзі іздеп табуы, шапшаңдығы мен еркіндігі, шығармашылығы, көңіл-күйдің көтеріңкі болуы қамтамасыз етеді.

Қорыта келгенде, оқытудың түрлі деңгейіндегі инновациялық дидактикалық ізденістерде оқытушы көшбасшы орнын иеленеді. Ол ұйымдастырушы ғана емес, сонымен қатар оқу үрдісіне қатысушы қызметін де атқарады. Ал оқу үрдісі, өз кезегінде, танымдық шындық көмегімен студенттердің басқа адамдармен диалогы, біртұтас тұлғалық тәжірибені байыту мақсатында құрылады.

Бірақ, оқыту сипаттамасы ретінде инновациялылық оның дидактикалық құрылымына ғана емес, сондай-ақ оның әлеуметтік маңызды нәтижелеріне де қатысты болады. Өйткені пайда болған оқу және білім беру қызметі мәдениет, әлеуметтік ортадағы инновациялық өзгерістерді ынталандырады. Білім беру үрдісінің мұндай түрі қалыптасқан дәстүрді сақтаудан басқа жеке адамның және қоғамның мәселелік жағдайларына белсенді түрде үйлесуін ынталандырады. Ол шығармашылық ізденіспен, байланыспен, сол арқылы оның баюымен байланысты болады.

Сонымен, инновациялар педагогикалық үрдістің барлық компоненттеріне, жалпы құрылымы мен педагогикалық қауымдастықтың қызметіне ғаламат жүйелік әсер ету қажет екеніне көз жеткіздік. Кез келген жаңалық элементтерінің бір айырмашылығы ол инновациялық және шығармашылық сипатқа ие. Олар білім берудің барлық саласын қамтиды және түрлі функциялар – сарапшы, кеңесші, жобалаушы, ұйымдастырушы қызметтерін атқаратын субъектілерді қарастырады.

Демек, біз қарастырған ЖОО-дағы оқыту процесінде инновациялық технологияларды қолданудың кейбір мәселелері педагогика іліміндегі көкейкесті мәселенің бірі екеніне көз жеткіздік.

Әдебиеттер

1. Қабдықайырұлы Қ., Монахов В.М., Оразбекова Л.Н., Әлдібаева Т.Ә. Оқытудың педагогикалық жаңа технологиясы. – Алматы: РБК, 1999. - 149 б.
2. Көшімбетова С.А. Оқу-тәрбие үрдісінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін пайдаланудың педагогикалық шарттары. Пед.ғыл.канд....автореф.: 02.07.04. - Алматы: Абай атындағы ҚҰПУ, 2004. - 30 б.

Резюме

В данной статье рассматриваются некоторые вопросы внедрения новой технологии в учебный процесс. Особое внимание уделяется на учебный процесс высшего учебного заведения.

Summary

In the given article the author depicts rich in content basis of commitments of health improving work.

Р.К. Касенова, М.О.Стыкулов, С.Елгонова
ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА-МУЗЫКАНТА В УСЛОВИЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ В ВУЗЕ

В эпоху глобализации образование в современном мире является главным фактором экономического и социального прогресса, акцентируя важную и ответственную роль человека, способного усвоить новые знания и трансформировать их в достижении успеха в конкурентной среде. С этой позиции реформирование и совершенствование национальной модели образования должно соответствовать современным требованиям и мировым стандартам, в котором приоритеты отдаются воспитанию креативной (нестандартно мыслящей) личности и развитию его творческого потенциала. В этом направлении важно подчеркнуть мнение М.Х. Балтабаева и С.Т. Айсиной о том, что «образование является той ключевой сферой, от которой зависит главное - формирование личности, способной самостоятельно строить свою собственную жизнь, воспитанной в духе общечеловеческих ценностей, с учетом традиций своего народа, его национальной культуры, менталитета и обычаев, с чувством социальной ответственности, патриотизма, уважения к другим народам ... образование работает на будущее, закладывает основы грядущих изменений, предопределяя ... дальнейшее развитие общества ... духовно-нравственный, интеллектуальный, экономический и культурный потенциал каждого государства напрямую зависит от состояния образовательной сферы и возможностей ее прогрессивного развития»

Личностно-ориентированные подходы к процессу превращения системы образования из репродуктивной в непрерывно развивающуюся, открытую, включение обучающихся в решение собственных образовательных и социокультурных проблем требуют как реформирования системы вузовского образования, так и изменения отношения к своей деятельности главных действующих лиц образовательной системы - преподавателя и студента: с субъект-объектных на субъект-субъектные. Характер этих субъектно-субъектных и субъектно-объектных педагогических отношений, эмоциональная среда их проявления, условия оптимальной взаимодействия педагогов и обучающихся, как и всех других непосредственных и опосредованных участников образовательной деятельности, требуют глубокого философско-образовательного осмысления с позиции личностно-ориентированного образования, где главная доминанта отводится креативной личности, способной к самосовершенствованию, саморазвитию и самореализации.

С позиции общей психологии под личностью подразумевается некоторое ядро, интегрирующее начало, связывающее воедино различные психические процессы индивида и сообщающее его поведению. По мнению К.К. Платонова, «личность - это человек как носитель сознания, при этом сознание понимается как активный компонент человеческой психики, проявляющийся в деятельности» [2].

Акцентуация внимания на личностное развитие и ее самореализацию в практической деятельности, на наш взгляд, предопределена временем. Феномен «личность» психологами трактуется в широком и узком направлениях. В широком смысле личность включает в себя такие понятия, как характер, темперамент и способности (Мейли Р.); ансамбль психической организации человеческого индивида (Нюттен Ж.); интегрированная организация всех познавательных, аффективных и физических характеристик индивида, отличающих его от других людей (Айзенк С); совокупность внутренних условий, через которые преломляются все внешние воздействия (Рубинштейн С.Л.) и др.

В узком смысле «личность» представляет собой некое неповторимое единство, некую целостность. Таким образом, в психологических подходах философии учеными под личностью понимается социальное качество индивида, «индивидуальную форму существования и развития социальных связей и отношений»; «определяемое включенностью в общественные отношения системное качество индивида, формирующееся в совместной деятельности и общении; ряд психологических направлений (персонализм, гуманистическая психология, экзистенциализм и т.д.) видят главное в личности свойство творческое, порождающее начала. В отечественной педагогике советского периода личность рассматривалась преимущественно как предмет проектирования и направленного формирования. «Последствия такого одностороннего технократического подхода еще не полностью определены в отечественной школе», - отмечает Смирнов Д.И., - «но тенденции к пониманию учебно-воспитательного процесса как сотрудничества, взаимодействия личностей педагога и учащегося получают все большее распространение» [3].

В современных условиях опыт вышеуказанных ученых нашел свое научное претворение в трудах психологов П.П. Блонского, Л.С. Выготского, С.Л. Рубинштейна, Н.И. Болдырева, А.А.

Леонтьева и др., педагогов К.Д. Ушинского, П.Ф. Каптерева, Б. Т. Лихачева, Ю.К. Бабанского, В.А. Сластенина, А.В. Мудрика, И.Ф. Мищенко, Е.Н. Шиянова, Л.Д. Столяренко, А.А. Реана, Н.В. Бордовской, Н.В. Басовой, М.И. Рожкова, Л.В. Байбородовой, В.С. Селиванова и др.

По мнению Коджаспировой Г.М., «личность - человек как представитель общества, свободно и ответственно определяющий свою позицию среди людей. Формируется во взаимодействии с окружающим миром, системой общественных и человеческих отношений, культурой». «Личность - проявление социальной сущности человека». - отмечает автор, - «где в процессе взаимодействия человека с обществом происходит интеграция личности в социальную среду, адаптации к ней. В то же время - это процесс самоактуализации Я - концепции, причем самореализация личностью своих потенций и творческих способностей происходит в преодолении влияния среды для сохранения независимости, индивидуальности, свободы, формирования собственной позиции. Иными словами движущей силой развития личности являются противоречия» [4].

Несомненно, развитие и совершенствование современного образования в условиях глобализации, информатизации не представляется возможным без внедрения различного рода инноваций, пересмотра целого ряда принципиальных позиций в отношении того, чему и как учить сегодняшнего специалиста. Вместе с тем не меньшую, а возможно, и большую роль необходимо отвести рассмотрению проблемы развивающихся инновационных образовательных систем, и в первую очередь творческих способностей, творческого потенциала, творческого саморазвития, творческой индивидуальности креативной личности.

Исследование механизмов развития личности с позиции сегодняшнего дня обусловило актуальность проблемы креативности. Динамическая личностная характеристика интеллектуальных способностей выражается в креативности и в ее основных показателях.

Не претендуя в данной работе на полное и исчерпывающее раскрытие этой проблемы, предпримем попытку изучить научные основы проблемы креативности, применительные к преподавателю современной высшей школы, которому предстоит готовить в будущем к жизни креативных личностей, в том числе и педагогов-музыкантов.

В философии креативность рассматривается как особая созидательная форма знаний, исходя из которых личность творит и созидает мир.

И. Кант видел сущность творчества в продуктивном воображении, Аристотель - в создании того, чего ранее не существовало. Л. Фейербах считал, что творчество - это синтез рационального и эмоционального, раскрывающий и развивающий человеческую сущность.

Креативное созидание, по мнению Коч Л.А., в широком смысле возникает при «... глубокой сопричастности творческой личности на основе вселенской, беспредельной объективной диалектики как диалектики вечного совершенствования космогенеза» [5].

Психологи к признакам креативности как личностной категории относят интеллектуально-творческую инициативу, творческий потенциал, творческую активность, творческую индивидуальность, способность к взаиморазвитию и самоактуализации, которая включаясь в креативный процесс, дает и креативный результат.

В настоящее время обозначилось несколько основных аспектов исследования креативности: личностный (особенности креативной личности); предметно-процессуальный и рефлексивный (процесс решения творческих задач); продуктивно-результативный и социально-управленческий (условия креативного развития, самовыражения и косвенного управления сотворческим процессом обучения и воспитания).

Исследуя проблемы формирования креативности специалиста, Б.А. Оспанова выделяет креативность как «интегративное многостороннее явление, обеспечивающее любой деятельности индивидуальный своеобразный стиль ее осуществления, в зависимости от степени понимания и осмысления нетипичной ситуации, выбора источников и уровня устойчивости мотивов, способов включения и реализации собственных потенций» [6].

А.Алданазарова считает, что «в формировании креативности центральными являются компоненты инновационной деятельности, которые выражаются в способности «видения» проблемы, генерировании идей, критического мышления» [7].

Все сказанное, в полной мере относится к деятельности учителей музыки. О необходимости широкой многоплановой подготовки и многогранной деятельности учителя музыки общеобразовательной школы отмечали такие исследователи музыкальной педагогики - Б.В. Асафьев, В.Н. Шацкая, О.А. Апраксина, Н.В. Ветлугина, Л.Г. Арчажникова, Д.Б. Кабалевский, Э.Б. Абдуллин а также и др. ученые нашей республики: А.А. Калыбекова, С.А. Узакбаева, М.Х. Балтабаев, Р.Р. Джердималиева и др., считая, что его работа связана с решением множества задач, требующих активизации творческих умений и навыков.

В контексте сказанного следует признать, что в последние годы среди ученых в области музыкального образования прослеживаются поиски новых эффективных форм, методов и технологий обучения, ориентированных на успешную подготовку будущих педагогов-музыкантов к профессиональной, музыкально-педагогической деятельности.

В этом плане чрезвычайно важно подчеркнуть мысль о том, что впервые в истории отечественной науки в области теории и практики педагогики музыкального образования д.п.н., профессором, Академиком РАН МАНПО Р.Р. Джердималиевой и последователями ее научной школы Б.М. Бекмухамедовым, Т.Ш. Ахметовой, К.К. Досановой, А.К. Ахметовой и др. предпринимается попытка комплексного подхода к изучению и раскрытию различных аспектов понятия творчества и ее трансформации сквозь призму развития креативной личности педагога-музыканта, реализующуюся в творческой музыкально-педагогической деятельности с позиции фундаментальной науки психологии творчества.

В этой связи особый интерес представляет собой исследование Т.Ш. Ахметовой, которая рассматривает проблемы креативности с позиции формирования творческой деятельности будущих учителей музыки, в задачи которых входит умение зажечь в ребенке творческое начало, интерес к процессу собственной музыкальной творческой деятельности, открыть творческую миссию музыки на пути духовного развития обучающегося. Учитывая специфику работы педагога-музыканта, автор отмечает, что «музыкальное образование способно создать креативную среду, важнейшей составляющей которой является направленность обучения - главное условие развития творческих способностей..., где взаимосвязь всех компонентов творческого процесса при оптимальных условиях способствует самовыражению творческого потенциала и самоактуализации креативной индивидуальности личности» [8].

Близкой к теме нашего исследования можно отнести позицию Д.Д. Айдархановой. Исследователь Д.Д. Айдарханова считает, что «способность к творческой деятельности, то есть креативность, является определяющим фактором личности студента высшего учебного музыкального заведения». Более того, успешность реализации профессионального потенциала учащихся автор видит в стимулировании творческих способностей, в умении творческой организации учебной (самостоятельной) деятельности, построенной с обязательным учетом психофизиологических особенностей индивида..., саморегуляции..., способной продлить творческую активность личности» [9], что, по нашему мнению, характеризует работу внутренних мотиваций развития креативной личности педагога-музыканта.

В контексте нашего исследования созвучно обращение Р.Р. Джердималиевой, Е.Х. Рысметова к проблемам изучения творческой индивидуальности личности педагога-музыканта. В частности авторы считают, что «в новых условиях свободного выбора имеющихся музыкально-педагогических концепций, программ по музыке, систем и методов обучения, методик и др., решающим фактором профессиональной жизнедеятельности педагога-музыканта является наличие «стратегии жизни», свобода и адекватность самовыражения» [10].

С точки зрения нормативности и соотношения сознательных и бессознательных компонентов креативности привлекает внимание исследование Б.М. Бекмухамедова. Изучая проблемы музыкально-творческой деятельности педагога-музыканта, автор отмечает, что «творческая деятельность педагога-музыканта должна рассматриваться в соответствии: со степенью включенности субъекта обучения в общечеловеческую культуру; с достижением определенных педагогических результатов, с использованием соответствующих видов педагогической техники и профессионального мастерства» [11].

Э.Б. Абдуллин, Е.В. Николаева, рассматривая основы музыкального образования, отмечают, что «... музыкально-педагогическая деятельность учителя музыки носит творческий, креативный характер, который предоставляет ее направленность, содержание и находит свое отражение во всех ее разновидностях: конструктивной, музыкально-исполнительской, коммуникативно-организаторской, исследовательской» [12], которые отражают, по нашему мнению, профессионально-значимые аспекты музыкально-педагогической деятельности креативной личности педагога-музыканта. В этом плане авторы придерживаются той позиции, в котором феномен «креативность» является важной чертой творческой деятельности учителя музыки. Мы же, исходя из трактовки понятия «характер», данного в Новейшем психологическом словаре - «характер (от греческого *character* - отличительная черта, признак, особенность) есть сложное психическое образование, состоящее из многочисленных устойчивых свойств личности, которые выражают отношение человека к окружающему миру, деятельности, к другим людям и к самому себе» [13], придерживаемся собственной позиции, утверждая, что изучаемый нами феномен «креативность» все же отражает сущностную характеристику креативной личности педагога-музыканта как неординарную, нестандартную, уникальную личность, реализующуюся в творческой деятельности.

В плане личностной позиции В.И. Муцмакер подчеркивает, что «синтез профессионально-значимых и личностных качеств учителя, включающий его специальные и общие способности, становится предпосылкой успешного формирования основ педагогического мастерства. Это означает степень эффективной деятельности педагога-музыканта, в значительной мере определяется органичным сочетанием в его личности общих, педагогических и музыкальных способностей» [14], что, на наш взгляд, отражает процессы творческого саморазвития и самореализации креативной личности педагога-музыканта.

По нашему мнению, новый подход в сфере высшего музыкально-педагогического образования в настоящее время актуализирует проблемы развития креативной личности педагога-музыканта, развития его творческого потенциала.

Созвучна в этом плане мысль М.Х. Балтабаева, С.Т. Айсиной о необходимости развития у специалистов личностной и профессиональной компетентности. «Личностная профессиональная компетентность учителя музыки - сложное по структуре и интегративное по характеру качество личности, детерминирующее стратегию и тактику творческой самореализации его профессионально-педагогической деятельности, признание прерогативности формирования творческого потенциала личности педагога-музыканта и ее практическая реализация осуществляется медленно в сфере музыкальной педагогики». [1, с. 4] Более того, авторы подчеркивают, что «... в профессионально-практической подготовке студентов основной акцент ставится на развитии их творческого потенциала...», успешное решение которой, по нашему мнению, возможно лишь при условии целостного единства профессиональной подготовки: содержания обучения, методов изучения и ее профессиональную (способность к формированию музыкальной культуры школьников) и познавательную (систему знаний, способность к самостоятельному освоению, оценке достижений мировой культуры) направленности.

«Развитие творческого потенциала будущего специалиста - педагога-музыканта в его вузовской подготовке несет в себе важнейший стимул преобразовательного начала, требуя организации системы обучения, основанной на сознательном, целеустремленном проявлении усилий студентов к успешной реализации поставленной задачи, как единство целей, содержания внутренних механизмов и средств конкретного способа обучения», -отмечает К.К. Досанова [15].

Резюмируя вышеизложенное, можно сказать, что различные мнения исследователей констатируя важность проблемы развития творческой деятельности педагога-музыканта, ориентирующую на процесс формирования и развития креативной личности педагога-музыканта, его преобразовательной деятельности, направленной на познание музыкального искусства через многообразные психические, психофизиологические, качественные процессы эмоциональности, восприимчивости, сопереживания, потребности в музыкальном самовыражении и т.д., создающие благоприятные условия для развития творческого потенциала учащихся, необходимо найти новые пути и формы, содержание и методы, приобщения учащихся к музыке, позволяют нам возможность определить креативную личность как личность, способную к неординарной творческой деятельности, в процессе которой происходит ее самодвижение, самоизменение и саморазвитие, а креативность, на наш взгляд, это интегративное личностное свойство, стимулирующее высокий уровень развития ее интеллектуальной индивидуальности, инициативности когнитивных мотиваций творческого потенциала в самовыражении и саморазвитии адекватной личности, выражающееся в готовности к неординарной творческой деятельности.

Литература

1. Балтабаев М.Х., Айсина С. Культурологический аспект музыкально-педагогического образования и проблемы его исследования // В мире музыки: преподавание в школе, колледже и ВУЗе. Алматы, 2007, № 1 (19) с. 3-4.
2. Платонов К.К. Структура и развитие личности. М., 1986, с. 194.
3. Смирнов Д.И. Педагогика и психология высшего образования: От деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / С.Д. Смирнов - 2-е изд. перераб. и доп. - М.: Изд. центр «Академия», 2005 - 400 с.
4. Коджаспирова Г.М. Педагогика: Учеб. для студ. образоват. учреждений сред. проф. образования. - М.: Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 2004 - 352 с.
5. Коч Л.А. Креативная эпоха. Психология освоения подростками этических норм и понятий. - М, Воронеж: Издательство НПО МОДЭК, 2000. - 192 с.
6. Оспанова Б.А. Педагогические основы формирования креативности будущего специалиста в системе университетского образования. Автореферат дисс... д.п.н. -Туркестан, 2006 - 43 с.
7. Алданазарова А. Инновационные технологии как фактор повышения качества образования // Высшая школа Казахстана. 2004, № 1. с. 48-52.

8. Ахметова Т.Ш. Личность педагога-музыканта в творчестве. / Педагогики музыкального образования: поиски и перспективы развития: Сборник научных статей / Редактор и составитель А.А. Момбек. - Алматы, 2007. - 238с.
9. Айдарханова Д.Д. К вопросу о формировании креативности в процессе обучения музыканта // Музыкальное образование: проблемы и перспективы: материалы Международной научно-практической конференции, Алматы, 29-30 мая 2001. - 206 с.
10. Джердималиева Р.Р., Рысметова Е.Х. К вопросу о творческой индивидуальности педагога-музыканта. / Педагогика музыкального образования: поиски и перспективы развития: Сборник научных статей / Редактор и составитель А.А. Момбек. - Алматы, 2007. -238 с.
11. Бекмухамедов Б.М. К проблеме музыкально-творческой деятельности педагога-музыканта. / Педагогика музыкального образования: поиски и перспективы развития: Сборник научных статей / Редактор и составитель А.А. Момбек. - Алматы, 2007. - с.21-26. и др.

Tүйін

Статьяда педагог-музыкант креативті тұлғаның шығармашылық потенциалын дамыту ғылыми-теориялық негіздері сарапталған.

Summary

In this article are studying problems of developing of creative personality.

УДК: 81”367

А.Б. Кудасбекова, Г.Т. Мамбетова
ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

**ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ОПИСЫВАЮЩИЕ КОНЦЕПТ «ТОРГ» В
АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

Аннотация: Рассматривается характеристика концепта «торг» в английской и русской лингвокультурах, в определении содержания данного культурного концепта и его места в системе культурных концептов, в установлении языковых способов выражения концепта «торг»; в выявлении общих и специфических характеристик содержания и выражения концепта «торг» в английской и русской лексике, фразеологии, паремиологии.

Ключевые слова: концепт, лингвокультурологическая модель, языковая картина мира, национальная картина мира, языковая личность, фоновые знания.

Отличительные характеристики концепта «торг» могут быть выявлены посредством анализа фразеологических единиц английского и русского языков, на том основании, что семантика фразеологизмов позволяет выделить дополнительные семантические признаки, репрезентирующие концептуальные слои и признаки концепта, а сравнительно-сопоставительные операции над значением фразеологических единиц двух языков также приводят к выявлению национально-культурных специфик концепта.

В большинстве фразеологизмов, как известно, обнаруживается «след» национальной культуры. Культурная информация хранится во внутренней форме фразеологизма – образом представления о мире, которое и передает национально-культурный колорит. Национально-культурные смыслы фразеологических единиц (репрезентирующие в данном случае признаки культурных концептов) вычлняются из их семантики, которую можно интерпретировать с позиций ценностных установок и стереотипов, характерных для национально-культурной общности. Своеобразная природа фразеологизма отмечена тем, что он не столько описывает мир, сколько интерпретирует его, представляет оценку и субъективное отношение к различным явлениям реальности. Как отмечает В.А. Маслова, «в языке в большинстве своем закрепляются и фразеологизируются те аспекты, которые ассоциируются с культурно-национальными эталонами, стереотипами, мифологемами. Они как раз и формируют значение фразеологизма» [69, с. 87].

Нами рассматриваются различные фразеологические единицы безотносительно к степени их идиоматичности. Основными критериями их отбора стали:

1) включение в состав фразеологизма лексических единиц с признаками, выделенными ранее на материале анализируемого лексического уровня языка, в качестве одного из компонентов;

2) наличие лексических единиц с исследуемыми признаками в содержании толкования фразеологизмов.

В рамки исследуемого материала не включены фразеологизмы терминологического и профессионального характера, по причине сравнительно узкой сферы их применения и, возможно, малой известности среди широких кругов национально-культурной общности, хотя и не отрицается факт, что они могут объективировать какие-либо признаки исследуемого концепта.

В результате исследования были выявлены следующие признаки, присутствующие в обоих вариантах концепта:

«специально назначенный день для проведения торговли на рынке» (market day / базарный день);

«цена товара, продаваемого в торговый день на рынке» (market price/ базарная цена);

«место, где товар различного качества продается дешево» (flea market/ блошинный рынок, барахолка);

«приобретать что-либо без предварительного осмотра его качественного состояния, необдуманно» (покупать кота в мешке/ buy a pig in a poke);

«отсутствие цены как признак высокого качества предмета» (нет цены/ about/beyond/ without price);

«значимость приобретения чего-либо гораздо важнее затраченных средств» (любой ценой/at all costs; at any cost; at any price; cost what it may);

«приобрести что-либо, затратив значительные усилия и средства» (достаться дорогой ценой, заплатить высокую цену/ to pay a heavy/ high price);

«бесполезная трата денег» (money down the drain/ деньги на ветер);

«быстро и легко зарабатывать много денег» (загрывать деньги лопатой / зашибать деньги/ coin/ mint money/ be flesh money);

«место, где можно обогатиться» (золотая жила / there's money in it!);

«продавать кого-либо или что-либо» (продать за тридцать сребреников; продать за чечевичную похлебку/ sell for a mess of pottage; sell smb. short; sell theft);

«пользоваться большим спросом» (идти нарасхват / sell like hot cakes);

«ложно поверить во что-либо» (sold on something/ купиться на что-либо);

«рассчитывать на прибыль, которая может никогда не материализоваться» (делить шкуру неубитого медведя/ sell the bearskin before one has caught the bear; count the chickens before they are hatched);

«согласие на заключение сделки» (it's a deal/ «идет!», «по рукам!»).

Особый интерес представляет группа фразеологизмов с компонентом «money». Деньги, как признак концепта «торг», приобретают дополнительные смыслы, объективирующие их качество, форму, сферу применения, их владельца. Так, представляются следующие признаки:

«способ приобретения» (шальные деньги; easy money, money for jam/ for old rope);

«огромное количество» (стоять бешеные деньги, кругленькую сумму /cost a pretty penny/ the earth). Английская вербальная форма выражения смысла «огромное количество» через фразеологизм «cost a pretty penny» на наш взгляд, содержит оценочный оттенок, поскольку сама единица «pretty» относительно неодушевленных объектов согласно словарным толкованиям значит «attractive, especially in a delicate way, but not really beautiful or impressive»;

Одним из признаков концепта «торг» является «лицо, имеющее много денег»: «при деньгах», «денежный мешок»/ «rolling in money», «be in the money», «be passing rich». Кроме того, о таких людях в русском языке говорят «купаться в золоте», «быть при деньгах», «денег куры не клюют». Однако эти фразеологизмы русского языка имеют дополнительное коннотативное значение пренебрежения, неодобрения, чего нельзя сказать про соответствующие английские выражения. Это может свидетельствовать об отрицательном отношении к людям с деньгами в русской культуре.

Таким образом, анализ фразеологических единиц, в составе которых присутствуют в качестве компонента лексические единицы, выявленные ранее как объективации признаков концепта, позволил раскрыть на их основе дополнительные признаки. Исследование показывает, что приведенные выше признаки в английском и русском вариантах концепта совпадают при относительной их вариативности с той и другой стороны.

Далее представлены признаки, нашедшие отражение только во фразеологическом фонде английского языка. Их семантическое значение не имеет аналогов в русских фразеологизмах, в связи с чем можно сделать предположение о национально-культурной специфичности, вносимой этими признаками в содержание английского концепта.

Среди английских фразеологизмов обнаруживается ряд единиц с компонентами «bargain», «deal», «agreement», расширяющие признак концепта «результат торга» за счет дополнительных смыслов. Их аналоги отсутствуют среди русских фразеологизмов.

1) «отрицание возможности договориться» (No deal! В русском языке аналогом может быть «Номер не пройдет»);

2) «новый порядок взаимоотношений, направленный на улучшение жизни людей» (anew deal). Этот фразеологизм мотивирован социально-политическими изменениями в США в период 1933-1945 гг в связи с новой программой президента Рузвельта «New Deal», направленной на улучшение благосостояния граждан США и выведения страны из экономического кризиса.

3) «честный тип взаимоотношений» (fair/square deal);

4) «бесчестный тип взаимоотношений» (bad/ raw/ rotten/ rough deal);

5) «признак мнимой важности» (big deal);

6) «признак ожидания, надежды» (bargain for);

7) «сигнал согласия» (that's a bargain!);

8) «дополнительно» (into the bargain);

9) «односторонняя выгода» (Dutch bargain);

10) «усиленно торговаться» (drive a hard bargain);

11) «заключать сделку» (strike /drive a bargain/ clinch a deal);

12) «скрепить сделку» (seal a victory/deal/agreement);

13) «освободиться от обязательства» (be off one's bargain);

14) «место размещения уцененных товаров» (bargain basement);

15) «признак дешевого товара» (bargain basement);

16) «преимущество в спорной ситуации» (bargaining counter). В русском языке его синонимом может быть слово «козырь», взятое в переносном смысле;

17) «использовать не очень честные методы для собственной выгоды в делах» (wheel & deal). Английский фразеологизм имеет помету «disapproving» и передает негативное отношение к таким способам ведения дел. Русским аналогом может быть выражение «обделявать делишки».

18) «потерять интерес к делу из-за задержек или его обдумывания» (go cold on the deal). В русском языке ему соответствует фразеологизм «остыть к чему-либо».

19) «способность получать в сделке то, что хочется из-за сложившейся ситуации» (bargaining position);

20) «неожиданное и худшее» (more than one has bargained for);

21) «соглашение, основанное на доверии и поэтому не требующее письменного подтверждения» (gentleman's agreement). Русское выражение «джентльменское соглашение» является переводным аналогом.

22) «договоренность о разделении имущества и денег в случае развода супружеской пары» (prenuptial agreement).

В русском языке сравнительно недавно появилось выражение «брачный контракт», отражающее новую реалию русской социальной культуры.

Отдельно можно выделить признак «пустое обещание», передаваемый фразеологизмом «piecrust promise».

Ряд фразеологизмов английского языка содержит в качестве составного компонента «pay», который, в свою очередь, объективирует признак концепта «торг». На этом основании признак «pay» приобретает дополнительные смыслы и расширяется.

Так, признаки «участвовать в складчине» или «оплачивать выпивку при поступлении на работу» устанавливается на основе значения фразеологизма «pay for one's footing».

Другой признак, выявленный на основе фразеологизма с элементом «pay» «прихоть имеет высокую цену» (pay to dearly for one's whistle).

Признак «платить за то, как ты живешь» репрезентируется фразеологизмами «pay one's way», «pay as you go».

Учитывая вышеизложенные признаки, выделяемые как описывающие концепт «торг», представляется определенной структура, узловыми моментами которой, являются значимые элементы, входящие в базовый слой концепта. На их основе были извлечены дополнительные концептуальные признаки, пополняющие содержательный объем концепта.

Литература

1. Кубрякова Е.С. Концепт//Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – С. 90-93.
2. Карасик В.И. Культурные доминанты в язык//Языковая личность: культурные концепты. – М.: Перемена, 2001. – С. 3-16.
3. Аскольдов С.А. Концепт и слово//Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология / Под ред. В. П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.

Словари

1. Бирих, Александр Карлович. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник: свыше 2500 русских образных оборотов / Бирих А.К., В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова; Под ред. В. М. Мокиенко; СПбГУ. – СПб. : Фолио-Пресс, 1998. – 700 с.
2. Большой фразеологический словарь русского языка / [авт.-сост.: И. С. Брилёва и др.]; отв. ред. В. Н. Телия. - 4-е изд. - М.: АСТ-ПРЕСС, печ. 2009. – 782 с
3. Большой толковый словарь синонимов русской речи: Идеографическое описание 2000 синонимических рядов, 10 500 синонимов / Под общ. ред. Л.

Түйін

Деңгейлік айқындалудың аппаратында лингвомәдениеттің қолданылуы, «торг» концептінің сценариімен және әлемдік тілдер бейнесінің ағылшын және орыс тілдеріндегі сипатталуы.

Summary

The theory of linguistics culturological, adjustment categorical system linguistics as applied to screenwriting concept "bargaining" in English and comparative description of Russian art in the world.

ӘОЖ 372. 878.

Ф.С.Танкешова, Ш.Н., Примкулова, С.С. Ағабекова, Э.Н.Станбекова

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

МЕКТЕП РЕПЕРТУАРЫН ІРІКТЕУДІҢ ҒЫЛЫМИ - ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа: Мақалада авторлар мектеп репертуарын іріктеудің ғылыми-әдістемелік негіздерін ашқан.

Кілттік сөздер: Мектеп, репертуар, тәрбие, білім, негізгі іс –әрекеттер, кезең, оқушылар, музыка сабағы.

Жалпы орта білім беретін мектептегі музыка сабағының және сыныптан тыс уақытта өткізілетін музыкалық білім, тәрбие беру жұмыстарының мақсаты:-оқушылардың музыканы тыңдау мәдениетін, ән айту дағдыларын қалыптастыру, шығармашылық қабілеттерін жетілдіру және олардың музыкалық ой-өрісін, талғамын, көкарасын кеңейту. Білім берудегі ақпараттық инновациялық технологиялардың дамуына байланысты, музыка сабағында оқушыларға музыканы тыңдатудың, ән үйретудің мүмкіндіктері кеңеюде. Қазіргі кезде заман талабына сай музыка пәнін оқытуда, музыка пәні мұғалімінің алдына көптеген талаптар қойылуда. Сол талаптардың бірі - мектеп репертуарын тандау болып табылады.

Мектептегі музыкалық білім беруді ұйымдастырудың негізгі түрі - музыка сабағы. Музыка сабағының құрамына хормен ән айту іс-әрекеті кіреді. Хормен ән айту - ұжыммен орындау өнерінің бір түрі. Бұл іс - әрекет оқушылардың ән айту мәдениетіне, олардың жалпы және музыкалық дамуына, рухани жан байлықтарын тәрбиелеуге, дүниетанымына, болашақта жеке тұлға тұлға болып қалыптасуына себебін тигізеді. Хормен ән айту өнері балалардың әнге, ән айтуға деген қызығушылығы мен құштарлығын дамытып қана қоймайды, сонымен қатар олардың болашақта қандай адам болып қалыптасуына да әсерін тигізеді.

Хормен ән айту іс - әрекетінде оқушылардың орындауындағы мектеп әндерінің репертуарын тандауда мұғалімге келесі ғылыми - әдістемелік бағыттарды ұсынылады:

- мектеп әндерінің репертуары оқушылардың жас ерекшеліктеріне, олардың музыкалық қабілеттеріне, психо – физиологиялық ерекшеліктеріне сәйкес болуы тиіс;

- мектеп әндерінің репертуарының мазмұны, тақырыбы музыка сабағының және өткізілетін тәрбиелік іс шараның тақырыбына сәйкес келуі тиіс;

- репертуарға енгізілетін мектеп әндерінің көркемдік бейнесін ашудағы орындаушылық шеберлігінің техникасы оқушылардың вокалды - хор орындаушылық техникасына сәйкес болуы қажет;

- орындалуға ұсынылған вокалды – хор шығармалары оқушылардың әрбір партиядағы дауыс диапазонының көлеміне, ауқымына сай болуы тиіс;

- репертуарға енгізілетін мектеп әндері оқушылардың музыкалық, орындаушылық, шығармашылық қабілеттерінің дамуына және оларды жетілдіруге бағытталуы тиіс;

- әрбір сыныптың оқушыларының музыкалық қабілеттерінің, ақыл – ойының дамуына байланысты мектеп әндерін жеңілден күрделігі қарай іріктеу қажет

Ән үйретудің әдістемесі келесі кезеңдерден тұрады:

1. Әннің авторларының өмір сүрген ортасы, олардың шығармашылығы, әннің шығу тарихы және т.б, жайында әңгім жүргізу.

2. Әнді орындау, Әнмен алғашқы танысудың мақсаты – оқушыларды әнге қызықтыру, оны үйренуге олардың ынталарын арттыру. Оқушыларға ән қатты ұнап қалатындай етіп, мұғалім жатқа, мәнерлеп орындап беруі керек.

3. Әннің сипатын, мазмұнын, екінін талдау. Талдаудың негізгі мақсаты - әннің көркемдік бейнесін анықтау. Мұғалім мәселелі - іденіс жағдайларын тудыратын, оқушылардың танымдылығын арттыратын сұрақтар қойып, оқушылардың өдері әннің мазмұнын, сипатын талдауға оларды бағыттады.

4. Әнді үйрету кезінде бірлескен техникалық және көркемдік принципті, бірлескен саналық және эмоционалды принципі қолданылады.

Мектеп әндерінің репертуарын таңдауда және оларды орындауда вокалды - хор жаттығуларын орындау техникасы өзінің үлкен үлесін қосады. Вокалды - хор жаттығулары оқушылардың ән айтудағы орындаушылық шеберлігін жетілдіруге себебін тигізеді.

Музыка сабағындағы негізгі іс - әрекеттердің бірі болып музыканы тыңдап, қабылдау іс- әрекеті саналады. Музыка сабағында тыңдауға берілетін мектеп репертуарына енгізілген шығармалар оқушылардың музыканы тыңдап, қабылдау деңгейіне сай болуы тиіс.

Оқушыларға мектеп репертуары бойынша тыңдататын әрбір музыкалық шығарманың мазмұны музыкалық тәрбиенің, білім берудің мақсаты мен білімділік, тәрбиелік, дамытушылық, танымдылық міндеттеріне сай болуы керек. Музыка сабағында мектеп репертуарына енгізілген музыкалық шығарманы тыңдап, қабылдауды дамыту-оқушылардың музыкалық мәдениетін қалыптастырады. Музыканы қабылдауды дамыту оқушылардың музыкалық тәрбиесінің негізгі міндеті және ол музыкалық іс- әрекеттердің барлық түрлерінің үрдісінде жүзеге асырылады. Мысалы: әнді үйрену үшін, оны алдымен зейін қойып тыңдап алу керек; әнді орындауда әуенінің интонациясының тазалығына; оның мәнерлі естілуіне көңіл бөлу керек; аспаптарда сүйемелдей отырып, музыкаға байланысты дене қимылдарын жасап, оның өзгеруін, дамуын байқап, шығармаға деген өзінің қатынасын қимылдар арқылы жеткізуі керек.

Музыканы қабылдау - күрделі үрдіс. Оның негізінде тыңдау қабілеті жатыр, музыканың мазмұнын шынайылықтың көркемдік бейнесі ретінде қабылдау қажет.

Тыңдаушының бойында әр түрлі ойлар мен сезімдердің пайда болуы, шығарманың идеясын түсінуі, оның музыкалық ойлау қабілетінің белсенділігіне, жалпы және музыкалық дамуының деңгейіне байланысты болады.

Музыка кешенді мәнерлеу тәсілдерімен әсер етеді. Оның құрамына гармониялық құрылымы, дыбыстар, дыбыс бояуы, екпін, динамикалық күш белгілері, өлшем, ырғақ, штрихтар, осының барлығы шығарманың негізгі ойын, көңіл-күйін жеткізіп, өмірдің құбылыстарына сәйкес келіп, адамды толғандырады.

Әрбір музыканы тыңдау барысында тыңдалатын шығарманың психологиялық әсері мен педагогикалық тәрбиелік маңызы, философиялық мәні, оқушылардың физиологиялық жас ерекшеліктеріне байланысты қабылданатынын ескеру керек. Музыкалық шығарма әр сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне сай іріктелуі керек. 1-2 сынып оқушыларына тыңдатылатын музыкалық шығарма шағын, жеңіл орындалатын, ұзақтығы 1-1,5 минуттан аспауы қажет. 3-4 сынып оқушыларына тыңдалатын музыканың ұзақтығы 3 минуттай болуы керек. Оқушылардың көңіл қойып тыңдау мүмкіндігі кеңейген сайын тыңдалатын музыка ұзақтығы да кеңейе түсетінін ескеру қажет.

Бастауыш сынып оқушыларынан бастап, мағыналы, күрделі музыкалық шығармаларды тыңдатуға баулып, музыка тыңдату репертуарына вокалдық, аспаптық шығармаларды, халық шығармашылығын, классикалық және қазіргі заман музыкаларын енгізген дұрыс.

Келісім бойынша музыкалық шығармаларды тыңдату төрт кезеңнен тұрады:

1.Кіріспе әңгіме. Кіріспе әңгімеде мұғалім музыкалық шығарманың авторлары туралы, олардың өмірі мен шығармашылығы жайында мәліметтер береді, шығарманың аталуы, жанры, қандай аспап, ұжым ойнауын анықтайды.

2. Музыкалық шығарманы орындау немесе тыңдау. Музыкалық шығарманың жанрына байланысты шығарманы мұғалімнің өзі орындайды немесе үн таспадан, дискіден тыңдатады. Оқушылар музыканы тыңдау барысында өздерінің музыкалық қабілеттерінің даму деңгейіне байланысты әсер алады, олардың бойында тыңдалған музыкалық шығарма жайында ой - пікірлері пайда болады.

3. Тыңдалған музыкалық шығарманы талдау. Музыкалық талдау жасаудың барысында мұғалім оқушыларға қажетті музыкалық терминдерді қолданады. Талдау жасаудың нәтижесінде шығарма

туралы, оның авторлары, аталуы, сипаты, шығу тарихы, оны орындаудағы мәнерлеу тәсілдері жайында түсініктері, танымдылықтары кеңейеді.

4. Музыкалық шығарманы қайта тыңдау. Бұл кезеңнің үлкен мәнісі бар. Себебі музыкалық шығарманы қайта тыңдауда мұғалім балалармен тыңдалған музыкалық шығарма жайында талдау жасап, әңгімелесіп болған соң, олардың музыкадан алған әсерлерін анықтайды, оны қайта естерінде сақтау үшін бекітеді.

Жалпы орта білім беретін мектептегі музыка сабағына арналған типтік бағдарламаларға енгізілген қазақ халық әндері мен күйлері, оқушылардың ұлттық музыка өнерімен кеңінен танысып, меңгерулеріне мол мүмкіндік береді. Халқымыздың ғасырлар бойы туындап ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан салт-дәстүрге, әдет-ғұрыпқа, төрт-түлік малға, тарихына байланысты шыққан ән, жыр, терме, толғау, айтыс эпостық жырлар, күй өнерімен танысу жүйелі жоспарланып, сыныптан-сыныпқа дейін күрделеніп жүргізіледі. Сонымен қатар бағдарламаға Қазақстандағы классикалық музыканың дамуына үлесін қосқан кәсіби композиторлардың вокалды - хор, симфониялық, опералық, кантаталы – ораториялық жанрларда жазған мұралары, дүние жүзіне танымал болған шет ел композиторларының алтын қорға енген музыкалық шығармалары енгізілген.

Қазіргі оқытылып жатқан музыка сабағына арналған бағдарламаға сәйкес мектеп репертуарына енген музыкалық шығармалар, әрбір сыныптың тақырыптарына байланысты және оқушылардың жас ерекшеліктері ескеріліп іріктелген.

Әдебиеттер

1. Касенова Р.К. Танкешова Ф.С. Музыкалық білім берудің әдістемесі - Шымкент ОҚМУ, 2008.
2. Құлманова. Ш., Сүлейменова М., Оразалиева Б. Жалпы білім беретін мектептің мұғалімдеріне арналған музыканы оқыту әдістемесі. 1-сынып - Алматы : Атамұра, 1998.
3. Құлманова Ш., Сүлейменова М., Оразалиева Б. Жалпы білім беретін мектептің мұғалімдеріне арналған музыканы оқыту әдістемесі .2-сынып Алматы: Атамұра, 1998.
4. Құлманова Ш., Сүлейменова М., Оразалиева Б. Жалпы білім беретін мектептің мұғалімдеріне арналған музыканы оқыту әдістемесі. 3-сынып – Алматы: Атамұра, 1999.
5. Құлманова Ш., Сүлейменова М., Оразалиева Б. Жалпы білім беретін мектептің мұғалімдеріне арналған музыканы оқыту әдістемесі. 4-сынып - Алматы: Атамұра, 2000.

Резюме

В данной статье автор раскрывает научно-методическую основу подбора школьного репертуара по музыке.

Summary

In this article the author reveals the basis of scientific and methodical selection of repertoire for music school.

ӘОЖ 342.511

Н.П. Танкиш, А.Б.Шалдарбекова, А.Б.Сәдібек
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

Н.Ә.НАЗАРБАЕВТЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа: Бұл мақалада Н.Ә.Назарбаевтың тұлғалық ерекшелігі туралы баяндалады. Н.Ә.Назарбаевтың саяси қолтаңбасының басты сипаттарының бірі-қашанда стратегиялық тұрғыдан ойлауы. Сол ойластырғанын нақты іске айналдыра алатын қасиеті туралы.

Кілттік сөздер: объект, субъект, стратегия, демократия, институт, ресурс, миссия, Ассамблея, элемент, модернизация, символ, атрибут.

Тарихи процестің объективті және субъективті факторлары – қоғамдық дамудың екі түрлі шарты. Адамдарға тәуелсіз және олардың қызметінің бағыты мен ауқымын көрсететін шарттар объективті фактор болып табылады. Мысалы, табиғат жағдайлары, өндірістің дәрежесі, материалдық, саяси және рухани дамудың тарихи пісіп жетілген міндеттері мен қажеттіліктері осы шарттарға жатады. Субъективті факторға бұқараның, топтардың, партиялардың, мемлекеттің және адамдардың белгілі бір мақсатқа бағытталған әрекеттері, олардың санасы, еркі, іс-қимылға бейімділігі жатады. Объективті факторлар әр уақытта негізгі болып табылады. Дегенмен тарихта жаңашыл,

шығармашылық бастау бар. Қоғамдағы әлеуметтік-саяси процестерді басқаруға бола ма деген сұрақ қойылса, «иә, болады» деп жауап беруге болады.

Тарихи процестерді басқару сипаты мен өлшемдері әр түрлі болады және көптеген жағдайларға байланысты іске асырылады. Әсіресе қоғамдық құбылыстарды тану тереңдігіне, саяси мәдениет деңгейіне, экономиканың даму қарқынының, өнер мен моральдық бастаулардың басым болуына тәуелді болады.

Тарихты кім жасайды деген сауал да өте маңызды. Өйткені тарих дегеніміз – еркі, ойлау қабілеті, ұстанымы, талап-тілегі бар адамның іс-әрекетінің нәтижесі. Тарихты ұлы адамдар жасайды немесе тарихты халық жасайды деген бір-біріне қарама-қарсы екі ұстаным бар. Екеуі де бір жақтылық болып табылады. Шын мәнінде, тарихты объективтік жағдай пісіп жетілген уақытта халық жасайды. Бірақ халық өзінің негізгі тарихи миссиясын орындау барысында өзінің арасынан ерекше табиғи-тарихи қабілетінің арқасында сытылып алға шыққан, тізені бүктіретін, басы барлардың басын идіретін, түн баласы ұйықтамайтын, күндіз тыным таппайтын, азды көп ететін, жокты бар ететін, аш-арықтарды тойындыратын, жіңішкені жуан ететін, рухы биік азаматтарына иек артып отырады.

Тарихты халық жасайды, оның алғы шебіне ұлы адамын халық шығарады. Ұлы адам тарихи оқиғаның түрін өзгерту арқылы оны жеделдетуі немесе баяулатуы мүмкін, бірақ ол тарихи процестің жалпы бағытын өзгерте алмайды. Тарихи процестің осы заңдылығы қазақ өркениетінде жан-жақты көрініс тапты.

Еуропа мен Азияны жалғап жатқан қазіргі кең-байтақ қазақ даласы қай заманда да алдыңғы қатарлы ұлдарға кенде болмаған. Анахарсис пен Зоротуштра, Қорқыт пен Әл-Фараби, Махмұд Қашқари мен Қожа Ахмет Иассауи, Асан Қайғы мен Бұқар жырау, Шоқан мен Абай сары даладағы ұлан-ғайыр мәдениеттің ұлы көшінің сорабын аңғартатын, алыстан көзге ілінетін алып шындар іспетті.

Еуразия құрлығының шығысынан батысына, батысынан шығысына сан дүркін жөңкілген жауынгерлік заманда небір зұлматты басынан кешірсе де, өзіне тән бекзат болмысын сақтап қалды. Қазақ халқы аз ғана уақытта, небәрі бір жүзжылдықта көшпелі тұрмысынан социализмге, оның жұмағынан нарықтық экономикаға аяқ басты. Қысқа тарихи мерзімде «100 жылға татитындай» (Н.Назарбаев) үлкен маңызды істер атқарылды.

Немат Келімбетов «Ұлыма хат» шығармасында өз әкесінің аузынан естіген көне бір оқиғаны баяндаған.

Қауыншы деген Тұран елінің даңқты қамалына жау тарапынан қатты қатер төніпті. Сол сәтте Тұранның ұлы қолбасшысы өз әскеріне мынадай жарлық беріпті: «Бәрің түгел қырылып қалсаңдар да, қамал ішіндегі ғалымдарды, шайырларды, күйшілерді Ханбалық қамалына аман-есен жеткізіндер. Бір ғалым, бір шайыр, бір күйші үшін он мың нөкер қан төксе де қарсы емеспін. Бір ақынды жау қолына бергеннен гөрі бәріміздің қан майданда қаза тапқанымыз артық. Ақынын қорғай алмаған халықтың да, қамалдың да, әскердің де маған керегі жоқ» деп, өз ойын кесіп айтыпты.

Ғалым Тұран елінің ұлы әміршісі дәл сол жолы неге сонша жан түршігерліктей тым қатыгез, рақымсыз бұйрық берді деген заңды сұрақ қояды. Өзі оған былай деп жауап береді: «Иә, Тұран елінің ұлы қолбасшысы ел басына қатерлі күн туғанда, сын сағатта мемлекеттің ең қымбат қазынасы не екенін бірден ұқты. Өзі тірі тұрғанда ажырап қалуға болмайтын киелі қаруы-қырық жыл бойы қырылса да, жауға берілмей келе жатқан қайсар халықтың биік рухы. Сол құдыретті рухты жасап, қайрап, жауға қарсы бағыттап отырған жандар ғалымдар, шайырлар, күйшілер» еді.

XX ғасырда қазақ даласында халықтың рухын көтеріп, оған жігер беріп отыратын көш бастаушылардың жаңа легі пісіп жетілді. Олардың арасында талантты ғалым да, сөз шебері ақын да, майталман кәсіпкерлер де бар.

Халықаралық дәрежеде халықтың мұнын мұндап, жоғын жоқтайтын, оған жол көрсететін саясаткерлер де пайда болды. Осы қатарда Қазақстанның тәуелсіздігімен бірге өсіп, біте қайнасқан, бүгін де аты бүкіл дүние жүзіне таныс лидер Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев болмысы ерекше көзге түседі. Н.Ә.Назарбаевты болмысы тұрғысынан алып қарасақ, Ол – сыншы, бірақ жасампаз сыншы. Сынап қана қоймай, өзі сынап отырған мәселе бойынша тың ұсыныстарды енгізе біледі және олардың бәрі де ең негізгі мүддені – адамдар өмірін жақсарту мүддесін көздейді.

АҚШ-тың экс-президенті Билл Клинтон Қазақстан басшысымен кездесуінде «Мен сіздердің елдеріңіздің экономикалық өсу қарқынынан айырықша әсер алдым. Біз қазір Сіздің табысты жүргізген реформаларыңыздың жемісін көріп отырмыз» десе, Францияның экс-президенті Жак Ширак «Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстанның буырқанған экономикалық өсімі Президент Н.Назарбаевтың еңбегінің, оның әрбір қазақстандықтың тұрмысын жақсарту жолындағы көреген саясатының жемісі» деген болатын. Ал, Қытай халық Республикасының бұрынғы төрағасы Цзянь Цземинь қазақстандық әріптесіне жазған хатында «Тәуелсіз Қазақстан Сіздің басшылығыңызбен мемлекеттігін нығайтуда да, экономикалық өсуде де қарқынды даму мен үздіксіз өрлеудің жарқын үлгісін көрсетіп келеді. Біз Қазақстанның қазіргі аяқалысына аса қызығушылықпен, достық

тілектестікпен қараймыз» дейді. Әрине әлемдік деңгейдегі саясаткерлердің мұндай пікірлерін ондап емес, жүздеп келтіре беруге болады. Дегенмен, осы үш елдің басшыларының сөздерінен-ақ әлем елдерінің Қазақстанның даму үрдісіне қандай баға беретінін байқау қиын емес.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін нығайтып, оны тұрақты ету барысында Н.Ә.Назарбаевтың саяси басшы ретіндегі таланты жан-жақты көрінеді.

Біріншіден, Н.Ә.Назарбаев алыс-жақын елдермен республикаға тиімді қатынас орната білді. Бұл салада өзінің дипломатиялық өнердің майталманы екенін айқын көрсетті. Мұның дәлелі – Еуразиялық, Шанхай ынтымақтастық одақтарының дүниеге келуі. Олардың пайда болуында үлкен белсенділік танытқан Н.Ә.Назарбаев екені бәрімізге белгілі.[1]

Нұрсұлтан Назарбаев елдің алдына «таяу жылдарда әлемдегі бәсекеге қабілетті, тұрмыстық стандарттары ең жоғарғы талаптарға сәйкесетін 50 мемлекеттің қатарына кіру» жөнінде нақты мақсат қойғаны да белгілі. Ол үшін ел экономикасы тұрмыстық қажеттіліктерден оқ бойы оза жүретін инфрақұрылым құруды және шаруашылықтың тың салаларын дамытуды басты бағыт етіп алды. Осындай биік мақсаттар Қазақстанның тек күнделікті күйбіңмен ғана тіршілік кешпейтінін, алысқа көз тіккен қыран қалыпта қалықтайтынын танытып отыр.

Тәуелсіздік алған соң, күні кеше ғана ортақ тарих байланыстырған елдер, бір-бірінен дұшпан іздей бастаған кездері де болды. Бірақ ешбір елмен достық қатнасын үзбеген, керісінше Тәуелсіздік тұғырын көрші елдермен бірлесе отырып нығайтуға болатынын бек түсінген Қазақстан басшысы әрдайым саликалы саясат ұстанды. Осыдан 10 жыл бұрын посткеңестік кеңістікте жүргізілген сауалнамада Н.Ә.Назарбаев ТМД елдері басшыларының ішіндегі ең беделді саясаткер атанды. Бұл Қазақстан басшысының көреген саясатына тек өз халқы ғана емес, барша ТМД елдерінің тұрғындары сенім артқанын байқатады. Ең басты Н.Ә. Назарбаев сол сенімнің үдесінен шықты. Еуразия құрлығындағы ең ауқымды ықпалдастық шараларына бастамашы болып, үзілген байланыстарды қайта жалғады. Нәтижесінде «өгізді де өлтірмейтін, арбаны да сындырмайтын», яғни барлық елдердің тәуелсіздіктеріне нұқсан келтірмей, керісінше мүдделеріне ортақ жұмыс істейтін алып кеңістік-Біртұтас Еуразиялық Одақ пайда болды.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін республика, былайша айтқанда, «жеті желдің өтінде» қалды: Конституциясы да, әскері де, шекарасы да болған жоқ... Президент Назарбаев тақыр жерден бастауға тура келетінін, сондықтан барынша тездетіп мемлекеттік билік институттарын құру, халықаралық аренада танылуға қол жеткізу, түрлі халықаралық ұйымдарға мүше болу қажеттігін бірден түсінді. Күшті президенттік билігі бар егемен мемлекет құру стратегиялық мақсат ретінде анықталды. Себебі, мемлекет неғұрлым күшті болса, оның демократиялық институттарды дамыту және тәуелсіздікті қорғап қалу үшін ресурстары көп болады. Өйткені, билік деңгейлері қақтығысып (Украинаны,Қырғыстанды немесе Грузияны еске түсірейік), экономикалық, құқықтық және саяси біртұтас кеңістігі жоқ әлсіз мемлекет қағидаттық тұрғыда демократиялық та, тәуелсіз де бола алмайды. Ол нақты билік тіктемесін түзіп, мемлекеттілікті нығайтты, әлеуметтік бағдарлы нарықтық экономика қалыптастырып, адамның экономикалық өзін - өзі айқындауы қағидатын іске асыру үшін құқықтық және басқа жағдайлар туғыза алды. [2]

Екіншіден, тәуелсіздік алғаннан кейінгі әрбір жылдың өз ұраны, айдары, миссиясы болғандығы. Мысалы: 1997 жыл- Жалпы ұлттық татулық пен саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы, 1998 жыл – Халық бірлігі мен Ұлттық тарих жылы. Жалпы ұлттық татулық, халық бірлігі, ұлттық тарих – бұлар қандай маңызды, астарлы, ұлағатты ұғымдар. Олардың әрқайсысының рухты қайтаруға , жігерлендіруге мүмкіндігі мол. Міне, осындай әркімнің жүрегіне жақын киелі сөздерді уақытында дұрыс пайдалана отырып, халықты өзінің айналасына топтастыра білді, оның сеніміне ие болды.

Үшіншіден, дамудың ұлттық ерекшеліктерін терең түйсінудің арқасында Н.Ә.Назарбаев қазақстандық мемлекеттіліктің тағы бір аса маңызды тұсын анықтады. Ол – ұлтаралық және дін аралық келісім. Қазақстан жерінде тұратын 140-тан астам этнос Қазақстанның біртұтас халқын құрайды. Сыйластық пен өзара төзімділіктің, әрбір ұлттық топтың мүддесін ойлайтын бұл модель қазақ мәдениетінің тарихи бастауымен, салты мен дәстүрімен толығымен түскен.

Елбасының өзі айтқандай: «Ұлтаралық келісім – кез келген мемлекет пен халықтың жүйке жүйесі. Біздің барлық жетістіктеріміз – бейбітшілік пен келісімнің арқасы. Бейбітшілік пен келісім – өзінен-өзі туындай қалған нәрсе емес. Біздің тәуелсіздік жылдары құрғанымыз- мемлекет пен қоғамымыздың ұлы жұмысы. Бұл – біздің ортақ байлығымыз, біз оны сақтауымыз керек».

Н.Ә. Назарбаевтың елдегі ішкі саяси тұрақтылықты күшейтуге бағытталған маңызды бастамаларының бірі – ұлтаралық және дінаралық келісімді сақтауға бағытталған бірегей құрал – Қазақстан халқы Ассамблеясының құрылуы.

Н.Ә. Назарбаевтың стратегиялық жоспары бойынша, ұлтаралық келісім тетігінің негізгі элементі болып табылатын ассамблея қазақстандық қоғамды мықты, бәсекеге қабілетті мемлекет құру жолында

біріктіретін маңызда факторға айнала алды. Қазақстан Президентінің елдегі қоғамдық келісімнің моделін «Бірлік – көп ұлттылықта, көп дінділікте» деп бағалағаны да тегін емес.

Қалыптасқан тәжірибелерді бекітіп, саяси тұрақтылық пен Қазақстан халқының бірлігін ары қарай сақтап қалу мақсатында Қазақстан халқы ассамблеясының аясында Ұлт бірлігі доктринасы қабылданды. Онда қазақстандық мемлекеттің тұрақты дамуын қамтамасыз ететін жүйенің негізгі элементтері айқындалып, болашаққа қарай ілгері қадам басудың контуры анықталды.

Ұлтаралық және дінаралық келісім жүйесін тек сақтап қана емес, оны күшейту қажет – бұл міндет тәуелсіз Қазақстанның өмір сүріп келе жатқан жиырма жылының ішінде шешілді. Бұл мақсат қазақстандық қоғамды жүйелі түрде модернизациялау жөніндегі Н.Ә.Назарбаев жариялаған жаңа стратегиялық даму бағыты аясында да басым тақырып ретінде айшықталған. [3]

Төртіншіден, «Еділдің бойы ен тоғай, ел қондырсам деп едім, жағалай жатқан сол елге мал толтырсам деп едім» - Махамбет ақынның осы жыр жолдары ойға оралып отыр. Алтай мен Атыраудың арасындағы қыран ұшса қанаты талатын, құлан жортса тұяғы тозатын алып даланың төсіне ел қондыру, жағалай қонған сол елге мал толтыру – арғы -бергідегі ата-бабаларымыздың баршасының аңсаған арманы еді. Сан түрлі себептермен ол арман орындалмай келді. Егемен ел атанып, көк байрағымызды көк жүзіне желбіреткеннен кейін Елбасымыз алдымен кең-байтақ даламызға ел иесінің, жер киесінің орайлы орналасуын ойластырып, Қазақстанның бас қаласын Еуразияның жүрегіне қондырды.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың саяси қолтаңбасының басты сипаттарының бірі – қашанда стратегиялық тұрғыдан ойлауы. Сол ойластырғанын нақты іске айналдыра алатын қасиеті. «Астана» жобасы бәрінен бұрын Қазақстан халқының алға ұмтылуын ұйымдастырған ұлы жұмылдырғыш қуатқа ие екендігімен ерекше бағалы.

Жаңа астана Қазақстанның жаңа символына, тәуелсіздіктің жүйелік атрибуттарының біріне айналуға, кешегі кеңістік кезеңмен қоштасуға берік бел байлағанымыздың белгісі болуға тиісті еді. Солай болды да. [4]

Әдебиеттер

1. Әбдірахманов С. Тәуелсіздік шежіресі. – Астана: Елорда, 2001. -250б
2. Ғабдуллин Б. Тұлға туралы толғамдар. – Алматы, 2011. - 211 б
3. Нығматулин Н. Тұлға туралы толғамдар. – Алматы, 2011. - 421 б
4. Тасмағанбетов И. Тұлға туралы толғамдар. – Алматы, 2011. - 292 б

Резюме

В этой статье изложены личностные особенности Н.А.Назарбаева. Главным политическим автографом Н.А.Назарбаева является его стратегическое мышление. Свои запланированные планы умеет осуществлять в жизнь.

Summary

This article is about personal peculiarities of N.A.Nazarbaev. The main political autograph of N.Nazarbaev is his strategy made of thinking. He can realize his planned works.

ӘОЖ 81 1.9.

Н.П.Танкиш - магистр, аға оқытушы,

Ж.Б.Абдуллаева -магистр, аға оқытушы, **Ельчибаева М.**-студент
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ НЕГІЗІНДЕ ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аңдатпа: Мақалада ЖОО-да инновациялық технология әдістерін, оқытудың белсенді формаларын қолдану шетел тілін үйретуде жасанды тілдік ортаны қалыптастыруға мүмкіндік беретіндігі туралы айтылады. Модульдік оқыту технологиясы негізінде студенттердің коммуникациялық дағдылары мен қарым-қатынас жасауға жасанды тілдік ортаны қалыптастырудың тиімді әдістері мен тәсілдері қарастырылады. Сонымен қатар, шетел тілі сабағындағы жасанды тілдік орта қалыптастыру арқылы оқытудың тиімділігі оқыта үйрету ойындары арқылы тиімді нәтиже беретіндігі қарастырылады.

Кілттік сөздер: Мотивация, коммуникативтік, акселеративтік, элиминативтік.

Бүгінгі күні білім беру ісінде жаңа көзқарастар пайда болып, оқытудың тиімді де жаңа технологиялары кеңінен таратылып, күнделікті қолданысқа енуде. Қандай да педагогикалық жаңа технология болмасын оқыту мен тәрбиенің тиімділігін қамтамасыз етуге ат салысады. Сонымен қатар оны педагогикалық мақсатқа жету барысындағы амал-әдістердің белгілі бір жүйеге құрылған жиынтығы деп түсінуге де болады. Тағы бір ерекшелігі – оның студенттерді белсенді әрекетке бастайтындығы.

Студенттің тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологияларының қай-қайсысын алып қарасақ та, жеткіншек ұрпақтың рухани өсіп-жетілуі оның жеке тұлға ретінде дамуы алғашқы орында тұратынын байқаймыз. Жаңа инновациялық технологиялардың баршасының мақсаты – білім сапасын арттыру.

Қай технологияда әр түрлі орындаушылармен, нұсқаумен немесе шығармашылықпен іске асырылады. Бұл орындауларда жеке шебер компоненттер қатысады, бірақ айқындаушы компонент материалды игеру заңдылығымен сипатталады, қатысушылар әрекетінің дәйектігі мен құрамы. Әрине, нәтижелері әр түрлі болады, алайда маңыздысы берілген технологияға тән болады. Осылайша, жұмыс технологиясы жеке адамдардың қасиетімен белгіленеді, бірақ тек *белгіленеді*, анықталмайды. [1,16-18]

Ғалымның қонымды да жан-жақты қарастырылған айқын анықтамасынан жинақтай келе, біздің ойымызша, технология ұғымы бір нәрсенің алдын-ала моделін жасап, сол әдіске жүйелі түрде жету деп түсінеміз.

Жаңа педагогикалық технология ұғымы тың, белгісіз, жаңа оқыту амалдары, іс-әрекеттерінен ізденуді, яғни, білім мен тәрбие берудегі ғылымның нәтижеге қол жеткізуі, жаңа ізденістерін оңтайлы пайдалану, сол арқылы жоғары көрсеткіштерге жету деген сөз.

Оқытудың тиімділігін арттыру мақсатында жаңа білім парадигмасына сүйене отырып, жылдар бойы эксперимент жасалынып, бүгінгі күн талабына жауап бере білген М.М.Жанпейісованың «Оқытудың модульдік технологиясы» елімізде бүгінгі таңда көпшілік мұғалімнің бірден-бір жетекші құралына айналып отырғандығы белгілі.

Ғалымның айтуынша, зерттеу нәтижелері мен тәжірибелік-эксперименталдық жұмыс технологияны ЖОО-да, орта мектептерде, гимназияларда, лицейлерде, колледждерде, институттарда және т.б. қолдануға болатындығын көрсеткен.

Интерактивтік модульдік оқыту технологиясы негізінде жүргізілген шетел тілі сабақтары бізді келесі шарттарды анықтауға мүмкіндік берді. Олар:

- 1) лексикалық және грамматикалық тақырыпты терең және жедел меңгеруіне тірек-сызба, кестелердің тиімділігі.
- 2) студенттердің тілді меңгеру барысында психикалық жағдай жасау, қызығушылығын, белсенділігін арттыру мақсатында оқыта үйрету ойындарын пайдалану.
- 3) студенттердің қабылдау деңгейі әр түрлі болғандықтан, деңгейлік тапсырмалардың қажеттілігі.

Шетел тілін үйретудегі ең негізгі қиыншылықтардың бірі- ортаның болмауы болатын болса, оны сабақта жасанды тілдік ортаны қалыптастыру арқылы шешуге болады деп есептейміз.

Шетел тілін үйретудегі коммуникативті жүйелі әдістемеге жалпы (мысалы, педагогикалық), тілдік қызмет жүйесі, тілдік сөйлеу жүйесі (коммуникация), үйреніп жүрген шетел тілінің жүйесі, ана тілі мен шетел тілі арасындағы жүйелі ара-қатынас, тілдік механизмдер жүйесі, мәтін, құрылымды-тілдік жүйе(диалог, монолог, диалогтағы монолог) жатады. Осындай іс-әрекеттер нәтижесінде шетел тілін үйрету жүйесі қалыптасады, жүзеге асады және қызмет етеді.

Шетел тілін үйретудегі анықтаушы болып табылатыны:

- 1) тілдік және оқу материалдарын таңдау және ұйымдастыру
- 2) оқу үрдісінде оқушылардың тілдік дағдыларын қалыптастыру тәсілдері мен жағдаяттарын үлгілеу
- 3) сабақта және өздік жұмыстарда оқу іс-әрекеттерін басқару әдістері.[2,321]

Қатынас құралы ретінде шет тілін үйрету жүйелілігі негізгі үш талапқа жауап беруі керек:

1. шетел тілін үйретудің лингвистикалық негіздерін құру
2. оларды тіл жүйесінің белгілі-бір нұсқасына үйрету
3. тілдің коммуникативті қызметтерін үйретудің іске асуы мен оны студенттердің қабылдауының сәйкестігі.

Шетел тілін үйретудің лингвистикалық негізі - барлық тіл бірліктері мен тілдік қатынас құралын біріктіру.

- 1) тілдік және шетел тілінде сөйлеуге үйрету материалдарын таңдау және ұйымдастыру
- 2) оқу үрдісіндегі тілдік және сөйлеу бірліктерінің динамикалық сәйкестігі
- 3) шетел тілі мен ана тіліндегі дағды сәйкестіктерінің қалыптасуы.

Мұндай сәйкестік, бір тілден екінші тілге тез көшуге мүмкіндік беретін және екі тілдің белсенді салыстырмаларын қамтитын арнайы коммуникативті анықтамалар мен оқу әдістемелерін құруды талап етеді.

Студенттердің коммуникативті дағдыларын қалыптастыру үшін пайдаланып жүрген технология ерекшеліктеріне тоқталғмыз келіп отыр. Студенттер шетел тілін меңгеру үшін тілді үйретуге мүмкіндік туғызатын жасанды тілдік орта қажет деп есептейміз, өйткені тілдік орта оқыту мүмкіндігіне ие. Шетел тілі сабақтарында оқытудың белсенді формаларын қолдану жасанды тілдік ортаны қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Шетел тілін оқытудың мақсаты студенттерді белсенді сөйлеуге баулу болғандықтан, оқытушы жұмысының ең бастысы - студенттер бойында оқып отырған тілге деген қызығушылығын қалыптастыру, практикада тілді қолдану дағдысы мен шеберлігін дамыту.

Ағылшын нұсқасында Дж.ван Эк және Дж. Трим атап көрсеткен негізгі 9 компоненттен біздің тәжірибемізде іріктеп алғанымыз:

- өзара әрекеттің тілдік үлгілері (мысалы, сауда жасау, тапсырыс беру, адамдармен кездесу, қалада қыдыру, уақытты үйрену).
- хабарламаның көзі болатын мәтіндер, жазба материалдар
- әлеуметтік-мәдени контексттерде тілді үйренуге мүмкіндік беретін материалдар тізімі (ұлттық салт-дәстүрлер, сөйлесу мәнерлері, әдеттері, сыпайылық формалары)
- шет тілін үйретушіге тілдік іс-әрекеттің барлық түрінде қажетті дағдылар тізімі, мысалы әр түрлі әдебиеттермен жұмыс жасағанда, өздік жұмыста және өзін-өзі бағалауда.[2,323]

Бұл іріктеп алынған компоненттердің шет тілін үйретуде тиімділігі байқалды. Біз өз тәжірибемізде мәтінмен жұмыс жасау кезеңінде төмендегі методикалық әдістерді, тапсырмаларды және жаттығуларды орындаймыз: сөз мағынасын ашу, сұрақ-жауап жұмысы, таныс тілдік бірліктер, сөйлемдерді аяқтау және толықтыру, шешім қабылдау және оны шешу, өзекті жағдаяттар мен тапсырмалар.

Тілдік орта сипаты белгілі-бір жағдайдағы студенттің танымдық қызметінің қасиеті мен құрылымын өзгертеді. Оған төмендегідей шарттар жатады:

- 1) оқу-танымдық кеңістігін ұйымдастыру: студенттердің кеңістікте топтасуы, психологиялық сәйкестік, социометриялық статус, жеке қалауды есепке ала отыра рольдердің бөлінуі.
- 2) диалогты және рольдік форманы әлеуметтік өзара әрекет ретінде студенттердің кеңістіктегі тәртібін қамтамасыз ету.
- 3) оқу материалының тиімді іріктелуі және құрылуы, танымдық келісімнің ұжымдық формалары мен белсенді әдістерін қолдану.

Шетел тілін оқытуда жасанды тілдік ортаның әсері туралы мәселе тек теория жүзінде ғана емес, практика жүзінде де негізгі мәселе болып отыр. Тілдік орта мүмкіндігі студенттер үшін маңызды ортаға айналған кезде ғана жүзеге асады. Тілдік ортаның ролі, оның қалыптасу әдістері, тілдік орта компоненттерінің қолданылуы мен белсендірілуі Л.П.Федоренко, В.П.Ниорадзе, А.А.Жеглова және т.б. еңбектерінде қарастырылған.

М.Р.Львовтың пікірінше тілдік орта бұл «табиғи жағдайдағы ересектер мен баланың еститін сөздері: жанұя мүшелерінің, достарының, таныстарының сөздері, теледидар мен радио тілі, газет тілі және т.б... Қабылданатын тіл сапасы тілдік ортаның мүмкіндігін анықтайды».

Басқаша айтқанда, тілдік орта бұл – субъект тілдік икем мен білімді қабылдап алатын орта.

Л.П.Федоренконың пайымдауынша, тілдік ортаның даму мүмкіндіктері жеке тұлғаға қандай тіл материалдарын ұсынғанымен, тілдік қызмет қандай дәрежеде ынталандырылатындығымен анықталады.

А.М.Кумарованың айтуынша, тілдік орта - бұл қоғамдық өмірдің әр түрлі саласында тілдің түрлі формаларын қолданатын адамдардың тілдік тәжірибесі.[3,40]

Ғалым тілдік ортаны сипаттауда төрт жағдайды ерекше атап көрсетеді:

- 1) тілдік орта өмірдің бір саласы болып есептеледі.
- 2) белгілі-бір кеңістікте қызмет ететін тілдің кез-келген өмір сүру формасы – тілдік орта ретінде қарастырылады.
- 3) тілдік ортаның негізін сөйлеудің 2 түрі – ауызша және жазбаша сөйлеу құрайды.
- 4) тілдік орта бір адамнан емес, белгілі-бір социумнан құрылады.

Ғалымдардың айтуынша, тілдік ортаның екі формасы бар: табиғи және жасанды, яғни оқушылардың тілін дамыту мақсатында арнайы ұйымдастырылатын орта.

Жасанды тілдік орта – бұл педагогикалық шарттарды қалыптастыру мақсатында арнайы ұйымдастырылған, нақты бір тіл аймағында оқушылардың білім, икем, шеберлік дағдыларын қалыптастыруға бағытталған орта.[4,22]

Модульдің сөйлесу бөлімі студенттердің коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруға барлық жағдай жасайды. Сөйлесу бөлімінде оқыта үйрету формалары арқылы жасанды тілдік орта қалыптасып, студенттердің сөйлеу дағдысының дамуына ықпал етеді. Тілдік орта төмендегідей бірнеше қызметтер атқарады:

Мотивациялық қызметі- сабақ кезінде оқыту және тіл дамыту мотивтерін құруға мүмкіндік береді.

Коммуникативтік қызметі- студенттердің тілдік өзара әрекеті, өзара белсенділігімен тілдік қарым-қатынас құруға негізделеді.

Акселеративтік қызметі- тіл қабылдау үрдісін жылдамдатады және жеңілдетеді.

Ақпараттық қызметі- елтану, лингвоелтану, тілдік хабарламаларға қызмет ету тәсілі ретінде түсіндіріледі.

Түзету қызметі- осы орта үлгілерімен салыстыру негізінде өз білімдерін түзетуге мүмкіндік береді.

Элиминативтік- әр түрлі психологиялық кедергілерді шешуге көмектеседі.

Ынталандыру – студенттердің тілдік білімін игеруін және коммуникативті шеберлігін қамтамасыз етеді.[1,16-18]

Шетел тілі сабағында жоғарыда көрсетілген қызметтерді атқаратын жасанды тілдік ортаны қалыптастыру – бір әдістемеге сүйеніп қана қоймай, оқыту процесін ұйымдастыруды бүтін жүйе ретінде қарастырғанда ғана шешімін табатын қиын міндет, бірақ шетел тілі сабағында тілдік орта төмендегідей қалыптасады:

- адамның екі сигналдық жүйесіне сүйену: сөйлесу бөлімінің әр сабағында оқушы оқиды (көреді), тыңдайды, жазады, оқыған материалын түсіндіреді.
- сөйлесу бөлімінің барлық сабақтарында оқытудың түрлі және белсенді (ойын арқылы оқыту, дискуссия, жұптық, топтық жеке-топтық жұмыс) формаларын міндетті түрде қолдану.
- белсенді сөздік қорын молайтуға, тыңдау және сөйлеу дағдыларының дамуына ықпал ететін оқытудың диалогтық формасы басымдық.

Нақты бір тақырып модулінің 2 сағаты кіріспе және қорытынды бөліміне кететін болса, қалған сағаты сөйлесу бөліміне арналады. «Оқушылардың өз бетімен танымдық процестерін ұйымдастыру сөйлесу бөлімінде жүзеге асады».

Оқу жұмыстарын топтық формамен ұйымдастыру төмендегідей белгілермен айқындалады:

- студенттер топқа нақты бір мәселені шешу үшін бөлінеді.
- әрбір топ тапсырма алады және оны барлығы бірлесіп топта орындайды.
- Топтық тапсырма, топтың әрбір мүшесінің жеке ат салысуы арқылы орындалады.

Әрбір студенттің әр сабақта оқу материалын тыңдап, жазып, көріп және айтуға мүмкіндігі бар. Екі сигналдық жүйені қолдану жеке тұлғаның танымдық қабілеттерін ғана емес, сонымен бірге танымдық үрдістерін дамытуға да мүмкіндік береді.

Студенттер оқу материалымен жұмыс жасағанда «өсу» бағытымен 7 рет оралу арқылы меңгерілген білімдерін бекітеді. Автор бұл жерде «қайта оралып отыру» қағидасын қайталаумен шатастыруға болмайтындығын атап көрсетеді.

Қорыта айтқанда, технология негізінде оқытудың студенттерге тіл үйретуде барлық жағдай жасалынып, жеке тұлғаның дамуына әсері мол екендігі байқалды. Сонымен қатар, шетел тілі сабағындағы жасанды тілдік орта арқылы оқытудың тиімділігі оқыта үйрету ойындары арқылы тиімді нәтиже беретіндігі анықталды.

Әдебиеттер

1. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. Учебное пособие, -М.: Народное образование, 1998 – 256 с.
2. Е.А.Маслыко, П.К.Бабинская, А.Ф.Будько, С.И.Петрова. Настольная книга преподавателя иностранного языка Минск «Вышэйшая школа» 2000
3. Кумарова А.М. Социально-лингвистические проблемы формирования казахской языковой среды в РК (Автореферат дисс. На соиск. Уч. Степени к.ф.н. Алматы, 1996)
4. Артыкова Т.М.. Формирование учебной языковой среды при обучении казахскому языку (Под ред. Н.М.Байганиной –Алматы: КИЦ ОО «ДОИВА», 2002. 84с.)

Резюме

В статье раскрываются возможности формирования искусственной языковой среды в процессе обучения иностранным языкам в ВУЗе средствами инновационных технологий. На примере технологии модульного обучения раскрываются эффективные методы и приемы создания необходимой среды для коммуникации и общения студентов на иностранном языке. Также рассматривается улучшение усвоения иностранного языка создавая искусственной языковой среды в образовательном процессе.

Summary

In this article opened by important the forming language art spheres an education process, that is usefully new innovational technology by studying foreign language at Higher education's. For example, the module technology studying process opened by many effectiveness methods and acceptable building an important spheres for communication and students communicate in foreign language. And so as provide foreign language skills in a build in language art spheres an educational process.

Е.Х. Төлеміс, А.Д.Тажиева, А.Х.Жанконсова
(Сырдария-Түркістан мемлекеттік өңірлік табиғи паркі)

Өңірлік табиғи парктің аумағындағы фенологиялық алаңдардың орналасуы

«Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» Қазақстан Республикасы Заңына сәйкес Сырдария-Түркістан өңірлік табиғи паркінің негізгі қызметіне Табиғат жылнамасы бағдарламасы бойынша экологиялық жүйелер мен жекелеген табиғи объектілердің мониторингін жүргізу жұмысы жатады. Парк аумағында Табиғат жылнамасын жүргізу Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі Орман және аңшылық шаруашылығы комитетінің 2007 жылғы 18 сәуірдегі №156 бұйрығымен әдістемелік нұсқаулыққа сәйкес жүзеге асырылады. Табиғат жылнамасын жүргізуде ауа райының жағдайларының өзгеруіне, фенологиялық бақылаулар жасаулар арқылы өсімдіктер тіршілігіндегі маусымдық құбылыстарға назар аударылады.

Табиғат жылнамасының негізгі мақсаты өңірлік табиғи парк аумағындағы табиғи-аумақтық кешендердің жай-күйін бағалау арқылы табиғи процестерді зерделеу болып табылады.

Өңірлік табиғи парктің аумағы бір-бірінен өзгеше екі табиғи кешендерден тұрады:

- Тау аймағы- Боралдай филиалының аумағындағы Қаратау тауларында орналасқан Боралдайтау жоталары- жер көлемі 36255 га:
- Жазықты- Түркістан және Сырдария филиалдарының аумақтарындағы

Сырдария мен Арыс өзендерінің аңғарлы жайылмалары, жер көлемі 83723,4 га. Олардың өсімдіктер мен жануарлар әлемі құрамы жағынан күрт айырмашылықтары бар. Бұл екі аймақта да бағалы сирек кездесетін экожүйелер бар екендігін атап өткеніміз жөн мұның ішінде атап айтқанда, тау аймағында арша, кәдімгі пісте, долана, тау тоғайларының, прангос қопаларының, тасты шөгінділердің экожүйелері кездессе, ал Сырдария, Арыс өзендерінің бойында құрамында көне тораңғы мен тораңғыл, үшкіржемісті жиде ағаштарының қатысуымен жайылма ормандары, қызылмия шалғындарының, шөптесін батпақтар мен шалғындардың, батпақты шалғындардың экожүйелері бар.

Негізгі экожүйелердегі өсімдіктер қауымдастықтарындағы жекелеген негізгі өсімдіктердің фенофазаларына бақылау жүргізу үшін Боралдай филиалында 6, Сырдария филиалында 4, Түркістан филиалында 4, өңірлік парк бойынша барлығы 14 фенологиялық бақылау алаңдары таңдап алынды. Алаңдар бойынша бұрыштарына бағаналар орнатылып, өсімдіктердің құрамдары және GPS приборы арқылы координаттары анықталып, паспорттары ресімделді. Паспорттағы мәліметтер темір тақтаға жазылып, фенологиялық алаңдардың ішінде темір дінгектерге орнатылды.

Фенологиялық алаңдар ТМ 4-2-25-25 топырақ термометрлері және ВИТ-2ТУ гигрометрлерімен қамтамасыз етілді, ал әрбір филиалға желдің жылдамдығын анықтайтын бір анемометр және жауын-шашын мөлшерін өлшейтін құралдар берілді. Осы құралдар арқылы жүргізілген бақылаулардың нәтижесінде ауа-райы жағдайлары жөнінде мәліметтер жинақталды.

Жалпы өңірлік табиғи парк аумағындағы орналасқан фенологиялық алаңдардың ішінен үш филиал бойынша іріктеп алынған кейбір фенологиялық алаңдардың паспорттарын негізгі мәліметтерімен бірге көрнекілік үшін төменде келтіріп отырмыз.

Боралдай филиалы

№ 1 Фенологиялық алаңның паспорты

Фенологиялық алаң орналасқан жері: ОҚО, Бәйдібек ауданы, Боралдай филиалы, Төменгі Боралдай шатқалы, № 9 айналым, № 67 орам.

Фенологиялық алаңның GPS деректері бойынша координаттары:

с.е. 43°52'537", ш.б. 69°52'956", т.д.б 819м

Сипаттамасы: сары долана, кәдімгі пісте селдір ормандарының қауымдастығы.

Өсімдік түрлерінің тізімі: долана, шие, бадам, Қаратау ырғайы.

Рельефі: тау беткейлері.

Алаң жасалған күн: 08.02.2013

Жауапты мемлекеттік инспектор: Ізетбаев Тұрар

№ 2 Фенологиялық алаңның паспорты

Фенологиялық алаң орналасқан жері: ОҚО, Бәйдібек ауданы, Бәйдібек ата ауылы. Боралдай филиалы. Теректі шатқалы № 2 айналым, № 45 орам.

Фенологиялық алаңның GPS деректері бойынша координаттары:

с.е. 43°00'476", ш.б. 70°00'842", т.д.б 847м

Сипаттамасы: долана, шаған, ұшқат аралас сирек ормандар қауымдастығы.

Кордонның қашықтығы 250 м, өлшемдері: ені 60м, ұзындығы 70м.

Өсімдік түрлерінің тізімі: долана, ақшешек, ұшқат, тобылғы, шие сабақ, шайкұрай, салаубас, киікоты, тау шай, алғы, қалақай, қызыл мия.

Рельефі: тау беткейлері.

Алаң жасалған күн: 04.05.2014

Жауапты мемлекеттік инспектор: Көлтаев Мұрат

№ 3 Фенологиялық алаңның паспорты

Фенологиялық алаң орналасқан жері: ОҚО, Бәйдібек ауданы. Боролдай филиалы. Ақбастау (орталығы Боралдай) № 12 айналым, №87 орам.

Фенологиялық алаңның GPS деректері бойынша координаттары:

с.е. $43^{\circ}00'473''$, ш.б. $70^{\circ}00'842''$, т.д.б 737м

Сипаттамасы: долана, шаған, ұшқат аралас сирек ормандар қауымдастығы.

Кордонның қашықтығы 250 м, өлшемдері: ені 60м, ұзындығы 70м.

Өсімдік түрлерінің тізімі: долана, ақшешек, ұшқат, тобылғы, шие сабақ, шайкұрай, салаубас, киікоты, тау шай, алғы қалақай, қызыл мия.

Рельефі: таулы аймақ, өзен жағалауында.

Алаң жасалған күн: 04.05.2014

Жауапты мемлекеттік инспектор: Дәулетбахов Әуесхан

№ 6 Фенологиялық алаңның паспорты

Фенологиялық алаң орналасқан жері: ОҚО, Бәйдібек ауданы, Ақтас ауылы. Боролдай филиалы. Аяқ Сүңгі № 3 айналым, №47 орам.

Фенологиялық алаңның GPS деректері бойынша координаттары:

с.е. $42^{\circ}58'323''$, ш.б. $70^{\circ}03'182''$, т.д.б 804 м.

Сипаттамасы: шаған ормандарының қауымдастығы. Кордонның қашықтығы 250 м, өлшемдері: ені 100м, ұзындығы 100м.

Өсімдік түрлерінің тізімі: долана, шаған, алма, сәмбі тал, шайкұрай, салаубас, киікоты, тау шай, қалақай.

Рельефі: таулы аймақтағы өзен жайылмасы.

Алаң жасалған күн: 05.05.2014

Жауапты мемлекеттік инспектор: Қамбарбекұлы Шынарбек

Түркістан филиалы

№ 7 Фенологиялық алаңның паспорты

Фенологиялық алаң орналасқан жері: ОҚО, Отырар ауданы, Балтакөл ауыл округі, Ақкөл елді мекені, Қарамола тоғайы. Түркістан филиалы. Балтакөл орманшылығы №7 орман қарау аймағы, №3 орам.

Фенологиялық алаңның GPS деректері бойынша координаттары:

с.е. $43^{\circ}09'513''$, ш.б. $067^{\circ}50'384''$, т.д.б. 194м

Сипаттамасы: Тораңғының сирек ормандар қауымдастығы. Шеңгелді елді мекенінен қашықтығы 2,9 км, өлшемдері: ені 65 метр, ұзындығы 60 метр.

Өсімдік түрлерінің тізімі: тораңғыл, жиде, жыңғыл, шеңгел, қамыс, бидайық.

Рельефі: жазық жерлер.

Алаң жасалған күн: 16.04.2014 ж.

Жауапты мемлекеттік инспектор: Досан Сапар

№ 10 Фенологиялық алаңның паспорты

Фенологиялық алаң орналасқан жері: ОҚО, Түркістан қаласы, Үшқайық ауылдық округі, Күйікасар елді мекені, Бұғы тоғай. Түркістан филиалы. Қызылшаруа орманшылығы №5 орман қарау аймағы, №21 орам.

Фенологиялық алаңның GPS деректері бойынша координаттары:

с.е. $42^{\circ}32'052''$, ш.б. $068^{\circ}09'968''$, т.д.б. 92м

Сипаттамасы: Тораңғының сирек ормандар қауымдастығы. Қызметтік тұрғын үйден қашықтығы 50 м, өлшемдері: ені 60 метр, ұзындығы 70 метр.

Өсімдік түрлерінің тізімі: тораңғыл, жыңғыл, қарабарын, жусан, жантақ.

Рельефі: жазықтық жер.

Алаң жасалған күн: 16.04.2014 ж.

Жауапты мемлекеттік инспектор: Өсеров Жәнібек

Сырдария филиалы

№ 11 Фенологиялық алаңның паспорты

Фенологиялық алаң орналасқан жері: ОҚО, Арыс ауданы. Сырдария филиалы. Байыркұм орманшылығы, №23 орман айналымы, №20 орам.

Фенологиялық алаңның GPS деректері бойынша координаттары:

с.е. 42°13' 204'', ш.б. 068° 14' 526'', т.д.б. 195м

Сипаттамасы: тораңғы, жыңғыл қауымдастығы, тораңғы бекеттен қашықтығы 250 м, өлшемдері: ені 100 м, ұзындығы 100м.

Өсімдік түрлерінің тізімі: тораңғы, жыңғыл, шеңгел, жантақ, (шөптесін өсімдіктер)

Рельефі: жазық жерлер.

Алаң жасалған күн: 09.04.2014 ж

Жауапты мемлекеттік инспектор: Сапар.Е

№ 13 Фенологиялық алаңның паспорты

Фенологиялық алаң орналасқан жері: ОҚО, Арыс ауданы. Сырдария филиалы. Байыркұм орманшылығы, № 29 айналым, №60 орам.

Фенологиялық алаңның GPS деректері бойынша координаттары:

с.е. 42°11' 688'', ш.б. 068° 00' 943'', т.д.б. 228 м

Сипаттамасы: сексеуіл, жүзгін қауымдастығы, өлшемдері: ені 100 м, ұзындығы 100м.

Өсімдік түрлерінің тізімі: сексеуіл, жүзгін, қоянсүйек (шөптесін өсімдіктер)

Рельефі: жазық, құмды жер.

Алаң жасалған күн: 09.04.2014 ж

Жауапты мемлекеттік инспектор: Бекбосынов. Н

Фенологиялық бақылауларды жүргізу орман қорғау аймақтары бекітіліп берілген мемлекеттік инспекторларға жүктелген. Шөптесін өсімдіктерге фенологиялық бақылау вегетацияның басталуы (өсе бастауы), шанақтануы (түйіндеу), алғашқы гүлдеуі, жаппай гүлдеуі, гүлдеудің соңы, тұқымдарының пісе бастауы, толық пісуі сияқты фенологиялық фазалары бойынша, ал ағаштар мен бұталарға бүршіктің ашыла бастауы, гүлдеудің басталуы, жаппай гүлдеуі, гүлдеудің соңы, жемістердің пісе бастауы, толық пісуі, жапырақтардың күзгі түстерінің өзгере бастауы, толық өзгеруі, жапырақтардың түсе бастауы, жаппай түсуі, түсуінің соңы сияқты фазалары бойынша жүргізіліп, фенофазалардың өту мерзімдері тіркелуде.

Фенологиялық бақылау жүргізу барысында өсімдіктердің гербарийлері жиналады, қазіргі кезде олардың саны 400 данадан асты. Негізгі индикаторлық ағаштар мен бұталардың түрлері бойынша В.Г. Каппер мен А.Н. Формозовтың шәкілінің 6 баллдық жүйесі мен тұқымдар мен жемістердің өнімін бағалау жүргізіледі.

Сол сияқты фенологиялық алаңдар орналасқан учаскелердегі сүтқоректілер, құстар бойынша фенологиялық құбылыстарға бақылау жасалып, тиісті кестелер толтырылуы қаралған. Фенологиялық бақылаулар жөніндегі мәліметтер әр ай біткен соң келесі айдың 15-не дейін ғылым, ақпарат және мониторинг бөліміне филиалдың жауапты қызметкері жинақтап тапсырады. Фенологиялық бақылауларды белгіленген фенологиялық алаңдардың мемлекеттік инспекторларымен қатар өңірлік парктің барлық мемлекеттік инспекторлары да жүргізіп, тиісті мәліметтерді жинақтап тапсырады. Сондықтан жыл басында мемлекеттік инспекторлармен ғылым бөлімінің қызметкерлері арнайы сабақтар өткізіліп, білімдері тексеруден өткізілді. Алдағы жылдары да осы тәртіп жалғасатын болады. Жиналған мәліметтер талданып, Табиғат жылнамасының жылдық кітабын құрастыру үшін енгізіледі.

Қазіргі таңда фенологиялық бақылаулар жүргізуге өңірлік табиғи парктің үш филиалы бойынша 84 мемлекеттік инспектор тартылып отыр. Жыл сайын олардың фенологиялық бақылауларды жүргізу жөніндегі жұмыстары сарапталып, мәліметтерді жинақтау машықтары жетілдіріле беретін болады.

Әдебиеттер

1. Занды тұлға мәртебесі бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда табиғат жылнамасын жүргізу жөніндегі нұсқаулық. (Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі Орман және аңшылық шаруашылығы Комитетінің 2007 жылғы 18 сәуірдегі №156 бұйрығымен бекітілген) Астана 2007
2. «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 7 шілдедегі №175-ІІ Заңы.
3. Брагина Т.М, Гельдыева Г.В, Огарь Н.П. Ключевые природные территории экологической сети Казахской части Арало-Сырдарьинского бассейна. Алматы-2012ж.

Резюме

В статье приводятся сведения и характеристики постоянных фенологических площадок размещенных с учетом различных экосистем на территории Сырдарья-Туркестанского государственного регионального природного парка. Также излагается проводимая работа в указанном природном парке по организации фенологических наблюдений и сбора материалов для составления Летописи природы.

Summary

Data and characteristics of the constant phenological platforms placed taking into account various ecosystems in the territory of Syr-Darya-Turkestani state regional natural park are provided in article. Also the carried-out work in the specified natural park on the organization phenological supervision and collecting materials for drawing up the Chronicle of the nature is stated.

ӨОЖ 364-43

С.Е.Төлегенова -1 курс магистр, **Р.Д.Дарибаева** - п.ғ.к.,доцент
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ӘЛЕУМЕТТІК САЛА МАМАНДАРЫНЫҢ САПАЛЫҚ ДАМУ ФАКТОРЛАРЫ

Аңдатпа: Қазіргі таңда әлеуметтік жұмыс қоғамның ажырамас бөлігі болып табылатындықтан, әлеуметтік сала мамандары кәсіби білікті, шығармашылық қабілетті, білімді болуы тиіс. Сондықтан маманның кәсіби тұлғалық дамуы коучингтік технология арқылы жүзеге асады. Коучинг – әлеуметтік жұмыс деңгейін біршама жақсартады.

Кілттік сөздер: әлеуметтік жұмыс, коучинг, технология, даму, фактор, принцип

Бүгінгі білім беру жүйесінде қазіргі еңбек нарығының талаптарына байланысты әртүрлі міндеттер мен саналы танымдық іс әрекеттерді шешу үшін жеке тұлғадан өзінің шығармашылық әлеуетін дамытуды талап ететін маманның субъектілігі мен дербестігі адыңғы орынға шығады. Қазіргі заманда өзінің дербестігін, шығармашылық белсенділігін көрсетуге қабілетті, болашаққа бағыттала алатын, белгісіз жағдайда да әрекеттің жаңа түріне икемді ауыса алатын, болжай алатын, шынайы кәсіби мақсатқа жету үшін өз қадамын нақыт есептеп, оны тәжірибеде жүзеге асыра алатын мамандар аса қажетті болып отыр.

Жеке адамның көптеген әлеуметтік іс-әрекет мәселесі және соған байланысты жеке адамның дамуындағы кәсіби өзіндік анықталу сұрақтары маңызды орын алады. Кез келген кәсіби іс-әрекет белгілі бір талаптар, ниеттер негізінде жүзеге асады. Әрбір кәсіби іс-әрекет – жеке адамның қиындықтарды жеңу қабілеттілігін, әрекеттерді орындауға байланысты жеке бастың кәсіби бағдарды, іскерлікті, кәсіби сананы қалыптастыруды, білімділікті, шеберлікті талап етеді. Кәсіби іс-әрекеттің тиімді, жемісті нәтижесіне жетуге тұлғалық қасиеттердің дамуы мәнді сипат алады.

Жаңарған еліміздегі жаңаша өзгерістерге сәйкес, кәсіби бағыттылықты құндылық сипатта оңтайлы ұйымдастырудың ғылыми педагогикалық негіздерін жаңаша зерделеу қажеттілігі күн тәртібіндегі көкейтесті мәселе. Қазіргі экономикалық және рухани жаңарулар жеке тұлғаның кәсіби бағдар аясын кеңейтіп, әлеуметтік жағынан өмірге батыл араласуын тездетуде.

Қазіргі кезде әлеуметтік жұмыс қоғамның және мемлекеттің ажырамас бөлігі, бұл әлеуметтік қызметкерлер саясатқа, экономикалық қоғамның әлеуметтік құрылымына және қоғамдық қарым-қатынастарға қосылады, халықты әлеуметтік қорғау саласында этикалық нормативтік қарым-қатынасты қызметкерін жүйелеу үшін қажеттіліктерді қалыптастырады. Соған сәйкес мемлекет және қоғам үшін барлығы әлеуметтік институттарға, әлеуметтік қорғау институттары мен әлеуметтік жұмысқа қатысты барлық міндеттерді орындайды – социумды сақтау мен тұрақтандыру міндеттері, болашақта жан-жақты дамыту үшін қоғамдық қарым-қатынастарды қолдау мен үйлестіру, сондай қажетті шарттарды қамтамасыз етуге, яғни мемлекетті қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету факторларының бірі болып табылады.

Әлеуметтік саланың мамандарын кәсіби-тұлғалық дайындау, өкінішке орай, білім беру бағдарламалары арқылы толығымен қамтамасыз етілмейді. Сондықтан, маманды кәсіби тұлғалық дайындау міндеттері коучингтік технологиялар арқылы жүзеге асады.

Коучингтік технология психологияның, менеджменттің, философияның, аналитика мен логика ғылымдары әсерінен туды. Қазіргі іскерлік әлемде адамзаттың ресурстарын басқару, стратегиялық жоспарлау, тайм менеджмент, келіссөздер жүргізу, мотивация жүйесі, шешім қабылдау, табыстау,

конфликттерді басқару және т.б. кілттік бағыттар коучингтің призмасы арқылы бизнес жүйеге тиімді әсер етеді.

Коучинг – өзіне іс-әрекеттің әртүрлі технологиясын игерген бизнес-консалтингтік, тренингтік, психологиялық, психотерапиялық, менеджменттік, спортсмендерді оқыту моделдік, тәлімгердің технологиялық көмек беретін кеңес берудің бір түрі.

Қатысушылар коучингте жұмыс істеу арқылы әдістің теориялық ұстанымдарын қолдана отырып, саналы мақсатқа бағытталып әрекет етеді және серіктестік (эксперт емес) позицияны иеленеді.

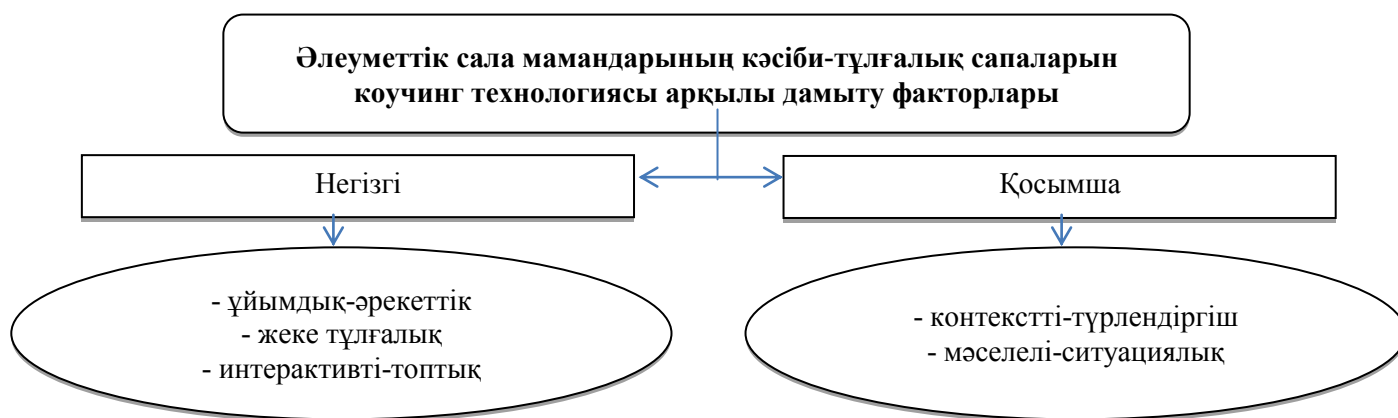
Коучингті әлеуметтік сала мамандарының жұмысында әлеуметтік технология ретінде мынадай қағида бойынша қолдануға болады: мақсат – құрал – нәтиже; базалық технологияларға стратегиялық жобалау, яғни әлеуметтік субъектке (тұлғаның үйлесімділігі, мақсатты жүзеге асыру, шығармашылық қабілетті дамыту) ұзақ уақыттық жобалауды қосу. Әлеуметтік қызмет клиентінің алғашқы жүгіну кезінде-ақ, коучинг өз мәселесін шешкісі келетіндер мен өз мәселесімен бүркену арқылы басқа мақсатпен келетін клиенттерді айыра алу механизмі ретінде қолданылуы мүмкін. Мұндай дифференциация әлеуметтік қызметкердің әрекетін әлдеқайда жеңілдетеді. Коучинг ұйымдастырудан бастап осы саланың әрбір жеке мамандарына дейінгі әлеуметтік жұмыс жүргізу үдерісін жақсартады. Әрбір сала мамандарының кәсіби-тұлғалық сапаларын дамытудың динамикасын, тұтастықты, құндылықты, осы үдерістің нәтижелілігін қамтамасыз ететін факторлар мен нақты шарттардың болуымен іске асырылады.

Әлеуметтік сала мамандарының кәсіби-тұлғалық сапаларын дамытудың психологиялық факторлары: жеке тұлғалық; интерактивті-топтық; ұйымдық-әрекеттік; контекстті-түрлендіргіш; мәселелі-ситуациялық (сурет – 1).

Соңғы екі факторды әлеуметтік сала мамандарының кәсіби-тұлғалық сапаларын коучингтің шарттары арқылы дамытудың қосымша факторлары ретінде бағалауға болады.

Жеке тұлғалық фактор кәсіби бағытта аз өзгереді және тұрақты сипатқа ие. Сонда да бұл фактор жағымды әсерімен қатар жағымсыз(кәсіби жетістік тұрғысынан) да әсер етуі мүмкін.

Мамандықтың психологиялық ерекшеліктерін зерттеуде көбіне назар аударылатын фактордың бірі психомоторика. Интеллект басқа да тұлғалық сипаттамалар сияқты маманның кәсіби сапаларын дамытудың жеке тұлғалық факторлардың ерекшелігі болып табылады.

Сурет-1. Әлеуметтік сала мамандарының кәсіби-тұлғалық сапаларын коучинг технологиясы арқылы дамытудың психологиялық факторлары

Интерактивті-топтық фактор маманның әріптестері, клиенттер мен коучты қосқанда топпен өзара қарым-қатынасын көрсетеді. Мамандар топпен белсенді қарым-қатынасқа түсе отырып, нақты икемділік пен дағдыны, кәсіби сапаны дамыта алады.

Әлеуметтік қызметкер өз қызметінің кәсіби сапасын ғана емес, сонымен қатар тұлғалық сапасын қажет ететін күнделікті түрлі жағдаяттармен жолығады.

Әлеуметтік қызметкер және оның клиенті ең бірінші рет клиенттің өміріндегі өте қиын жағдайда кездеседі, яғни адамға қауіп төнген жағдайда кездеседі. Клиент үшін әлеуметтік қызмет мекемесіне келу ол үшін сыннан өту болып табылады. Сол себептен де, бұл мәселені сәтті шешу ұмтылыс қана болмайды, сонымен қатар өзінің толық жауапты емес екендігін мойындайды, яғни өзінің тәуелді болғанына қарамастан адам ішкі дүниесін мойындағанмен бұл әрқашан да тұлға үшін мойындау өте қиын. Бұндай жағдайда әлеуметтік қызметкердің клиентті өзінің күшіне және өз-өзіне сенімсіздікті жеңе ала ма, өзіне сенімді бола ала ма, өзінің қоршаған ортасы жағынан өзінің қадір

қасиетін сақтай ала ма, мұндай кезде әлеуметтік қызметкердің жеке адамгершілік құндылықтарына да тәуелді екені белгілі.

Ұйымдық-әрекеттік фактор әрбір маманның өз белсенділігін, ықыласын, шығармашылығын көрсететін тұлға мен ұжымның өзара әрекетін ұйымдастырады.

Енді коучингте қолданылатын негізгі ұстанымдарға тоқтай өтсек:

Қ/сы:	Ұстанымдар	Сипаттамасы
1	Саналылық және жауапкершілік ұстанымы	Коучинг қойылған міндетті саралау барысында саналы әрекеттің шекарасын кеңейту үшін қызмет етеді. Адам міндетті шешу үшін коучтың болысуы арқылы қажетті барлық ақпаратты жинайды және оны сараптайды. Саналылық іс-әрекеті үшін жауапкершілікті өз мойнына алуға көмектеседі. Адам коучингте жұмыс істей отырып өз өмірінде болып жатқан барлық әрекеттің жауапкершілігін алады және өмір қиындығының құрбаны болмайды. Осы үшін маңыздысы коучингтің сұрақты технологиялары болып табылатын арнайы техникалар қолданылады.
2	Бағалау (сараптау) ұстанымының жоқтығы	Коуч-кеңес беру барысында коуч бағалаушы рөлінде емес, кеңес пен дайын шешім бермейді, өз тәжірибесі бойынша әрекет етуді ұсынбайды. Адам әрқашан өз мақсатына жету үшін келесі қадамын өзі шешеді және оның сәттілікке жетуі үшін жауапкершілікті өз мойнына алады. .
3	Өзара байланыс ұстанымы	Бұл ұстаным шеңберінде адам күрделі құрылым ретінде қарастырылады. Коучингті өткізу барысында нақты мақсатпен жұмыс істеу іс-әрекеттің басқа салаларына да әсер етеді. Әрекеттің бір саласының позитивті нәтижесі басқа салада да жетістікке жетуге көмектеседі.
4	Теңдік ұстанымы	Коучинг коуч пен клиенттің серіктестік қарым-қатынасын қалыптастыруға бағытталған және коммуникативті ынтымақтастыққа негізделген.
5	Кезеңдік даму ұстанымы	Коучинг шеңберінде жұмыс істей отырып клиенттің мақсатына жетудегі әрбір қадамы «дамудың жақын аймағында» болуын қадағалап отыру керек.

Әлеуметтік қызметкер өз жұмысына кірісерде, өзінің қызмет дәрежесіне тәуелсіз, клиент пен қоғамға жақсылық әкелуі керек. Маман ретінде, әлеуметтік қызметкер ең біріншіден, клиентке шешілетін мәселелер приоритетін анықтауға көмектесіп, туындайтын қажеттіліктерді реттеп, көмектесіп, сондай – ақ, клиентті өзіндік көмек көрсету қызметіне қатыстыру шараларын қолдануы керек. Әлеуметтік қызметкер клиент пен қоғам жетістіктері үшін жауапты болады. Оның жауапкершілігі клиент жауапкершілігінен әлдеқайда күрделірек. Себебі, клиент тек өзінің қара басының жетістігін ойласа, әлеуметтік қызметкер қабылданған шешімдердің тек клиент үшін ғана емес, барлық қоғамдық мүдделерге де жауапты. Әлеуметтік қызметкер мен оның клиентін жалпы бір мақсат біріктіреді. Бірақ әлеуметтік қызметкер клиентпен бірге өз алдында әрекеттің белсенді бастамасын бейнелейді. Әлеуметтік қызметкер және оның клиенті әріптес болып табылады, бірақта маман мәселелерді шешудің әдістері мен тәсілдерін біледі. Ол өзінің қарым-қатынасы бойынша азамат, тәрбиеші, көмекші, жетекші ретінде өзін көрсетеді. Бірақ та әлеуметтік қызметкердің жағдайын әлеуметтік рольдер және қарапайым қажеттіктер арқылы ғана ақталмайды, сонымен қатар оған моральдық құқығын беретін адамгершілік қасиеттері ақталуы керек.

Қорытындылай келе, коучингтік технологиялар мынадай мүмкіндіктер береді:

- Әлеуметтік сала мамандарының кәсіби міндеттерін орындау үдерісінде пайда болатын әртүрлі жағдайларда өз эмоциясын басқару, өзін-өзі басқару дағдыларын дамыту;

- Әлеуметтік қызметкерлердің өз кәсіби міндеттерін орындау үшін психологиялық тұрақтылықты дамытуға көмектесу;

- Әлеуметтік сала мамандарының маңызды шешімін табылған жағдайларда эмоциональді-психологиялық тұрақтылықты сақтауға қажетті ұсыныстарды меңгерту.

Әлеуметтік қызметкердің коучинг шарттары арқылы қалыптасатын кәсіби-тұлғалық сапаларын аша отырып, оларды үш топқа бөлуге болады: бірінші – әрекеттің осы түрінің құрама бөлігі болып табылатын психологиялық сипаттамалар; екінші – әлеуметтік қызметкердің тұлға ретінде өзін-өзі

жетілдіруге бағытталған психологиялық-педагогикалық сапалар; үшінші – туындаған қиындықтарды ұтымды шешу және көптүрлі шешімін таппаған мәселелерді ескеруге бағытталған психологиялық-педагогикалық сапалар.

Әдебиеттер

1. Курбатов В.И., Курбатова О.В. Социальное проектирование: Учебное пособие. Ростов н/Д: «Феникс», 2001. 416 с.
2. Холстова Е. И. Профессиональный и духовно-нравственный портрет социального работника. М.: РГСИ, 1993. 365 с.
3. Максимов В.Е. Коучинг от А до Я. Возможно все. СПб.: Речь, 2004. 272 с.
4. Дауни М. Эффективный коучинг: Уроки коуча коучей. М.:Добрая книга, 2007. 288с.
5. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной парадигме//Педагогика. 2003. №10. С. 8-14

Резюме

В статье рассматривается коучинговая технология, её роль в социальной сфере и факторы развития профессионального-личностного качества.

Summary

The article discusses the coaching technology, its role in the social and professional development factors and personal qualities.

УДК 78.03

З.В.Митрофанова - преподаватель

Южно-Казахстанский музыкальный колледж, Шымкент, Казахстан

ЗНАЧЕНИЕ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ ДЛЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

Педагогическая психология – отрасль, изучающая психологические проблемы обучения и воспитания. Психологическая психология исследует психологические вопросы целенаправленного формирования познавательной деятельности и общественно-значимых качеств личности, условия, обеспечивающие оптимальный развивающий эффект обучения, возможность учета индивидуальных психологических особенностей детей; взаимоотношения между педагогом и ребенком, а также внутри учебного коллектива, психологические вопросы самой педагогической деятельности (психолога, учителя).

Знание педагогической психологии педагогами, психологами является в настоящее время осознанной необходимостью.

Осмысление, усвоение и последующее применение психологических знаний в педагогической практике – вот основная задача психологов и педагогов.

Роль психологических знаний в профессиональном развитии учителя, психолога

Педагогика должна строиться на основе данных педагогической психологии. Если педагогика хочет воспитать, обучить и развить человека во всех отношениях, то она должна прежде всего узнать его тоже во всех отношениях – эта мысль К.Д. Ушинского остается актуальной и сегодня. Знание психологических механизмов усвоения и педагогических условий, в которых они реализуются, составляет необходимую основу для разработки методик обучения и воспитания, выступающих как главное средство педагогической деятельности.

Невозможно осмысленно пользоваться и тем более разрабатывать методики обучения и воспитания, не зная психологических закономерностей и педагогических принципов, на которых они основываются [2;168].

Для профессионального развития учителям и психологам, прежде всего, следует знать психологические особенности детей школьных возрастов, так как в своей деятельности они должны (и это является необходимым условием) учитывать выявленные особенности их психологии, ибо их отношение к учебной деятельности и другим школьным делам. А также к личности самого учителя и вообще к взрослым в разные возрастные периоды школьного детства существенно различаются.

Как научить ребенка учиться? Как учить школьника мыслить? Как вызвать познавательный интерес? Как воспитывать в процессе обучения? Каковы психологические механизмы усвоения нового

материала, и какие необходимы для этого условия? На эти и другие вопросы могут дать ответ педагог или психолог, вооруженные психологическими знаниями.

Педагогу, психологу помимо программы знаний, подлежащих усвоению, надо иметь программу видов деятельности. Знание для того и даются, чтобы с их помощью ребенок научился выполнять какую-то деятельность или какие-то действия, входящие в ту или иную деятельность.

Психологически грамотный, опытный учитель, психолог обладает той наблюдательностью, которая необходима для тонкого понимания личности ученика и его временных психических состояний. Такой педагог по сравнительно небольшим внешним проявлениям делает вывод о переживаниях ученика. Таким образом, он скорее может, например, предупредить нарушение в классе дисциплины, так как вовремя заметит первые признаки этого нарушения.

Наблюдательный, разбирающийся в возрастной психологии педагог в каждом ребенке находит как типические, т.е. общие для некоторой группы детей, так и индивидуальные черты. Для не обладающего психологическими знаниями педагога все ученики кажутся очень похожими друг на друга или же он формально их делит на старательных и ленивых, успевающих и неуспевающих, не вникая в то, что именно в личности и условиях жизни ребенка помогает или мешает ему успешно приобрести знания.

Работа с детьми по самому своему существу не терпит шаблонов, так как не бывает точного повторения педагогической ситуации и нет двух одинаковых детей.

Лучшие педагоги, мастера своего дела, говоря о своей работе, подчеркивают в ней постоянные искания, наличие творческих методов [1;134].

Самостоятельность мышления педагога, психолога заключается в умении анализировать как свой педагогический опыт, так и опыт других педагогов, в отсутствии в работе штампов, рутины, в проявлении инициативы.

Находчивость или быстрота и точное ориентирование позволяет своевременно применять нужное учебно-педагогическое мероприятие. Чем больше у педагога, психолога педагогического опыта и психологических знаний, тем меньше в его работе возникает неожиданностей, требующих быстрой сметливости и ориентировки.

Углубляя свои психологические знания каждый педагог, психолог развивается в профессиональном плане, что позволяет им организовывать учебную и внеучебную деятельность эффективно не только в учебном плане, но и в воспитательном отношении. Организуя детей и в учебном и во внеучебном процессе, педагоги и психологи постоянно взаимодействуют с ними. Их общение с детьми выступает как своеобразный канал управления процесса воспитания, который имеет две основные функции: информационную и интегративно-компенсаторную. Информация здесь идет в двух направлениях: от субъекта управления (педагог, психолог) к объекту управления (дети) и наоборот – от объекта к субъекту. В непосредственном межличностном общении педагог получает самую разнообразную информацию о воспитании, о коллективе, о внутренних процессах в нем, и т.д. и т.п. И в дальнейшем, обладая определенными психологическими знаниями и анализируя, педагог, психолог, может корректировать и направлять свою воспитательную и образовательную деятельность в нужном направлении.

Таким образом, в деятельность педагога, психолога знание детской психологии необходимо, чтобы учитывать возрастные особенности развития детей в организации процесса их учебной деятельности, чтобы она не только формировала у них знание предмета, но и максимально способствовала их психическому и, прежде всего, умственному развитию. А педагогическая психология показывает педагогу механизмы, возможности и пути обеспечения органического единства развития, обучения и воспитания детей, и тем самым открывает реальные перспективы значительного повышения эффективности учебно-воспитательного процесса.

Возрастная и педагогическая психология, будучи изученной педагогом, психологом с сугубо практической целью формируют у него психологический профессионально ориентированный взгляд на собственную деятельность, позволяет исключить из лексикона презрительное прозвище «урокодатель», узаконит и закрепит в народном сознании только уважительные «Педагог» и «Воспитатель».

II Роль психологических знаний в личностном становлении педагога, психолога в системе образования

Личностное отношение учителя, психолога к психолого-педагогическому знанию, потребность в нем, осознание его ценности для практической деятельности – все это в итоге определяется функциональным содержанием самой этой деятельности [3;16]. Вместе с тем процесс реального обращения к психолого-педагогическому знанию имеет глубокую личностную обусловленность. Названный процесс определяется общей позицией учителя по отношению к своей деятельности, а именно тем, в какой мере он идентифицирует себя со своей профессиональной ролью и становится

активным субъектом педагогического труда. Педагогическая психология рассматривает психологический аспект отбора учителем содержания и форм организации деятельности детей, психологический смысл роли учителя в процессе и организации. Отбирая содержание, формы организации учебной и внеучебной деятельности в конкретной группе, учителю надо учитывать, во-первых, насколько они помогают достигнуть цели воспитания. Во-вторых, насколько содержание жизни коллектива позволяет ученикам целесообразно с педагогической точки зрения удовлетворять свои потребности. И здесь очень важно не только формировать у детей различные социально-ценностные потребности, но иметь в виду те социально целевые потребности, которые уже имеются у них, например, потребность в познании, в достижении, в общении, и использовать их, создавать в учебной деятельности коллектива возможности для реализации этих потребностей, опираясь на них, формировать ряд других потребностей [3;148]. Чтобы хорошо обучить и воспитать ребенка, нужно не просто хорошо знать свой предмет (хотя это очень важная черта, отражающая психолого-педагогическую грамотность), но и уметь понимать и чувствовать обучающегося. Все это будет только, если личностное становление педагога происходило и происходит в условиях доброжелательного психологического климата, а также изучение педагогической и возрастной психологии происходило и происходит с практической и индивидуальной целью.

III Понятие психологической культуры педагога

Духовная культура педагога составляет содержание его профессиональной деятельности. Педагог – прежде всего личность, профессионально значимая в той мере, в которой причастна к духовной ценностям, выработанным человечеством, и в которой способна приобщить к этим ценностям других людей.

Система ценностей, принятая педагогом, определяет его личностно-профессиональную позицию и проявляется в этических и психологических установках. Среди них наиболее важными являются следующие:

отношение к обучающимся: установка на понимание, сопереживание, на относительную независимость и самостоятельность обучающихся, на выявление творческого потенциала каждого ученика;

отношение к организации коллективной деятельности: установка на развитие демократического самоуправления, на коллективное творчество, на создание общих дел не только в стенах учебного заведения, но и за его пределами, в том числе и дома, на соблюдение традиций и норм коллективной жизни.

отношение педагога к самому себе: установка на заинтересованность в успешной воспитательной работе, ориентация на профессиональный и личностный рост и самоанализ.

Другие черты личности педагога, особенности его характера и темперамента, интересы и уровень культуры также влияют на его отношение к своему труду. Однако кроме всего прочего, они создают индивидуальный стиль деятельности и общения педагога. Родство этих творческих профессий заключается в их индивидуальном выражении.

Важнейшим элементом педагогического мастерства, обеспечивающим успех деятельности, является психолого-педагогическая культура педагога, уровень его подготовленности к практическому осуществлению учебно-воспитательных задач и степень проявления в его непосредственной деятельности качеств организатора и воспитателя [5,159].

Понятием «подготовленность» обозначаются основные признаки психолого-педагогической культуры педагога, которые можно сгруппировать в следующие блоки.

Признаки и черты, отражающие психолого-педагогическую грамотность. Это важнейшие профессиональные требования к доскональному знанию педагогом своего предмета и методики его преподавания. Только свободное владение предметом может пробудить у обучающихся интерес к знаниям, уважение к педагогу и его требованиям. Иногда говорят: «Учитель не может знать всего. Незнание не порок». Однако эта формулировка очень сомнительна, так как не дает представление о том, что понимается под этим словом «всего». Никто не требует от физика, что он преподавал свой предмет на английском языке, и словеснику не обязательно знать закон Бойля-Мариотта. Однако будет не лишним помнить, что преподаватель должен обязательно знать свой предмет и что культура определяется тем, что человек знает сверх обязательного.

Признаки и черты, отражающие уровень педагогического мастерства. Обучающиеся ценят в педагоге не только его знания, но и умение донести их в наиболее интересной и доходчивой форме.

Признаки и черты, отражающие степень развития педагогических способностей. Общеизвестно, что результат любого вида деятельности в значительной степени зависит от индивидуально-психических качеств человека, названных способностями. Для успешной работы в качестве педагога, человеку нужны педагогические способности, к которым следует отнести способность к педагогическому мышлению, организаторские способности, а также выносливость нервно-психической системы, так как нагрузка в профессии педагога чрезвычайно высока. Особенно важны

для педагога выдержка, способность к торможению, сочетание быстрой реакции с находчивостью, эмоциональная уравновешенность, умение владеть своими чувствами.

Признаки и черты, отражающие нравственно-эмоциональную воспитанность. Они обуславливают моральное право педагога руководить другими людьми, целенаправленно их обучать и воспитывать. Добросовестное отношение к обучающимся и умение чувствовать настроение, понять психологию каждого ребенка формирует такое неотъемлемое качество педагога, как педагогический такт. Педагогический такт – драгоценное профессиональное качество педагога, подсказывающее ему меру проявления эмоций при применении средств педагогического воздействия. С ним связаны такие качества, как выдержка, терпение, самообладание.

Особое место в этом ряду занимает педагогическое общение. В общении требуется абсолютное равенство, так как в чувствах мы все в известном смысле равны. Дар вчувствоваться в другого – это и есть дар общения. И педагогический талант в том и состоит, что педагог умеет почувствовать в ученике равного себе душой и общаться с ним на равных.

Педагогическое общение проходит ряд ступеней: контакт, душевное, а затем духовное общение. Контакт – это проявление дружелюбия, которое может быть мимолетным или длительным. Душевное общение устанавливается тогда, когда налицо общность мнений или общий интерес. Духовное общение – это наивысший уровень общения, который формируется на основе общих устремлений и переживается человеком как счастье иметь рядом человека, который разделяет твои духовные порывы. Инструментами общения прежде всего выступают голос и взгляд.

Заключение

Общественные функции педагога, необходимость быть все время на людях предъявляют определенные требования и к его внешности, и к его стилю одежды. Как правило, педагоги предпочитают деловой стиль одежды, подчеркивающий скромность, аккуратность, символизирующий глубину человеческого характера.

Итак, перечислены лишь основные звенья психолого-педагогической культуры, без которой педагогу невозможно решать учебно-воспитательные задачи. Однако представление о психолого-педагогическом образе педагога не полное, если об его умениях и навыках, без которых становится невозможным педагогическое мастерство. Педагогу необходимы самые разные умения: развивать в детях любознательность, спланировать их вокруг себя, понимать их, вести за собой, завоевывать их абсолютное доверие; осуществлять педагогический контроль не только за получением знаний, но и за тем, чтобы слово превращалось в дело; быть образцом смелости, выдержанности, настойчивости; иметь способность убеждать. Как распространитель научных знаний, организатор и воспитатель педагог должен обладать такими умениями, как ораторские, дидактические, коммуникативные, перцептивные умения, а также владеть педагогической техникой. Набор этих умений объясняется особенностями содержания воспитательной работы и задачами, стоящими перед педагогом.

Педагогическая техника – необходимая составная часть педагогического мастерства. Она проявляется и в умении педагога владеть средствами личного воздействия (голос, мимика, жест, осанка), и в умении педагогически целесообразно организовывать свое поведение.

Мастерство педагога – это высокий уровень творческого владения им современным арсеналом средств психолого-педагогического воздействия; это эффективное применение их в процессе всей деятельности; это постоянный критический анализ своих действий и поступков как воспитателя и систематическое совершенствование умений и навыков.

Литература

1. Бодмаев Б.Ц. Психология в работе учителя: в 2-х кн. – М., Гуманист, 2000. – 240 с.
2. Возрастная и педагогическая психология / Давыдов В.В. Драгунова Т.В. – М., Просвещение, 1979 – 288 с.
3. Митина А.М. Психология профессионального развития учителя. – М, 1998. – 200 с.
4. Психология и педагогика: Учебное пособие / Никтенко Р.Н. Залесов Т.М. – М.: ИНФА. -1998- 175 с.
5. Психология и педагогика / Под редакцией К.А. Абульхановой. – М. Совершенство, 1998 – 320 с.

Түйін

Қазіргі таңда педагогтарға психологиялық білімді болу қажет. Педагогтарға психологиялық білімді меңгеру, игеру оны педагогикалық тәжірибеде қолдану – педагогтар мен психологтардың негізгі міндеті.

Summary

Knowledge of pedagogical psychology of teachers and psychologists in present time is a perceived necessity. Understanding, assimilation and subsequent application of psychological knowledge in the teaching practice is the main task of psychologists and teachers.

УДК [004:378.026.9] (045)

Қ.О.Ханазарова – магистр, Л.Т. Ибрагимова- магистр
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

КОМПЬЮТЕРЛІК БАҒДАРЛАМАЛАРЫНЫҢ ЕРЕКШІЛІГІ

Қазіргі уақытта компьютерлік технология өмірдің барлық сферасында және облыстарында қолданылады. Компьютер тіпті, өнерге де жетті. Техника және технологияның жетістігі шығармашылыққа жаңа горизонттар ашады. Түрлі ОЙМЕН туған техникалық және ғылыми ашылулар суреттеу мәселесіне немесе өнерге де жол ашады. Бұрынғы уақыттан және қазіргі күнге дейін дизайнерлер мәнерлілік амалдарының көптеген түрлерін қолданады. Киім дизайнерлерінің ішкі жан дүниесін толығымен ашу үшін, олардың сезімдері мен эмоцияларының берілуі үшін, қазіргі заманда киім дизайнерлері үшін ең негізгі құралы болатын жақсы мүмкіндік, яғни компьютерлік технологияның пайда болуы.

Компьютер және интеграция пайда болған сәттен бастап, өнер облысында киім дизайнерлерінің жұмысы жаңа сатыға көшті. Заманға сай біркелкі әрекет ететін нақты алгоритмді технологиялар компьютерді жай құрылғы болып қалатын жағдайға жеткізді. Компьютерде нобайлар жобалау жұмысын жасап отырғанда, ғасырлар бойы жасалған өнер бұл технологияда ешқашан өз мағынасын жоғалтпайтынын есте сақтау керек.

Бір қарағанда, графикалық компьютер бағдарламасының қарпайымдылығы таңдауына қарамастан үлкен көлемді жобалар тудырады. Берілген жобаның массалық өндіріс (тираждау) мүмкіндігі көптеген жетістікке жеткізеді. Бұл массалықтан бірінші кезекте өнер зардап шегеді.

Компьютерлік технология - жаңа профессионалды ойлар мен дағдылар туғызатын жаңа мүмкіндіктерге жол ашады, еңбек базарына қажетті жағдайлар туғызады. Сондықтан берілген аспектіде, «Киім дизайны» мамандығы әрқашан актуалды және қажетті. Дизайн сабағында негізгі орынды жобалау қызметі алады, осыған орай, жобалауда студенттердің өздік шығармашылық ойлары ең оптималды әдістері болып табылады.

Жобалау процесі көп этапты және көп жоспарлы болады. Жобалаудың әрбір сатысы оның мақсатына, тапсырма түріне байланысты, дәреже мәселесі студенттерден өздік шешім немесе өздік қимылдар сәйкестігін талап етеді.

Құрылғы ақпараттары мен бағдарламасын қолдана отырып білім алған уақыттан бастап жұмыстарды орындау тәсілдеріне дейін студенттің өзінің таңдау пайдасымен студенттің өздік жұмысы индивидуалдылықты жетілдіреді. Аналитикалық сатыда студенттер оқу және анықтама әдебиетін зерттейді және жобалау тақырыбына өздік жиын ұйымдастырады. Нобайлар жасау және жақсы үлгі таңдау сатысында студенттерден өз беттерімен қорытынды жасай білу және оларды нобайлардың аяқталу немесе компьютерлік бейнелеу негізінде қиып ала білуді талап етеді.

Оқытушылар үшін жобалау көмегімен студенттің өздік жұмысын ұйымдастыру мағыналы рычагты басқару және оның тану активтілігі болып табылады. Жоба жасағанда оқытушы әрбір этапта студенттің өздік жұмысын ұйымдастырғанда, әртүрлі нұсқалар қолдануға мүмкіндігі бар. Студенттерге оқу әдістемелік, иллюстрациямен және студенттің әдістемелік фондпен оқыту жұмысын істеу мүмкіндігі беріледі. Компьютерлік технологияның қолданылуы (графикалық редактормен жұмыс CorelDraw, Photoshop, 3d Max, САПР бақылау жүйесінің қолданылуы сапалы білім болып табылады (тесттер, тапсырма). Киім дизайн курсы электронды оқу және құрылғылар көмегімен меңгеруге болады.

Осы орайда, жобалауды орындаған кезде студенттер әртүрлі өздік жұмыс түрлерін қолданады, өздері үшін жаңа принципіалды білім және дағдыларды меңгереді және сол білімді өзінің шығармашылық қызметтерін эффекті қолдануға көп мүмкіндік береді. Киім дизайн сабағында компьютерлік технологияларды қолдану, онда компьютер оқыту бағдарламаларын құру мен қолдануды білдіреді. Жоғары оқу орындарында мамандардың кәсіби даярлығын ұйымдастыруда компьютерлік технологияны пайдалану ретгілікті болжайды; оқытудың құралдары, пәнді зерттеу, кәсіби тапсырмалардың шешімін іздестеру болып келеді. Болашақ мамандардың компьютерлік технологияны пайдаланудан практикалық білім негіздерін тәжірибе жинақтауын қажет етеді. Компьютерлік технологиялардың меңгеру: олардың атқаратын міндеттерін; жұмыстың негізгі қағидаларын, қолдану саласын білуді; технологиялардың ұсынған негізгі функционалдық мүмкіндіктерін білуді; бағдарламалық құралдармен жұмыс жасау тәсілдерін жетік білуді, олардың шығармашылықпен практикада пайдалануды қарастырады.

Киім дизайнерлерін компьютерлік технологияны практикалық іс-әрекеттерде пайдалануға даярлығын қалыптастыру; болашақ сәндік-қолданбалы мамандарын оқу компьютерлік технологияны меңгерту процесінде кәсіби даярлау проблемаларды арнайы зерттеуді талап етеді.

Сабақ барысында компьютерді қолдануға негізделген жеке әдістемелер мақсаттары мен жағдайларына байланысты қолданылуы қажет. Кейбір жағдайда студенттердің сұранысын терең ұғыну қажет болады, келесі бір жағдайда пәндік саладағы білімді талдау маңызды рөл атқарады, бір жағдайда оқытудың психологиялық ұстанымдарын ескеру басты рөл атқарады.

Компьютерлік технологияларды пайдаланудың негізгі артықшылықтары студенттердің тақырып шеңберінде немесе белгілі бір уақыт аралығында айтылуы тиіс мәліметтер көлемін ұлғайтуында, білімге бір-бірінен үлкен ара қақашықтықта орналасқан әр түрлі оқу орнында отырып қол жеткізуге болатындығы, оқыту жүйесінің көп деңгейлі жетілдірілуі олардың таралымдауы мен оқу материалының сапасын арттырады. Оқытуда компьютерді және аудиовизуалды құралдары дидактикалық материалдарды, жаңа педагогикалық нәтижелерге жетуге бағыттау оқыту мерзімін қысқарту, интенсификациялау және оқу тәрбие процесіндегі дердестік; оқыту-танымдық шығармашылығындағы белсенділік және студенттердің интеллектуалдық даму қабілеттілігі; сонымен қатар пәнді терең түсіну жетістігіне қол жеткізу. Ақпараттылық және компьютерлік технология оқуда және тәрбиеде адам қабілетінің дамуына оның ақыл-ойының, барлық танымдық үрдістердегі негізгі біртұтас құралы болып табылады.

Соңғы жылдары жаңа технологияның рөлі өмірде әлемдік қауымдастықта өсті барлық саладағы адам қызметі оның еңбектегі алып фактор ретінде ПАЙДАЛАНУ интенсификациясы болып табылады. Материалдық базаның дамуында ғана емес, кәзіргі заманға сай технологиялардың деңгейін интеллектуалды қоғамда анықтау үшін, оны жаңа біліммен толықтыру, пайдалану, меңгеру үшін аса қажетті.

Негізгі педагогикалық мақсаттардағы ақпараттылық технологиялардың ерекшеліктерін құрайтындар: студенттің шығармашылық дамудағы потенциалы, даму қабілеттілігінің қимыл қатынасы, эксперименталды-зерттеу білімділіктерін дамыту. Оқу-тәрбие процесіндегі барлық деңгейдегі сапасын және тиімділігін күшейту: әлеуметтік тапсырыстарды іске асыру, қазіргі **ҚОҒАМДАҒЫ** ақпараттылыққа жағдай жасау.

Компьютерлік прогресс сыртқы ортаны ұйымдастыру ерекшелігін алдын-ала болжайды, жеке немесе ұйымдасқан топ кез-келген жерде және кез-келген уақытта автоматтандырылған байланыс жүйесі арқылы оларға қажетті ақпарат түріне ие бола алады. Осыған байланысты, дизайнерлік бұйым дайындауды жетілдіруде, өндірісте әрбір кезеңінде компьютерлік технологияны пайдалану жүйесінде автоматтандырылған тәртіпте жобаланады.

Кәсіпорынның материалдық және техникалық дайындығында, *тігін* ассортименттерінің каталогтары, техникалық анықтамалары, нормативтік техникалық құжаттары, анықтама әдебиеттері мен материалдары, базалық мәлімет қорының топтастырып жүйеленеді. Технологиялық процесте жаңа модельді жобалауда, компьютерлік технологияны пайдалану жүйесінде қажетті ақпараттарды талдауға, қайта өндеуге, сұрыптауға және бұйым түріне қарай жаңа мәлімет енгізуге, алып тастауға болады, бұл операциялардың барлығы автоматты тәртіпте орындалады.

Компьютерлік процестің екінші кезеңінде, тігін бұйымдарының каталогтарын талдау, әшекейлеп безендіру элементтерін түрлендірудің ыңғайлы әдістері, модель нобайлары ақпараттық жүйеде автоматтандырылған тәртіпте базалық мәлімет негізінде жобаланады.

Тәжірибелік конструкторлық жұмыстарды ұйымдастыру кезеңінде, автоматты БАСҚАру жүйесіндегі GRAFIS, COAT, САПР және т.б. графикалық бағдарламасында, тігін бұйымдарының модель ерекшелігіндегі конструкциялық сызбасын ақпараттық жүйеде құрастыру және лекаласын дайындау автоматтандырылған тәртіпте орындалады. Мата дайындау және пішу төртінші кезеңінде мата ассортименттері мен стандарттық көрсеткіштері және олардың құрылымы мен қасиеттері базалық **мәлімет** енгізу арқылы, модельге материал таңдау автоматты тәртіпте атқарылады.

Тігін кәсіпорында бұйымдарды дайындаудың компьютерлік процесті автоматтандырылған жүйеге енгізу, жаңа модельді өндіріске жіберу мерзімін қысқартты, компьютерлік технологияны пайдалану жүйесінде қажетті ақпараттарды талдауға, қайта өндеуге, сұрыптауға және бұйым түріне қарай жаңа мәлімет енгізуге, алып тастауға қолданылды, бұл операциялар автоматты тәртіпте орындалады.

Қазіргі таңда бұл процесс адамзат өркениеті дамуының қайталанбайтын кезеңі **РЕТІН**де қарастырылып отыр. Компьютерлік ақпараттандыру, әсіресе, оны өнер САЛАСЫ мамандарының іс-әрекетіне өндіру - қоғамды ақпараттандырудың негізгі шарты. Өйткені, өнер саласында жаңа компьютерленген қоғам жағдайында өмір сүріп, жұмыс жасай алатын болашақ ұрпақтың даярлығы жүзеге асады. Осыған орай

студенттердің компьютерлік технологиядан даярлық деңгейін бағалау барысында, проблемалылық әдісті біртіндеп жоғарылату арқылы студенттердің оқу әрекетінде репродуктивтік және шығармашылық әдістерінің үйлесімділігін қамтамасыздандыру; материалдық базаның оқытушылар біліктілігінің мүмкіндіктерін бағалаудың, оқу процесін дидактикалық тұрғыда қамтамасыздандыру арқылы ақпараттық технологияны бірізділікте ендіру; оқыту формасы мен оқу процесін ұйымдастырудың мазмұнына және жетекші әдіске тепе-теңдігі бақылау, рейтингі жүйесін пайдалану – студенттердің дербес жұмысын белсендендіру, саралап көрсетуде септігін тигізді. Оқыту процесінде жаңа компьютерлік технологияны пайдалану:

- оқу процесінің барлық деңгейлерін белсендендіруді;
- болашақ дизайнерлердің көпсалада дамуын;
- қоғамды компьютерлендіру жағдайында болашақ өнер мамандарын өмірге даярлауын;
- көлемді компьютерлік процесіне негізделген әлеуметтік тапсырысты жүзеге асыруды қамтамасыздандырады.

Компьютерлік технология ұғымы компьютердің пайда болуымен және кең көлемде білім беру жүйесіне ендірілуімен байланысты. Компьютерді кәсіби тапсырмаларды шешу үшін пайдалана білу маман даярлығының міндетті компонентінің біріне айнала бастады. Сондықтан білім берудің алдына студенттерді компьютерлік технологияны кәсіби іс-әрекеттерде пайдалану міндеті қойылып отыр.

Компьютерлік технологияны киім дизайн мамандығында қолдану дегенді -бағдарламалық әрі дербес компьютердің ақпарат құралдарын кең көлемде көркем сурет өнерінің дәстүрлі түрлерінде пайдалану деп түсіну қажет.

Компьютерлік технология негізінен кескіндеме, сурет, сәндік-қолданбалы **ӨНЕР** көркем және кітап графикасы, мүсін және т.б. графикалық пәндерге бағытталады. Әйтсе де, ол компьютерлік пәндерді толығымен ауыстыра алмайды. Компьютерлік технология белгілі бір ақпаратты (текст, аудио жазбалар және т.б.) көруге» бағытталады немесе оқуға кемекші құрал ретінде пайдаланылады. Компьютер технологияның бұл түрі арқылы білім алушы бағдарламаны үйренеді және мультимедиа технологиясының көмегімен кез-келген пәндегі ақпараттарды алып қарауға мүмкіндік алады. Иллюстративті компьютерлік технология, сондай-ақ ғылыми ізденістердің нәтижелері мен графикалық мазмұнда жиі қолданылады.

Компьютерлік технологияны пайдалану, оқытудың мақсаты мен мазмұнын өзгертіп, оқытуды ұйымдастыруда жаңа әдістер мен формалардың төмендегіде мүмкіндіктерін байқатады:

- студенттердің-болашақ өнер мамандарының жеке қабілеттерін ашуға **ЖӘНЕ** олардың жеке тұлғалық қасиеттерінің жетік дамуына;
- студенттердің танымдық қабілеттерінің қалыптасуына және шығармашылығының, өздігімен жетілуіне ұмтылуға;
- оқыту мен тәрбиелеу процесі мазмұнын, формалары мен тәсілдерін үнемі жаңартып отыруға септігін тигізеді.

Студенттер киім дизайн сабағында компьютерлік технологияны меңгеруге ерекше қызығады, әлеуметтік мәнін жақсы түсінеді, өзін-өзі ұдайы жетілдіреді; компьютерлік технологиядан кәсіби білімі терең, мазмұнды, оның әдіс тәсілдері жетік меңгерген, бағдармаларды еркін пайдаланады; компьютерлік технологиядан тапсырмаларды өздігімен дербес, еркін орындайды, бастаған ісін аяғына дейін жеткізеді, ақпарат материалдарын еркін қолданады; компьютерлік технологиядан ақпарат материалдарын іскерлікпен пайдаланады, қажетті материалдарды жүйелі бірізділікте сұрыптайды, шығармашылық тапсырмаларды орындауда ақпарат материалын ұтымды пайдаланады; өзінің тұлғалық кәсіби қасиеттеріне, жасаған туындыларына әділ баға береді.

Практикалық сабақ барысында бұйым үлгілерін конструкциялау мен моделдеу көркемдеп сәндеу жұмыстарын компьютердің көмегімен атқарады, бұйым эскизін құру, графикалық жұмыстар жүргізу, суреттер салу және т.б. жұмыстар осы ақпараттық құралдармен жұмыс жасау жөніндегі білім негізінде, қажетті программалардың мүмкіндіктерін пайдалануға бағдарлайды.

«Autodesk Maya2013» бағдарламасы бағыттық бейнелеудегі, суреттер салудағы үлкен мүмкіндігімен әйгілі. Ол: күрделі құралдармен, мәтінмен жұмыс жасауға ыңғайлы. Ондағы қолданылатын құралдарды пайдалана отырып, контурларды құруға, басқаруға, суреттер салуға, оларды әр түрлі түстермен бояуға, геометриялық формаларды келтіруге және бірінен - біріне өзгерту арқылы керекті объектіні алуға болады «Autodesk Maya2013» бағдарламасында, әсіресе, суретті бояу мен белгілі бір бұйымға градиенттік түс беру ыңғайлы. Бағдарламада салынған суреттің нәтижелі болуы ондағы түстердің үйлесімділігіне, контурдың дұрыс қойылуына байланысты. Мұнда форманы түрлендіруге, объектінің нобай сызығын орналастыруға, оған «тірі» заттың формасын беруге мүмкіндік бар.

«Autodesk Maya2013» бағдарламасы векторлық сызба жұмысын атқара алатындықтан, қай жерде сурет салу, сызба сызу, кесте сызу қажет болса, оны сол жерде қолдануға болады. Компьютерде

күрделі жұмыстар жасау үшін « **Autodesk Maya2013**» керекті құралдарды пайдалануы болатындықтан, мұндай әрекетті басқа бағдарламалардан іздеудің қажеті жоқ. «Optitex, Julivi cad» бағдарламасының көмегімен жылдам әрі жеңіл түрде түсті плакаттар, күнтізбек, жарнамалық буклеттер, хабарландырулар дайындап алуға болады. Бұл бағдарламаны жетік меңгеру өте күрделі процесс. Сондықтан «Optitex», «Julivi cad», «Corel Draw», «Corel Photo-Paint», «Adobe Photo Shop», «3D Studio Max», «Auto Cad», «Braice», САПР, C1RAFIS, COAT, Autodesk Maya2013 және т.б. бағдарламаларды жетік меңгерген адам ғана білікті «дизайнер» бола алады. Мәселенің шешімін де тез табады. Мәселен, кез келген бұйымның композициялық шешімін: эскизін түзу, түсін айқындау, пропорциялық үйлесімі мен сәндік әшекей тандауда «**Autodesk Maya2013**» бағдарламасы арқылы іске асыруға болады.

Нақты айтқанда, «Конструкциялау», «Жобалау», «Композиция» және т.б. Пәндерді оқыту барысында компьютерлік технологияны тиімді пайдалану заман талабына сай жоғары білікті дизайнерлер мен сәндік-қолданбалы өнер саласы мамаларын даярлауда көмектеседі.

Студенттердің компьютерлік-технологияны кәсіби іс-әрекеттерде пайдалану даярлығын қалыптастыру мазмұны көрініс алған оқу-әдістемелік құралдарда пәнаралық байланыстарға аса мән беріледі. Өйткені, өнер түрлерінің қайсыбір түрінде болмасын (сәндік-қолданбалы, дизайн, театр, музыка және т.б.) өнердің басқа түрлері көрініс алады. Мысалы, сәндік-қолданбалы өнерде - сурет, кескіндеме, мүсін, этнодизайн, фольклор, археология, қолданылса, дизайнда - сурет, кескіндеме, мүсін, сәндік-қолданбалы өнер, этнодизайн, сәулет, көрініс алады, анимацияда - сурет, Штрих, фольклор, әдебиет, музыка, тарихи туындылар, сәндік-қолданбалы өнер, кескіндеме, мүсін, хореография және т.б. пайдаланылады. Демек, сәндік-қолданбалы **өнер** басқа өнер түрлерімен тығыз байланыста дамып сапалы жаңа біртұтас көркемдік көрініс береді. Оларды бірінен - бірін бөліп қарастыру мүмкін емес.

Компьютерлік нобайларда көпжақты моделінің синхрондық айналуын компьютер экранында көрсетуге жол ашады. Компьютер нобайларында әр түрлі кеңістіктегі фигуралардың студенттер тандаған режиміне орай тез өзгеретін жазық бейнелерінің мазмұнын салыстыру, жинақтау, абстракциялау, жалпылау сияқты ойлау операциялары арқылы талдау арқылы денелердің маңызды белгілерін анықтауға, зерттелетін көп жақты жіктеп жан-жақты қарастыруға мүмкіндік береді. Сабақ барысында студенттер өздері компьютердің көмегімен шығармашылық нобайларын қадағалай отырып, ол қандай құбылыстарды түсіндіретінін, онда қандай сыр жатқанын ұғатындай дәрежеге көтеріле алады.

Компьютерді тек нобайлар салуға берілген құрал есебінде ғана емес, сондай-ақ студенттердің оқу ақпаратымен өз бетімен жұмыс жасауының графикалық түрде берілген құрал ретінде пайдаланған тиімді. Егер студент өзі шығармашылық нобайларында компьютер экранында қозғалып тұрған кескінді өзі меңгере алса, онда ол нобайлардың сызбасын әлдеқайда жылдам және берік игере алады.

Қорыта келе, компьютерлік технологияны кәсіби іс-әрекеттерде пайдалануға даярлау проблемасының теориялық зерттеулерде әлі де болса, нақты шешімін таба қоймағанын, өнер мамандарын компьютерлік технологияны кәсіби іс-әрекеттерде пайдалануға даярлау процесінен бірегей тұжырымдаманың жоқтығын дәлелдейді. **Сонымен** бірге бұл процестің жоғары оқу орны жүйесінде теориялық және ұйымдастырушылық-әдістемелік қамтамасыздандыру мәселелерінің де жеткіліксіз зерттелгенін көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Тухбатулина Л.М., Сафина Л.А., Хамматова В.В, Проектирование костюма -Ростов н/Д: Феникс -(Высшее образование).
2. А.Ф. Бланк, З.М. Фомина «Практическая книга по моделированию женской одежды», Москва, Легпромбытиздат 1992г.
3. Т.О. Бердник, Т.П. Неклюдова «Дизайн костюма». Ростов-на-Дону «Феникс» 2000 г.
4. Козлова Т.В. Художественное проектирование костюма. - М.: Лёгкая и пищевая промышленность, 1982 г.

Резюме

В статье рассматривается важность применения компьютерной технологии в дизайне одежды, разработке эскизов и лекал. Самостоятельная работа студентов в изучении компьютерной технологии.

ӘОЖ 381:71

Ж.С. Қамбарбеков, Г.С.Шойынбетова, Ж.Қ.Наурызбаев, К.Қ.Наурызбаев
ШКК және ЖТК, ОҚМФА колледжі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ЖАСТАРДЫҢ ТАРИХИ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ - ТЕХНИКАЛЫҚ ТАНЫМЫН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа:Бұл мақалада жастарды ғылым мен білімге және соның ішінде техникалық шығармашылыққа дайындауда қоғамдық бірлестіктер және мұражайдағы тарихи экспонаттар дерегінің алатын орны айтылған. Сонымен қатар қоғамдық бірлестіктердің қажетті жұмыстарының негізгі бағыттары көрсетілген.

Кілттік сөздер: ғылым, техника, мұражай, қоғамдық бірлестіктер, жастар қоғамы.

«XXI ғасырдың ширегі барша қазақстандықтардың ғылым мен білім индустриялы-инновациялы кезеңі болмақ» (Н. Ә. Назарбаев). Сондықтан да, заман талабына сай кәсіптік-техникалық білім беру салаларында талантты өскелең ұрпақтың ғылым мен техника жетістіктерін білуге деген қызығушылығын арттыру көзделіп отыр. Ғылым мен техниканың дамуын «Біз кәсіптік - техникалық білім берудің мазмұнын жаңартпақ ниеттеміз» - деген Елбасының дәстүрлі Жолдауындағы сөзімен байланыстыратын боламыз. Ұшқыр ойлы балаларымызға ғылым мен техника жетістіктерін және олардың қыр - сырын неғұрлым жете ұғындыру арқылы, олардан жаңа заман талабына сай өнертапқыштар, дизайнерлер, инженерлер мен конструкторлардың шығарына сенім артамыз. Олар ғылым мен техника тілін терең меңгеріп, жаңа тың ойлармен әрбір жаңалық ойлап тапқан сайын, еліміздің жетістіктерін паш еткен болар еді.

Еліміздің әлемдік жетістіктерінің бірі, ол әлемдік - «ЭКСПО - 2017» көрмесін өткізуге қол жеткізгені. Енді осы көрмені өткізуге аз уақыт қалса да, егемендікке қол жеткізгенімізге бары жоғы жиырма жылдан асқанына қарамай, жас буындар ұсынған жаңа инновациялық тұрғыдағы жетістіктерімізді ұсынуымыз керек. Ол үшін еліміздің түкпір - түкпірінде жүрген жастарымыз арасынан ғылымға мойын бұрған таланттарды табу жолдарын қарастырып, бір жүйе ұйымдастыру керек.

Уақыт өткен сайын ғылыми-техникалық прогрестің ұшқыр жылдамдықпен алға жылжуы, ол жаңа ойлы ізденіс пен жаңа ойлар және өнертапқыштық жоба ұсыныстардың жүйелі нәтижесі екені аян.

Жастардың ғылыми - техникалық шығармашылық танымын арттырудың негізгі бағыты - Еліміздің өсіп - өркендеуіне сай, заман талабына жауап беретін, білім мен ғылым және шеберлік өнер заңдылықтарын терең меңгерген, өркениетті еліміздің азаматтарын тәрбиелеуге атсалысу.

Қазақстанның қазіргі жағдайдағы индустриялды - инновациялық дамуында өндіріс жаңашылдарына өндіріс негізінің экономикалық және ғылыми техникалық терең білім мен қоса өнертапқыштық пен рационализаторлық бойынша арнайы білімі мен икемділік қажет. Бұл жұмыстардың негізі мектепте және мектептен тыс ұйымдастырылған қоғамдық бірлестіктер жұмысында қолданылуы керек.

Жастардың тың шығармашылығы, бұл ғылымның жетістіктерін жаңартуға мүмкіндік беретін, оларды практикаға енгізетін жаңалық - нәтижесінде біршама жоғарғы экономикалық эффект алатын ғылым мен өндіріс арасындағы өзіндік көпір болмақ.

Осыған байланысты оқушыларды кешенді тәрбиелеудің сапасын көтеру, мектептен тыс жұмыстарды жаңа деңгейде дамыту қажеттілігі туындап отыр.

Қазіргі уақытта техника мәдениет пен тұрмыстық, қоғамдық өмірдің барлық салаларына толық енуде.

Тарихи және техникалық таным бір-бірімен бірлесіп, тұтасып жатқан жаратылыстану, техникалық білімдер және олардың жетістіктері түрінде ғана іске аса алады.

Кез келген жаңалықты ашу үшін, оның өткен тарихын білу керек. Тарихи деректер мен мұражайдағы құндылықтардың өткенін, оның заңдылықтарын білмей жаңаны ойлап табу және салыстырып жобалау мүмкін емес. Өйткені, бұрынғысы мен бүгінгісін және келешектегісін салыстыра білетін ғылыми деңгейде ғана жаңа ұсыныстар ұсынылады.

Осыған орай осы саладағы қоғамдық бірлестіктердің үлесі үлкен болмақ. Мысалы: «Күрең тұлпар» қоғамдық бірлестігі, «АРХИМЕД & *Perpetuum mobile* » жас конструкторлар мен дизайнерлердің Кіші Академиясы, Республикалық «Техника - балғындар әлемінде» балалар

журналының ақылдастар алқасы араларындағы жас ізденушілерге өткізілетін семинар, дөңгелек үстелдерді айтуға болады.

Жастардың тарихи және ғылыми - техникалық шығармашылық танымын арттыруда келесі шараларды қарастырған жөн деп санаймыз:

- жастардың тарихи және техникалық шығармашылығын дамыту мен қолдаудың заманды механизмін сараптау;
- жастардың шығармашылығын дамыту шараларының жүйесін дайындау;
- жастардың ғылыми шығармашылығын негіздеу;
- колледж және мектептердің оқу практикасына жеке тұлғаның шығармашылық даму әдісін енгізу;
- халықаралық «ЭКСПО - 2017» көрмесіне қатысу үшін балама энергия көздері және энергия үнемдейтін технология бойынша жастар шығармашылығына кеңестер беру;
- қала және облыс деңгейлеріндегі мұражайдағы экспонаттарға терең тарихи танымдық мәліметтерді жастарға жеткізу;
- бірлестіктер атынан оқушылар мен студенттерге кеңес, семинар, дөңгелек үстел, тренинг және техникалық шығармашылықтан көрмелер ұйымдастыру.

Адамзат қоғамы жүйесінде педогогика, психология, жаратылыстану ғылымдары және техникалық бионика заңдары жоғарыда жоспарланған жұмыстарға байланысты іске асып, жаңа заман жүйелерін одан әрі жетілдіре түсетіні сөссіз.

Әдебиеттер

1. Столяров Б.А. Музейная педагогика. История, теория, практика: Учебная пособие. - М.: Высш. школа, 2004. - 216 с.
2. Космические образовательные технологии: инвестиции в будущее (Теория и практика) / под. ред. М.А. Шахраманьяна, И.И. Тихова. Н.С. Ваценовой. - Калуга: Институт повышения квалификации работников образования, 2009. - 776 с. ил.
3. Республикалық «Техника - балғындар әлемінде» журналы, Шымкент, 2003, 2004, 2005. №1,2.
4. Хайдегер М. Вопрос о технике // Новая технократическая волна на Западе. - М.: Прогресс, 1986. - с. 45 - 66.
5. Никифоров Д.И., Силеренко С.Ф. Наглядность в преподавании истории и обществоведения. Пособие для учителей. М.: Просвещение. 1978. 319 с. ил.
6. Отрященко Ю.М. Юный кибернетик: Научно - популярная лит-ра. - М.: Дет. лит., 1978. - 477 с., ил.
7. Виргинский В.С. Очерки истории науки и техники XVI - XIX веков. Пособие для учителя. - М.: Просвещение, 1984. - 287 с., ил.

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ**

УДК 343.31.7

Е.П. Бекмуратов, М.Ж. Жақсылық, С.А.Козыбахова
ЮКТУ им М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

**ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗОВАННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ ЛИЦАМИ,
ОТБЫВАЮЩИМИ НАКАЗАНИЕ**

Рассматривая проблемы борьбы с преступностью, можно констатировать, что лица, осужденные к отбытию наказания и вновь совершившие преступление, в определенном смысле являются «ядром» всей преступности. В сфере организованной преступности этот контингент также занимает значительное место. Поэтому при исследовании организованной преступной деятельности важное значение имеет установление особенностей, закономерностей организованных преступлений, совершаемых лицами, отбывающими уголовное наказание.

Следует иметь в виду, что точная оценка уровня, структуры и динамики организованной преступности весьма затруднительна из-за высокой латентности. Зарубежные эксперты определяют латентную часть организованной преступности как в 6-10 раз большую, нежели известная правоохранительным органам. Некоторые отечественные исследователи говорят даже о 90-кратном перепаде соотношения известного правоохранительным органам и латентного вымогательства, но эта оценка представляется существенного преувеличенной.

В результате проведенного исследования выяснилось, что почти каждая десятая преступная группа не органичивается деятельностью на местном уровне, поддерживает противоправные отношения с другими регионами страны, а тенденция увеличения коррумпированных связей указывает на их активность в упрочении криминальных позиций. Такие показатели свидетельствуют о довольно высоком уровне развития организованных преступных формирований.

По нашему мнению, наибольшее распространение имеют группы, имеющие в своем составе до трех человек (52,22%) и существующие до одного года (58,43%). Такое положение является характерным для начального этапа функционирования организованных преступных формирований. Именно в этот период группы еще не сформировались окончательно, не обрели большого опыта совместной преступной деятельности, вследствие чего более часто выявляются оперативными подразделениями исправительных учреждений и привлекаются к уголовной ответственности.

При рассмотрении лиц, отбывающих наказание, совершающих организованные преступления, следует иметь в виду, что проблема рецидивной преступности - это прежде всего проблема личности особой категории преступников. Рецидивные преступления при прочих равных условиях представляют повышенную общественную опасность. Поэтому следует учитывать особенности, которые отличают лиц, осужденных к отбытию наказания, от совершивших преступления впервые. К таким особенностями относятся;

- устойчивая антиобщественная(преступная) направленность;
- систематичность в совершении преступлений (причем преимущественного корыстного и насильственного характера);
- стремление к образованию особо устойчивых форм соучастия;
- тенденция к вовлечению в преступную деятельность новых лиц и другие.

Проведенные исследования показали, что удельный вес лиц, осужденных к отбытию наказания, совершивших организованные преступления, по ряду позиций превышает аналогичный показатель для лиц, совершивших преступление в составе организованной группы. К ним относятся лица, привлеченные к уголовной ответственности: за кражи (27,68% и 24,41%), разбой (23,21% и 15,17%), бандитизм (12,5% и 9,28%), ношение и хранение огнестрельного оружия (3,13% и 1,41%) неправомерное завладение транспортным средством (1,35% и 0,23%), захват заложника (0,89% и 0,46%), хулиганство (0,89% и 0,27%) и незаконное лишение свободы (0,89% и 0,82%).

Следует отметить, что в обоих случаях наибольшее число лиц привлечено к уголовной ответственности за одни и те же преступления: кражи, разбой, вымогательство и бандитизм. Только для лиц, осужденных по приговору суда, удельный вес этих преступлений (кроме вымогательства) заметно выше. Вымогательство же в обоих случаях имеет примерно одинаковый удельный вес (соответственно 15,63% и 15,76%).

Условно все преступления, совершенные осужденными к отбытию наказания лицами, можно разделить на три группы: корыстные (кражи, мошенничества, изготовление и сбыт наркотиков), корыстно-

насилованные (вымогательство, грабёж, разбой и т. д.) и вспомогательные (ношение и хранение огнестрельного оружия).

Основным признаком, объединяющим корыстно-насилованные преступления, является физическое либо психическое насилие над личностью как способ действий по достижению корыстных целей (получение материальной выгоды.) Во всех этих случаях механизм преступного поведения связан с агрессивно пренебрежительным отношением к личности, ее жизни, здоровью и неприкосновенности.

В структуре организованных преступлений, совершаемых лицами, осужденными по приговору суда, к таким преступлениям относятся причинение вреда здоровью, разбой, грабёж, вымогательство и неправомерное завладение транспортным средством.

Насилованные преступления (незаконное лишение свободы, хулиганство, захват заложника и т.д.) при совершении их организованным преступным формированием также преследует цель не осуществления насилия над личностью, а служит для воздействия на нее при реализации корыстных устремлений.(за исключением случаев, когда они не охвачены умыслом преступного формирования, а совершаются отдельными его членами как индивидуальные преступления, сопутствующие организованному - например, при разгроме магазина для устрашения его хозяина «заодно» избивают и посетителя.) Только в этом случае насильственное воздействие и его результат (получение материальной выгоды) разделены во времени. Поэтому в сфере организованной преступности насильственные преступления трансформируются в корыстно-насилованные.

В структуре преступлений, совершаемых рассматриваемой категорией лиц, можно назвать похищение человека, захват заложника, убийство при отягчающих обстоятельствах, хулиганство и незаконное лишение свободы.

Для корыстных преступлений характерна корыстная мотивация, реализующаяся в умышленных действиях, направленных на противоправное обогащение за счет государства, коммерческих структур различных форм собственности, общественных организации либо граждан (например, кража, получение взятки, обман потребителей и др).

Вспомогательные преступления-действия, являющиеся необходимым элементом совершения определенных преступлений, за которые предусмотрена самостоятельная уголовная ответственность (например, хранение огнестрельного оружия, дача взятки, халатность и др).

Таким образом, структуру лиц, осужденных к отбытию наказания, совершивших организованные преступления, можно представить в следующем виде: совершившие корыстно-насилованные преступления-64,28%, совершившие корыстные преступления-32,59% и совершившие вспомогательные преступления-3,13%.

На аналогичные группы можно разделить и преступления, совершенные всеми членами организованного преступного формирования. В этом случае структура лиц, совершивших преступления в составе организованного преступного формирования, будет иметь вид: совершившие корыстно-насилованные преступления-55,68%, совершившие корыстные преступления-42,45% и совершившие вспомогательные преступления-1,87%.

Анализируя эти группы, можно заметить, что лица, совершившие корыстно-насилованные преступления, в обоих случаях составляют большую часть, причем в первом случае лица, совершившие корыстно-насилованные преступления, примерно в два раза превышают лиц, совершивших корыстные преступления (соответственно 64,28% и 32,59%). Во втором случае указанное соотношение не столь велико (55,68% и 42,45%), но доля лиц, совершивших корыстные преступления, больше, чем в предыдущей ситуации (42,45% и 32,59%).

На основании изложенного можно сделать вывод, что организованного преступления, совершаемые отцами, ранее судимыми к лишению свободы, имеют определенные особенности, знание которых позволяет правильно и эффективно организовать борьбу с проявлениями организованной преступности.

Литература

1. Малков В.Д. Организованная преступность и ее предупреждение. уч. пособие для слушателей ЮИ МВД РФ, 1995г, стр.6.2.
2. Криминология. Под ред. Кузнецовой Н.Ф. и Миньковского Г.М.,- с. 336.
3. Организованная преступность. -М., 1993г. -СТР. 146-149.
4. Гуров А.И. Профессиональная преступность. М., 1990г.

Түйін.

Тап осы мақала ұйымшыл қылмыстардың талдауына арналған, беттермен іске асатындардың, қылмыстық жаза жүріп кетушілермен, олардың түрлерге және ерекшеліктерге әртүрлілерді көрінулерде.

Summary

Given article is devoted the analysis of the organized crimes made by persons, leaving criminal punishment, to their kinds and features in various displays.

УДК 341.33

А.Бугенова - студентка гр. ЮМ 11-3р.
Е.И.Шабанов - доцент к.и.н.
ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

РОЛЬ СМИ В ФОРМИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ

Аннотация: В данной работе представлен анализ формирования политического образа страны в средствах массовой информации. В современном обществе, где информация может играть решающую роль, очень важно понимать значение СМИ в формировании имиджа государства на мировой арене. В существующих условиях, информация является основным ресурсом власти, основным инструментом конструирования политики.

Ключевые слова: Политическая система, СМИ, имидж, информация, страна, США

Проблема формирования политического имиджа как искусства целенаправленного управления впечатлением в системе властных связей и отношений является центральной на этапе постсовременного общественного развития или эпохи информационного общества. Рассматривая общественную эволюцию как смену стадий, авторы теории информационного общества связывают его становление с доминированием «четвертичной» сферы экономики. Ведущая роль в социальной и технологической организации общества принадлежит телекоммуникациям. На первый план выдвигается деятельность, связанная с обработкой данных, управлением и информацией. В рамках теории информационного общества выдвигается проект «глобально-электронной цивилизации», создаваемый на базе синтеза телевидения, компьютеров и энергетики. Социальные и политические преобразования рассматриваются как прямой результат «микроэлектронной революции». Перспектива развития демократии также связывается с распространением информационных сетей.

Формирование отношения граждан к тому или иному событию происходит по многим каналам. Таким образом, формирование целостного позитивного имиджа страны требует создание отдельных позитивных представлений о субъектах-проблемах в обществе. Основным каналом в информационном обществе для донесения сообщения остаются СМИ. В данном контексте они также становятся приоритетным техническим каналом для формирования или корректирования имиджа. Отдельно стоит отметить, что средства массовой информации не просто навязывают идею или утверждение, но дают тему для общественного обсуждения, в ходе которого у индивида складывается представление о каком-либо феномене или явлении.

Приоритетность СМИ становится главным источником информации для международного сообщества: индивид практически не имеет возможности стать очевидцем происходящих внутри иностранного государства событий, таким образом, приоритетность масс-медиа очевидна. Таким образом, получить информацию он может только через прессу, телевидение, интернет. Если же событие не было освещено в средствах информации, то и значимость его будет уменьшаться. СМИ – являются не единственным, но основным источником информации.

Можно утверждать, что СМИ имеет определенный вес при формировании имиджа страны за рубежом, то есть политика, проводимая газетой или каналом, напрямую будет влиять на представления реципиентов о стране-мишени. Здесь следует более подробно остановиться на основных положениях теории влияния новостных СМИ на общественную повестку дня, предложенную М. Маккомсом и Д. Шоу в 1974 году. Сформированная повестка в СМИ становится идентичной тому, что общественность предпочитает ставить на первое место, что было подтверждено работой исследователей. В результате анализа проведенного в ходе предвыборной кампании, они сделали ожидаемый вывод о том, что представления о событии во многом формируются именно СМИ. Но здесь необходимо сделать следующее уточнение: СМИ также формируют новостное событие, предполагая, что оно найдет отклик среди читателей. Соответственно, если тема не заинтересует читателей или зрителей, то дальнейшее распространение она не получит.

"Теория установления, или формирования повестки дня (Agenda-Setting Theory), описывает воздействие масс-медиа, заставляющее индивидов считать некоторые явления и события, с которыми они знакомятся через прессу и телевидение, более важными, чем другие". То есть события становятся важными в тот момент, когда происходит их освещение в СМИ. Но нельзя забывать, что и повестка формируется в зависимости от заинтересованности граждан в данном новостном событии. Средства

массовой информации формируют повестку дня, таким образом, являясь конструкторами социальной реальности.

СМИ обладает инструментами для формирования информационно-медийного фона в обществе. Соответственно, у них есть возможность манипулировать информационными поводами и привлекать внимание только к определенным событиям или акторам. Так, информация, которую СМИ доносят до реципиента, позволяет создавать, менять или корректировать уже сложившиеся взгляды индивида.

"Целью воздействия медиа является именно массовое сознание как сознательно формируемое через информационную политику, с одной стороны, а с другой – уже обладающее набором некоторых качеств". В настоящее время СМИ становится информационным аналогом действительности и в значительной мере определяет мнение общества, и в какой-то степени моделирует поведение индивидов.

Одна из основных манипулятивных технологий, используемых СМИ для влияния на общественное мнение и формирования повестки – это особый способ подачи информации, так называемый *framing* (концепция оформления). Основной смысл концепции состоит в манере визуальной подачи информации. Было дано несколько определений этому понятию. Так Дж.Танкард дал следующее: "медийное оформление – центральная организующая идея новостного контента, которая предоставляет контекст и определяет, в чем заключается проблематика, посредством селекции, акцентирования, опущения и уточнения информации". Мы заведомо знаем, что наиболее существенное событие (по определению СМИ) будет помещено на первой полосе. Следовательно, в зависимости от необходимости обратить или, наоборот, уменьшить внимание к какой-либо информации будет использоваться различное оформление. Также исследователи обращают внимание на атрибутивный компонент новостного сообщения, то есть восприятие аудиторией акторов и событий через приписываемые им атрибуты.

В рамках развития параметров исследования повестки дня, первое явление стало называться первым уровнем повестки дня. Но на сегодняшний день исследование концепции формирования повестки дня с анализа оформления расширяется до оценки атрибутов сообщения, который, помимо значимости новостей для аудитории, также анализирует качественную составляющую представлений, сформированными у аудитории атрибутами сообщений в средствах массовой информации. В то время, как размер массива новостей на определенную тему продолжает влиять на степень важности объекта для общественности, то второй уровень (качественная оценка атрибутов) подразумевает оценку формируемых представлений (как общественность мыслит исходя из посыла сообщения). Подтверждающее исследование было проведено в 2000 году в Нью Хемпшире Гаем Голаном и Мисти МакДэниэл, в котором установили, что Джон Маккейн на выборах освещался прессой положительнее, чем Джордж Буш. Так выделенные атрибуты являлись, например, следующие: опыт работы, лидерские качества, отношение к демократии и социальным благам, повышение налогов. Вторая часть исследования заключалась в оценке отношения кандидатов к названным проблемам и оценке персональных качеств. Атрибуты оценивались как нейтральные, отрицательные и положительные. Так выигрышнее представляли Маккейна в отличие от Буша, начавшего войну в Ираке и допустившего теракт 11 сентября. Подобное исследование было проведено 4 года спустя Спиро Киусиусом (также работавшем с Гаем Голаном): где было проанализировано, как индивиды реагируют на некие изменения в создаваемом СМИ портрете кандидатов на уровне личностных и профессиональных характеристик. Полученные в ходе данного исследования выводы полностью подтверждают теорию, что у субъектов сформировались именно те представления о кандидатах, которые транслировались СМИ [Там же.]. Наконец, Т. Такешита и Ш. Миками исследовали первый и второй уровень принятия решения одновременно. Было приведено значительное подтверждение прямого транслирования как общей, так и атрибутивной значимости от СМИ к общественности.

Для демократической страны принятие политических решений в достаточной степени зависит от общественного мнения. Соответственно, в стране, в которой большую роль играют СМИ, они влияют на формирование представлений об общих интересах и взглядов американской общественности.

Главный принцип работы масс-медиа в Соединенных штатах содержится в Первой поправке к конституции США, в которой отражен запрет на любые контрольные действия или ограничения СМИ со стороны властей. Она гарантирует свободу прессы и свободу слова [Конституция Соединенных Штатов Америки]. Предполагается, что масс-медиа должны быть избавлены от возможной цензуры. Если кто-то (гражданин, публичный деятель, бизнесмен) хочет повлиять на выпуск какой-либо публикации, ему необходимо доказать необходимость таких действий в суде.

Но стоит признать, что в США существует цензура, но проявляется она касательно военных действий, в которых участвует или заинтересовано США. Так было, например, во время абхазо-осетинского конфликта во всех СМИ сюжеты были построены на одной позиции, которая заключалась

в представлении России и Абхазии как агрессора. При том, что в США большое разнообразие СМИ, имеющих различные точки зрения в зависимости от политики издания.

Проведено большое количество исследований в США для определения влияния СМИ на общественное мнение. Здесь стоит остановиться на исследовании, которое касается формирования мнения о стране через призму масс-медиа. Гипотеза этого исследования состоит в том, что мнение общественности о той или иной стране зависит от количества и направленности публикаций (репортажей) в средствах массовой информации. Это исследование было проведено в 1998 году Гаем Голаном и Уэйном Уантом, оно заключалось в контент-анализе четырех телевизионных каналов ABC, CBS, CNN, NBC. Результаты данного исследования подтверждают тезис, что количество материалов в СМИ может повлиять на то, как американская общественность воспринимает другое государство. С другой стороны они также указывают на другую зависимость: важность и громкость инфоповодов в определенный момент, если в другое время было меньшее количество материалов, может превалировать при формировании интереса аудитории к теме положения в другой стране. Так, например, небольшое количество новостей о Кувейте не повлияло на повышенный интерес американской общественности к теме, что связано с заинтересованностью правительства и общества США к войне с Ираком, в которую был вовлечен Кувейт. Другое исследование также подтверждает этот вывод: "Х. Семетко, Дж. Брзински, Д. Уивер и Л. Уилнат в своем исследовании привели доказательства того, что пристальное внимание прессы к определенным странам является еще большей гарантией позитивного восприятия этих стран со стороны американцев, чем просто упоминание этих стран на страницах газет. В американских исследованиях преобладает концепция, при которой СМИ являются средствами коммуникации для бизнес-элит и крупных компаний. В СМИ происходит столкновение интересов таких компаний, что создает видимость плюрализма в медиа. Но в США масс медиа – это коммерческий ресурс, зависимый в первую очередь от рекламы, как источника дохода, а не от мнения властей.

Американские медиа находятся в зависимости от общественного мнения, как в стране с развитой демократией. Это служит причиной того, что СМИ стараются сохранить объективность и политкорректность, соблюдать журналистскую этику. Но по большей части это касается внутренних ситуаций в стране. Относительно внешнеполитических статей можно сказать, что они носят оценочный характер, который в принципе присущ большей части общества.

Итак, СМИ, являясь ключевым актором информационно-коммуникационной системы, оказывают влияние на массовое сознание, но не способны его менять радикально.

Особое значение в формировании имиджа государства, направленного на общество зарубежной страны, имеет медийный уровень, что связано с силой влияния СМИ на политически активную часть населения.

Стоит отметить, что имидж субъекта в СМИ обладает некоторой спецификой, что позволяет говорить о понятии "медийного" имиджа, который можно отделить от "публичного имиджа" – имидж, формирующийся в массовом сознании.

В первую очередь стоит выделить ряд определенных параметров, которые позволяют отделить медийный имидж от публичного:

- Различаются субъекты формирования имиджа. В данном случае СМИ выступают субъектом медийного имиджа, тогда как общественность – публичного.

- Медийный имидж обусловлен субъективным фактором (эмоциональным и психологическим) в силу того, что принцип организации новостных редакций СМИ строится на подаче фактической, без оценочной информации, а также соблюдении принципов журналистской этики. В то время как публичный имидж формируется под стихийным влиянием большого количества факторов. Таким образом, присутствие в СМИ формальных принципов при написании материалов становится дополнительным фактором формирования медийного имиджа.

- СМИ менее подвержены стихийному формированию представлений за счет владения большей информацией и критического отношения к действительности.

- Так как медийный имидж строится на новостной реальности, то есть при публикации материалов основывается на новостной ценности сообщения, то, в результате, он более динамичен и менее устойчив, чем публичный имидж. Формирование второго во многом зависит от индивидуальных характеристик, которые зачастую носят категорическую оценку и лежат в эмоциональной плоскости. Кроме того, представления индивида основываются на стереотипном мышлении и социокультурных установках, процесс изменения которых очень сложен.

При этом необходимо учитывать, что возникновение медийного имиджа субъекта в значительной степени объясняет его публичный имидж, и в зависимости от новостной повестки дня, медийный имидж будет корректироваться.

В рамках данного исследования, представляется возможным рассматривать медийный имидж как "совокупность устойчивых оценочно-смысловых характеристик субъекта, складывающихся поэтапно в результате целенаправленной информационной деятельности СМИ (по освещению данного субъекта) Исходя из определения, можно выделить несколько параметров формирования медийного имиджа субъекта:

- новостная видимость субъекта;
- смысловые характеристики;
- оценочные характеристики.

Новостная видимость субъекта приобретает, главным образом, при условии регулярного появления в новостных разделах СМИ. Джозеф Доминик в своей работе выделяет следующие критерии определения новостной ценности:

- значимость события для целевой аудитории в пространстве (событие которое произошло в определенном, известном читателю регионе), либо во времени (события, произошедшие в недавнем прошлом или планируемые в недалеком будущем);
- известность кого-либо или чего-либо – все то, что по тем или иным причинам может получить признание и популярность либо на местном уровне, либо в более широких масштабах;
- воздействие новости в контексте ее возможных последствий, способность этой новости оказать влияние на формирование каких-то суждений или эмоций среди аудитории;
- конфликт в самом широком толковании этого слова – от семейных коллизий до межнациональных или межрелигиозных столкновений;
- необычность – непредсказуемое или ненормальное развитие событий и проблем; неожиданные или непривычные ситуации разного рода;
- своевременность – актуальность и уместность новости в контексте сегодняшнего дня Также, очевидно, что интерес зарубежной аудитории изменяется в зависимости от значимости последствий для анализируемой страны. В силу небольшой значимости, некоторые субъекты представлены лишь в отдельных новостных контекстах. Таким образом, видится невозможным говорить о существовании медийного имиджа для некоторых стран, которые не представлены в зарубежных изданиях.

Субъект, обладающий новостной видимостью, неизбежно приобретает смысловые характеристики за счет используемых журналистами лексических средств в определенном контексте. При освещении громких информационных поводов используется больший набор средств: многочисленные комментарии экспертов, журналистские расследования, аналитические или редакторские колонки. Вследствие чего растет количество смысловых характеристик.

Несмотря на отсутствие личностных характеристик в новостных материалах, с развитием темы у редакции формируется собственная точка зрения на событие и субъектов данной темы, таким образом, смысловые характеристики получают оценочные элементы.

Нужно отметить, что не каждая тема провоцирует создание новой оценочно-смысловой характеристики. Она также может воссоздавать и актуализировать уже сложившиеся шаблоны, которые временно исчезли из широкого употребления. Оценочные характеристики в СМИ могут быстро изменяться в зависимости от общественной повестки дня и актуализироваться в зависимости от новой коммуникативной ситуации.

Категория, в соответствии с которой возможно классифицировать оценочно-смысловые характеристики: положительное или отрицательное отношение. Учитывая изменчивость таких характеристик, возможно проследить динамику медийного имиджа субъектов, фиксируя отношение на протяжении определенного отрезка времени к новостным темам в целевых СМИ. В зависимости от динамики характеристик субъектов, можно сделать вывод о направленности (положительном или отрицательном) медийного имиджа в целом.

Литература:

1. Австралия проводит конкурс соискателей на "шесть лучших вакансий мира"// ria.ru: РИА Новости. – 05.03.2013.
2. Анхольт С. Создание бренда страны// Бренд-менеджмент. – 2007. – №1. – 2 – 24 с.
3. Анхольт. С. Брендинг: дорога к мировому рынку. – М.: Кудиц-Образ, 2004. – 272 с.
4. Богданов Е.Н., Зазыкин В.Г. Психологические основы "Паблик рилейшенз". – СПб.: Питер, 2003. – 208 с.

Summary

The problem of formation of political image as an art focused impression management in the system of power relations and relationship is central to the stage of post-public or development of the information society. The leading role in the social and technological organization of society belongs to telecommunications. The fore activities related to data processing, management and information. In the framework of the information society is

put forward a draft "global-e-civilization", created on the basis of the synthesis of television, computers and energy. Social and political changes are seen as a direct result of the "microelectronic revolution". The prospect of the development of democracy is also associated with the spread of information networks.

Formation of the relationship of citizens to a particular event occurs on multiple channels. Thus, a holistic positive image of the country requires the creation of a positive image of the individual subjects of the pre-image in society.

Түйін

Саяси имидждің құралымының мәселесі сияқты өнерлер ткелей басқарманың әсермен азулы байланыстың жүйесінде және қарамастан қатынастардың бас кезең постмодерндық қоғамдық орталықпен болып табылады даму немесе ақпараттық қоғамның заманының. Басты рөл қоғамның әлеуметтік және технологиялық ұйымында телекоммуникацияларға қарайды. Бірінші жоспарға мен деректердің өңдеуінің, басқармамен және ақпаратпен тоқулы қызмет ұсынылатын. Шегінде ақпараттық қоғамның қазғидасының бас база компьютердің және энергетиканың жаса- "ғаламдық-электрондық өркениетке" деген жоба ұсынылатын. Әлеуметтік және саяси өзгерістер сияқты "микроэлектрондық революцияның" түзу нәтижесін қарастырылады. Демократияның дамуының болашағы та ақпараттық аудың таратуымен байланысады. Азаматтың қатынасының құралымы ана немесе өзге уақиғаға ша бөлек бөлек арналарға болып жатады. Ақырында, елдің біртұтас жағымды имиджінің құралымы жеке жағымды тамашаның жаса- туралы мысалдарда қоғамда сұрайды.

ӨОЖ 346.29

Г.П. Жарылқапова, Г.Т. Мұратова, Р.М.Бердекова
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

КӘСІПКЕРДІҢ ҚҰҚЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ӘРЕКЕТІ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа: XX ғасырдың басында кәсіпкер жаңалықтар енгізу арқылы өндіру тәсілінен түгелдей өзгерту мәселесін шеше алатын адам деп қарастырыла бастады, ол жаңа тауарлар немесе жаңа әдіспен бұрынғы тауарларды жаңа технологиялық мүмкіндіктерді пайдалану арқылы өндіруді, шикізаттың жаңа көзін немесе дайын өнімнің жаңа рыногын ашып өнеркәсіптің жаңа саласын құруды қолға алды.

Кілттік сөздер: кәсіпкер, жеке кәсіпкер, экономика, тауар, субъект, қылмыстық жауаптылық, заңнама, азаматтық құқық.

XX ғасырдың басы мен ХХІ ғасырдың аяғында «кәсіпкер» термині біздің отандық жағдайда өзгеше мән ала бастады. Өнеркәсіп, сауда және басқа кәсіпорын иелерін, пайдалы іс-шаралар ұйымдастырушыларды кәсіпкер деп атай бастадық. Олар әр бағыттағы кәсіпорындардың тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ете алатын қажырлы, тапқыр және іскер адамдар болды [1, 14-6.].

«Кәсіпкер» термині басқа қырынан да қаралды, бұл ретте ондай адам қоғам мұқтаждығын дұрыс ұғына біліп, материалдық игілік жасау мақсатында өз қабілетін өндірісті басқаруға жұмсады. Ол адам қажеттілікті өндіріс ресурстарымен және қаржы мүмкіндіктерімен үйлестіріп, қызметтің оңтайлы әдісі мен бағытын таба білді [2, 56-6.].

Шет елдерде «кәсіпкер» термині ХVІІІ ғасырдан бері қолданылып келеді, оны алғаш пайдаланған ағылшын экономисі Р.Кантильон бұл сөзбен тұрақты табыс көзі жоқ, бірақ басқа біреудің тауарын белгілі бағамен сатып алып, оны әзірге белгісіз көтеріңкі бағамен сатуға үміттенетін адамды білдірген еді. Сондықтан да мұндай адамға тән қасиет – тәуекел, ал оның негізгі экономикалық функциясы – ұсынымды әртүрлі тауар нарқындағы сұранымға сәйкестендіру [3, 34-6.].

Кәсіпкерлік дами келе экономикалық ғылымда кәсіпкер жайында өзгеше түсінік қалыптасты, енді ол өзінің адалдық, ақылдылық, ынталылық, материалдық дербестік және қажырлылық сияқты қасиеттерінің арқасында өнеркәсіптен де, капиталдан да пайда түсіре алатын адамға айналды [4, 67-6.].

XX ғасырдың басында кәсіпкер жаңалықтар енгізу арқылы өндіру тәсілінен түгелдей өзгерту мәселесін шеше алатын адам деп қарастырыла бастады, ол жаңа тауарлар немесе жаңа әдіспен бұрынғы тауарларды жаңа технологиялық мүмкіндіктерді пайдалану арқылы өндіруді, шикізаттың жаңа көзін немесе дайын өнімнің жаңа рыногын ашып өнеркәсіптің жаңа саласын құруды қолға алды [5, 101-6.].

Кәсіпкердің жеке басында да адамдық айрықша қасиет болады, ол жер, капитал және еңбек

ресурстарын тауар өндіру мен қызмет көрсетудің бірыңғай процесіне біріктіру бастамасын өзіне алады, бизнес ісін жүргізуде де негізгі шешімдерді қабылдайды.

Айта кету керек, «кәсіпкер» терминінің мағынасын шетелдік сөздердің мәнісі арқылы да анықтауға болады.

Біріншіден, ағылшынның «businessman» сөзі мүліктің меншік иесі дегенді білдіреді, ал кең мағынасы – коммерциялық ұйымның басшысы, сондай-ақ жеке дара кәсіпкер ретінде белгіленген тәртіп бойынша тіркелген азамат [6, 201-б.].

Екіншіден, ағылшынның «entrepreneur» термині мен француздың «entreprendre» сөзі кәсіпкерге рынокке тауар жеткізуге немесе қызмет көрсетуге күш салатын, сол үшін кәсіпорынға өз капиталын салатын және капитал салумен байланысты тәуекелді өзі көтеретін адам деп анықтама береді. Бұл терминнің мәнісінде кәсіпкер капиталистер табының өкілі, оның ынтасымен қоғамға байлық келеді деген астар жатыр [7, 234-б.]. Бұдан мемлекет кәсіпкерліктің жан-жақты дамуы үшін оған қажетті жағдай тудыруға тиіс деген тұжырым жасауға болады.

Мәніне қарай кәсіпкер сөзінің бірнеше тұстарын бөліп алуға болады. Бәрінен бұрын кәсіпкер кіріс (пайда) алу мақсатында тауарлар, жұмыс, қызмет көрсету және т.б. өндіру және (немесе) өткізу жөніндегі экономикалық қызметтің субъектісі. Ол – экономикалық қызметтің айрықша түрінің субъектісі, оған ынта білдіру, мүліктік-өкілдік дербестік, тәуекел, ұдайы пайда түсіруге ұмтылу тән.

Кәсіпкердің экономикадағы функционалдық рөлін мынадай тұстар сипаттайды:

- кәсіпкер кейбір аймақтарда сұраным мен ұсыным үйлеспеушілігінен туындаған шиеленісті жағдайды жеңілдетеді;

- кәсіпкер – инновациялық көш бастаушы, ал кәсіпкерлік сектор – рыноктық әртүрлі секторларын байланыстыратын құрылым;

- кәсіпкер – жеке адамдардың жеке материалдық сұранымын қанағаттандыра алатын күш;

- кәсіпкер – шығынды азайтып, еңбек өнімділігін көтерудегі, сыртқы рынокты игерудегі көш бастаушы [8, 75-б.].

Әлеуметтік тұрғыдан алғанда, кәсіпкер – іскер, ынталы, тәуекелге дайын адамдардың өз қабілетін іске асыру мүмкіндігі. Кәсіпкерлік сектор әлеуметтік жікке бөлінуді жоя алады, орта топтың негізін құрап, қоғамның бүтіндігін нығайтады. Бірақ ол үшін қазір бізде кең етек алған жүйесіз кәсіпкерліктен бас тартып, сындарлы кәсіпкерлікті жандандыру керек.

Кәсіпкерлік қызметінің жүзеге асырылуына қажетті құқықтық негіздермен қамтамасыз етілген кәсіпкерлердің іс-қылықтарының заңға сай болуының бұл жерде маңызы зор.

Кәсіпкер мұндай құқықтық негіздің сипатына қарай тиісінше бағдар ұстайды. Мысалы, социалистік құқықта өзгеше экономикалық философия болды, өндірістің негізгі құралдары мемлекет меншігінде еді, жеке меншік және жеке құқық мойындалмады, қоғамның экономикалық өмірінде жаппай теңдестіру орын алды [9, 101-б.].

Қазақ КСР-ның 1978 жылғы Конституциясы өндіріс құралдарына мемлекеттік және ұжымдық-кооперативтік меншік түріндегі социалистік меншікті елдің экономикалық жүйесінің негізі деп таныды, оларды жеке адамның баюы немесе басқадай пайдакүнемдік мақсатында пайдалануға тыйым салынды. Тек қолөнер кәсіпшілігінде, ауыл шаруашылығында, халыққа тұрмыстық қызмет көрсетуде және т.б. қызмет түрлерінде, оның өзінде қоғам мүддесі үшін пайдалануға болатын еді. Сондықтан да ол Конституция азаматтарға өздерінің қабілетіне, мамандығына, біліміне қарай еңбектенуге, кәсіп (қызмет) таңдауға құқық бере отырып, кәсіпкершілікпен айналысуға тыйым салды [10, 129-б.].

Экономика орталықтан басқарылатын болғандықтан кәсіпкерлікке жол берілмеді, ол заңды қызметтің тасасында қалып қойды, оның мүмкіндігіне көңіл бөлінбеді.

Қазақ КСР-ы мен РСФСР азаматтық заңнамасы осыны негізге алып жеке және заңды тұлғалардың мәртебесін анықтады, оған тиісті экономикалық философия тұрғысынан келді.

Азаматтық құқықтың тиісті нормалары әкімшілік заңдардың ережелерімен үйлестірілді, кейбір секторлардағы жеке еңбек қызметін заңдастыратын конституциялық ережелер пайда болды, қолөнер кәсіпкершілігінің және басқа жеке еңбек қызметінің субъектілері болуы заңды деп саналды [11, 66-б.].

Тиісті мәртебе алу үшін азамат көрсетілген қызметке жергілікті атқарушы билік органдарынан рұқсат алуға міндетті болды. Бұл мәртебені арнайы тіркеу куәлігі немесе жергілікті билік органдарынан алған патент растады.

Жеке еңбек қызметі субъектілерінің құқықтық мәртебесін институтының құрамдас компонентіне экономикалық қызметтің сол түрі үшін шектеулер мен тыйымдар белгілейтін нормалар тобы жатты, оларды сақтамау қандай да бір жауапкершілікке алып келетін.

Мысалы, жасы 18-ге толған адамның жеке қолөнер кәсібімен және басқа дара-еңбек қызметімен айналысу тәртібін бұзуы Қазақ КСР ӘҚБтК бойынша [12, 17-б.], ал арнайы тыйым салынған жеке қолөнер кәсібімен немесе басқа дара-еңбек қызметімен айналысқан жағдайда Қазақ КСР ҚК-нің 164-бабы бойынша жазаланады [13, 123-б.].

Ал жеке кәсіпкер немесе коммерциялық делдал рөлін өзіне, өз бетімен алған адам РСФСР-дың Қылмыстық кодексінің 165-бабы бойынша алғашында сезіктінің, сонан соң айыпталушының құқықтық күйін кешетін, ал алдын ала тергеу кезінде оның өз бас пайдасы үшін тауар өндіргені, құрылыс жұмыстарын жүргізгені, халыққа тұрмыстық, мәдени қызмет көрсеткені және оларды жүзеге асыру үшін мемлекеттік, кооперативтік немесе өзгедей қоғамдық форманың атын жамылып социалистік кәсіпорындар мен ұйымдарға берілетін құқықты, жеңілдіктер мен артықшылықтарды алғандығы анықталса, ол қылмыстық жазаға тартылатын [14, 123-б.].

Айта кету керек, тиісті экономикалық философияны негізіне алған социалистік құқықты шетелдік ғалымдар континентальдық - еуропалық құқықтың уақытша ауытқуы деп санады, ол ерте ме, кеш пе, өзінің шыққан түбіріне қайта оралады, ұлттық экономиканың дамуына жағдай тудырады деп сенді [15, 67-б.].

Мұндай жағдай 90-жылдардың аяғында туындады, ол кезде экономикалық тұрғыдан алғанда ауыл шаруашылығының қысқару, өнеркәсіптік өндірістің кері кетуі, инфляциялық үрдістердің күшеюі және рубльдің арзандауы нәтижесінде жағдай жылдан жылға нашарлай берді. Осындай жағдайда бірқатар экономикалық реформалар жүргізілді, заң шығару жұмысы да бірге қолға алынды.

Мысалы, кәсіпорындардың дербестігін кеңейтіп, оларды өзін өзі ақтау және өзін өзі қаржыландыру негізінде басқару, жеке ынтаны қолдау, қызмет көрсету саласында жеке еңбек қызметін қалпына келтіру, жеке секторға жаппай ашу идеясы КСРО-ның бірқатар заңдарында: 06.03.1990 жылғы «КСРО-дағы меншік туралы», 04.06.1990 жылғы «КСРО-дағы кәсіпорындар туралы», 28.05.1988 жылғы «КСРО-дағы кооперация туралы» Заңдарда заңды негіз алды» [16, 3-5-бб.].

Соңғы заң актісінің зерттеліп отырған осы проблемаға қатысы бар, ол жеке кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру мүмкіндігін қамтамасыз етті, тауар өндіретін және қызмет көрсететін кооперативтер құруға және олардың жұмыс істеуіне рұқсат етті. «КСРО-дағы кооперация туралы» Заңда кооператив мүшелерінің құқықтары мен міндеттерін (13-бап) және кооперативті басқару процедурасын (14-бап) анықтаған нормалар жүйесі болды. Бұл құқықтық актінің 14-бабының 4-бөлігі кооператив басқармасы төрағасының құқықтық мәртебесін жалпы түрде анықтады.

Сонымен кәсіпкерлік қызмет құқықтық ықпал объектісіне айналды, ал бұл жағдай әкімшілік-азаматтық және қылмыстық заңдарды ары қарай реформалау қажеттігін тудырды.

Бұларға байланысты шет елдерде белгілі бір концептуалдық амалдар бар. Мысалы, кәсіпкерлік қызметтің құқықтық негізін азаматтық заңнама құрайды, сонымен қатар өзінше бөлек (кәсіпкерлік) кодекстер де көрсетілген қызмет саласын құқықтық реттеуде елеулі рөл атқарады.

Мысалы, француздар құқығының негізгі кодекстерінің қатарына Азаматтық және Азаматтық – іс жүргізу кодекстерімен қоса коммерциялық (сауда) кодексі де кіреді, ал оған қосымша ретінде сауда құқығының маңызды салаларын реттейтін ірі заң актілерін қабылдау практикасы тағы бар [17, 71-б.].

Егер ГФР-дің құқықтық жүйесін алатын болсақ, оның құрылымында Азаматтық кодекс те, коммерциялық (сауда) кодекс те бар. Бұл кодекстің бірінші кітабы сауда сословиесінің, екінші кітабы – сауда серіктестіктері мен жария емес серіктестіктердің мәртебесін анықтайды. Бұл елде, сонымен қатар, сауда құқығының кейбір институттарын өзінше бөлек арнайы заңдармен регламенттеу практикасы бар. Мысалы, 1965 жылғы «Акционерлік қоғамдар туралы» Заң, ол акционерлік компаниялардың мәртебесін де, оларды құрушылар мен лауазымды адамдардың жауапкершілігін де анықтайды.

Мұндай үрдіс Австрия мен Бельгияның заңнамаларында да байқалады. Еуропаның бірқатар елдерінде, мысалы Швейцарияда, кәсіпкерліктің құқықтық негізі мен кәсіпкерлердің мәртебесін Азаматтық кодекстер анықтайды.

Ал АҚШ заңнамасы 50 тараудан тұратын Заңдар жинағы түрінде берілген, оның әр тарауы құқықтың белгілі бір саласына не ірі құқықтық институтқа арналған. Сауда құқығына келетін болсақ, АҚШ-та он бір тараудан тұратын біркелкі сауда кодексі бар.

Сонымен алғашында КСРО-да, сонан кейін ТМД елдерінде кәсіпкерлік қызмет үшін құқықтық негіз құру, оның ішінде кәсіпкер мәртебесін анықтау мәселесін шет елдерде жинақталған тәжірибелерге сүйене отырып шешуге болатын еді.

Отандық заңнамаға бұрындыра белгілі емес мұндай құқықтық қатынастарды реттеуге қатысты Қазақстанда және ТМД елдерінде көрініс берген проблемаларды шешуге өзінше талпыныс болды.

Мысалы, Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік қызметті регламенттейтін және кәсіпкерлердің құқықтық мәртебесін белгілейтін заңнама алғашында посткеңестік кеңістікке тән бағытта дамыды. Мысалы, Қазақстан Республикасының 04.07.1992 жылғы «Кәсіпкерлікті қорғау және қолдау туралы» заңы қабылданды, ол кәсіпкерлік қызметтің заңдық базасы рөлін атқарды [18, 15-б.]. (Қазақстан Республикасының 31.01.2006 жылғы «Жеке кәсіпкерлік туралы» заңы қабылданғаннан кейін жоғарыда аталған нормативтік-құқықтық акт күшін жоғалтты.

Онда кәсіпорын өзінің еңбек ұжымының күшімен өнім өндіру, жұмыс орындау және экономика саласында қызмет көрсету жөніндегі шаруашылық қызметін жүзеге асырушы субъект ретінде қарастырылды. Кәсіпорын көлденең де, тікелей де қатынастарға қатысатын біртұтас құқық субъектісі деп танылды. Қарастырылып отырған мәселеге қатысты алатын болсақ, бұл талдаудың негізінде Қазақстан Республикасының экономикалық қызметінің кәсіпкер сияқты субъектісіне анықтама беруге мүмкіндік туды. Бұл айтылғандардан біз арнайы заңда және кәсіпкер мәртебесін анықтайтын салалық заңдарда құқықтық нормалар жүйесін модельдеуден кәсіпкердің экономикалық қызмет субъектісі ретінде сипатталатындығын көреміз. Бұдан біз оларға нақты талаптар қойылатындығын, белгілі бір құқықтар беріліп, міндеттер жүктелетіндігін, ол міндеттер орындалмаған жағдайда кәсіпкерлік қызмет тоқтатылып, арнайы рұқсат (лицензия) алынатындығын білеміз. Оған қоса кәсіпкердің заңдық мәртебесінің құрылымына заңдық жауапкершілік сияқты элемент кіргізілді, ол әкімшілік құқық бұзғандық, салықтан жалтарғандық және қылмыстық әрекет үшін кәсіпкерге жауапкершілік жүктеді.

Бұл қарастырылып отырған институт ТМД елдерінде ептеген өзгешелікпен тура осы схема бойынша дамыды.

Мысалы, Украина Республикасында 07.02.1991 жылы «Кәсіпкерлік туралы» Заң қабылданды, онда бұл экономикалық қызметтің мәнісі анықталды, оның субъектілері, ұйымдық-құқықтық формалары, жүзеге асыру жағдайлары көрсетілді. Бұл Заңның 10-бабында азаматтарға, кәсіпкерлер мен ұйымдарға келтірген зияны үшін, олардың құқықтары мен мүдделерін бұзғандығы үшін кәсіптік субъектілерінің мүліктік және заңда белгіленген өзгедей жауапкершілік көтеретіндігі белгіленген.

Аталған заңмен қатар Украина Республикасында «Украинадағы кәсіпорындар туралы» Заң, «Шаруашылық қоғамдары туралы» Заң, «Кәсіпкерлік қызметтің кейбір түрлерін патенттеу туралы» Заң, сондай-ақ, кәсіпкерлік қызмет субъектілерін мемлекеттік тіркеу, оларға лицензия беру тәртібі туралы және басқадай бірқатар нормативтік-құқықтық актілер қабылданды.

Бұл елдің заң шығарушылығының алдында қалыптасқан экономикалық қатынастарды жаңа талаптарға қарай ары қарай дамытудың бірнеше варианттары болды. Экономикалық қызметті реттейтін жоғарыда аталған заңдар және басқадай нормативтік-құқықтық актілер Украина Республикасының 16.01.2003 жылғы Шаруашылық кодексінде кодификацияланған. Онда шаруашылық жүргізуші субъектілердің түрлері мен мәртебесін, шаруашылық жүргізудің мүліктік негізін анықтайтын, шаруашылық міндеттерді, сыртқы экономикалық арнайы режимдер мен ерекшеліктерді реттейтін негізгі ережелер жинақталған.

Бұл құқықтық құжатқа кәсіпкерлердің жеке мүдделерін ескеретін басты нормалар мен кепілдіктер кіргізілген, онда кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік реттеу тетігін жария құқық нормаларында пайдалану көзделген, ондай қажеттілік жеке мүдденің қоғамдық мүддемен қатар жүруін қамтамасыз ету проблемасынан туындап отыр. Бұл кәсіпкерліктің криминалдануын азайтуға оң ықпалын тигізуі мүмкін. Украина Республикасының Шаруашылық кодексінің шаруашылық жүргізу саласындағы құқық бұзушылық үшін жауапкершілік көзделген V тарауының біз зерттеп отырған проблемаға қатысы бар [19, 3-6].

Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырудың конституциялық мүмкіншілігін адам мен азаматтың құқықтары мен бостандығына қатысты қарастырған жөн. Бұл конституциялық-құқықтық нормалар оларды ары қарай азаматтық заңнамада нақтылауды керек етеді, азаматтардың кәсіпкерлікпен айналысуына Конституцияда берілген құқық Азаматтық кодекстегі нақты кепілдікке сүйенер еді.

Азаматтық заңнаманың нормалары кәсіпкерлер мәртебесі институтының құрамдас компоненті болып табылады. Мұнда азаматтардың кәсіпкерлік қызметке конституциялық құқығын растайтын және оны нақтылайтын құқықтық ережелерді көрсету керек. Бұл, бәрінен бұрын, азаматтың толық әрекет қабілеттігі кезін анықтайтын, сондай-ақ жеке тұлғаларды кәсіпкерлер ретінде мемлекеттік тіркеу тәртібін белгілейтін азаматтық-құқықтық нормалар.

Бұзғандығы үшін кәсіпкерлерге қылмыстық мәжбүрлеу шаралары қолданылатын тыйымдардың осы зерттеліп отырған проблемаға қатысы бар, себебі бұл жерге мұндай жауапкершіліктің ерекшеліктері туралы мәселе туындайды. Олардың кейбіреулерінде проблемалық сипат бар, олар арнайы зерделеулерді керек етеді. Кәсіпкердің нормативтік-құқықтық мәртебесі туралы мәселені айқындаудың қылмыстың арнайы субъектісін талдауда маңызы зор. Себебі кәсіпкер жеке тұлға ретінде де, заңды тұлғаның басшысы ретінде де бірқатар қылмыстардың субъектісі бола алады.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.А. Правовое воспитание населения – основная задача государства // Юридическая газета. - 2003. - № 1.
2. Эксперт // - 2006. - № 6.
3. Мифтахова Л.А. О потребностях человеческой личности в процессе ее социализации // Материалы конференции «Биологическое и социальное в личности человека». - Уфа, 1994.

4. Колесников П.М. Расследование незаконного предпринимательства: Автореф дисс. ... канд.юрид.наук: 12.00.02. – М.: Московский университет МВД РФ, 2006.
5. Криминология / Под ред. Кузнецовой Н.Ф., Миньковского Г.М. – М.: МГУ, 1994.
6. Альбрехт С., Венц Дж. Мошенничество. Луч света на темные стороны бизнеса (пер. с англ. яз.). – СПб., 1995.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1987. Агеев А.И. Предпринимательство: проблемы собственности и культуры. – М., 1991.
8. Бородин С.В. Борьба с преступностью: Теоретическая модель комплексной программы. – М.: Наука, 1990.
9. Верт Н. История советского государства 1990–1991 г.г. – М.: Прогресс-Академия, 1996.
10. Предпринимательское право Республики Казахстан: Учебник. – М.: Юрист, 2003.
11. Государственный финансовый контроль: принципы организации, программы и порядок проведения. – М.: Финансовая газета, 2000.
12. Сергеев Е.А. Теневики. – М.: Хельга, 2000.
13. Бизнес. Оксфордский толковый словарь. – М.: Прогресс-Академия, 1995.
14. Пекарев С.В., Порк В.А. Бизнес и безопасность. Толковый терминологический словарь. – М.: Ягуар, 1995.
15. Финансовое право: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2003.
16. Советское государство и право: Учебник для студентов юридических факультетов. – М., 1984.
17. Предпринимательское право Республики Казахстан: Учебник для вузов. – Алматы: Жеті жарғы, 2002.
18. Административная ответственность в сфере предпринимательской деятельности, финансов и налогов. – Екатеринбург: СГУ, 2002.
19. Конституция Республики Казахстан. – Алматы: НОРМА-К, 2008.

Резюме

В статье рассмотрен публично правовой статус предпринимателя и проблемы уголовной ответственности за противоправные поведения.

Summary

The article discussed publicly, the legal status of the entrepreneur and the problem of criminal liability for wrongful conduct

УДК-387.566

А.А.Исмаилов - к.ю.н, **Л.О.Мананова**-магистрант, **Омарбаева Л.К.**
ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

**ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА: СТАТУС, ФОРМЫ И МЕТОДЫ
СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Аннотация: Дипломатическая служба уже давно выделилась в особый вид профессиональной деятельности. Изучение основных его представительств не может обойти стороной вопросы о том, что же следует считать историческим рубежом, знаменующим ее появление, какова сущность принципов и закономерностей ее функционирования, каковы исторические тенденции развития и влияния на международные отношения. При этом следует учитывать, что процесс становления профессиональной дипломатической службы необходимо рассматривать в контексте развития отечественной и мировой дипломатии в целом. Ведь именно профессиональную государственную дипломатическую службу можно считать одним из примеров «глобализации ante litteram».

Ключевые слова: посольство, миссия, дипломатическое представительство, агреман, соглашение, посол, поверенный, Конвенция, нотта.

Дипломатическое представительство — особый зарубежный государственный орган внешних сношений, возглавляемый в зависимости от вида представительства — послом, посланником или поверенным в делах Республики Казахстан.

Обмен дипломатическими представительствами — результат договоренности между государствами об установлении между ними как равноправными суверенными субъектами

международного права дипломатических отношений. Установление дипломатических отношений оформляется особым актом: обменом нотами или телеграммами на высоком уровне, подписанием соглашения, публикацией согласованного коммюнике.

Основным международно-правовым документом, которым в настоящее время регламентируется деятельность дипломатических представительств государств, является подписанная в 1961 г. в Вене Конвенция о дипломатических сношениях. Казахстан является участницей указанной конвенции, которая в своей основе отвечает курсу казахстанской внешней политики на «развитие дружественных отношений между государствами, независимо от различий в их государственном и общественном строе».

Венская Конвенция определяет функции дипломатических представительств:

- a) представительство аккредитуемого государства в государстве пребывания;
- b) защита в государстве пребывания интересов аккредитуемого государства и его граждан в пределах, допускаемых международным правом;
- c) ведение переговоров с правительством государства пребывания;
- d) выяснение всеми законными средствами условий и событий в государстве пребывания и сообщение о них правительству аккредитуемого государства;
- e) поощрение дружественных отношений между аккредитуемым государством и государством пребывания, конструктивное развитие их взаимоотношений в области экономики, науки, культуры.

Конвенция допускает выполнение дипломатическим представительством консульских функций.

Положения Венской Конвенции о функциях дипломатических представительств носят в основном рамочный характер. Их конкретизация относится к компетенции участников конвенции. Что касается Казахстана, то эту задачу выполняют положения о Посольстве Республики Казахстан, Чрезвычайном и Полномочном После Республики Казахстан в иностранном государстве, о Постоянном представительстве Республики Казахстан при Международной организации, утвержденные соответствующими указами Президента Республики Казахстан.

Венская Конвенция 1961г. подразделяет глав дипломатических представительств на три класса:

- класс послов и нунциев, аккредитуемых при главах государств. К этому классу Конвенция относит также других глав представительств эквивалентного ранга;
- класс посланников и интернунциев, аккредитуемых также при главах государства;
- класс поверенных в делах, аккредитуемых при министра иностранных дел (не следует смешивать с временными поверенными в делах — старшими сотрудниками представительства, замещающими его главу на время отсутствия).

Однако, согласно Конвенции, «в отношении старшинства и этикета, никакого различия между главами представительств вследствие их принадлежности к тому или иному классу не должно проводиться». Это положение отвечает принципу равенства государств, и тот или иной класс дипломатического представителя может служить лишь показателем степени развитости отношений между государствами-партнерами.

К концу минувшего столетия последние два класса глав дипломатических представительств постепенно вышли из употребления, и государства стали обмениваться дипломатическими представительствами, возглавляемыми послами или главами представительств в эквивалентном классе. Казахстан в настоящее время обменивается дипломатическими представительствами на уровне посольств. Всего Казахстаном открыто около 100 посольств, в которых занято дипломатических служащих разного ранга и соответствующее количество административно-обслуживающего и технического персонала.

Иногда, особенно если дипломатические отношения развиты слабо, стороны договариваются об аккредитовании дипломатических представительств по совместительству. Венская Конвенция допускает аккредитование дипломатического представителя по совместительству даже в нескольких странах. В этих случаях глава представительства бывает в стране аккредитования наездами, по мере надобности. В этих странах, однако, могут создаваться аппараты представительства, возглавляемые временными поверенными в делах.

Допускаются случаи, когда два или несколько государств могут аккредитовать одно и то же лицо в качестве своего представителя в другом государстве, если оно не возражает против этого. Более того, Венская Конвенция предусматривает возможность совмещения главой представительства или любым из его сотрудников — членом дипломатического персонала — своего поста с постом представителя аккредитуемого государства при любой международной организации.

Свои особенности имеет порядок назначения главы дипломатического представительства. Венской Конвенцией 1961 г. предусматривается, что аккредитуемое государство должно убедиться в том, что государство пребывания дало агреман (согласие) на то лицо, которое оно предполагает аккредитовать как главу представительства в этом государстве. Агреман в различных случаях за-

прашивается по-разному. Если глава дипломатического представительства назначается впервые после установления между государствами дипломатических отношений, то запрос агремана может быть сделан в третьей стране через дипломатических представителей обеих договаривающихся сторон. В случае же замены одного главы дипломатического представительства другим запрос агремана может быть сделан его предшественником перед отъездом или временным поверенным в делах после отъезда прежнего посла. При этом сообщаются краткие сведения о кандидатуре: возраст, образование, семейное положение, занимавшиеся посты.

После получения агремана кандидат на пост главы дипломатического представительства становится «персоной грата», т.е. желательным лицом. Издаётся официальный акт аккредитующей страны о назначении (указом главы государства), о чем публикуется сообщение в прессе.

Правительство страны назначения может и не дать агремана. Сообщая об отказе, оно не обязано излагать его мотивы. Как отказ в агремане может рассматриваться и слишком длительная задержка ответа на запрос. Напоминать о запросе агремана не принято. В этом случае агреман запрашивается на новое лицо.

Официальным подтверждением полномочий дипломатического представителя являются верительная грамота, подписанная главой государства. Грамота служит подтверждением доверия, которым посол облечен властями аккредитующего государства, и правильности всего того, что он будет говорить от их имени. Адресуются и вручаются грамоты главе государства страны назначения.

Обычно вместе с верительными грамотами вновь назначенный посол вручает и отзывные грамоты своего предшественника. В них сообщается о решении властей аккредитующей страны отозвать прежнего посла, в общей форме указывается причина отзыва, выражается надежда, что он своей деятельностью способствовал развитию добрых отношений со страной пребывания. Иногда отзывные грамоты отъезжающий посол вручает сам при своем отъезде. В некоторых странах существует порядок направления от имени главы государства аккредитования в адрес главы аккредитующего государства отпускных грамот, содержащих удовлетворение деятельностью отъезжающего посла и комплимент в его адрес.

Чрезвычайный и Полномочный Посол считается приступившим к своим обязанностям в зависимости от практики, принятой в государстве аккредитования, которая, согласно Венской Конвенции 1961 г., должна применяться единообразно либо с момента вручения послом своих верительных грамот, либо с момента сообщения о своем прибытии и представления заверенных копий верительных грамот министерству иностранных дел государства пребывания или другому министерству, в отношении которого имеется договоренность. Очередность вручения верительных грамот или представление их заверенных копий определяется датой и даже часом прибытия посла.

В настоящее время Республика Казахстан располагает высококвалифицированным и достаточно опытным составом послов. Практически все они — выпускники ВУЗов Казахстана (более 80%), каждый третий прошел специальный курс обучения в Дипломатической Академии, каждый второй имеет ранг Чрезвычайного и Полномочного Посла, остальные — Чрезвычайного и Полномочного Посланника Республики Казахстан. Средний возраст — 55 лет, т.е. работники самого активного и плодотворного возраста. Все они обладают богатым опытом профессиональной дипломатической работы — 85% имеют стаж работы в системе МИД более 20 лет. Такой состав полпредов Казахстана позволяет ставить и решать самые сложные и неординарные проблемы международной жизни.

По завершении общей процедуры вручения верительных грамот Президент обращается к послам с краткой приветственной речью. Затем приглашает послов на бокал шампанского, за которым происходит свободная беседа. На этом церемония заканчивается.

Свою протокольную деятельность посол начинает с визитов вежливости государственным деятелям страны пребывания и послам других стран. Начинать визиты желательно с дуайена — старшины дипломатического корпуса. Список лиц, которым следует нанести визиты, послу может рекомендовать протокольный отдел МИД страны пребывания. Но посол может руководствоваться собственными соображениями об очередности нанесения визитов вежливости, исходя из характера отношений своей страны со страной пребывания.

Литература

1. Блищенко И.П. Дипломатическое право. М., 1990.
2. Богуславский М.М. Иммуниет государства. М., 1962.
3. Ганюшкин В.В. Дипломатическое право международных организаций. М., 1972.
4. Демин Ю.Г. Статус дипломатических представительств и их персонала. М., 1995.
5. Зубков Н.Г. Международно-правовое положение консульских представительств и их персонала. М., 1980.
6. Плотникова О.В. Консульские отношения и консульское право. М., 1999.
7. Попов В.И. Современная дипломатия. Теория и практика. Курс лекций. Часть 1: Дипломатия — наука

Резюме

Мақалада кәсіби қызметтің ерекше түрі ретінде ертеден бөлініп шыққан дипломатиялық қызметтің мәселелері қаралады. Оның пайда болуының тарихи межесін, әрекет етуінің заңдылықтары мен қағидаларының маңызын, тарихи даму тенденциясы мен халықаралық қатынастардағы әсері мәселелері оның негізгі өкілдіктерін білуді тыс қалдыруға болмайды.

Summary

The questions of the diplomatic service already a long ago distinguished in the special type of professional activity are examined in the article. The study of his basic representative offices can not go round a side questions about that, what it is necessary to consider a historical border signifying her appearance, which essence of principles and conformities to law of her functioning is, which historical progress and influence trends are on international relations.

ӘОЖ-368.6

А.А.Исмаилов, М.Р.Алиева, Омарбаева Л.К.
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ АЯСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰНТЫМАҚТАСТЫҚ

Андатпа: Мақалада Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, қоршаған ортаны қорғау аясындағы халықаралық ынтымақтастықтың құқықтық ерекшеліктері қарастырылады.

Табиғи экологиялық факторлардың мәні, табиғаттағы бір байлық қорының өзгеріске ұшырауы, қоршаған ортаның басқа объектілеріне тікелей немесе жанама әсерін тигізеді, бұл табиғатты қорғауды мемлекетаралық ынтымақтастыққа жағдай жасауының маңызды мәселесі.

Адам - табиғаттың бір бөлшегі. Табиғаттан тыс, оның ресурстарын қолданбай, өмір сүру мүмкін емес.

Жер бетіндегі елді мекендердегі халықтың қарқынды өсуі және сол сияқты ғылыми-техникалық прогрестің дамуы адамның қоршаған ортаға деген мүмкіндігінің нығаюына әсер етеді.

Кілттік сөздер: қоршаған орта, халықаралық ынтымақтастық, экологиялық фактор, конвенция, табиғат, денсаулық, жаһандық мәселе, тиімді пайдалану, ластанушы.

Халықаралық конференциялар дүниежүзілік мемлекеттер мен халықтар ынтымақтастығының ортақ мақсатқа жетудегі дәстүрлі нысанының бірі. Бұл нысан ескіден келе жатқан барлық адамзатты немесе бөлек мемлекеттер мен халықтарды толғандыратын мәселелерге байланысты ортақталып жасалған әрекеті. Конференцияға дайындық және өткізу процесінде оқу, талдау таңдалған мәселенің жағдайына қарай бағалау және таңдау жасау, қатысушылардың ынтымасты түсіндіріледі, шешім қабылданады, мемлекеттің келесі бірлесу әрекеттерінің бағытын және нысанын анықтау жүргізіледі.

Қоршаған ортаны қорғау аясындағы халықаралық конференциялар, мемлекеттердің ынтымақтастығының бір нысаны ретінде өткен ғасырдың басында жүзеге асырыла бастаған.

Қоршаған ортаны қорғау аясындағы халықаралық ынтымақтастықтың дамыған бір нысаны болып, екі жақты және көп жақты үкіметтік және үкіметтік емес конференциялар танылады. Жыл сайын әлемде экологиялық мәселелерге байланысты жүздеген, әйтпесе мыңдаған конференциялар өткізіледі.

Мақсатына қарай ол табиғатты қорғау әрекетіндегі тәжірибемен алмасу, экологиялық маңызы бар ақпараттармен алмасу, ғылыми және тәжірибелік проблемаларды шешудің құралы болып отыр.

Табиғатты қорғау жөнінде ең алғашқы конференция 1913 жылы Бернде өтті. Швейцария өкіметінің шақыртуымен конференцияға 17 мемлекет өкілдері, атап айтқанда: Австрия, Аргентина, Бельгия, Ұлыбритания, Венгрия, Германия, Дания, Италия, Нидерландия, Норвегия, Португалия, Ресей, АҚШ, Франция, Швейцария, Швеция жиналды.

Делегаттар әлемнің табиғи жағдайы туралы пікірлерімен алмасып, табиғатты жедел түрде қорғау қажеттігін мойындады. Конференция табиғатты халықаралық қорғау мақсатында комиссия кеңесінің біліктілігін, әлемнің табиғатының жағдайы және оның қорғалуы туралы барлық пікірлерді жариялау және қорытындылау, талдау жасау туралы қаулы қабылдады. Көрсетілген мәселеге байланысты арнайы конференцияларды өткізу туралы ой-пікір 1967 жылдың соңында БҰҰ -ның Бас Ассамблеясының 22 - ші сессиясында айтылды. Сосын оған сәйкес мәселе БҰҰ-ның Экономикалық және Әлеуметтік Кеңесінің 45 -ші сессиясының күн тәртібіне қойылды. Қабылданған ЭКОСОС қарары

жедел түрде адамды қоршаған ортаның ластануын шектеуге және мүмкіндігінше тоқтатуға ұлттық, сол сияқты халықаралық деңгейдегі шаралардың күшейтілуі қажеттігін көрсетті. Сондай-ақ мұндай конференциялардың қажеттігі туралы биосфера ресурстарын қорғау және оны ғылыми тиімді негізде пайдалануға арналған сарапшылардың 1968 жылы қыркүйекте Париждегі Үкіметаралық конференциясында қабылданды.

1948 жылы табиғат және табиғи ресурстарды қорғаудың халықаралық одағы құрылды. Осының нәтижесінде атап айтқанда, қоршаған ортаны қорғау аясында әлемде халықаралық ынтымақтастықтың өркендеуіне қолайлы саяси атмосфера қалыптасты. Ол адамды қоршаған орта мәселелеріне қатысты БҰҰ-ң Стокгольм конференциясы нәтижелі өтті.

Конференция 5 шілде 1972 жылы ашылды. Оның жұмысына 113 мемлекет өкілдері қатысты.

Қоршаған орта мәселелеріне арналған БҰҰ Стокгольм конференциясы қоршаған ортаны қорғауда глобалдық және жедел сипаттағы проблемалардың мойындалуын және мемлекеттердің табиғи қоршаған ортаны әлемдік қорғаудың көрінісін және жағдайын дамытуға баға берудің бір-бірімен байланысты және бірін-бірі толықтыратын шешімнің үш тобын қабылдады. Оларға: мәлімдеме қағидалары; шаралардың жобасы; ұйымдық - қаржылық шешім.

Декларация қағидалары адамды қоршаған ортасын қорғау мәселелері жөніндегі БҰҰ конференциясының басты шешімі болуына алып келеді. Ол әлемдік қоршаған орта табиғаты жағдайына өз әрекетімен тікелей және әсер ететін мемлекет және халықаралық ұйымның басшылығы мен барлық басты қағидалар түсінігін топтастыруды көздейді. Декларацияның мазмұны преамбуланы қоса 7 тармақтан - жариялау және 26 баптан тұратын «қағида» және қорытынды бөлімдерден тұрады.

Преамбула қоршаған ортаның жаһандық мәнін анықтайды, олардың басқа адамзат проблемаларымен байланысын, себебін және жағдайын, осы мәселелердің тууына себепші болатын және болашақта олардың ескіруіне әкеліп соғатын төтенше маңызды оқиғаларды қарастырады. Преамбула тиянақты қорғау жүргізе отырып, адамзат өзінің әрекетін бүкіл әлемде реттеуге мүмкіншілік туып отырғанын және бұл әрекетінің қоршаған ортаға ешбір зардап салдары болмауға тиіс екенін көрсетеді.

Жоғарыда атап өткендей, декларация қағидасы қазіргі уақыттағы қоршаған орта мәселесін және оның көрінісіне дүниежүзілік бірлестіктердің қатынасын білдіретін 26 қағидадан тұрады. Осы қағидалар ішінен бастысын атап өтуге болады:

Қорытынды актінің 5 бөлімі қоршаған орта мәселелеріне арналған. Онда, мемлекеттердің экологиялық ынтымақтастығының мақсаты, аумағы, нысаны және әдісі анықталған. Атап айтқанда, халықаралық экологиялық ынтымақтастық атмосфераның ластануымен күрес, суды ластанудан қорғау, теңіз аумағын, жер қыртысын қорғау, қорықтарды, қалалардағы қоршаған ортаны экологиялық зерттеудің орнықты белгілері көрсетілген ынтымақтастықтың аумағын қамтиды. Ынтымақтастықтың бұл түріне мынадай: ақпараттық алмасу, конференция ұйымдастыру, ғылыми қызметкерлермен тәжірибе алмасу, қоршаған ортаны қорғау мәселесіне бірлесіп жоба дайындау нысандары мен әдістері ұсынылған.

Хельсинкидегі шешімнің жобасын іске асыру нәтижесінде қатысушы елдер арасында қоршаған ортаның ластануын тоқтату туралы бірнеше құжаттар қабылдаған.

Атап айтқанда, атмосфералық ауаның трансшекаралық ластануы туралы конвенция (1979 жыл) және өнеркәсіп апаттарына трансшекаралық әсері туралы конвенция (1992 жыл).

1986 жылы қарашада ЕҚЫМ - ге қатысушы мемлекет өкілдерінің Венада кездесуі болды. ЕҚЫМ қорытынды актісінің саяси мәселелердің орындалуымен қатар, бұл кездесуге қоршаған ортаның жағдайына және оның қорғалуына байланысты Хельсинки шартының орындалу дәрежесіне көңіл бөлінеді.

Вена кездесу құжатының қорытындысы бойынша қоршаған орта бөлімінде келесі сипаттамалар ұсынылады:

- 1995 жылға дейін күкірт тастауды 30 пайызға қысқартуға, көмірсутекті және басқа ластанушыларды тастауды төмендету;
- қауіпті қалдықтарды теңізге баламалы көмуге, тиісті әдістерді дайындау;
- денсулыққа және қоршаған ортаға қауіп - қатерінің бағалануын қоса потенциалды қауіпті химиялық заттар жөнінде ақпараттармен алмасу;
- Еуропадағы кең көлемде ластанушылардың таралуын бақылау және бағалау үшін бірлескен бағдарламаның дамуы және нығайтылуы (ЕМЕП);
- озонды бұзатын өндіріс заттарын қысқартуды қолдайтын шараларды кеңейту;
- климаттық жаһанды жылыну құбылысын және оның көміртек пен газдың қос тастаудағы ролін зерттеу.

БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының ұсынысы бойынша 1992 жыл маусымда Рио-де-Жанейрода, Стокгольм конференциясынан 20 жыл өткеннен соң қоршаған орта және оның дамуы жайында БҰҰ-

ның конференциясы өткізілді. Конференцияға 178 мемлекет және 30-ға жуық Үкіметаралық және Үкіметтік емес халықаралық ұйымдар қатысты. 114 мемлекет басшылары және Үкімет делегациялары басшылық етті.

Риодағы конференцияда көп мәселелер талқыланып, бастысы 3 маңызды құжатқа қабылданды:

- қоршаған орта және даму жөніндегі декларация;
- жаһандық көлемдегі кейінгі әрекеттерге ұзақ мерзімді бағдарлама (XXI ғасырға күн тәртібі);
- орманның барлық түрлерін сақтаудың және пайдаланудың рационалды қағида қатынасы.

Сонымен қатар конференцияға қатысушыларға екі конвенцияға «биологиялық әр түрлілік туралы» және «климаттың өзгеруі туралы» конвенцияға ашық түрде жазылу ұсынылды.

Рио декларациясында әлемдік қауымдастықтағы және қазіргі кездегі мемлекеттердің экологиялық жүріс — тұрысының негізгі қағидалары бар. БҰҰ - ның және конференцияға қатысушылардың түсінігі бойынша осы қағидаларға негізделген ұлттың ішкі және сыртқы мемлекеттік экологиялық саясат ұлттық және халықаралық экологиялық тәртіпті қамтамасыз етеді.

Рио декларациясында қағидаларды жариялау мақсаты анықталды. Олардың негізгісі - барлық елде жаңа және тең ынтымақтастық көлемін қамти отырып мемлекет пен халық арасында жаңа деңгейдегі ынтымақтастықты орнықтыру, халықаралық экологиялық құқықтың көрінісінің дамуын айқындау; қолайлы қоршаған ортаны көтеруге және қалпына келтіруге қажетті болатындай етіп қоршаған орта аумағына байланысты ұлттық заңдылықтың дамуын және шараларын орнықтыру;

«XXI ғасырға күн тәртібі» қоршаған ортаның бүгінгі күнге елеулі мәселесіне, сонымен қатар алдағы ғасырда оған кездесетін осы мәселелерді әлем болып шешуге дайындау мақсатына арналған.

Күн тәртібінде 4 бөлімді қамтиды:

- әлеуметтік және экономикалық аспект (дамушы елдердің ұлттық саяси және халықаралық ынтымақтастығы, жоқшылықпен күрес туралы, сұраныстың өзгеру, елді мекеннің жылжу үрдісі адамның денсаулығын жақсарту және қорғау елді — мекендердің өсуіне жағдай жасау, қоршаған орта мәселелерімен қатар, оның шешім қабылдау үрдісіндегі даму мақсатын қамтиды);

- дамыту мақсатында ресурстарды тиімді пайдалану және сақтау (атмосфераны қорғау, жер ресурстарын пайдалануға кешенді жылжу, ормансыздандырылумен күрес, құрғақшылық және шөлейт аймақтардың қарқынды дамуы, радиоактивті заттар мен қалдықтарын қоса улы және қауіпті заттарды пайдалануды реттеу);

- елді мекеннің негізгі тобының ролін бекіту (әйелдерге, балаларға, жастарға, жергілікті халықтар мен жергілікті қауымға қатысты глобалды әрекеттер; еңбекшілердің әр түрлі санаттарын, кәсіподақтың және басқа да үкіметтік емес ұйымдардың ролінің күшеюі);

- іске асырылатын құрал (қаржылық және ақпараттық құралдар, ғылыми және экологиялық мәселелерді шешуге технологиялық және ұйымдасқан құқықтық құралдар механизмі).

«XXI ғасырға күн тәртібіне» мемлекеттердің барлығы консенсус жолымен рәсімделмей-ақ қол қойылды. Зандық күші жағынан ол, халықаралық құқықтың «жұмсақ» актісі болып танылады және ұсынылатын сипатта болады. Бұл мәселені іске асыру механизмінің қаржылық - ұйымдық негізгі құралы болып қоршаған орта және оның дамуы жөнінде комиссия құру туралы шартқа Риодағы конференцияда қол жеткізілді.

Әдебиеттер:

1. Кравченко С. Н. Социально - психологические аспекты правовой охраны окружающей среды Львов, 1998 г.
2. Бутрос-Бутрос Гали. Доклад о работе ООН за период с 40 по 50 сессии Генеральной Ассамблеи ООН, Нью-Йорк, 1995 г.
3. Колосов Ю. Н., Кривчикова Э. С. Действующее международное право (том 3) М. 2007 г. стр. 682-684
4. Итоговый документ Венской встречи представителей государств - участников совещаний по безопасности и сотрудничеству в Европе М 1989 г.

Резюме

В статье, как показывает международная практика, рассматриваются правовые особенности международного сотрудничества в сфере охраны окружающей среды. Различные природные, экологические факторы, приведшие к изменению в природе, а так же прямые и побочные влияния на окружающую среду явились целью создания условий для межгосударственного сотрудничества охраны природы.

Summary

In the article, as international practice shows, the legal features of international cooperation are examined in the field of guard of environment. Different natural, ecological factors causing a change in the wild, and similarly direct and side influences on an environment was the aim of conditioning for the intergovernmental collaboration of nservancy.

ӘОЖ 301:33.08

Г.Д. Мейркулова - з.ғ.к., А.О. Бейсембаева - з.ғ.к.
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

БҮГІНГІ ТАҢДАҒЫ ТЕРРОРИСТІК ҰЙЫМДАРДАН КЕЛЕТІН ҚАУІП ҚАТЕР

Аңдатпа: Террористік, экстермистік ұйымдардың алдын-алу шаралары мен күресу қиындық туғызып отыр, себебі терроризм ұйымдасқан құрылым, қыруар қаражат жүйесі және бітімгершілік келсім сөзінде, жұмыс істеуде.

Кілттік сөздер: Террористік ұйымдардан, терроризмді жою, Халықаралық терроризм, қауіп туғызуда, халықаралық терроризмнің алдын-алу.

Жалпы қоғамның алдында тұрған міндет ол кез келген азаматтың міндет ол қоғамның мүддесін қорғау деп санайды Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Терроризмнің алдын алу барысында мемлекеттер енді бір-бірімен ынтымақтасып жатыр.

Сондада халықаралық ұйымдардың терроризмді алдын алуда бірқатар тұрақты бірігуі болмай отыр. Террористік ұйымдардан келетін қауіп қатердің алдын алуда мемлекеттерді біріктіру немесе ынталандыру керектігін тағыда айтты» [1,6.41-42].

Терроризм үздіксіз назарды, зерттеуді қажет етеді. Жалпы жақанданудың өзі қоғамның дамуы үшін оңтайлы болса, ал, адам өміріне халықтың өркениетіне жаңа қауіп туғызуда оған ешқандай, мақсатқа сай алдын-алу шараларына ойдағыдай көңіл бөлінбей, көптеген мемлекеттер оған шарасыз, дәрменсіздіктерін көрсетіп отыр, дегенмен халықаралық терроризм ұлтаралық қатынастарға яғни жақандануға өзінің кері әсерін тигізіп отыр.

Яғни, әлеуметтік жағдайдың туындауына байланысты Қазақстан Республикасы өзі алғашқы болып бітімгершілік келсім сөзінде халықаралық біріккен ұлттар ұйымына ынтымақсаттыққа кірдің де себебі дүниежүзіндегі бейбітшілікті сақтауға, бейбітшілікті қамтамасыз етуге өз үлесін қосу барысында алғашқы болып қадам жасап отыр.

Терроризмге, экстремизмге қарсы заңдар, заң актілері, заңнамалар шығарып халықаралық қауымдастық осы шығарылған заң актілерін қолдануда.

Террористік, экстермистік ұйымдардың алдын-алу шаралары мен күресу қиындық туғызып отыр, себебі терроризм ұйымдасқан құрылым, қыруар қаражат жүйесі және бітімгершілік келсім сөзінде, жұмыс істеуде.

Террористік, экстремистік ұйымдардың, террористердің мақсаты мүдделері әртүрлі болғанымен террористік, экстермистік ұйымдардың мүшелерінің әрекеттерін үйлестіріп жұмыстарын жандандырып демеу көрсетіп отыратын орталықтар арқылы жұмыс істейді.

Әлемдік терроризмнің дамуына ықпал ететін елдер бар. Қазіргі кезде терроризмнің орталығы болып отырған Ауғанстан мен Ирак мемлекеттері.

Бұл елдерде фанат террористерді дайындау жақсы жолға қойылған.

Мысалы, Ауғанстанда жан-жақты дайындықтан өткен террористер әлемнің түкпір-түкпіріне тарап кетті. 2001 жылғы дерек бойынша Ауғанстандағы оннан астам дайындық лагеріндегі әлемнің жиырма мемлекетіне он бес мыңдай содырлар дайындықтың өткен.

Ал, қазіргі кезде 2012-14 жылдардағы ақпарттар бойынша жанкештілер дайындау, жауынгерлердің саны екі есе ұлғайған. Ауған жерінде дайындалған террористер 2000 жылдардың аяқ шенінде АҚШ, Ресей, Түркия, Испания, Қытай, Үндістан, Пакистан сияқты мемлекеттердің аумақтарында террористік қимылдар жасады.

Терроризмге арнаулы әскери бөлімдерін ұстайтын қаржы керек емес.

Қазақстан Республикасының аумағында радикалды бағыттағы діни ұйымдармен күресте әкімшілік, қылмыстық, сондай-ақ жедел және ескерту бағытындағы шаралардың өзара үйлесімді жиынтығы, пәрменді рөл атқарады. Бұған тиісті министрліктердің, жергілікті атқарушы органдардың яғни, Үкімет жанындағы діни ұйымдармен байланыс кеңесінің, Қазақстан мұсылмандарының діни басқармасы, басқада мемлекеттік, қоғамдық ұйымдардың белсенділігі кез-келген ақпарттар бойынша адам өміріне қауіп төндіретін заңсыз әрекеттердің дер кезінде алдын алу.

Қазіргі кездегі интеграциялану үрдістері ғаламдану құбылысына жол ашыты яғни, бір жағына бұл жақсы жағы болған мен мемлекеттер үшін өркениет қалыптары қалай ортақ болса, қайшылықтар мен қауіптер де бірдей.

Жаңа қауіптердің қатарына террористік, экстремистік ұйымдасқан топтардан келетін қауіп қатер көбейді.

Террористік ұйымдардың бір-бірі мен тығыз байланысуы террористік, экстремистік ұйымдардың күтпеген уақытта террористік актіні жасауы.

Террористік актінің құрбандарына бейбіт тұрғындар, саяси, діни, экономикалық жағдайға қатысы жоқ халық зардап шегіп отыр.

Террористік, экстремистік ұйымдардың барлық мемлекеттер аумағында қылмыстық ұйым топ құруы қауіп бар.

XXI ғасырдың басында террористік ұйымдардан келетін залал-зардап тіптен ушығып кеткен.

Ол мемлекет, қоғам үшін ең қауіпті құбылыстардың біріне айналды. Әлемнің көпшілік мемлекеттері террористік, экстремистік ұйымдармен күресуде бір қатар заң актілері де қабылданған.

Дегенмен террористік, экстремистік ұйымдардың террористік әрекеттері көбейе түсуде.

Бүгінгі таңда дүниежүзі бойынша зерттеушілер мен ғалымдарды, алаңдатып отырған сұрақ террористік ұйымдардың құрылуының немесе пайда болу себептері.

Террористік, экстремистік ұйымдар үгіт насихат, қорқыту арқылы әлеуметтік және ұлттық топтар арасындағы араздық пен қарама-қайшылықтарды тудырады.

Террористік актінің қай жерде жүзеге асырылуы қарапайы халыққа үрей сезіммен ұялатады.

Террористік, экстремистік ұйымдар арқылы мемлекет, топтар, адамдар үшін терроризм ұлтшылдық мәселерді шешу үшін пайдаланады.

Осы мақаланың көкейтестілігі ең алдымен құқықтық жүйелі түрдегі тәсілдермен күресу, себебі қазіргі террористік ұйымдардан келетін қауіп қатер өте ауқымды.

Ал, саяси, діни, радикалды көз қарастар террористік, экстремистік ұйым топ құруға негіз болатыны белгілі.

Бүгінгі таңдағы бір ұлтқа екінші ұлттың үстемдігін орнату үшін ұлтшылдар террористік ұйымдарды пайдалануы мүмкін.

Жалпы ұлтшылдық сепаратистік пиғылдың күшейуіне себеп болатын, этникалық топтардың немесе оған жасаушы.

1994 жылы 9 желтоқсан БҰҰ-ның Бас Ассамблеясында «терроризмді жою» Декларациясында, АҚШ-тың ұйымдарының конвенцияның кіріспе резалюциясында терроризмге қарсы күрес қағидаларының бірі адам құқығы, ар-намысы, қадір-қасиеті, мемлекеттердің ішкі-сыртқы саясатына мүлтіксіз араласпау және мемлекет құқықтары принципін ұстану және оның негізгі бостандығы мемлекеттердің егеменділігі құрметпен қарау орынды көзделген.

Террористік ұйымдардың терроризмді жүзеге асыруына жол бермеу мақсатында барлық мемлекеттермен, аймақтық, халықаралық ұйымдармен ынтымақтастыққа ұмтылып және де ақпараттарды тұрақты түрде реттеу алмасу жүргізіледі және мемлекет бойынша барлық құқыққорғау органдарына тіркеледі және тіркеудің өз ерекшеліктері бар ол ұйым мүшесі екенін анықтау барысында террористің немесе экстремистің бет әлпеті, (киім киісі, сақал өсіруі) жүріс-тұрысы, өмір сүру көзқарасымен және т.б. өлшемдері арқылы тіркеуге алынып тексерілуі және ол жағдайда азаматтың конституциялық құқықтарының бұзылмауы да сақталып жүзеге асырылады

«Халықаралық терроризм» ол халықаралық қылмыстың бірден-бірі, Қазақстан Республикасы халықаралық құқықтардың субъектісі ретінде халықаралық қатынастардағы құқықтар мен міндеттерді және қағидаларын, халықаралық қағидалары адал мүлтіксіз мақсатында барлық мемлекеттермен, аймақтық, орындайды және Қазақстан халықаралық терроризмге қарсы күресте белсенділік көрсетіп отыр.

Декларацияның құжаттарында (АӨІСШК) Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім білдіру шаралары жөніндегі кеңес терроризмді жою және өркениетпен сұхпаттасу арасындағы ықпал белгіленген[4, б.2-3].

Терроризмге қарсы күресте барлық басқа мемлекеттермен, аймақтық, халықаралық ұйымдармен ашық ынтымақтастыққа ұмтыламыз және де ақпараттарды тұрақты түрде реттеу алмасу жүргізіледі.

Терроризм ұйымдарының тарауына себепші ретінде діни фундаментализмді көп айтуда.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтің пікірі бойынша халықаралық терроризмнің алдын-алу күресі саяси қаржы, зияткерлерінің дүниежүзілік қауымдастық күшейтілген бағытта болуы қажеттілігін мәлімдейді [1, 27-28].

Қазақстан Республикасының аумағында терроризмнің алдын-алу мақсатында Қазақстан Ұлттық орталығы қорытынды (Ұлттық қауіпсіздік және интерпол) бір-бірімен тығыз байланыста терроризмге қарсы күресті бірігіп жүзеге асыруда және осыған орай бірнеше бағытта жұмыс жасайды.

Онымен қатар жалпы терроризмге қарсы қылмыстық-құқықтық күрестің кейбір тұстарын талдап қарастырып отырмыз.

Яғни ол, терроризмге қарсы күрес мәселесі халықаралық деңгейге арнайы қызмет өкілдерінің басқосуларының да тақырыбына айналуға.

Мәселен 2005 жылы мамыр айының 18-ші жұлдызында Сочи қаласында ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің қауіпсіздік органдарының және арнайы қызметтерінің басшылары кеңесінің мәжілісі болып өтті.

Оған қатысушылар ТМД-дағы елдердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, халықаралық терроризмге бірлесе қарсы тұру шараларын талқылады.

Бұл мәжіліске Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Украина, Белоруссия, Молдова, Грузия, Армения, Әзірбайжан секілді елдердің арнайы қызмет өкілдері қатысты. Ал, Өзбекстан мен Түркменстан бақылаушылар кеңесінің мүшесі болып табылады.

Осының артынша сол Сочи қаласында тағы бір «үлкен сегіздік», Еуропалық Одақ, НАТО, ТМД, Шанхай ынтымақтастық ұйымдарының арнайы қызмет, қауіпсіздік органдары және құқық қорғау органдарының III кеңесі болып өтті. Онда терроризмге халықаралық деңгейде тосқауыл қою мәселелері талқыланды [3,6.9-10].

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. «Сындарлы он жыл». «Атамұра» Алматы. 2003.
2. // Заң газеті № 51 (571) 30 маусым 2002 .
3. Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім білдіру шаралары жөніндегі кеңес Декларацияның қорытынды құжаттарында АӨІСШК терроризмді жою және өркениетпен сұқпаттасу арасындағы ықпал (4 мусым 2002 ж.).
4. Қазақстан Республикасының Заңы 13 шілде № 416-І 1999 жылғы «Терроризмге қарсы күрес туралы»

Резюме

В профилактике, раскрытии и расследовании преступлений, совершаемых организованными террористическим, экстремистскими организациям и их членами, действующим в Центрально-Азиатском регионе, необходимо эффективное взаимодействие государств и правоохранительных органов этого региона

Summary

An author subduing about if lustiest criminals sons and this conclusions. Class the author looking the something. Problems of this justice criminality aspects. About if lustiest criminals sons and this conclusions. Class the author looking the something problems.

УДК 343

Е.В. Мицкая - доктор юридических наук, **Ә. Есімғожа** – магистрант
ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ВОПРОСЫ ОБСТАНОВКИ, ОБУСЛОВЛЕННЫЕ ВООРУЖЁННЫМ КОНФЛИКТОМ, КАК РАЗНОВИДНОСТЬ ОБСТАНОВКИ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО НОВОМУ УГОЛОВНОМУ КОДЕКСУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация: В данной статье, рассматривая вопросы изучения проблем обстановки совершения преступления в зоне вооруженного конфликта в рамках признака состава преступления и выработки ее определения, указывается на необходимость анализа различных понятий и положений уголовного права. Авторы обосновывают необходимость учета обстановки вооруженного конфликта как признака состава преступлений, совершаемых в условиях вооруженного конфликта, при квалификации преступлений, установлении уголовной ответственности и назначении наказания.

Ключевые слова: ответственность за преступления, преступления против мира и безопасности человечества, вооруженный конфликт, боевая обстановка

Многие государства, опережая кодификацию международно-правовых норм об ответственности за преступления против мира и безопасности человечества, стали объединять эти нормы в самостоятельные разделы (главы). По этому пути пошел и казахстанский законодатель, предусмотрев в новом УК самостоятельную главу об этих преступлениях, включив в нее пятнадцать

составов преступлений [1]. Из них шесть не являются новыми - планирование, подготовка, развязывание или ведение агрессивной войны, производство или распространение оружия массового поражения, применение запрещенных средств и методов ведения войны, геноцид, экоцид и нападение на лиц или организации, пользующиеся международной защитой, а три состава преступления ранее были известны УК КазССР 1959 г.: пропаганда войны (ст.57), наемничество (ст.62-2) и нарушение национального и расового равноправия (ст.60).

В число обязательных признаков некоторых составов анализируемой группы преступлений входит предмет преступления. Как, например, это закреплено в действующем УК РК в ст. 158 и ч.2 ст. 159 УК - это химическое, биологическое и другие виды оружия массового поражения, запрещенные международным договором РК. Составы почти всех преступлений против мира и безопасности человечества являются формальными. Их объективная сторона в качестве обязательного признака включает только совершение общественно опасного деяния, а наступление общественно опасных последствий лежит за рамками состава. Исключение составляют квалифицирующие составы наемничества, нападение на лиц и организации, пользующиеся международной защитой, и возбуждение социальной, национальной, родовой, расовой или религиозной вражды. К смешанной конструкции можно отнести состав экоцида, где законодатель, характеризуя объективную сторону преступления, указал, что совершение этого деяния наказуемо при условии, что оно вызвало или способно вызвать определенное общественно опасное последствие - экологическую катастрофу.

Как справедливо отмечала Ж.О. Кулжабаева в отношении действующего УК РК, оно не содержит ряд преступлений, обычно совершаемых в период вооруженных конфликтов – нет ответственности за взятие заложников из гражданского населения во время вооруженных конфликтов; умышленное убийство граждан медицинского и духовного персонала [2]. Но в новом УК РК за данные преступные действия уже введена уголовная ответственность.

При имплементации международных договоров во внутригосударственном законодательстве часто применяются такие методы трансформации международных норм как рецепция, адаптация и/или отсылка к тексту основополагающего международного документа. Так, в ходе разработки Уголовного кодекса Республики Казахстан законодатель, применяя лишь метод рецепции, не смог проявить гибкость к международным стандартам имплементации международных норм о преступлениях против мира и безопасности человечества. Это привело в результате к отсутствию в Кодексе ряда признаков преступления против человечества, составляющих целый комплекс преступлений в виде «систематических и массовых нарушений прав человека». Данный состав международного преступления предусматривает те признаки и элементы преступлений против человечества, которые не возможно включить в составы преступлений в виде агрессии, нарушений законов и обычаев войны или геноцида, хотя имеют с ними взаимосвязь (Статьи 15, 21, 22 Проекта кодекса преступлений против мира и безопасности человечества 1996 г.; пункт b ст.1 Конвенции о неприменимости срока давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества от 26 ноября 1968 г.; и пункт c статьи 5 Статута Международного военного трибунала по Дальнему Востоку от 19 января 1949 г.). Более того, были бы также тщетными попытки находить соответствующие международно-правовые акты, указывающие на их прямую и открытую взаимосвязь. Такое утверждение обосновывается тем, что, например, военные преступления, согласно Женевским конвенциям 1949 г. и Дополнительному Протоколу I 1977 г., не обязательно требуют систематичность и массовость в их совершении для того, чтобы инкриминировать содеянное, т.е. грубое нарушение законов войны в отношении даже одного лица может служить доказательством совершения военного преступления. Что касается геноцида, то систематические и массовые нарушения прав человека отличаются от него по нескольким своим признакам. В качестве подобных признаков целесообразно указать этническую чистку, насильственное исчезновение, а также установление и поддержание в отношении лиц подневольного состояния. Более того, при геноциде определяющим условием является «полное или частичное физическое истребление», а систематические и массовые нарушения прав человека не предусматривают такое условие. С другой стороны, систематические и массовые нарушения прав человека могут быть совершены как в мирное время, так и во время войны, значит, возможно в результате акта агрессии, нарушения законов и обычаев войны или одновременно с геноцидом. Поэтому многие страны, такие как Канада, Австралия, Соединенное Королевство Великобритании в своих Статусах о военных преступлениях, а также Франция в своем новом Уголовном кодексе имеют положения, предусматривающие наличие взаимосвязи данного состава преступления с другими преступлениями против мира и безопасности человечества. К тому же, Статус Международного Трибунала по Югославии и Устав Международного уголовного суда [3] также предусматривают взаимосвязь.

Разумеется, при определении признаков данного состава международного преступления в новом Уголовном Кодексе Республики Казахстан следовало бы учитывать и статью 21 Проекта Кодекса преступлений против мира и безопасности человечества 1996 г. В ней указаны такие признаки

как убийство, пытки, установление или поддержание в отношении лиц подневольного состояние или принудительного труда, депортация или принудительное перемещение населения, преследование. Более того, имеется ряд региональных и иных международно-правовых актов, которые добавляют данному виду международного преступления новые признаки, такие как насильственное исчезновение (насильственная пропажа без вести) (Межамериканская конвенция о насильственных исчезновениях людей, 1994г.; Декларация ООН о защите людей от насильственного исчезновения, 1992, - Резолюция 47/133 Генеральной Ассамблеи ООН, принятая на 47-й сессии) и этническая чистка.

В качестве сравнения в соответствии со ст.128 УК РБ «Преступления против безопасности человечества» депортация, незаконное содержание в заключении, обращение в рабство, массовое или систематическое осуществление казней без суда, похищение людей, за которым следует их исчезновение, пытки или акты жестокости, совершаемые в связи с расовой, национальной, этнической, принадлежностью, политическими убеждениями и вероисповеданием гражданского населения, наказываются лишением свободы на срок от семи до двадцати пяти лет или пожизненным заключением или смертной казнью. По ст. 135 УК РБ «Нарушение законов и обычаев войны» предусматривается наказание в виде ограничения свободы от трех до пяти лет или лишением свободы на срок от трех до семи лет за принуждение лиц, сдавших оружие или не имеющих средств защиты, раненых, больных, потерпевших кораблекрушение, медицинского, санитарного и духовного персонала, военнопленных, гражданского населения на оккупированных территориях или в районе военных действий или лиц, пользующихся во время военных действий международной защитой, к службе в вооруженных силах противника или к переселению, либо лишение их права на независимый и беспристрастный суд, либо ограничение права этих лиц на защиту в уголовном судопроизводстве. Причинение же указанным лицам тяжких телесных повреждений, истязание, проведение над ними (даже с согласия) медицинских, биологических и других экспериментов либо использование их для прикрытия своих войск или объектов от военных действий, либо захват и удержание таких лиц в качестве заложников, либо угон гражданского населения для принудительных работ, наказываются лишением свободы на срок от 5 до 15 лет (квалифицированный состав). Уже умышленное убийство указанных лиц (особо квалифицированный состав) наказываются лишением свободы на срок от 8 до 25 лет, или пожизненным лишением свободы, или смертной казнью [4].

По УК Республики Азербайджан в главе 16 о преступлениях против мира и безопасности человечества предусмотрена уголовная ответственность за рабство, т.е. полное или частичное осуществление в отношении человека правомочий, присущих праву собственности (ст. 106), а также лишение свободы в нарушение норм международного права (ст. 112). В главе 17 УК Азербайджана «Военные преступления» в рамках ст. 115 «Нарушение законов и обычаев войны» также устанавливается ответственность за содержание в качестве заложников. Особенностью современного уголовного законодательства Азербайджана также является установление ответственности за насильственное удержание человека, которым признается задержание, арест или похищение лица с целью лишения законной защиты на длительный срок по заданию, при поддержке или по согласию государства либо политической организации, и последующее отрицание факта лишения свободы или отказ от сообщения сведений о его участии либо местонахождении с максимальным наказанием в виде пожизненного лишения свободы (ст. 110) в главе 16 «Преступления против мира и безопасности человечества» [5].

По УК Таджикистана в главе о преступлениях против мира и безопасности человечества предусмотрена ответственность за умышленное нарушение норм международного гуманитарного права, совершенное в ходе вооруженного конфликта (п.«ж» ч.2 ст.403) [6].

По нашему мнению, формулировка статьи 163 нового УК РК о применении запрещенных средств и методов войны, запрещенных международным договором Республики Казахстан существенно ограничивает применение данной статьи к тем условиям, когда запрещенные средства или оружие будет применено, но не будет соответствующего договора Казахстана с государством, которое его применило. Новый УК РК не содержит понятия «обстановка, обусловленная вооружённым конфликтом». Есть понятие «боевых действий» и «действий, совершенных в военное время» в ст. 453 «Халатное отношение к службе», ст. 454 «Оставление погибающего военного корабля», ст. 455 «Сдача или оставление противнику средств ведения войны». В казахстанском уголовном праве обстановка совершения преступления отнесена к числу факультативных признаков объективной стороны состава преступления. Учёт её играет важную роль для правильной квалификации совершённого общественно опасного деяния, а, следовательно, она должна приниматься во внимание при применении уголовного закона в соответствии с его духом и буквой. По нашему мнению, обстановка, обусловленная вооружённым конфликтом, как разновидность обстановки совершения преступления, явившаяся следствием необходимости усиления ответственности за преступления, совершаемые в условиях вооруженного конфликта, находит свое отражение в нормах уголовных законов начиная с древних

времен по настоящее время. Можно дать определение обстановки совершения преступления как ограниченной пространственно-временными рамками совершенного преступления системы взаимодействующих элементов реального мира, оказывающих влияние на степень общественной опасности совершенного в их условиях деяния, и приобретающей в этой связи уголовно-правовое значение. Иначе говоря, обстановка вооруженного конфликта - это совокупность факторов и условий, обусловленных вооруженным конфликтом, в которых совершается общественно опасное посягательство, и влияющих на степень и характер общественной опасности преступления. Вооруженный конфликт - это любое столкновение, противоборство, форма разрешения противоречий между государствами, народами, социальными группами с применением военной силы [7]. С учетом масштабов, политических и военно-стратегических целей, задач и других факторов вооруженный конфликт может принимать форму войны или иного международного вооруженного конфликта или вооруженного конфликта немеждународного характера.

Изучение проблемы обстановки совершения преступления в зоне вооруженного конфликта в рамках признака состава преступления и выработки ее определения указывает на необходимость анализа различных понятий и положений уголовного права, среди которых известные международному праву уголовному праву понятия, характеризующие вооруженный конфликт или имеющие к нему отношение: «военное время», «время боя», «район боевых действий», «боевая обстановка», «военные действия», «боевые действия», «боевые условия», «бой» и т.д. Зарубежные законодатели по иному отнеслись к учёту обстановки совершения преступления в зоне вооруженного конфликта. В их современном уголовном законодательстве обстановке, обусловленной вооруженным конфликтом, придается существенное значение при конструировании норм УК. Их изучение позволило выявить многообразные формы и виды исследуемой обстановки, которые можно классифицировать по трем большим группам: 1) временная характеристика обстановки в зоне вооруженного конфликта: время войны, военный период, время военных действий, время боевых действий, время боя, время сражения, время действия военного положения, время действия чрезвычайного положения, период вооруженного конфликта, время вооруженного конфликта, время международного или внутреннего вооруженного конфликта, и т.д.; 2) пространственная характеристика обстановки в зоне вооруженного конфликта: местность, объявленная на военном положении, район военных действий, поле сражения, зона военных действий, поле боя и т.д.; 3) содержательная характеристика обстановки в зоне вооруженного конфликта: условия военного времени, боевая обстановка, бой, условия военного положения, вооруженный конфликт, военные действия, боевые условия, обстановка, связанная с непосредственно существующей опасностью такой войны или вооруженного конфликта и т.д.

Что очевидно вызывает необходимость выработки универсального для любой формы вооруженного конфликта уголовно-правового понятия обстановки в зоне вооруженного конфликта, которую нами предлагается именовать «обстановкой вооруженного конфликта». В целом можно классифицировать все преступления, совершаемые в зоне вооруженного конфликта, по следующим основаниям: 1. По влиянию обстановки вооруженного конфликта на их совершение: а) обусловленные обстановкой вооруженного конфликта или на совершение которых она оказала влияние; б) совершаемые вне зависимости от ее наличия. 2. По субъекту совершения преступления: а) преступления, совершаемые участниками незаконных вооруженных формирований; б) преступления, которые совершаемые сотрудниками вооруженных сил, осуществляющих контртеррористическую операцию; в) преступления, совершаемые должностными лицами и сотрудниками местных органов власти и управления; г) преступления, совершаемые мирным населением.

Необходимость учета обстановки вооруженного конфликта как признака состава преступлений, совершаемых в условиях вооруженного конфликта, при квалификации преступлений, установлении уголовной ответственности и назначении наказания позволит определить следующие направления разработки законодательства военного времени: 1. Определение содержания законодательства военного времени. Оно должно устанавливать уголовно-правовой запрет на все преступления, совершаемые в зоне вооруженного конфликта, как международного, так и внутригосударственного характера. 2. Определение условий и оснований введения в действие законодательства военного времени. К условиям введения в действие законодательства военного времени следует отнести факт объявления войны, агрессию, начало военных или боевых действий, то есть факт возникновения международного или внутреннего вооруженного конфликта. Основанием введения в действие законодательства военного времени следует признать нормативно-правовую базу функционирования государства в условиях международного вооруженного конфликта или внутреннего вооруженного конфликта. 3. Определение формы законодательства военного времени, которое будет представлять собой комплекс соответствующих дополнений и изменений, предлагаемых для внесения в действующий УК РК.

Литература

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V// [http:// www.online.zakon.kz/](http://www.online.zakon.kz/)
2. Кулжабаева Ж.О. Имплементация норм международного гуманитарного права в национальном законодательстве Республики Казахстан // Российский ежегодник международного права. - СПб, 2000. - С. 144-145.
3. Устав Международного уголовного суда, часть 2, статья 5(1), 1997 г.// Международное уголовное право в документах/ Сост. М.Б. Кудайбергенов. - Алматы, 1999. - Т. 3. - С. 152.
2. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Вступ. ст. А.И. Лукашова, Э.А. Саркисовой. 2-е изд., испр. и доп. - Минск, 2001.
3. Сафаров Н.А. Преследование военных преступлений (вопросы Особенной части Уголовного кодекса Азербайджанской Республики)// Законность. - 2002. - № 2. - С.39-44.
4. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. - СПб., 2001.
5. Военная энциклопедия: В 8 т. - М.: Воениздат, 1989. - Т.2. - С. 310.

Түйін

Мақалада, қарулы жанжал аймағындағы қылмыс құрамы белгілері және оның анықтамаларын әзірлеу, шеңберіндегі мәселелерді зерделеу, қылмыстық құқықтық әртүрлі ұғымдары мен ережелерін талдау қажеттілігіне сілтейді. Авторлар қарулы жанжалды қылмыс құрамы белгілері ретінде есептеу қажеттілігін қылмысты саралау кезінде, қылмыстық жауаптылық және жаза тағайындауды анықтауды негіздейді.

Summary

This article considering the situation of the study of the problems of committing a crime in the area of armed conflict within the indications of crime and developing its determination indicates the need for the analysis of various concepts and provisions of the criminal law. The authors justify the need to consider the situation of armed conflict as evidence of a crime committed in armed conflict, with the qualification of crimes, criminalization and sentencing.

ӨОЖ. 396.01.37. 07

З.Е. Паметов, А.Е. Есеналиев, Р.Ж.Тоханова
М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КЕДЕНДІК БАҚЫЛАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕГІ

Қазақстанның тәуелсіздік алып, өз бетінше сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асыруы кедендік бақылаудың дәлме-дәл жүргізілуін талап етеді. Сыртқы экономикалық қызметтің жоғары қарқынмен дамуы және оған қатысушылардың қызметтері, кеден шекарасынан тауарлар мен көлік құралдарын алып өтуді, сонымен қатар экспорт пен импорттың өсуіне алып келуі — кеден органдарының кедендік бақылауды тиімді, әрі тез арада жүргізуіне мәжбүрлеп отыр. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік кіріс министрлігі (1998-2002) ҚР Президентінің 1998 ж. 12 қазандағы Жарлығымен [1] құрылды. Министрлікке ҚР Қаржы министрлігі Салық комитетінің, Кеден комитетінің, Салық полициясы комитетінің, сондай-ақ ҚР Энергетика, ииустрия және сауда министрлігі Алкогольді өнімдерді өндіруге және олардың айналымына мемлекеттік бақылау жасау жөніндегі комитетінің функциялары, мүлкі мен істерін басқару жөніндегі өкілеттіктері берілді. Кеден органдарының жедел қызметтерін жүзеге асыруы барысында, кеден шекарасынан тауарлар мен көлік құралдарын, заттарын алып өтуде тексеріп қарау үшін кедендік бақылаудың техникалық құралдары қолданылады. Кедендік бақылаудың тиімді жүзеге асырылуы қолданылатын техникалық құралдарға байланысты болады.

Бүгінде еліміздің жан-жақтағы көршілерімен халықаралық стандарттарға сәйкес заңды құжатталған шекарасы бар. Бұл мемлекетіміздің тәуелсіздік алғалы бері сындарлы саясатының жемісі екендігі белгілі. Дүниенің төрт бұрышына шығу Шекара қызметі арқылы жүзеге асырылады. Ал осы орайда ел шетінде орналасқан кеден органдарының да маңызы зор. Өйткені, Еуразия құрлығының ортасында, Еуропа, Шығыс және Оңтүстік-Шығыс Азияның жетілген және дамушы рыноктарының арасында орналасқан Қазақстан экономикасының өркендеуі көп жағдайда мемлекеттің әлеуетті дамыған транзиттік мүмкіндіктерін тиімді пайдалануға байланысты. Олай болса, Қазақстан Республикасының кеден органдарының алдында республиканың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша маңызды міндет тұр. Ал бұл міндеттерді орындау тиімділігі техникалық жарақтандыру

деңгейі мен кеден органдарының материалдық-техникалық базасының жалпы ахуалына байланысты. Кеден органдарының қызметін жақсартудың негізгі факторы, Қазақстан Республикасының әлемдік шаруашылық байланыстар жүйесіне тиімді кіруіне жағдайлар жасау үшін кедендік әкімшілдендірудің нысандары мен әдістерін халықаралық талаптар мен стандарттарға сәйкес келтіру қажет. Бұл кеден қызметінің инфрақұрылымын қажетті элементтермен қамтамасыз етудің сапалы жаңа деңгейін талап етеді. Демек, кеден бекеттерін құру және жарактандыру үшін тауар және жолаушылар ағымын есепке ала отырып жүргізу қажет. Бұдан басқа, осы өткізу пункттерінде тауарлар мен көлік құралдарының жүру бағыты бойынша қайта тексерулерді болдырмау мақсатында мемлекеттік бақылау органдарын орналастыру тиімді болмақ. Қазақстанның тәуелсіздік алып, өз бетінше сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асыруы кедендік бақылаудың дәлме-дәл жүргізілуін ыалап етеді. Сыртқы экономикалық қызметтің жоғары қарқынмен дамуы және оған қатысушылардың қызметтері, кеден шекарасынан тауарлар мен көлік құралдарын алып өтуді, сонымен қатар экспорт пен импорттың өсуіне алып келуі – кеден органдарының кедендік бақылауды тиімді, әрі тез арада жүргізуіне мәжбүрлеп отыр. Кеден органдарының жедел қызметтерін жүзеге асыруы барысында, кеден шекарасынан тауарлар мен көлік құралдарын, заттарын алып өтуде тексеріп қарау үшін кедендік бақылаудың техникалық құралдары қолданылады. Кедендік бақылаудың тиімді жүзеге асырылуы қолданылатын техникалық құралдарға байланысты болады.

Кедендік бақылауының баты мақсаты -экспорттық ақша түсімдерінің өз уақытында түсуін және толықтығын қамтамасыз ететін, сондай-ақ импорт мақсатында валюта қаражатын заңды және негізделген түрде пайдалануды қамтамасыз ету болып табылатын кеден органдарына жүктелген валютааралық бақылаумен қатар жүргізіледі[2]. Кедендік бақылау Қазақстан Республикасының кеден органдарымен осы кодекспен белгіленген тәртіпте және нысанда жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасы Кеден кодексімен кеден органдарына Қазақстан Республикасы заңнамасы мен халықаралық шарттарын сақтауды қамтамасыз ету бойынша міндеттер жүктеледі. Егер кеден заңнамасы және халықаралық шарттар сақталмаса немесе толығымен сақталмаған жағдайда, кедендер және Қазақстан Республикасы жоғары тұрған кеден органдары өз құзыреті шегінде Қазақстан Республикасы кедендік шекарасы арқылы тауарлар мен көлік құралдарын өткізетін тұлғалардың қаржы-шаруашылық қызметтерін тексеруді, сондай-ақ кеден делдалдары немесе оларды бақылау қызметі Қазақстан Республикасы кеден органдарына жүктелген қызметті жүзеге асыратын өзге де тұлғаларды тексеруді жүргізуге құқығы бар.

Кедендік бақылау кедендік ресімдеу орындарында немесе кеден органдары орналасқан орындарда немесе кеден органдарымен белгіленген өзге де орындарда құрылатын кедендік бақылаудың белгіленген аймақтарында жүзеге асырылады. Осы аймақ ішінде тауарларды жылжыту, коммерциялық қызмет жасау тек кеден органының рұқсатымен ғана жүзеге асырылады. Техникалық кедендік бақылау құралы - бұл, деректер объектілердің құрамындағылардың олардың декларациялаушы құжаттар деректеріне сәйкестігін белгілеу және олардың арасынан кеден ісі саласындағы құқық бұзушылық фактілерін анықтау мақсатында, кеден органдары тікелей кеден шекарасы арқылы өткізілетін объектілердің барлық түрлерін жедел кедендік бақылау процесінде қолданатын арнайы техникалық құралдардың кешені. Техникалық кедендік бақылау құралын қолданудың негізгі ережесі, кеден шекарасы арқылы өткізілетін барлық тауарлар мен көлік құралдарын және олардың құрамындағыларды қашықтан, бұзбай бақылау жүргізу болып табылады. Техникалық құралдарды пайдалану кезінде дайындаушы зауыт ұсынған техникалық паспорттарда көрсетілген барлық нормалар мен ережелерді сақтау қажет. Техникалық құралдарды пайдалану адамның, жануарлар мен өсімдіктердің өмірі мен денсаулығы үшін қауіпсіз болуы және тауарлар мен көлік құралдарына және алып жүруші тұлғаларға залал келтірмеуі тиіс.

Техникалық кедендік бақылау құралдары мынадай түрлерге бөлінеді:

1) Рентгендік тексеру техникасы - кеден органдары жолаушылар алып жүретін және алып жүрмейтін жүктерінің халықаралық почта жөнелтімдері мен кіші және орташа көлемдегі ыдыстардағы тауарлардың құрамын оларды ашпастан, рентгенге түсіру әдісімен көзбен көріп тексеру үшін пайдаланатын техникалық кедендік бақылау құралдарының түрлері. Аталған жүйелерде түсі бойынша мониторинг қарау кезінде материалдарды органикалық және органикалық емес бөлу функциялары пайдаланылады. Кеден органдары стационарлық және жылжымалы жүйені қолданады.

2) Техникалық радиациялық бақылау құралдары - өткізілетін радиоактивтік және бөлінетін материалдарды, қауіпті қалдықтарды табуға, таратпауға және бірдейлендіруге, олардың сандық және сапалық сипаттамаларын өлшеуге арналған кедендік бақылаудың техникалық құралдарының түрі. Оларға дозиметрлер, портативті және стационарлық спектрометрлер, бөлінетін және радиоактивті материалдарды табудың стационарлық жүйелері жатады.

3) Техникалық іздеу құралдары - жолаушылардың алып жүретін және бірге алып жүрмейтін жүктеріне, халықаралық почта жөнелтімдеріне, тауарларға және көлік құралдарындағы қол жетуі қиын

жерлерге кедендік тексеруді жүзеге асыру кезінде пайдаланылатын кедендік бақылаудың техникалық құралдарының бір түрі. Мұндай техникалық құралдарға: Тұлғалар кедендік бақылау жүргізу үшін қажетті ең қысқа уақыт кезеңі туралы талаптарды сақтауға міндетті. Тұлғаға өзінің осындай талаптарды сақтамауының салдарынан келтірілген зиян өтелуге жатпайды.

Кедендік бақылау жүргізу кезінде тасымалдаушыға, декларантқа, олардың өкілдеріне, уақытша сақтау қоймаларының, кеден қоймаларының, бос қоймалардың иелеріне, бажсыз сауда дүкендерінің иелеріне және кедендік бақылау жүргізу кезінде кеден органдарының әрекеттері (әрекетсіздігі) және шешімдері мүдделеріне әсер ететін өзге де тұлғаларға, сондай-ақ тауарлар мен көлік құралдарына заңсыз зиян келтіруге жол берілмейді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік кіріс министрлігі (1998-2002) [ҚР Президентінің 1998](#) ж. 12 қазандағы Жарлығы.
2. Әлібеков, С.Т. Қазақстан Республикасының кеден құқығы [мәтін]: оқулық.- Алматы, 2007.- 268

Резюме

В данной статье расматриваются правовые основы таможенного контроля Республики Казахстан.

Symary

This article considez of some perpection problems op COSTIMYS legislation op RK.

ӨОЖ 343.265

А.Е.Паридинова - з.ғ.к., аға оқытушы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ӨМІР БОЙЫ БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа: Мақалада өмір бойы бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны құқықтық реттеудің кейбір мәселелері қарастырылған. Атап айтқанда, өмір бойы бас бостандығынан айрудан мерзімінен бұрын шартты түрде босатуға, сынақ мерзіміне, өмір бойы бас бостандығынан айыруды өтеу тәртібі мен жағдайларына қатысты нормаларды жетілдіру бойынша ұсыныстар беріледі.

Кілттік сөздер: Өмір бойы бас бостандығынан айыру, мерзімінен бұрын шартты түрде босату, сынақ мерзімі, жазаны өтеу тәртібі мен жағдайлары, сотталғандар, қылмыс, жаза мерзімі.

Халықаралық пенитенциялық құқықтың дамуы ұлттық, экономикалық және басқа да ерекшеліктерді ескере отырып жазаның орындалуын бірыңғай халықаралық стандарттарға жақындатуды қарастырады. Қазақстан Республикасында болып жатқан демократиялық өзгерістер үрдісі және ізгілік қағидаларының біртіндеп жүзеге асырылуы мемлекетте тереңірек батыл шараларды қолдануды талап етуде. Оның ішінде өлім жазасын жоюға да қатысты талаптар елеулі орын алады.

Бүгінде өлім жазасының жалғыз баламасы болып өмір бойы бас бостандығынан айыру табылады. Өмір бойы бас бостандығынан айыру жазаның ең ауыр түрін (өлім жазасын) біртіндеп алмастыруға және ығыстыруға мүмкіндік беретін жеткілікті деңгейде жоғары потенциалға ие. Заңнамаларында және іс-тәжірибеде өлім жазасын өмір бойы бас бостандығынан айырумен алмастыра отырып, ең жоғарғы жазаны сақтап қалудан және оны қолданудан бас тартып көптеген Еуропа елдері осы бағытта келеді.

Заңмен өмір бойы бас бостандығынан айыруды қолданудың келесідей шарттары белгіленген: қылмыскер аса ауыр қылмыс жасағаны үшін, сондай-ақ адамдардың қаза болуына ұштасқан террористік қылмыстар үшін, сондай-ақ соғыс уақытында жасалған аса ауыр қылмыстар (ҚР ҚК 49-бабының 1-бөлігі) үшін сотталады; егер сот талап қою мерзімінің бітуіне байланысты адамды қылмыстық жауаптылықтан босату мүмкін деп таппаса (ҚР ҚК 69-бабының 5-бөлігі); егер сот өлім жазасы тағайындалған адамға ескіру мерзімін қолдану мүмкін деп таппаса (ҚР ҚК 75-бабының 4-бөлігі); өлім жазасына сотталған адамға кешірім жасаған жағдайда (ҚР ҚК 49-бабының 5-бөлігі).

Өмір бойы бас бостандығынан айыру әйелдерге, сондай-ақ он сегіз жасқа толмай қылмыс жасаған адамдарға және үкім шығарылу сәтіне алпыс бес жасқа толған еркектерге тағайындалмайды (ҚР ҚК 48-бабының 4-бөлігі).

ҚР ҚК 48-бабының 4-бөлігінің ережелеріне қатысты заң әдебиеттерінде ізгілік қағидасын жүзеге асыруда заңшығарушының тиянақсыздығы туралы пікірлер айтылады. Өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын өтеу кезеңінде сотталған адаммен жаңа қылмыс жасалған жағдайда қылмыстық жауаптылық мәселесі де даулы болып көрінеді. Ауыр және аса ауыр қылмыстарға қатысты заңшығарушы нақты белгілеген: «Өмір бойы бас бостандығынан айыруды өтеу кезеңінде жаңадан ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасаған сотталғандар шартты мерзімінен бұрын босатуға ұсынылмайды» (ҚР ҚАК 170-бабының 2-бөлігі). Бірақ кішігірім және орташа ауырлықтағы қылмыстарға қатысты мәселе ашық күйінде қалады. А.С.Михлиннің пікірінше, өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын өтеу кезеңінде кішігірім немесе орташа ауырлықтағы қылмыс жасағаны үшін сотталған адамға сотпен бас бостандығынан айыруға қарағанда ауыр емес жаза тағайындалатын болса, онда тәртіптік жауаптылық нормаларымен шектелуге болады. Егер сот ол үшін белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айыруды тағайындауы мүмкін қылмыс жасаған жағдайда, жаңа қылмыс үшін тағайындалатын жаза соңғы қылмыс үшін сотпен қолданылған жаза мерзіміне мерзімінен бұрын шартты түрде босату үшін заңмен белгіленген 25-жылдық мерзімді ұзартуға тиіс [1, 32 б.].

Біздің ойымызша, Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару кодексі 170-бабының 2-бөлігінде өмір бойы бас бостандығынан айыруды өтеу кезеңінде жаңадан ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасаған сотталғандар шартты мерзімінен бұрын босатылуға ұсынылмайды деп белгіленген [2, 57 б.]. Онымен Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі Қылмыстық-атқару нормаларын құқықтық реттеу пәнінің аясынан шығып кетті: Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару кодексі өзінің міндеті бойынша негізінен ресімдік сипаттың нормаларын қамтуы тиіс, өйткені ол әртүрлі қылмыстық жазаларды атқару (жазаны өтеу) үдерісін және оларды босатудың тәртібін реттейді. Ал шартты мерзімінен бұрын босатудың негіздері заңмен қылмыстық-құқықтық нормаларға жатады және сол себепті ол Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексінде емес, Қылмыстық кодексінде болуы тиіс. Мерзімінен бұрын шартты түрде босатуды қолдануға осылайша тыйым салу Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 70-бабына қайшы келеді. Сондықтан, Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару кодексі 170-бабының 2-бөлігін алып тастау керек.

Біздіңше, ҚР ҚК 70-бабы өмір бойы бас бостандығынан айырылғандарға да қатысты мерзімінен бұрын шартты түрде босату туралы норманы белгілегендіктен (ҚК 70-бабының 5-бөлігі), осы баптың 8-бөлігінде көзделген ережелер жалпы сипаттағы нормалар және де толығымен өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталғандарға да қатысты деп санаймыз. Сондықтан да сотталғандардың мұндай категориялары үшін мерзімінен бұрын шартты түрде босатуға тыйым салатын нормаларды ҚР ҚАК-де белгілеудің қажеті жоқ.

ҚР ҚАК 170-бабының 2-бөлігіне талдау жасасак, егер өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталған адамның кішігірім немесе орташа ауырлықтағы қылмыс жасаған жағдайда оның мерзімнен бұрын шартты түрде босатылу құқығы болғаны ғой. Ал, белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталғандардың мұндай құқығы жоқ. Біздің пікірімізше, мерзімді бас бостандығынан айыруды өтейтін сотталғандарға қарағанда, өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасына сотталғандарға жеңілдік жасауға негіз жоқ. Сондықтан, ҚР ҚК 70-бабының 8-бөлігіндегі ережелер өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталғандарға да қолдану керек.

ҚР ҚК өлім жазасын кешірім жасау тәртібімен өмір бойы бас бостандығынан айыруға ауыстыру мүмкіндігін қарастырады.

Кешірім жасау негізінде өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын қолдану мәселесі жөнінде, қазіргі кезде өлім жазасы тағайындалмайды да және орындалмайды да, ал бұрын өлім жазасына сотталғандар ҚР Президентімен кешірім жасалған деген әртүрлі пікірлер бар. Алайда адамдардың қаза болуына ұштасқан террористік қылмыстар үшін өлім жазасын тағайындауға жол беретін ҚР Конституциясының 15-бабының 2-тармағы алынып тасталған жоқ, ал ҚР ҚК бұл жаза түрін қылмыстың 8 құрамында (ҚК 156-бабының 2-бөлігі; 159-бабының 2-бөлігі; 160-бабы; 162-бабының 4-бөлігі; 165-бабы; 167-бабы; 171-бабы; 233-бабының 4-бөлігі) қарастырған.

ҚР ҚК 76-бабының 4-бөлігіне сәйкес, қылмыс жасағаны үшін сотталған адам кешірім жасау кезінде жазаны одан әрі өтеуден босатылуы мүмкін не оған тағайындалған жаза қысқартылуы немесе жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстырылуы мүмкін. Алайда, ҚР ҚК 49-бабының 5-бөлігіне сәйкес өлім жазасы кешірім жасау тәртібімен тек өмір бойы бас бостандығынан айыруға немесе жиырма бес жыл мерзімге бас бостандығынан айыруға ауыстырылуы мүмкін.

Кешірім жасау соттың заңды күшіне енген үкімі болаған жағдайда ғана мүмкін болады. Сотталған адам ҚР Президентіне Кешірім жасау туралы өтініш беруге құқығы бар (ҚР ҚАК 166-бабы).

Алайда, «өмір бойы бас бостандығынан айырылғандарға» қатысты жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстыру туралы әңгіме қозғалмайды, өйткені ҚР ҚК 71-бабына сәйкес, жазадан босатудың бұл түрі бас бостандығын шектеу немесе бас бостандығынан айыру жазасын өтейтін адамдарға ғана

қолданылуы мүмкін. (мерзімінен бұрын шартты түрде босату) Өмір бойы бас бостандығынан айыруды қысқартуға болмайды – бұл жазаның неғұрлым жеңіл түрімен – белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айырумен ауыстыру болады.

Сонымен бүгінгі таңда өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға қатысты кешірім жасау тек жазаны одан әрі өтеуден босату нысанында ғана қолданылуы мүмкін (мерзімінен бұрын шартты түрде босату).

ҚР ҚАК 122-бабына сәйкес, өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталғандар ерекше режимдегі түзеу колонияларында жазаларын өтейді.

Өмір бойы бас бостандығынан айыруды қолдануға қарсыластардың дәлелінің бірі болып өмір бойы бас бостандығынан айыру түріндегі жаза сотталғандарға қарама-қайшы әсер етеді: жағымды және жағымсыз. Мұндай әсер жазаның өзінің қарама-қайшылық сипатынан туындайды: бір жағынан бұл пайдалы, өйткені қоғамды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау қажет, екінші жағынан қалыпты өмірден алшақтатады, олардың жағымды әлеуметтік байланыстарын бұзады.

Бас бостандығынан айыруда негізгі психиканы бұзатын факторларды ерекше атауға болады. Олардың ішінде бірінші орында тікелей-құқықтық факторлар тұр. Жаза мерзімі және мерзімінен бұрын шартты түрде босату перспективасы, қорғау және бақылау, жүріп-тұру бостандығын сөйлесуді, кездесулерді, хат жазысуды және т.б. шектеу. Осының барлығы жиынтығында бас бостандығынан айырудағы оқшаулаудың мәнән құрайтындығын байқау қиын емес. Бас бостандығынан айыру жазасын бастан қиын кешіретіндігі туралы ойын айтқан ұзақ мерзімді бас бостандығынан айыруға сотталғандардың жартысы дәл осы факторларды бір-бірінен бөлместен ерекше атаған [3, 131 б.].

Сонымен, сотталған адамның бас бостандығынан айырылуын қатты уайымдауымен қоса, адам үшін қалыпты емес оқшаулау жағдайларына үйрену бас бос бостандығынан айырудың, әсіресе оның ұзақ мерзімдісінің жағымсыз факторы болып табылады.

Психиатрия саласындағы ғалымдар көптеген психикалық аурулар (невроз, психопатия) және психосоматикалық аурулар (гипертония, бронхиалды астма, асқазан, ішек, жара ауруы және т.б.) көбінесе адамның оны қоршаған болмыспен келіспеушілігінің (конфликтінің), жағымсыз эмоциялардың салдары болып табылатындығын, яғни әлеуметтік жеке тұлға аралық қатынастар мұндай аурулардың туындауына үлкен әсері болатындығын айтады [3, 134 б.].

Е.Қ.Қайыржанов, Б.Накиповтың тұжырымы бойынша бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу кезінде 5-7жылдан кейін кері әсер ететін факторлар болады: мұндай жағдайда тәрбиелеу тиімділігі сөзсіз төмендеп кетеді [4, 36-37 бб.].

Кейбір ғалымдармен жүргізілген зерттеулер бойынша жаза мерзімінің 5 жылын өтегеннен кейін, өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын өтеуші адамдардың (50% жоғары) қоғамға пайдалы қарым-қатынасы маңызын жоғалтады, бұл өз кезегінде сотталған адамның кері кетуіне әкеп соғады. Өмір бойы бас бостандығынан айыруды өтеу кезеңінің бастапқы 5 жылында сұралғандардың 80% отбасымен байланыс жасап тұрған, ал 5-тен 10 жылға дейінгілер – 50%, 10 жыл және одан жоғарылар – 45%. Қатаң режим түріндегі түзеу мекемелерінде пайдалы байланыстарды жоғалту барысында бас бостандығынан ұзақ уақыт бойына айырылу да жоғары деңгейде әсер етеді: бірінші жылы сотталғандардың 77%-ы отбасыларымен байланыс жасайды, ал бұл көрсеткіш 5 жылдан кейін 50%, 10 жылдан соң 45% болады [5, 114 б.].

Сондықтан да «ұзақ мерзімді жазаларға» 10 жылдан асатындарын және өмір бойы бас бостандығынан айыруды жатқызуға болады.

Біздің ойымызша, заңшығарушының мұндай қадамы қазіргі кезде жағымсыз қоғамдық әсерді туғызуы мүмкін. Өлім жазасына мораторий енгізілуіне байланысты, өмір бойына бас бостандығынан айыру қатаңдығы жағынан оған бара-бар (тепе-тең) жалғыз ғана жаза болып табылады. Өмір бойына кесілгендер – бұл аса ауыр қылмыс жасаған аса қауіпті қылмыскерлер екендігін де ұмытуға болмайды. Негізінен мұндай адамдарға қатысты «толық жарамды адам» деген ұғымды пайдалануға болмайды, өйткені олар өздерінің мінез-құлқымен құқық нормаларын, адамгершілік, яғни нағыз адами қоғам негізделетін жағымды позицияларды қабылдамайды. Алайда, мұндай сотталғандар үшін де заңшығарушы мерзімінен бұрын шартты түрде босату мүмкіндігін қашан болса да бостандыққа шығу үмітін қарастырады. Ал анық болмаса да өмірінің алдағы болашағының болуын сезінген жағдайда оқшаулаудың психикаға жағымсыз әсері төмендейді.

Осыған байланысты өмір бойы бас бостандығынан айырудан мерзімінен бұрын шартты түрде босату үшін өтелуге тиіс міндетті мерзімді қысқартуды көптеген ғалымдар қолдайды [6, 87 б.].

Өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталғандарды мерзімінен бұрын шартты түрде босатуға қатысты бір жақты көзқарас жоқ. Біреулері қолданыстағы ҚР Қылмыстық кодексінің жетістігі деп – сотталғандардың қандай болмасын категорияларына қатысты мерзімінен бұрын шартты түрде босатуды қолданудан бас тартуды санайды. Олардың пікірінше, олардың кез-келгенінің

жаза мерзімінің қысқартылу болашағы болу керек [7, 19 б.]. Басқалары қарама қайшы пікірді қолдайды. Олар, өлім жазасы елімізде орындалмағандықтан, үш немесе одан көп адамды өлтіргені үшін, оның ішінде нәпсіқұмарлық күш көрсетуде, қарақшылықта және басқа да пайдакүнемдік қолсұғушылықтарда, терроризмде және Елбасының өміріне қол сұғушылықта, сондай-ақ басқа да жағдайларда және жеңілдететін мән-жайлар болмағанда қылмыскерлер өмір бойы бас бостандығынан айыруды мерзімінен бұрын шартты түрде босату, рақымшылық және кешірім жасау, жазаның өтелмеген бөлігін жазаны өтеудің неғұрлым жеңіл жағдайларына ауыстыру, ауруға шалдығуына байланысты жазадан босату құқығынсыз өтеу керек [8, 48 б.].

Біздіңше, өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын мерзімінен бұрын шартты түрде босату құқығынсыз тағайындау мақсатында сәйкес келмейді ғана емес, ҚР ҚК 38-бабының 2-бөлігіне қайшы келеді, өйткені мұнда сотталған адамды түзеу мақсатын жүзеге асыру туралы айтуға келмейді.

Мерзімінен бұрын шартты түрде босатуға ұсыну үшін қажетті сотталған адамның нақты өтеген жаза мерзімінің ұзақтығын заңшығарушы жасалған қылмыстың ауырлық дәрежесіне байланысты белгіленген. «Өмір бойы бас бостандығынан айырылған адамды» мерзімінен бұрын шартты түрде босатудың шарттарының бірі – бас бостандығынан айырудың кемінде жиырма бес жылын нақты өтеуі.

Бүгінгі күнге дейін ешбір өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталған адам 25 жыл бас бостандығынан айыруды нақты өтеген жоқ, алайды, уақыт өте сұрақ туындауы мүмкін: жасына, денсаулық жағдайына және психикалық жағдайына байланысты қоғамдағы өмірге бейімделе алады ма деген мәселе туындауы мүмкін.

Болашақта 25 жылдық мерзімді өтегеннен соң бостандыққа психикалық тұрақсыз, денсаулығы әлсіреген, бостандықтағы өмірге мүлдем бейімделмеген, тамақ дайындау, дүкендерде сауда жасау және т.б. сияқты қарапайым дағдыларын жоғалтқан адамдар шығуы мүмкін. Бас бостандығынан айыруда мерзімінің ұзақтығын ескерсек, мерзімінен бұрын шартты түрде босату алдында өмір бойы бас бостандығынан айыруды өтеу уақытында сотталған адамның отбасымен және туыстарымен әлеуметтік – пайдалы байланыстары үзілуі мүмкін, осыған түзеу колонияларының олардың тұрғылықты жерінен алыс жерде орналасуы, жазаны өтеудің қатаң жағдайларында ұзақ мерзімді кездесулердің болмауы ықпал етеді.

Осыған байланысты, бірінші кезекте өмір бойы бас бостандығынан айыруды орындауда жаза мақсаттарына жетудің шынайылығының мәселесі көңіл аудартады. Ұзақ уақыт оқшаулаудың адамның жеке тұлғасына жағымсыз әсер етуі көпшілік таныған факт. Үнемі жабық кеңістікте болу, сырттан келегін ақпараттарды шектеу, қозғалысты елеулі түрде азайту, көптеген қажеттіліктердің қанағаттандырылмауынан туындаған зорланушылықтың артуы – осының барлығы өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын орындаумен қабаттас жүреді. Осыған байланысты осы жаза түріне сотталған адамдар үшін белгіленген тұрғын алаңның нормасын қайта қарау қажет, себебі ерекше режимдегі колониялардағы тұрғын алаң нормасы еркектерге арналған басқа да түзеу колонияларындағыдай екі шаршы метр болып белгіленеді. Камералық жүйеде, екі орынды камераларда мұндай норма анық төмен және де физиология және гигиена ережелеріне сай келмейді. Әрине, психологиялық тұстарын былай қойғанда. Қалай ғана өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталғандардың қауіпсіз ұсталуын ұйымдастыру қажет және қандай жағдайларда ұстау керек? Бұл жұмысты нөлден бастауға тура келеді, сондықтан біздің құқықтық жүйемізге жаңа жаза түрін атқаруды ұйымдастыруда басқа мемлекеттердің пенитенциарлық жүйесінің тәжірибесі өте маңызды.

Көптеген елдерде өмір бойы мерзімін өтейтін қылмыскерлер үлкен мерзімді өтеуші сотталғандардан бөлінбейді, әрине, егер бұлайша оқшаулауға дәлелді себептер болмаса. Мысалы, Англияда өмір бойына сотталғандар бір-бірімен қатынасу мүмкіндігі бар [9, 65 б.].

Сотталған адамды түзеу мақсатын қою оған жету құралдары мен соңғы нәтижеге (босатылуға) жету мүмкіндігі арасында қарама-қайшылықтың бар екендігі анық. Осыған орай, өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын қолдануды реттейтін заңнаманы одан ары жетілдіру қажет.

Біздің пікірімізше, өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталған адамға мерзімінен бұрын шартты түрде босатуды қолдану механизмі аяғына дейін ойластырылмаған.

Зерттеулер көрсеткендей, кейбір ғалымдардың тұжырымы бойынша бас бостандығынан айыру түрінде жазаны өтеу кезінде бес-жеті жылдан кейін кері әсер ететін факторлар пайда болады: мұндай жағдайда тәрбиелеу тиімділігі сөзсіз төмендеп кетеді [4, 36-37 бб.].

Л. Саблина мынадай мәліметтер келтіреді: он жылдан астам уақытқа бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталушылар арасында психикалық жағынан дені сау адамдар барлығы 8,0% құрайды, ал алты жылдан он жылға дейінгілер арасында бұл көрсеткіш – 10% [10, 42 б.].

Ғылыми зерттеулердің мәліметтері бойынша босағандардың шамамен 35%-ы бейімделу механизмдерін қалпына келтіру үшін әлеуметтік психиатриялық немесе психологиялық көмекті қажет

етеді. Бұл адамдар өз бетімен еркін өмірге көндіге алмайды, ал бостандықтағы өмірге күш-қуат, жауапкершілік және т.б. қасиеттер керек екені белгілі [11, 4 б.].

Сотталғандар өздерінің бостандыққа шығуына дейін әлі ұзақ жылдар бар екенін біледі де өзін жақсы жағынан көрсетуге соншалықты тырыса қоймайды. Олар тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың, мерзімінен бұрын босана қоюдың нақты мүмкіндіктерін көре алмайды, оған көптеген факторлардың әсері бары тағы белгілі. Бұл олардың жағдайының тұйыққа тірелуіне әкеп соқтырады. Ондай жағдайға ұшырағандар жазаны өтеудің жағдайын өзгертуге күш салмайды (олар өздерін осындай жағдайға алып келген себептерге қарсы тұра алмайды). Осы орайда С.А. Салаутдиновтың мына пікірі көңілге қонады: «... колония жекелеген жағдайларда ондай адамдар үшін жаза болудан қалады және әрі қарай оларды түзеу аса қиын болады» [12, 31 б.].

Аталған факторларды ескере отырып, өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталған адамның мерзімінен бұрын шартты түрде босатудың шарттарына сай болуы үшін мүмкіндігі бола қоймайтындығын айту керек.

Әр елде өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын өтейтін сотталғандардың мерзімінен бұрын шартты түрде босатылуы үшін өтелуге тиіс мерзім әр-түрлі белгіленген. Жапонияда өмір бойы бас бостандығынан айыруды өтеуші адам, егер өрескел бұзушылығы болмаса 10 жылын өтегеннен кейін мерзімінен бұрын шартты түрде босатылуы мүмкін [13], Оңтүстік Америка елдерінде 10 жылға тең [14, 96 б.].

Өмір бойы бас бостандығынан айыруда өтелетін жаза мерзімі орта есеппен Польшада – 25 жылды, Италияда – 21 жылды, Францияда – 17-18 жылды, Англияда – 14 жылды және 4 айды, Швецияда – 9 жылды құрайды [15, 90 б.].

Біздіңше, егер біз мұндай адамдардың өмірін сақтауға келіссек, және, олар колонияда бола тұра түзелгендігін дәлелдесе, онда олардың 25 жыл бас бостандығынан айырудың орнына 20 жылды міндетті түрде өтеуі жеткілікті деп санауға болады.

Сот сотталушыны шартты мерзімінен бұрын босатуды бас тартқан жағдайда сот бас тарту туралы шешім қабылданған күннен бастап ерте дегенде үш жыл өткен соң қайталап ұсыныс енгізу орын алуы мүмкін (ҚР ҚАК-170-бабының 3.бөлігі).

Ю.М.Ткачевскийдің пікірінше бұл ереже Қылмыстық-атқару кодексінде емес, Қылмыстық іс жүргізу кодексінде белгіленуі керек [16, 230 б.]. Мүмкін, өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталғандарды мерзімінен бұрын шартты түрде босату туралы мәселесі одан бас тартудан үш жыл өткеннен кейін қайта қарауға рұқсат беретін норманы Қылмыстық іс жүргізу кодексіне енгізу де дұрыс боларма еді. Бірақ бұл түзеу мекемесінің әкімшілігі бере алатын жаңа ұсыныс туралы мәселе ҚДЖК реттеуі керек дегенді білдірмейді. Мұндай ереже жазаны атқарушы мекемелерінің қызметіне және сотталғандарды жазадан босату тәртібіне жатады. Олай болса, ҚР босату тәртібіне жатады. Олай болса, ҚР ҚАК 2-бабына сәйкес бұл ереже қылмыстық іс жүргізу емес, қылмыстық атқару құқығының нормасы болып табылады.

Өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталғандарды мерзімінен бұрын шартты түрде босату мүмкіндігі бұл жерде қандай мерзім өтелмеген және қайсібірі-сынақ мерзімі болып табылатындығын анықтау қажет.

Белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айырудан мерзімінен бұрын шартты түрде босатуда сынақ мерзімі жазаның өтелмеген бөлігіне тең.

Бірақ бұл ереже өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын өтейтіндерге де қатысы болады ма?

Өмір бойы бас бостандығынан айырылғандарды мерзімінен бұрын шартты түрде босатуда заң сынақ мерзімінің ұзақтығын белгілемейді. Біздіңше, бұл заңдағы олқылық. Бірақ, өмір бойы бас бостандығынан айырудан мерзімінен бұрын шартты түрде босатуда сынақ мерзімінің ұзақтылығын жазаның өтелмеген бөлігіне теңеу дұрыс емес.

Сынақ мерзімінің шегі заңмен белгіленуі керек.

Өмір бойы бас бостандығынан айырудан мерзімінен бұрын шартты түрде босатуда сынақ мерзімі 8 жылға тең деген пікір бар. Бұл пікірді негіздей отырып, Н.М.Ткачевский былай жазады: «Сынақ мерзімі соттылық шегінде жүзеге асуы мүмкін. Соттылықтың ең үлкен мерзімі 8 жылға тең» [16, 225 б.].

Қорыта келе, келесідей қорытынды жасаймыз. Жазасын өтеу кезеңінде қасақана қылмыс жасаған адамға мерзімінен бұрын шартты түрде босатуды қолдануға тыйым салатын норма ҚР ҚК 70-бабының 8-бөлігінде белгіленген. Бұл норма өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталғандарға да қатысты болады. Мерзімінен бұрын шартты түрде босату негіздері тек қылмыстық-құқықтық шараларға жатады, сондықтан да тек қылмыстық заңнамамен реттелуі қажет. Сондықтан, «өмір бойына бас бостандығынан айыру жазасын өтеу кезінде жаңадан ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасап

сотталғандар шартты-мерзімінен бұрын босатуға ұсынылмайды» деген ережені белгілейтін ҚР ҚАК 170-бабының 2-бөлігін алып тастау керек.

Өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталғандарға мерзімінен бұрын шартты түрде босатылғаннан кейінгі уақытқа сынақ мерзімін белгілеу қажет. Біздіңше, сотталғандардың мұндай категориялары үшін сынақ мерзімі соттылықты жою шегінде болуы мүмкін, яғни 8 жыл. Осыған байланысты ҚР ҚК 70-бабының 5-бөлігін 2-бөлікпен мынадай редакцияда толықтыруды ұсынамыз: «Өмір бойы бас бостандығынан айырудан мерзімінен бұрын шартты түрде босатылған адамдар үшін сынақ мерзімі 8 жылға белгіленеді».

Әдебиеттер:

1. Михлин А.С. Пожизненное лишение свободы как вид уголовного наказания // Российская юстиция. – 2002. – №5. – С.32-35.
2. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару кодексі. – Алматы: Юрист, 2008. – 68 б.
3. Е.Ш.Баймурзин. Уголовно-правовые и криминологические проблемы применения длительных сроков лишения свободы: дисс. ... канд. юрид. наук. – Астана, 2005. – 155 с.
2. Каиржанов Е., Накипов Б. Рецидивная преступность: состояние и профилактика. – Алматы, 1996. – 232 с.
3. Филимонов О.В. Пожизненное лишение свободы в Российской Федерации: законодательство и практика // Пожизненное лишение свободы: международные стандарты и практика: тезисы докладов междунар.науч.-практ.конф. – Алматы, 2003. – С. 33-34.
4. Кулмуханбетова Б.А. К вопросу о применении пожизненного лишения свободы. // Пожизненное лишение свободы: международные стандарты и практика: тезисы докладов междунар.науч.-практ.конф. – Алматы, 2003. – С. 86-88.
5. Ткачевский Ю.М. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания // Законодательство. – 2004. – №8. – С. 19-37.
6. Антонян Ю.М., Верещагин В.А. Убийцы, отбывающие пожизненное лишение свободы // Государство и право. – 1999. – №11. – С.47-50.
7. Посмаков П.Н. Введение пожизненного лишения свободы – практические шаги проблемы и перспективы // Пожизненное лишение свободы: международные стандарты и практика: тезисы докладов междунар. науч.-практ. конф. – Алматы, 2003. – С. 63-67.
8. Саблина О. Осужденные с психическими аномалиями // К новой жизни. – 1971. – № 6. – С.42.
9. Хохряков Г.Ф. Парадоксы тюрьмы. – М.: Юрид. лит., 1991. – 222 с.
10. Салаутдинов С.А. Социальная характеристика длительных сроков лишения свободы как меры уголовного наказания // Актуальные проблемы уголовного права и криминологии. – М., 1981. – С. 31-32.
11. Уголовное право зарубежных стран: учебное пособие. – М., 1998. – 75с.; Преступление и наказание в Англии, США, ФРГ, Японии. Общая часть уголовного права. – М., 1991. – 82 с.
12. Скаков А.Б. Прогрессивная система исполнения наказания в условиях пожизненного лишения свободы // Пожизненное лишение свободы: международные стандарты и практика: мат-лы междунар. науч.-практ. конф. – Алматы: «Фирма Киік», 2003. – С. 95-101.
13. Чукмаитов Д.С. Проблемы совершенствования порядка и условий отбывания наказания в виде пожизненного лишения свободы в РК // Пожизненное лишение свободы: международные стандарты и практика: тезисы докладов междунар.науч.-практ.конф. – Алматы, 2003. – С. 88-91.
14. Курс уголовного права. Общая часть. Т.2. М.: Изд-во «Зерцало», 1999. – 475 с.

Резюме

В статье речь идет об уголовно-правовых и уголовно-исполнительных проблемах пожизненного лишения свободы в Республике Казахстан.

Summary

In the article the question is about the criminally-executive problems of life imprisonment in Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ 396.01.37

Н.М.Салыбек, А.Е.Жақсыбаева, П.Т.Есенбекова
М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАРДЫ АЗАМАТТЫҚ -ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа: Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес бағалы қағаздар тиісті мүлктік құқықтарды куәландыратын құжат болып табылады. Бағалы қағаздар рыногы дамуының қазіргі тенденциялары бағалы қағаздарының түсінігі материалды әлемнің объектісі ретіндегі заттардың дәстүрлі түсінігі мен ажыратылуды көздейді. Бағалы қағаздарды затқа теңеу жеткілікті шартты сипатта иеленетін барған сайын анықтала түсуде.

Кілттік сөздер: акция, облигация, иелік ету, индоссамент, ұсынбалы, атаулы, ордерлік, легитимация, эмитент.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 129 бабына сәйкес белгіленген нысан мен міндетті реквизиттерді сақтай отырып, жүзеге асырылуы тек оны көрсеткенде ғана мүмкін болатын мүлктік құқықтарды куәландыратын құжат бағалы қағаз болып табылды.

Бағалы қағаздар өз алдында бір институтты құрай отырып негізгі міндетіне құқықтардың белсенді сауда айналымының материалдық емес объектілерді енгізу мүмкіндігін қарастырады. Заңгерлер жалпы бағалы қағаздарды жылжымалы мүлікке теңестіреді. Сәйкесінше бағалы қағаздарға да жылжымалы мүлік режимі таралатыны сөзсіз.

Ресейдің вексель ұғымы 14 ғасырда қолданысқа енді. Ғалымдар векселдің болғанын Псков кеме грамотасының болуымен дәлелдейді.

Г.Ф. Шершеневичтың тұжырымы бойынша: «Қағаздар өздігінен бағалы болмайтындығы, керісінше қандай да бір құндылығы бар мүлікке құқықтарын көрсететіндігі белгілі». Басқаша айтсақ, егер құқық, қағазсыз жүзеге асатын болса, онда оған қағазда орын, іздеп не керек. Осылайша міндеттемелік құқықтарды басқа ұқсас құқықтардан ерекшелетін және бір мезгілде оларға заттық объектінің режимінің тарататын арнайы құжаттармен рәсімдей бастады.

У.Э. Батлер: «Акционерлік корпорация акцияларының меншік иесі. Америка Құрама Штаттарында, ол осы меншіктен туындайтын құқықтардың меншік иесі болып табылады»- деп көрсетеді.

Құқықтың континентальдық жүйесі бар елдерде бағалы қағаздар деп сол құжатты шығаратын тұлға арасында және оның иесінің арасындағы қатынасты анықтайтын, сондай -ақ иесіне жүзеге асуы құжатты көрсеткенде ғана мүмкін болатын белгілі бір мүлктік құқықтарды бекітіп беретін құжат танылады. Осылайша, бірінші кезекте көмегімен мүлктік құқықтарды анықтайтын қағаз нысаны қойылады.

Ал меншік құқығы мүлктік құқықты көрсететін және бекітетін құжатқа таралады. Сәйкесінше кейбір елдерде меншік құқығы құжатқа таралса, ал кейбірінде меншік құқығының тікелей объектісі ретінде бағалы қағазда бекітілген құқықтар танылады. Бағалы қағаздарды заттардың қатарына енгізу келесі белгілердің болуына байланысты, мүмкін болып саналады:

1. бағалы қағаздар материалдық құндылықтарды алуға құқықты куәландырылады;
2. бағалы қағаз материалдық объект ретінде болады;
3. бағалы қағазбен, онымен куәландырылатын құқықтар арасында өзара тығыз байланыс орнайды.

Бұл байланыс бағалы қағазбен куәландырылатын құқықтардың құқықтар арасында өзара тығыз байланыс орнайды. Осы байланыс бағалы қағазбен куәландырылатын құқықтардың берулі әдісі заттарға берілетін құқықтардың әдісімен сәйкес екендігін көрсететін сипат иеленеді. Бір мезгілде бірнеше меншік құқық объектісі ретінде материалдық заттар қатар ұсынбалы бағалы қағаз да маңызды. Мұндай пікірді ол ұсынбалы бағалы қағаз жағдайында құқықтың құжатпен тығыз байланысының нәтижесінде меншік құқығындағы құқықтың жүзеге асыуына бірден бір мүмкіндік беретіндігімен түсіндіріледі. Бағалы қағаз мүлктік құқықтарды куәландырады. Бірақ әр түрлі мәмілелердің объектісі ретінде мүлктік құқық емес, оны куәландыратын құжат болып табылады.

Құжат ретінде бағалы қағаз меншік құқығының объектісі ретінде табылады, ал құқықтық қатынастың объектісі болып табылады. М.И. Брагинскийдің айтуы бойынша, «заттық және міндеттемелік элементтернің бірігуі бағалы қағаздардың конструкциясы қолданудың қажетті базасы

болып саналады. Онда бір жағынан объектіге (акция, облигация және т.б.) қатысты сөз болып отыр, екінші жағынан- тұлғаға тиеселі бағалы қағазбен құжатталатын құқық шартынан шығып отырған міндеттемелік құқық туралы болып отыр». Әрине заттар мен бағалы қағаздың режимі осы объектілердің әр түрлі табиғатына сәйкес келуі мүмкін емес. Бағалы қағаздардың жылжымалы мүлік қатарына жататындығына қарамастан олар әрқашанда ерекше түрде зат ретіндегі доктрина болып қарастырылады.

Қазіргі таңда бағалы қағаздардың заңи құқығымен маңызына талдау жасау қажеттілігі туындап отыр. Бағалы қағаздар рыногы дамуының қазіргі тенденциялары бағалы қағаздарының түсінігі материалды әлемнің объектісі ретіндегі заттардың дәстүрлі түсінігі мен ажыратылуды көздейді. Бағалы қағаздарды затқа теңеу жеткілікті шартты сипатта иеленетін барған сайын анықтала түсуде. бағалы қағаздың азаматтық кодексінің 129 бабында көрсетілген анықтамасының талдауынан заттық құқықтың объектісі ретінде бағалы қағаздардың келесі белгілері туындайды:

1. Бағалы қағаздарға құжаттық белгісі тән. Бағалы қағаз- бұл белгілі бір мүлікті құқықты куәландыратын құжат мысалы: белгілі бір акша сомасын төлеуді басқа мүліктің беруді талап ету құқығы.
2. Заттық құқық объектісі бағалы қағаздардың екінші белгісі оның формальды сипаты болып табылады. Бағалы қағаз қатаң формальды құжат яғни оның жазбасы қағазға толықтырылған және белгілі бір қатаң нысаны және реквизиттері бар реквизиттердің біреуі болмауы немесе заңда көзделген нысанның бұзылу нысаны бағалы қағаздың жарамсыздығына әкеліп соғады.
3. Келесі белгісі ретінде бағалы қағаздың онымен куәландырылатын құжатпен арасындағы ажырамас байланыстың болуы. Құжат ондағы көрсетілген құқықтармен өте тығыз байланысты. Өйткені сол құқықтарды жүзеге асыру немесе басқа тұлғаға беру құжаты сәйкесінше пайдаланғанда ғана мүмкін болады. Басқаша айтқанда құжатты қолдану немесе оны беру ондағы көзделген құқықты қолданумен беруге байланысты.

Жоғарғыда аталған бағалы қағаздың үш белгісі бағалы қағазға заттық құқықтың объектісі ретінде, яғни мүліктік құқықты құрайтын корпус ретінде қарайды. Ендігі кезекте бағалы қағаздарды міндеттемелік құқықтық объектісі ретінде қарастырыңыз. Оның маңызы қалай соған тоқталып өтейік.

Міндеттемелік құқықтың объектісі ретінде бағалы қағазға мүліктік құқықты білдіреді осылайша заттық құқықтардың объектісі болып табылатын мүліктік құқықтар. Қорыта келе, бағалы қағаздар ең алдымен мүліктік құқықтарды куәландырады, бұлай атап айтқанда олардың құндылығын айқындайды.

Бағалы қағаздар рыногында мүліктік құқықтар рыногы болып табылады. Оның мазмұны заң актілерінде белгіленген талаптарға сай келуі тиіс. Болатындықтан бағалы қағаз қатаң белгіленген жазба болып табылады. Азаматтық кодекстің 131 бабына сәйкес қағаздармен куәландырылатын құқықтардың түрлері бағалы қағаздың міндеті реквизиттері бағалы қағаз нысанына талаптар және басқа да қажетті талаптар заң құқықтарымен немесе олардың белгіленген тәртіп бойынша белгіленеді.

Азаматтық құқықтың объектілерінің бірі бағалы қағаздар болып табылады. Азаматтық кодекстің 129-бабында оған мынадай анықтама берілген: белгіленген нысан мен міндетті реквизиттерді сақтай отырып, жүзеге асырылуы тек оны көрсеткенде ғана мүмкін болатын мүліктік құқықтарды куәландыратын құжат бағалы қағаз болып табылады.

Осындай анықтамадан бағалы қағаздың ерекше сипаты шығады, ол атап айтқанда:

1. бағалы қағаз - түрі және мазмұнымен заң талаптарына қатаң бағынатын құжат.

Мәселен, бағалы қағаздармен куәландырылатын құқықтардың түрлері, бағалы қағаздардың міндетті реквизиттері, бағалы қағаз нысанына талаптар және басқа да қажетті талаптар заң құжаттарымен немесе соларда белгіленген тәртіп бойынша бейнеленеді. Ал, міндетті реквизиттерінің болмауы немесе бағалы қағаздың ол үшін белгіленген нысанға сәйкес келмеуі оның жарамсыз болуына әкеліп соқтырады;

2. бағалы қағаз оның иеленушісінің мүліктік құқығын куәландырады;

3. бағалы қағаздағы құқықты жүзеге асыру үшін оны көрсеткенде не бергенде ғана құқық іске асырылады.

Азаматтық кодекс бағалы қағазды құжат деумен бірге оны зат деп те көрсетеді. Өйткені, кез келген құжаттың түп-төркіні материалдық дүниеге қатысты келеді. Сондықтан да онда көрсетілген әріп таңбалары мен сандары, тасқа басылып не қолмен жазылған жазбалары осы құжат туралы тиісті ақпарат береді. Сонымен бірге кез келген құжаттың бағалы қағаз бола алмайтыны тағы бар, тек заңмен белгіленген шарттық белгілері сақталғаны бағалы қағаз құқығын алады.

Бағалы қағаздың міндетті реквизиттері арнайы нормативтік құқықтық құжаттарында көрсетілген (оның атауы, сериясы, нөмірі, өтініш жасау мерзімі, субъектінің қағаз бойынша көрсетілген міндеті, номиналдық құны, кіріс көлемі немесе марапаттау (пайыздар), қағаз бойынша орындалу орны және басқа шарттар) талаптар болып табылады. Мұндай талаптар түгелдей сақталмаса, яғни бағалы қағаздың міндетті реквизиттерінің болмауы немесе бағалы қағаздың ол үшін белгіленген нысанға сәйкес келмеуі оның жарамсыз болуына әкеліп соқтырады ҚРАК-тің 131-бабының 2-тармағы.

Бағалы қағаздар зат ретінде бірнеше түрге бөлінеді, әрі иеленушісінің талап-мүддесіне сәйкес бланк, қағаз парақшасы түрінде кездеседі. Бағалы қағаздың құны тиісті материалдық игіліктің құнына негізделеді.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодекстің 130-бабы мүліктік құқықтар куәландыратын мазмұнына қарап бағалы қағаздарды облигация, коносамент, акция және заң актілерінде немесе соларда бекітілген тәртіппен бағалы қағаздар қатарына жатқызылған басқа да құжаттар деп негізгі түрлерге бөледі. Кодекстің 130-бабының 2-тармағына сәйкес бағалы қағаздар іштей: ұсынбалы, атаулы, ордерлік болып жіктеледі.

Ұсынбалы бағалы қағаздар құжаттың түпнұсқасы болады, ал түпнұсқаны ұсынушы келесі тұлғаға көрсеткен сәтте өзінің өкілеттілігін жүзеге асырады. Демек ұсынбалы бағалы қағаздар онда көрсетілген мерзімде нақты құнымен басқа мүліктік балама алуға құқық береді. Бағалы қағаздың мәтінінде оны ұсынушы үшін нақты тұлғаның есімі көрсетілмейді, тек бұл құжаттың бағалы қағаз екендігі ғана айқындалады (мысалы, облигация).

Ордерлік бағалы қағаз да құжат болып табылады, ол бойынша міндетті субъект құжат мәтінінде көрсетілген тұлғаға міндеттенген нәрсені орындауды ұсынады немесе өзі де белгіленген ереже бойынша құжат мәтінінде көрсетіледі. Ордерлік бағалы қағаз бойынша құқықтар бұл қағаз берілген жазу - индоссамент арқылы беріледі. Борышқор бұл талапты міндетті түрде сақтауы тиіс. Ордерлік бағалы қағаз бойынша құқық берілетін адам (индоссант) құқықтың болуы үшін ғана емес, оның жүзеге асырылуы үшін де жауапты болады. Индоссамент құжатта (әдетте сыртқы бетінде) жазылады және оның екі түрі болады, яғни бірінде иесі аталып, құқық мирасқорының аты жазылады, ал екіншісі әлгі айтқандай, бланктік болады, онда бағалы қағаздың тапсырылғаны туралы жазылады, бірақ құжаттың жаңа иесінің аты көрсетілмейді.

Бағалы қағаздың ордерлік түрін иеленуші индоссамент бланкісімен қоса құжатты берерде бағалы қағазды ұсынушыға тапсыру тәсілін таңдап, бағалы қағазды табыстауға, бағалы қағазды басқа адамға атаулы индоссамент бойынша тапсыруға және индоссаментке өзінің атын жазуға құқылы болады. Бланктік индоссаментке қандай да бір атауды енгізумен бағалы қағаздарды ұсынушыға беру тәсілі құжатты тапсырғанға дейін жүзеге асырылады.

Ордерлік бағалы қағаз жоғалып кетсе, оған оны ұстаушының өзі жауап береді «Қазақстан Республикасындағы вексельдік қатынастар туралы» Заңның 96-бабы. Ордерлік қағаздың иесі айрылып қалған құжаты кімнің қолында екенін білсе, құжатты қайтаруға виндикациялық талап қоюға құқылы. Егер кейінгі индоссамент бланктік болса, жоғалған құжатқа құқық меншігін дәлелдеу іс жүзінде мүмкін болмайды. Мұндай қағазды жоғалтқанда оның орындалуына да үміт аз. Ал ордер қағазы жойылып кетсе, онда құжаттың балама данасын беруге болмайды.

Атаулы бағалы қағаз-бұл мүліктік сипаты бар құжат, оның иесі кім екендігі құжаттың мәтінінде көрсетіледі. Яғни атаулы бағалы қағаз бойынша құқықты талап ету сонда көрсетілген адамға ғана тиесілі болады.

Азаматтық кодекстің 130-бабында бағалы қағаздардың әр түрінің белгілерін қамтитын бағалы қағазды шығару көзделген. Оған мысал ретінде атаулы түрін ұстаушының жүргізуін талап ететін «Бағалы қағаздар нарығы туралы» Заңның 34-бабының нормасын келтіруге болады.

Эмиссиялық бағалы қағаздарды топтастыру мемлекеттік және мемлекеттік емес деп бөлінетін болғандықтан оның заңдық маңызы болады. «Бюджет жүйесі туралы» және «Мемлекеттің кепілімен қарыз алу және мемлекеттік борыш туралы» заңдарға сәйкес мемлекеттік бағалы қағаздар мемлекеттің шеттен алуына орай ішкі және сыртқы инвесторларда шығарылады (олар шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың заңды және жеке тұлғалары болып табылады).

«Бағалы қағаздар нарығы туралы» Заңның 14-бабына сәйкес мемлекеттік бағалы қағаздар эмиссиясын жүзеге асыру тәртібі және эмиссия көлемі арнаулы заңмен реттеледі. Мемлекеттік емес эмиссиялық бағалы қағаздар эмитентінің, жарғылық капиталын қалыптастыру үшін шығарылады немесе заемдық қаржыны тарту мақсатында да қолданылады, ал олардың эмиссияларының тәртібі «Бағалы қағаздар нарығы туралы» Заңмен реттеледі.

Бағалы қағаздар жөніндегі қазіргі қолданылып жүрген заңдар құжатталмаған бағалы қағаздар ұғымына сәйкестендірілген. Азаматтық кодекстің 135-бабында құжатталмаған бағалы қағаздардың мүліктік құқықтарының бірнеше түрі келтірілген. Құжатталмаған құнды қағаздар шын мәнінде бағалы қағаздың мазмұнын куәландыратын мүліктік құқық болып есептеледі. Ондай бағалы қағаздармен құқықтық қатынасқа түскен кезде оның тізілімдегі жазбаға енгізілуі жарамды бола береді. Бағалы қағаздың міндеті реквизиттері болмауы немесе бағалы қағаздың ол үш белгіленген нысанға сәйкес келуі оның жарамсыз болуына әкеліп соқтырады. Бағалы қағаздарға куәландырылған құқықтарды жүзеге асыру үшін оны ұсыну қажет.

Бағалы қағазбен куәландырылатын құқықта талап етуге беру (цессия) белгіленген тәртіп бойынша құқық беру жазбасы (индосомент) арқылы жүзеге асады. Жалпы беру жазбасы бағалы қағазды артқы бетінде және қосымша берілген арнайы бетте болуы мүмкін. Әдетте индосоментте

бағалы қағаз бойынша құқық берілген тұлға (индоссат) көрсетілді. Ордерлік бағалы қағаз бойынша құқық берілетін тұлға көрсетілген индосамент бланкетті деп аталады. Атаулы бағалы қағаз бойынша құқық беретін тұлғадан индоссантқа берілген талап ету құқығының жарамсыздығы үшін ғана емес, оның орындалмағаны үшін де жауапты болуымен ерекшеленеді.

Жалпы бағалы қағаздар туралы ілім көптеген зерттеулерді оқып үйренуді қажет етеді. Қазіргі кезде бағалы қағаздардың азаматтық айналымдағы рөлінің өсуі де аталған институттың қыр- сырының көп екендігін аңғартады.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған). ҚР 1998 жылғы 7 қазандағы, 2007 жылғы 21 мамырдағы, 2011 жылғы 2 ақпандағы Заңдарымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілген.
2. Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы /жоғары оқу органдарына арналған/ 1 том И.Ғ. Төлеуғалиев. Оқулық «Жеті жарғы» 2001ж
3. Омар, Б.М., Битұрсын Ғ.Ш., Баетов Е.Р. Азаматтық құқықтық қатынастар: жоғарғы оқу орындарына арналған оқу құралы/ Б.М., Омар, Ғ.Ш., Битұрсын Е.Р. Баетов.- Түркістан, Баспа - «Тұран» 2012.- 280б.
4. Лившиц Б. Ценные бумаги: векселя акции. Закон. 1997 №7
5. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. М: «Спарк», 1995
6. Брагинский М.И. Витрянский В.В. Договорное право: общие положения:- М. «Статут», 1997
7. Қазақстан Республикасының «Вексель айналымы туралы» Заңы. 28.12.97. (соңғы өзгерістер 2003ж 9 шілдедегі ҚР заңымен енгізілді)
8. Қазақстан Республикасының «Акционерлік қоғам туралы» 2003 жылғы 13 мамырдағы N 415 Заңы.
9. Қазақстан Республикасының «Бағалы қағаздар рыногы туралы» 2003 жылғы 2 шілдедегі N 461 Заңы.

Резюме

В данной статье рассмотрены особенности гражданско-правового регулирования ценных бумаг.

Summary

This article describes the features of civil regulation of securities.

ӘОЖ 347.964.1

М.А.Сарсенова, М.М.Жумабекова, Г.М.Жайлауова, Ж.М.Ускенбекова

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

СОТ ОРЫНДАУШЫСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІНІҢ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Аңдатпа: Сот орындаушысының құқықтық мәртебесі проблемаларын қарау осы зерттеудің мақсатына сәйкес өзіне сот орындаушыларының барлық құқықтары мен міндеттерін зертеуді емес, атқарушылық іс жүргізу органдарын ұйымдастыру мен олардың жұмысындағы реформалауға тікелей қатысы барларын ғана қамтиды.

Кілттік сөздер: сот орындаушы, құқық, әділет, мемлекеттік баж, сот, объект, субъект.

Сот орындаушысының құқықтық мәртебесі проблемаларын қарау осы зерттеудің мақсатына сәйкес өзіне сот орындаушыларының барлық құқықтары мен міндеттерін зерттеуді емес, атқарушылық іс жүргізу органдарын ұйымдастыру мен олардың жұмысындағы реформалауға тікелей қатысы барларын ғана қамтиды.

Сот орындаушыларының практикалық қызметін зерттеу сот қаулысының орындалмау себептерін анықтауға, істердің жекелеген санаттары бойынша сот қаулыларын орындаудың өзіндік ерекшелігін айқындауға және қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерді талдау негізінде қолданыстағы заңдарды жетілдіру жөніндегі ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Сот орындаушысының әрекеті мен атқарушылық құжаты (бұл жерде негізінде атқарушылық парақ жазылған заңды күшіне енген сот қаулысына қадағалаулық шағыммен жүгіну) жосықсыз бұрышкердің бірнеше рет дауға салуы атқарушылық іс жүргізудің тоқтатылуына, дау-дамайға, сот қаулысының ұзақ уақыт орындалмауына өндіріп алушының шағым беруіне әкелетін практика көрсетіп отыр.

Мысалы, 1998 жылы іс қозғалған «Спартак» ШК-нан «Электр изоляциясы материалдарының Петропавл зауыты» АТАҚ-ның пайдасына өндіріп алу туралы бір атқарушылық іс жүргізу бойынша

сот орындаушысының әрекетіне 14 рет шағым: 9 шағым Петропавлск қаласының сотына, 4 шағым облыстық сот алқасына және 1 шағым қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотына берілді. Барлық шағымдар да қанағаттандырылмады, соның ішінде соңғы 2-уін атқарушылық іс жүргізу аяқталғаннан кейін Петропавлск қаласының соты қарады. Нәтижесінде сот шешімі 1998 жылдың 2 қазынан бастап 2001 жылдың қыркүйегіне дейін орындалды, бұл ретте, 20млн.теңгеден небәрі 18млн. теңге ғана өндіріп алынды.

Борышкердің осындай жосықсыздығын болдырмау үшін, біздің көзқарасымызша «Атқарушылық іс жүргізу туралы» ҚР Заңынан атқарушылық құжатты дауға салу және сот орындаушының әрекетіне шағым атқарушылық іс жүргізуді тоқтата тұру үшін негіз болып табылатындығы туралы Заңның 15-бабының 4-тармағын және 16-бабының 4-тармағын алып тастау керек.

Сот қаулысын орындамауға ықпалын тигізетін борышкер мүдделерінің белгіленген шектеуін көздейтін шектеуін көздейтін заң нормалары практикада сот қаулысын орындау үшін көптеген қиындықтар келтіреді.

Бұл бәрінен бұрын «Атқарушылық іс жүргізу туралы» ҚР Заңының 35 және 41- баптарына қатысты.

Мемлекеттік бажды өндіріп алу туралы атқарушылық парақтар бойынша атқарушылық іс жүргізудің жай-күйі бойынша: 2000 жылы 70.719.200 теңге сомасына мемлекеттік бажды жергілікті бюджет кірісіне өндіріп алу туралы атқарылуда 5.304 атқарушылық құжат болға, 2001 жылы-жылпы сомасы 35.624.000 теңге болатын 4.498 атқарушылық құжат болды. 2000 жылы нақты орындалғаны 3448 атқарушылық құжат, 2001 жылы 5,1 млн. теңгеден астам сомаға, 53,1% құрайтын 2.151 атқарушылық құжат орындалды.

Мемлекеттік баж өндіріп сома мөлшерінің аздығы, сот шешімі бойынша берешекті өтеу үшін борышкерде ақша қаражатының немесе мүлкінің болмауы атқарушылық құжаттарды бөлігін орындалмай қайтарудың ең басты себебі болып табылатындығынан талдау көрсетіп отыр. Борышкерде ақша қаражаты болмаған кезде сот орындаушысы «Атқарушылық іс жүргізу туралы» ҚР Заңының 35-бабының 4-тармағына және 41-бабының 1-тармағына сәйкес мүлікті хаттауға және орындау жөніндегі шығыстарды ескеріп атқарушылық құжатты орныдау үшін қажетті мөлшерде және көлемде мүлкін өндіріп алуға құқылы. Құны аз тұратын заттарға (тұрмыстық заттар сияқты) тиым салған кезде сату жөніндегі атқарушылық әрекетті жасау жөніндегі шығыстарды нәтижесінде қарызды толық өндіріп алуға мүмкіндік бермей, мемлекеттік баждың өз мөлшерінен елеулі асып түседі. Осындай заттар көбінесе тұтынуға жарамсыздығына, тауар түрін жоғалтқандығына, сондай-ақ олармен рыноктың толып тұрғандығынан халықтың тұтынбауынан өтімсіз болып табылады. Осыған байланысты, борышкердің тіпті орындау жөніндегі шеккен барлық шығыстарды ескере отырып құны мемлекеттік баждан есе артық мүліктерін өндіріп алу заңдалған күші шекетелгендіктен көбінесе мүмкін болмайды. Бұдан басқа, орындау жөніндегі шығыс сомаларын сот орындаушысы қандай атқарушылық әрекет жүргізетіні белгісіз болғандықтан, бірден айқындау мүмкін емес немесе қиын.

Қорытындысында осы жағдайлар мемлекеттік баждың жергілікті бюджет кірісіне өндіріп алу тиісті бөліктің түсуіне кедергі келтіреді, бұл тұтас алғанда, атқарушылық парақтарды орындаудың жоғарғы көрсеткіште болмауымен түсіндіріледі.

Осы проблемаларды ескере отырып, заңның жоғарыда аталған нормаларына өзгеріс енгізу керек деп есептейміз. Мысалы, «Атқарушылық іс жүргізу туралы» ҚР Заңының 35-бабының 4-тармағына мынадай мазмұндағы толықтыру енгізу керек: «Қажетті жағдайларда атқарушылық құжат бойынша құны өндіріп алуға тиісті сомаға сәйкес мүлкі болмаған кезде сот орындаушысы атқарушылық әрекетті өткізу жөніндегі шығуы мүмкін болатын шығыстарын ескере отырып, сот қаулысы бойынша талап сомасынан артық мөлшердегі және көлемдегі мүлкін өндіріп алуға құқылы».

Заңның 41-бабының 1-тармағына борышкердің қарызды өндіріп алушының пайдасына тиесілі сомдан артық мөлшердегі кез келген мүлкін оны кейіннен сату және атқарушылық әрекет жүргізуі жөніндегі шығыстарын шегере отырып, құнның айырмашылығын борышкерге қайтарумен хаттайтын сот орындаушысының құқығын көзделген осыған ұқсас өзгеріс енгізу.

Аталған шаралар біздің пікіріміз бойынша сот орындаушысы әрекетінің үлкен ерікндікте болуына әсерін тигізіп борышкерді қарызын өтеу үшін мүлкін өндіруге ынталандырады еді.

Борышкердің мүддесіне заңмен белгіленген басқа да шектеулер «Атқарушылық іс жүргізу туралы» ҚР Заңының 57, 61, 62-баптарында көзделген.

Атап айтқанда, өндіріп алынатын сомаларды толық өтеу үшін борышкер мүлкі болмаған немесе мүлкі жеткіліксіз болған кезде борышкердің еңбек ақысынан және кірістерінің өзге де түрінен өндіріп алу айлық есептік көрсеткіштің екі есе мөлшерінен аспайтын сомаларды өндіріп алу туралы шешім орындау кезінде алуы 57-баппен белгіленген. Дегенмен, ҚР ӘҚК-нің көптеген баптарының санкциялары айыптың ең төменгі мөлшерін белгілеместен үш айлық есептік көрсеткіштерге дейінгі, он айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшердегі айып әкімшіліктің өндіріп алуды көздейді. Тиісінше,

57-баптың мәні бойынша бір немесе екі айлық есептік көрсеткіштер мөлшерінде айып түріндегі әкімшіліктің өндіріп алуды тағайындау кезінде борышкердің еңбек ақысының және өзге де кірістерінен өндіріп алу мүмкін еместігіне байланысты қисынсыз болып табылады.

Осыған байланысты «Атқарушылық іс жүргізу туралы» ҚР Заңының 57-бабынан айлық есептік көрсеткіш екі есселік мөлшерінен аспайтын соманы өндіріп алу туралы шешімді орындау кезінде борышкердің еңбек ақысынан және өзге де кірістерінен өндіріп алу мүмкіншілігін көрсетуді алып тастаған жөн деп ойлаймыз.

«Атқарушылық іс жүргізу туралы» ҚР Заңының 61 және 62-баптарына сәйкес өндіріп алынуы мүмкін емес ақша сомаларының тізбесін де қайта қарау керек.

Осы бапта аталған төлемдер кірістер болып табылатындығын ескере отырып, уақытша еңбек қабілетсіздігі үшін төленетін әлеуметтік сақтандыру жөніндегі жәрдемақы, төлем көзіне қарамастан біржолғы сипаттағы сыйақы, материалдық көмек, қызметкер жұмыстан босаған не орынан босаған кездегі демалыс жәрдемақысы сияқты төлемдерге қатысты шектеулерді алып тастауға болады деп ойлаймыз.

Бұдан басқа, заң әдебиетінде «Атқарушылық іс жүргізу туралы» ҚР Заңының

59-бабымен борышкердің еңбек ақысының 50% түрінде өндіріп алудың қатаң шектеуін белгілеудің жоқ екендігі туралы әділ ескерту айтылды. Осы шек өте икемді және борышкердің кірісі артуымен қатар өсе түсуі мүмкін.

Прокуратура және анықтау органдарының практикасында қасақана орындамауды осы күнге дейін дұрыс айтпай келеді. Атап айтқанда, борышкерді осы бап бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартқан кезде борышкерге сот орындаушысының сот қаулысын орындау қажеттігі туралы үш рет ескерткені туралы дәлелдемелер, сондай-ақ ҚР ӘҚБК – нің 524 - бабы жүргізудің міндеттері өндіріп алушының мүдделерін орындау санкциясына көмек көрсету мақсатында ҚР ҚК және ҚР ӘҚБК нормалары қайта қаралуға тиіс.

Жүргізілген зерттеулер шегінде «Атқарушылық іс жүргізу туралы» қолданыстағы ҚР Заңының жетілдірудің барлық мәселелерін қамту мүмкін болмағандықтан, атқарушылық іс жүргізуді одан әрі дамытудың кейбір бағыттарын бөлумен шектелейік.

Сонымен, «Атқарушылық іс жүргізу» туралы ҚР Заңы мен ТМД мемлекеттерінің заңдарын салыстырып талдау Қазақстандық заңда істердің жекелеген санаттары бойынша сот қаулысын орындаудың өзіндік ерекшеліктерін ескеретін нормалардың жоқ екендігін көрсетеді.

Мәселен, Қырғыз Республикасының заңдарында сотталғандарды түзетуге ықпал ету шараларымен, атап айтқанда, белгілі қызметпен жұмыс істеу немесе белгілі қызметпен айналысу құқығынан айыру, мүлкін тәркілеу сияқты жазалардың түрлерін орындаумен байланысты жазалардың орындалуын және бақылануын реттейтін арнаулы нормалары бар (182- 195 баптар)

Тұрғын үй мәселесі бойынша шешімді орындау үшін, атап айтқанда, шығарып жіберу, қоныстандыру және тұрғын үйін мәжбүрлеп ауыстыру туралы арнаулы құқытық реттеу белгіленген.

Істердің соңғы санаттары бойынша сот қаулысын орындау осы күнге дейін «Атқарушылық іс жүргізу туралы» Заңның және ҚР АІК-нің нормаларын практикада қолдануда қиындық тудырып отыр. Борышкердің мүлкін сатудың кезектілігін белгілейтін «Атқарушылық іс жүргізу туралы» ҚР Заңының 48-бабы борышкердің мүлкін өндіріп алу кезінде мүліктерді сату жылжымайтын мүліктің объектісіне үшінші кезекте жүзеге асырылатынын көздейді. Соңғысына өндіріп алушының пайдасына ақша сомаларын беру туралы сот қаулысы бойынша өндіріп алуға болатын борышкердің тұрғын үйі жатады.

Заңның 48-бабы борышкерде өндіріп алу үшін жеткілікті ақша сомалары болмаған кезде борышкерге тиісті басқа да мүлікті өндіріп алу туралы Заңның 35- бабының Ережелерімен бірге «Атқарушылық іс жүргізу туралы» ҚР заңының ережесін негізсіз кеңейтіп түсіндіруге және бірінші екі кезектегі мүлкі болмаған кезде жылжымайтын мүлік объектісі сияқты борышкердің тұрғын үй өз еркімен өндіріп алуға сот орындаушысына құқық беруге негіз береді.

Конституцияның 25-бабы тұрғын үйге қол сұғылмайтын және соттың шешімінсіз тұрғын үйден айруға жол берілмейтіндігін белгілейтін болғандықтан, ақша сомасын өндіріп алу туралы сот қаулысы бойынша борышкердің тұрғын үйін өндіріп алу туралы мәселе ҚР АІК-нің 240-бабында белгіленген тәртіпте ақша қаражатын иемдену туралы атқарушылық шешімнің тәртібі мен тәсілін өзгерту ұйғарым шығару арқылы ғана сот шешімімен болуға тиіс деп санаймыз.

Шығарып жіберу, қоныстандыру, қоныс аудару және тұрғын алаңның мәжбүрлеп ауыстыру туралы істердің басқа да санаттары бойынша сот қаулысын орындауға келетін болсақ, онда сот орындаушысы ол туралы сот қаулысында тәкелей көрсетілген атқарушылық әрекетті күшіне енгізуді өз еркімен жүргізуге құқылы.

Аталған мәселелерді сот қаулыларын орындату мәселелері жөніндегі сот практикасын Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысына енізуге болар еді.

Әдебиеттер

1. «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» 1998 жылдың 30 маусымындағы Қазақстан Республикасының Заңы
2. Гражданский процесс: учебник для юридических вузов / Под. Ред. Проф. Треушников М.К. –М.: Новый Юрист, 1998. -512 с.
3. Гражданское процессуальное право России: Учебник для вузов /Г75 Под ред.М.С.Шакарян. -1998.-504 с
4. Федеральный закон от 21 июля 1997г. «Об исполнительном производстве» // Собрание законодательства РФ. 1997. № 30.Ст.3561.

Резюме

В данной статье рассматривается проблемы правового положения судебных исполнителей

Summary

In this article we advised the Problem of legal position's bailiffs

ӘОЖ 349.2

Қ.Р. Сарықұлов, А.Е. Жақсыбаева, Б.Р.Мелдебеков
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕ ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ТУЫНДАУ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа: Мемлекеттік қызметтің алдында тұрған міндеттерді жүзеге асыру үшін еңбек қатынастарының құқықтық реттелуі аса маңызға ие болады. Сондықтан мемлекеттік қызметтегі еңбек құқықтық қатынастарының туындау негіздеріне басты назар аударуды қажет етеді.

Кілттік сөздер: мемлекеттік қызмет, мемлекеттік қызметші, еңбек құқығы, еңбек қатынастары, еңбек шарты, кадрлік резерв, конкурс, мерократия.

Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында "жаңа экономикалық саясат табыстылығының басты шарты кадрлар арқылы нығайтылуға тиіс. Бұл үшін біз: басқарушылық ресурсын жетілдіруге тиіспіз әрі бұл үшін бізде резервтер бар. Менеджменттің жаңа құралдарын және мемлекеттік сектордағы корпоративтік басқарудың қағидаларын енгізу қажет" делінген.

Қазақстан тәуелсіздік алған уақыттан бері жүйелі реформаларды өткізу нәтижесінде мемлекеттік қызметтің моделі құрылған. Осы саладағы реформалаудың негізгі мақсаты лайықты кадрларды іріктеуді қамтамасыз етуге, жеке қызметтерін бағалау негізінде кәсіби және мансапты қозғалуына немесе өсуіне бағытталған.

Мемлекеттік қызметшілерді халық мүддесі мен олардың өмірін жақсартуға бағытталған ортақ мақсат біріктірені анық.

Соңғы уақытта мемлекеттік қызмет мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының заңнамасында бірқатар өзгертулер мен толықтырулар орын алуда, оның ішінде ҚР еңбек кодексіне және ҚР "Мемлекеттік қызмет туралы" заңына өзгерістер енгізілген.

Мемлекеттік қызметтің алдында тұрған міндеттерді жүзеге асыру үшін еңбек қатынастарының құқықтық реттелуі аса маңызға ие болады. Сондықтан мемлекеттік қызметтегі еңбек құқықтық қатынастарының пайда болуы басты назар аударуды қажет етеді.

Кейбір жағдайларда еңбек құқықтық қатынастарының пайда болуына күрделі айғақтық құрамның болуы, мысалы, жұмысқа қабылдау туралы акт, сайланбалы қызметке сайлану туралы акт және т.б. қажет.

Мемлекеттік қызметте еңбек құқықтық қатынастардың пайда болу, өзгеру және тоқтату негіздері ретінде заңға негізделген айғақтар бола алады.

Бәріне белгілі болғандай, заң ғылымында, мемлекеттік лауазымды ауыстырудың төрт ұйымдастыру-құқықтық әдісі бар: қабылдау, тағайындау, сайлау және конкурс.

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 20 б. бойынша Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жағдайларды қоспағанда, еңбек қатынастары қызметкер мен жұмыс берушінің арасында еңбек шартының негізінде туындайды.

Мемлекеттік мекемелер мен ұйымдарға қызметкер ретінде жеке еңбек шарты бойынша жұмысқа алынған тұлғалардың немесе өзге де жұмыс берушілерде жалдану бойынша жұмыс істейтін қызметкерлердің еңбегін қолдануға байланысты қатынастар ғана еңбек заңдарымен реттеледі.

Еңбек қатынастарын өзге құқықтық қатынастардан ажыратудың мынадай үш ерекше белгілері бар:

1) олар жеке еңбек шарты негізінде нақты кәсіпорынның еңбек ұжымына мүше болған қызметкердің кіруімен туындайды;

2) еңбек қатынастары бойынша қызметкер белгілі бір мамандық (кәсіп), біліктілік немесе қызмет бойынша жұмыс атқару міндетін өзіне алады, ал ұйым аталған жұмыстың орындалуы үшін қажетті еңбек жағдайларын жасау міндетін алады;

3) еңбек қатынастарының тараптары - қызметкер де, жұмыс беруші де ішкі еңбек тәртібі ережелеріне бағынады.

Қазақстан Республикасының заңдарында, жұмыс берушінің актілерінде белгіленген жағдайларда және тәртіппен еңбек шартын жасау алдында:

1) лауазымға сайлану (сайлау);

2) тиісті лауазымға орналасуға конкурс бойынша сайлану;

3) лауазымға тағайындау немесе лауазымға бекіту;

4) заңда уәкілеттік берілген органдардың белгіленген квота есебіне жұмысқа жіберуі;

5) еңбек шартын жасасу туралы сот шешімін шығару рәсімдері болуы мүмкін.

Мемлекеттік қызметке ауысу әдістеріне қарамастан, үміткердің тұлғалық, кәсіби, саяси және басқа да қасиеттерін бағалау арқылы жүзеге асырылады.

Негізінен, бағалау объективтік немесе субъективтік сипатқа ие болуы мүмкін. Д.Н. Бахрахтың пікірі бойынша ауыстыру туралы мәселе шешілуде аталған қасиеттердің өзара байланысу қағидасына және әлеуметтік пен демографиялық өкілділік қағидасы есепке алынуы қажет.

Қазақстан Республикасының "Мемлекеттік қызмет туралы" Заңының 11 бабына сәйкес саяси мемлекеттік қызметшінің қызметке тұруы ҚР заңнамасымен бекітілген басқа да тәртіп пен жағдайларда, тағайындалу немесе сайлану негізінде мүмкін.

Мемлекеттік қызметке іріктелу және қозғалу процедураларын жетілдірілуде әкімшілік мемлекеттік қызметке тұру және одан өтуге заңмен жаңа талаптар қарастырылғанына бір жылдан астам уақыт болды. Осы тұрғыдан еңбек құқықтық қатынастарының пайда болуына әкімшілік мемлекеттік қызметтің кадрлік резервіне азаматтарды таңдау және таңдау нәтижесі бойынша кадрлік резервке тұрғандардың арасынан ваканттық әкімшілік қызметке конкурс жариялауды қамтиды.

Қазіргі таңда кадрлік резерв негізінде мемлекеттік органдар кадрлерін толтыру негізгі көз болып тұрғаны бар.

Мерократия қағидаттарына сәйкес кадрлердің қызмет бабамын өсуде, олардың қызметі мен оны бағалау нәтижелері есептеледі. Осы принципті нығайту, яғни мемлекеттік қызметшінің қызметін немесе еңбегін бағалау, қажетті кадрлерді іріктеу үрдісінде және қозғалтқанда оның сіңірген еңбегі бағалануы қажет. Осыған орай, кадрлердің қозғалу және карьералық жоспарлау институтын жетілдіруге бағытталған шараларда заңда көзделген.

Аталған қағидаттарының келесідей негізгі элементтерін айқындауға болады:

- мемлекеттік қызметке өту конкурс негізінде жүзеге асырылады;

- талапкерлерді бағалау олардың жеке қабілеттерінің критерийлері білімі мен тәжірибесі бойынша жүзеге асырылады;

- дискриминациялауға жол бермеу үшін барлық мемлекеттік қызметкерлерге бірдей қатынас болуын қамтамасыз ету;

- күрделілігі немесе маңыздылығы бірдей болып табылатын қызметіне еңбектерін тең төлеу немесе орындаған жұмыс нәтижесіне байланысты төлеу;

- өз қызметінде тиімді нәтижелерге жеткен мемлекеттік қызметкерлерді көтермелеу, нәтижелері қанағаттанарлықсыздардың қызметтерін түзету, қызметтерінің нәтижелері қанағаттанарлықсыз қызметкерлерді жұмыстан шығару.

Негізінен, мерократия қағидасын пайдалану әр бір азаматқа әлеуметтік, кәсіби және мансаптық тұрғыдан өсуге қажетті мүмкіндіктер береді, сондықтан да әлеуметтік жаңартудың басты құралы болып саналады.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі осы салада тиімді және ашық механизмдерін ендіру, карьералық жоспарлау және бағалау жүйесін, «А» басқару корпусын құру және кадрлық қызметтің рөлін жоғарлату, мемлекеттік қызметшінің марапаттау және мотивациялау шараларын, қызметтік этика мен жемқорлыққа қарсы шараларын жетілдіру арқылы мемлекеттік аппараттың кәсібилігін және тиімділігін жоғарлатуға бағытталады.

Әкімшілік мемлекеттік қызметшінің жұмысының тиімділігі мен сапасын анықтау үшін заңмен оның қызметін бағалау үшін тиісті ережелер көзделген. Кәсіби даму мен карьералық өсуді қамтамасыз ету мақсатында заңмен «А» корпусының қызметшілері үшін ротация институты енгізілген.

Мемлекеттік органдардың қызметін, өкілеттілігін беруге байланысты оны қайта ұйымдастыру жағдайында мемлекеттік қызметшіні әлеуметтік қорғау шаралары да бары анық.

Осы органдардың жұмысының тиімділігі мен оның тұрақтылығын қамтамасыз етуде еңбек қатынастарының туындау негіздері аса маңызға ие. Мемлекеттік қызметке тұру кезінде жеке мүддені көздейтін тұлғалардың мемлекеттік қызметке тұруға мүмкіндігі жоқ екендігін және конкурстық іріктеудің айқындығы осындай жағдайды азайтуға жол беретіні анық.

Сонымен, Қазақстан халқы сенім білдіретін саяси көшбасшылар саясатты қалыптастыратын болса, кәсіби мемлекеттік қызметшілер- оның орындалуын қамтамасыз ететін жүйені қалыптастыру мемлекеттік қызметтің негізгі мақсаты болып табылады.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан-2050»Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2012ж.
2. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі. 15 мамыр 2007ж., №251 (өзгертулер мен толықтырулар 04.02.2013ж.)
3. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметтің жаңа моделінің Тұжырымдамасы. 2011ж.- // <http://www.treasury.kz/>
4. Қазақстан Республикасының 2020 ж. дейінгі дамуының стратегиялық жоспары. (2010 ж. 1 ақпанындағы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен бекітілген)
5. Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы» 1999 жылғы 23 шілдедегі № 453-1 Заңы (13.01.2014ж. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
6. Бахрах Д.Н. Административное право России. Учебник для вузов. М.: Издательство.НОРМА, 2000
7. Галиакбарова Г.Г. Актуальные вопросы правового регулирования трудовых отношений в
8. Республике Казахстан.Астана, 2012- // <http://www.sworld.com.ua>, 27.12.2012ж.
9. Нургалиева Е. Концептуальные новации Трудового кодекса Республики Казахстан.
10. Специализированный ежемесячный журнал "ЮРИСТ", №11, 2012г.- // <http://journal.zakon.kz>.

Резюме

В данной статье рассматриваются основания возникновения трудовых правоотношений на государственной службе.

Summary

In this article are considered the bases of emergence of labor legal relationship on state service.

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ӘОЖ 631:330.322

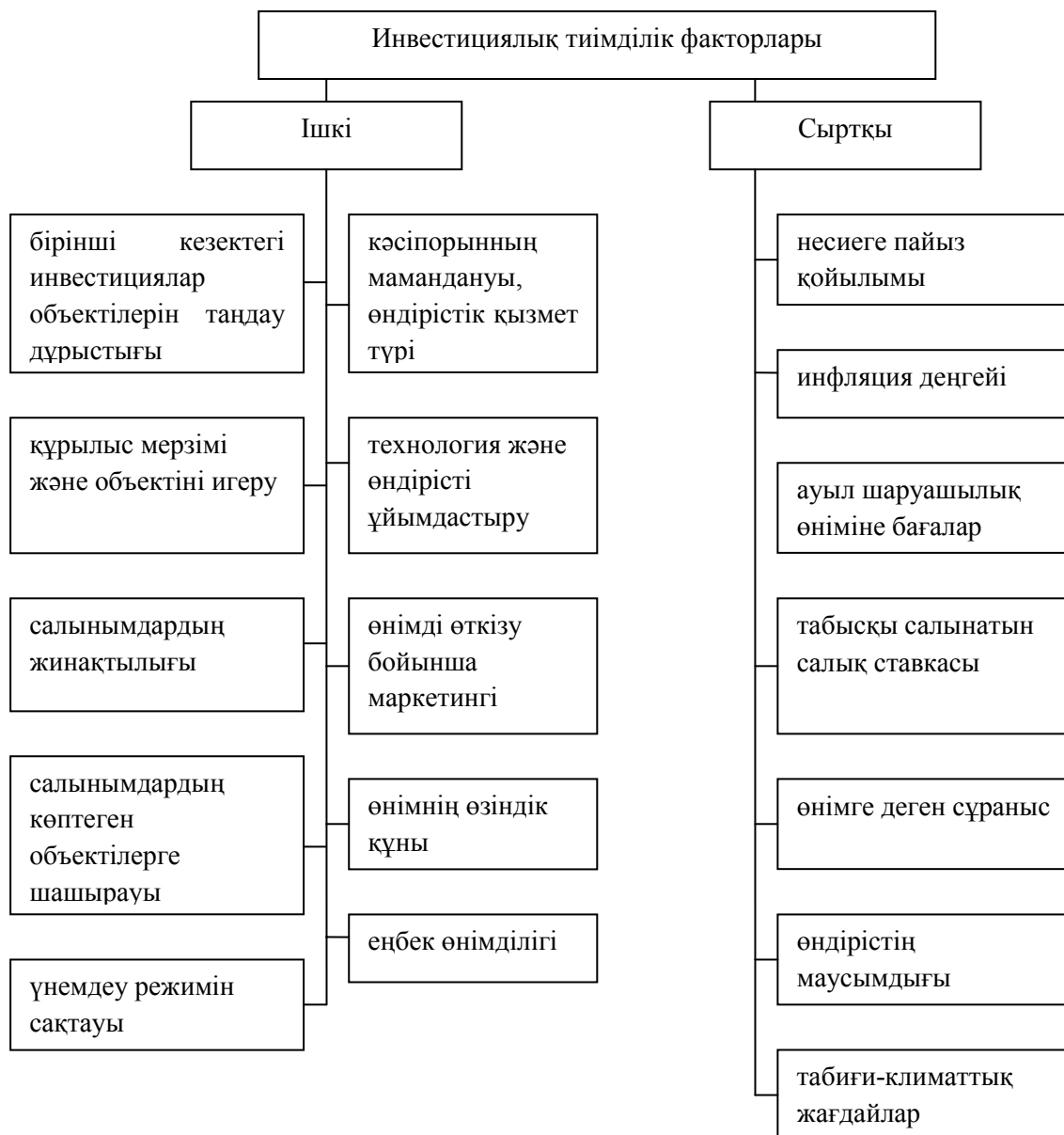
Айдарова А.Б., Абеева Ж.Н.

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

**ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНА ИНВЕСТИЦИЯ
ТАРТУДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

Қазақстан Республикасында аграрлық сектор экономиканың аса маңызды саласы және ол экономикалық дағдарысты жою, тамақ және жеңіл өнеркәсіпті дамыту, саяси және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету жолында шешуші роль атқарады. Көптеген жылдар бойы өнімді еңбекке ынталандыру тетіктерін жете пайдаланбағандықтан аграрлық салада терең дағдарыс қалыптасты. Одан шығудың бірден-бір жолы осы салада кешенді және жүйелі түрде экономикалық реформа жүргізу керек болды. Еліміздің әлемдік сауда ұйымына кіруі ауыл шаруашылық өнім өндірушілері үшін - дақылдардың сапасын, өнімділігін арттыру керек. Сапалы өнім алу, өнімділікті жоғарылату бірінші кезекте қызмет көрсететін орталықтардың техникалық базасын жетілдіру: алдыңғы қатарлы экологиялық қауіпсіз техникамен, технологиямен жабдықталуын тиімді ұйымдастыруын қажет етеді. Сонымен қатар өндіріс тиімділігін жоғарылатуға алып келетін инновациялармен жаңа технологияларды енгізу негізгі функциясы болып табылады. Агроменеджерлерді жалдау әлемдік нарықта бәсекеге қабілетті өнім өндіруге негіз болады. Нарықтық экономика жағдайында агроөнеркәсіптік кешенінде жүргізілген реформаның негізгі мақсаты өндірістің тиімділігін арттыру, өнім сапасын жақсарту, өнімнің өзіндік құнын төмендету арқылы халықты азық-түлік пен қамтамасыз ету болып табылады. ҚР – сы ауыл шаруашылығын тиімді дамытудың бір жолы ауыл шаруашылығын материалдық - техникалық ресурстармен, өндірістік қызмет көрсетуді қамтамасыз етуші кәсіпорындарға, ауыл шаруашылық кәсіпорындарын техникалық және жөн - жобалық көмек көрсетуші фирмаларға көңіл аудару.

Ауыл шаруашылығына келіп түсетін инвестицияларды арттыруды микро, яғни кәсіпорын деңгейінде қарастырсақ, салынған капиталдық салынымдардың экономикалық тиімділігіне көптеген факторлар әсер етеді және осы факторларды үлкен екі топқа бөліп қарастыруға болады – ішкі және сыртқы орта факторлары (сурет 1).

Сурет 1. Аграрлық секторға инвестицияның тиімділік факторлары

Қазіргі уақытта аграрлық секторға салынған инвестициялардың қайтарымдылығының төмен деңгейде болуына 2-топтың факторларының әсері мол. Ол мыналармен анықталады: инфляция, баға диспаритеті, несиеге жоғары пайыз қойылымы, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге қатысты дұрыс ойластырылмаған салық саясаты т.б.

Қалыптасқан бұл мәселелерді мемлекет деңгейінде қарастырып, шешпейінше аграрлық секторға тартылған инвестицияның тиімділігін арттыру туралы айту мүмкін емес. Әрине, мемлекет инвестицияны ынталандыру бойынша біраз шаралар қолдануда.

Инвестициялық қызметтің белсенділігін арттыру мен оның экономикалық тиімділігін жоғарылату аграрлық секторда капитал салынымдарының түсуін, жеңілдік несиелерін қолдануға көмектеседі.

Кесте 1
2009-2013 жж. ОҚО ауыл шаруашылығының негізгі көрсеткіштері

	2009	2010	2011	2012	2013	Ауытқу 2013ж. 2009ж. + / -
Ауыл шаруашылық құрылымдарының саны, бірлік	72015	72018	71638	81034	81023	+9008
оның ішінде:						
Ауыл шаруашылық кәсіпорындары	2537	2681	2868	4800	4342	+1805
шаруа (фермерлік) қожалықтар	69478	69337	68770	76234	76681	+7203
Ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, млн. теңге	137926,4	163832,8	207914,9	259203,7	296993,7	+159067,3
Оның ішінде:						
өсімдік шаруашылығы	66 760,5	85 152,3	108 186,7	142 566,2	167 974,9	+101214,4
мал шаруашылығы	70 378,9	77 734,4	98 850,8	115 518,1	127 562,5	+57183,6
ауыл шаруашылығы салаларындағы қызметтер	787,0	946,1	877,4	1 119,4	1 456,3	+669,3
ЖАӨ ауыл шаруашылық өнімдерінің үлесі, %	9,3	9	8,6	14,5	13,9	
Өндіріс салалары бойынша ауыл шаруашылығының жалпы өнімдерінің құрылымы, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
өсімдік шаруашылығы	48,4	52,0	52,0	55,0	56,6	
мал шаруашылығы	51,0	47,4	47,5	44,6	43,0	
ауыл шаруашылығы салаларындағы қызметтер	0,6	0,6	0,5	0,4	0,4	

1 кестеде көрсетілгендей 2009-2013 жылдары аграрлық сектордың дамуы тұрақтанған, ауыл шаруашылық өнімдерінің өсуі де байқалған, 2013жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 297 млрд. теңге деңгейіне жеткен, оның ішінде өсімдік шаруашылығы 168 млрд. теңге, мал шаруашылығы өнімі 127,6 млрд. теңге болса, ал ауыл шаруашылығы салаларындағы қызметтер 1,4 млрд. теңгені құраған.

Осы кезең ішінде ауыл шаруашылығы өнімдерінің құрылымдық қатынастары да өзгерген. Егер 2009 жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнімдерінің 48,4%-ын өсімдік шаруашылығы өнімдері құраса, сәйкесінше 51,0%-ын мал шаруашылығының өнімдері құраған. 2013 жылы бұл қатынас өзгерген, өсімдік шаруашылығы, ауыл шаруашылығының жалпы өнімдерінің 56,6%-ын құраған, мал шаруашылығының өнім үлесі төмендеген – 43,0%.

2013 жылы ЖАӨ облыстың ауыл шаруашылық үлесі 13,9%-ды құраған. Ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру бойынша облыс республика бойынша бірінші орынды алады.

Ауыл шаруашылығының аймақтық өнімдер құрылымында өсімдік шаруашылығының (сала өнімінің 56,6%) басым түсуімен байланысты, облыстың ауыл шаруашылығының даму қарқыны, негізінен, егін алқаптарының өсуімен және астық, техникалық және көкөніс бақша дақылдарының түсімінің артуымен анықталған.

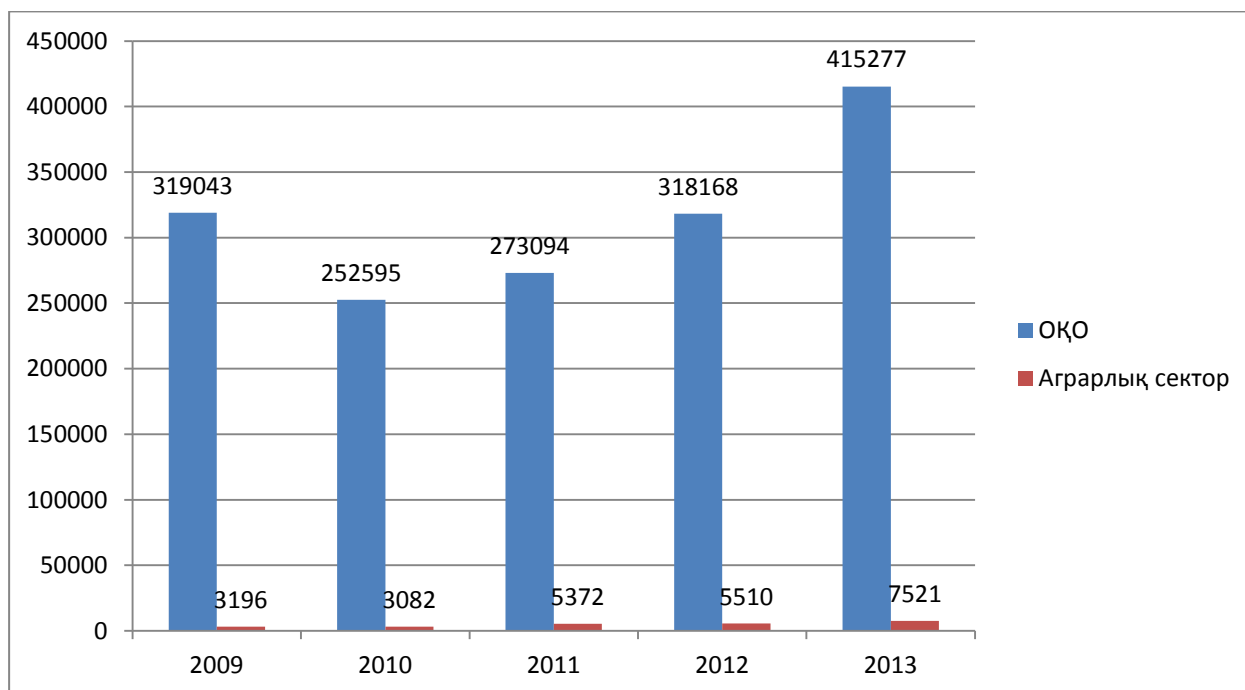
Оңтүстік Қазақстан облысының аграрлық секторы өңдеуші саласының қазіргі жағдайын өндірісті одан әрі дамыту үшін әлеуеті мол, тұрақты деп сипаттауға болады. Ауыл шаруашылық өнімдерін қайта өңдеу және тамақ өндіріс көлемдері жыл сайын арта түсуде.

Инвестициялар тарту ұлттық экономиканың экономикалық өсімі мен оның бәсекеге қабілеттілігінің жоғарылауын анықтайтын, сондай-ақ оның әлемдік өндірістік үдерістермен ықпалдасуына ықпал ететін аса маңызды факторлардың бірі болып табылады. Қабылдаушы елдің экономикасына шетелдік инвестициялар ағыны кәсіпорындардың дамуын, адами капитал сапасын жоғарылатуды, жаңа жұмыс орындарын ашуды жеделдетіп, озық технологияларды тарта және олардың жанама салаларға таралуын ынталандыра алады. Сондықтан соңғы екі он жылдықта жаһандық инвестициялар үшін бәсекенің күшеюі байқалады, бұл өз кезегінде мемлекеттің алдына елдің

инвестициялар үшін тартымдылығын жоғарылатуға бағытталған экономикалық саясаттың кешенді шараларын әзірлеу мен жүргізу міндетін қояды.

Инвестициялар елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына айтарлықтай әсер етеді. Макродеңгейдегі инвестициялар - кеңейтілген қайта өндіру саясатын іске асыруға, өндіріс секторын құрылымдық қайта құруға және экономиканың барлық салаларының теңгерімді дамуына, инновацияларды енгізуге, ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге негіз болып табылады. Микродеңгейдегі инвестициялар өндірісті кеңейту мен дамыту, оның техникалық деңгейін жоғарылату, негізгі қорлардың моральдық және физикалық тозуын төмендету, өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату, сондай-ақ қоршаған ортаға экологиялық әсерді төмендету үшін қажет.

Шаруашылықтың жаңа түрлерінің құрылуы, олардың нарық жағдайларына адаптациясы, ауылдық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау мал шаруашылығы саласының тұрақтануына ықпал етті. 2005 жылдан бастап ауыл шаруашылығы малдарының санының тұрақты өсуі және мал өнімдері өндірісінің тұрақты өсімі байқалуда. Өндіріс көлемінің өсімі, малдардың өнімділігінің артуынан емес, өйткені өнімділігі төмен малдардың басым түсуінен, негізінен мал басының артуымен болып отыр.

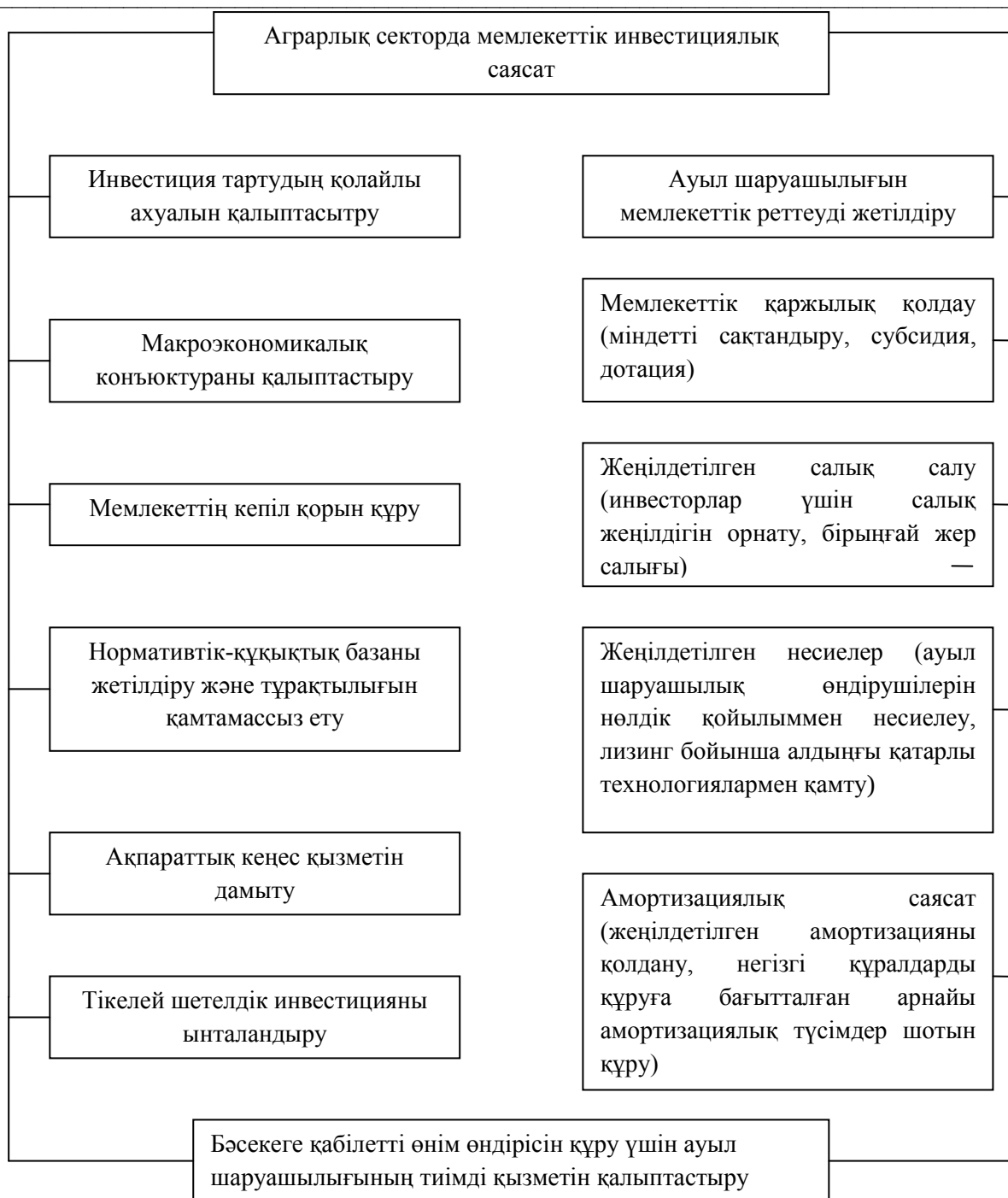
Сурет 2. ОҚО аграрлық секторға тартылған инвестициялар (2009-2013), млн. тг.

Қазақстан Республикасы статистикалық деректеріне сәйкес 2 суретте көрсетілгендей Оңтүстік Қазақстан облысының экономикасына деген шетелдік инвесторлардың қызығушылықтарының артып отырғанын соңғы үш жылдың мәліметтері растайды. 2011ж. тартылған инвестициялар 273094 млн. тг. болса, ал 2013 ж. 415277 млн. тг. құраған, ол 142183 млн. тг. артқанын байқауға болады.

Соның ішінде аграрлық секторға 2011ж. 5372 млн. тг. инвестициялар тартылған болса, 2013ж. 7521 млн. тг. құраған, ол 2149 млн. тг. артқанын байқауға болады.

Инвестиция тартудың қолайлы ахуалын қалыптастыру, макроэкономикалық конъюктураны қалыптастыру және т.б. 1 суретте көрсетілген факторларды ескере отырылып жасалған ықпалы саясат елдің ауыл шаруашылық саласындағы жағдайын жақсарту үшін инвестицияларды тиімді басқару, ресурстар мен қаржыларды оңтайлы қолдану, жеке салымдарға жағдай жасау және оның экономиканың қажетті салаларына жұмсалуды қадағалауға, реттеуге негіз болатын мемлекеттік басқару құралын, механизмін жасақтайды.

Аграрлық секторға инвестиция тартуды қалыптастыруда (сурет 3) осы факторларды ескере отырып белсенді саясат жүргізу бәсекеге қабілетті өнім өндірісін құру үшін ауыл шаруашылығының тиімді қызметін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Сурет 3. Аграрлық секторға инвестиция тартуды қалыптастыру

Аграрлық секторға инвестиция тарту мақсатында аталмыш саланың дамуы, яғни оның тауарларының бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыру тұрғысында бірқатар негізгі бағыттар бойынша нақты іс-шаралар кешенін қабылдау тиімді болмақ. Олар:

1. Аграрлық секторға инвестиция тарту мәселесі бойынша нормативтік-құқықтық қамтамасыз етуді жетілдіру.
2. Ауыл шаруашылығы бойынша инвестициялардың келіп түсуін арттыру жөнінде аймақтық саясат жүргізу.
3. Институционалдық қамтамасыз етуді жетілдіру.
4. Өндіріс тізбегін – мемлекет аралық агроиндустриалдық кластерлер қалыптастыру.
5. Аграрлық сектордағы мемлекеттік инвестициялық саясат тетіктерін жетілдіру.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында инвестицияларды тарту, арнайы экономикалық аймақтарды дамыту және экспортты ынталандыру жөніндегі 2010 - 2014 жылдарға арналған бағдарламаны бекіту туралы. 30.10.2010 № 1145 Қаулысы
2. Экономика отраслей АПК. – М.: Под редакцией Минакова, 2004, 165-190б
3. Л.Л.Иголина. Инвестиции. Учеб. пос. Под ред. В.А.Слепова-М.:Юрист.2002
4. Қазақстан өңірлері 2013 жылы/ Статистикалық жинақ /Астана, 2014

Резюме

В статье рассматриваются аграрный сектор, инвестиционная деятельность в аграрном секторе, внутренние и внешние факторы инвестиционной эффективности, формирование привлечения инвестиции в аграрный сектор ЮКО

Summary

In article the agrarian sector, investment activity in agrarian sector, internal and external factors of investment efficiency, formation of attraction of investment into agrarian sector of YuKO are considered

**ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ**

А.А. Атамқұлов Әлеуметтік-гуманитарлық университет, Шымкент, Қазақстан НАНОТЕХНОЛОГИЯ - КЕЛЕШЕГІ ҮЛКЕН ҒЫЛЫМ САЛАСЫ	3
С.А.Бейсеев, Е.В.Мещерякова, А.К.Тулкбаева, А.С.Ажимуратова ЮКГУ им. М. Ауэзова, ЮКФ РГП «Казахстанский институт стандартизации и сертификации», Шымкент, Казахстан Белорусский государственный технологический университет, Минск, Республика Беларусь КЛЮЧЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ПРИНЦИПА СМК «ВОВЛЕЧЕНИЕ ПЕРСОНАЛА» В ПРОЦЕССАХ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ РГП «КАЗАХСТАНСКИЙ ИНСТИТУТ СТАНДАРТИЗАЦИИ И СЕРТИФИКАЦИИ»	8
Б.Елемес, Е.Шалхар, Н.Бахтыбай, Т. Бейсакулов М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан ЖЕЛ ЭНЕРГЕТИКАСЫ	16
Н.М. Кудайбергенов, А.К.Тулкбаева, Е.Г. Евдокимова ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан ОПИСАНИЕ СИСТЕМЫ НАБЛЮДЕНИЯ ЗА ИЗДЕЛИЯМИ МЕДИЦИНСКОГО НАЗНАЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРОВЕДЕНИЯ КЛИНИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ (ИСПЫТАНИЙ)	21
Б.Т.Таймасов, Т.М.Садуакасов, К.Абеков, Г.Турлыбаева ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан РЕЗУЛЬТАТЫ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ИСПЫТАНИЙ ПРИ ВВОДЕ ОТХОДОВ ПРОИЗВОДСТВА ИЗВЕСТИ В ПОРТЛАНДЦЕМЕНТ ТОО «САСТОБЕ ТЕХНОЛОДЖИС»	26
Е.Шалхар, Б.Елемес, Н.Бахтыбай,Т.Бейсакулов М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан КҮН ЭНЕРГИЯСЫ	29

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ**

А.Аbdizhahankyzy South Kazakhstan State University named after M.Auezov, Kazakhstan, Shymkent THE PROBLEM CONDITION OF FORMATION OF FUTURE TEACHER'S PROFESSIONAL-SPEECH CULTURE	33
С.С.Ағабекова, Ф.С.Танкешова, Ш.Н.Примкулова М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӘНШІЛІК ІСКЕРЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ДАҒДЫСЫ	36
Н.А.Айдаркулова М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан ӘН САБАҒЫНДА КӨРНЕКІЛІКТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ	40
Т.М. Алсатов, А.Г.Исенғалиева, Р.С.Лабенова ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ КНИГОИЗДАНИЯ И СТАНОВЛЕНИЕ	41

Т.М. Алсатов, А.Г. Исенғалиева, Р.С. Лабенова ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ИЗДАТЕЛЬСКОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА	44
С.К.Ахметова Южно-Казахстанский музыкальный колледж, Шымкент, Қазақстан ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ	49
Д.Бадалова, А.Г.Исенғалиева, Р.С.Лабенова ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан МЕЖДУНАРОДНОЕ БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО	52
С.К.Бейсенбаев, А.Х. Алмағамбетов ОБЩИЕ МЕТОДИКИ ДИЗАЙНА В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН	54
Г.И. Дайрабаева, Г.Д. Бейсебекова, Д.Оспанов ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ	56
Р.Д.Дарибаева, М.Ж.Саухамбаева М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРДІҢ ЖАСТАРДЫ ОТБАСЫЛЫҚ-НЕКЕЛІК ӨМІРГЕ ДАЯРЛАУДЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІГІ	59
Р.Д.Дарибаева, А.А. Мамбеталиева М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан ХАЛЫҚҚА ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТ ҚӨРСЕТУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ	63
О.В.Дмитриева Южно-Казахстанский музыкальный колледж, Шымкент, Қазақстан ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЭСТЕТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ В ФОРМИРОВАНИИ АРТИСТИЗМА БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ	66
С.С.Естемесова ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ТЕСТОВОЙ ДИАГНОСТИКИ В МУЗЫКАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКЕ	68
М.К.Жақсылықова, И.Б.Сихымбаев, А.А.Жиенбекова М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан ЖЕТІМ БАЛАЛАРДЫ ӨМІРЛІК ІС-ӘРЕКЕТКЕ БЕЙІМДЕУ ЖҰМЫСЫ	70
А.А.Жиенбекова, Д.Б. Турдимуратов, Қ.Ж. Жамбаева М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан ҚАЗАҚ МЕРЕКЕЛІК-САУЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ОЙЫНДЫҚ НЕГІЗДЕРІ	73
К.А. Жолдасбекова, Н.Б. Бексейтов, Б.А.Жолдасбекова М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ЕНГІЗУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	75
Р.К. Касенова, М.О.Стыкулов, С.Елгонова ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан	77

**РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА-МУЗЫКАНТА
В УСЛОВИЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ В ВУЗЕ**

А.Б. Кудасбекова, Г.Т. Мамбетова 81
ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

**ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ОПИСЫВАЮЩИЕ КОНЦЕПТ «ТОРГ» В
АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

Ф.С.Танкешова, Ш.Н., Примкулова, С.С. Ағабекова, Э.Н.Станбекова 84
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
МЕКТЕП РЕПЕРТУАРЫН ІРІКТЕУДІҢ ҒЫЛЫМИ - ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Н.П. Танкиш, А.Б.Шалдарбекова, А.Б.Сәдібек 86
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
Н.Ә.НАЗАРБАЕВТЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Н.П.Танкиш, Ж.Б.Абдуллаева, Ельчибаева М. 89
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ НЕГІЗІНДЕ ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ
ТИІМДІЛІГІ**

Е.Х. Төлеміс, А.Д.Тажиева, А.Х.Жанконсова 93
(Сырдария-Түркістан мемлекеттік өңірлік табиғи паркі)
**ӨҢІРЛІК ТАБИҒИ ПАРКТИҢ АУМАҒЫНДАҒЫ ФЕНОЛОГИЯЛЫҚ
АЛАҒДАРДЫҢ ОРНАЛАСУЫ**

С.Е.Төлегенова, Р.Д.Дарибаева 96
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
ӘЛЕУМЕТТІК САЛА МАМАНДАРЫНЫҢ САПАЛЫҚ ДАМУ ФАКТОРЛАРЫ

З.В.Митрофанова 99
Южно-Казахстанский музыкальный колледж, Шымкент, Казахстан
**ЗНАЧЕНИЕ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ ДЛЯ
ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ
ПРЕПОДАВАТЕЛЯ**

Қ.О.Ханазарова, Л.Т. Ибрагимова 103
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
КОМПЬЮТЕРЛІК БАҒДАРЛАМАЛАРЫНЫҢ ЕРЕКШІЛІГІ

Ж. Қамбарбеков, Г.С.Шойынбетова, Ж.Қ.Наурызбаев, К.Қ.Наурызбаев 107
ШКК және ЖТК, ОҚМФА колледжі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
**ЖАСТАРДЫҢ ТАРИХИ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ - ТЕХНИКАЛЫҚ ТАНЫМЫН
АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ**

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ**

Е.П. Бекмуратов, М.Ж. Жақсылық, С.А.Козыбахова 109
ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
**ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗОВАННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ
ЛИЦАМИ, ОТБЫВАЮЩИМИ НАКАЗАНИЕ**

А.Бугенова, Е.И.Шабанов 111
ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
РОЛЬ СМИ В ФОРМИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ НА

МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ

- Г.П. Жарылқапова, Г.Т. Мұратова, Р.М.Бердекова** 115
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
**КӘСІПКЕРДІҢ ҚҰҚЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ӘРЕКЕТІ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ
ЖАУАПТЫЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ**
- А.А.Исмаилов, Л.О.Манапова, Омарбаева Л.К.** 119
ЮКГУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
**ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА: СТАТУС, ФОРМЫ И МЕТОДЫ
СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**
- А.А.Исмаилов, М.Р.Алиева, Омарбаева Л.К.** 122
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
**ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ АЯСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ**
- Г.Д. Мейркулова, А.О. Бейсембаева** 125
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
БҮГІНГІ ТАҢДАҒЫ ТЕРРОРИСТІК ҰЙЫМДАРДАН КЕЛЕТІН ҚАУІП ҚАТЕР
- Е.В. Мицкая, Ә. Есімғожа** 127
ЮКГУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
**ВОПРОСЫ ОБСТАНОВКИ, ОБУСЛОВЛЕННЫЕ ВООРУЖЁННЫМ
КОНФЛИКТОМ, КАК РАЗНОВИДНОСТЬ ОБСТАНОВКИ СОВЕРШЕНИЯ
ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО НОВОМУ УГОЛОВНОМУ КОДЕКСУ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН**
- З.Е. Паметов, А.Е. Есеналиев, Р.Ж.Тоханова** 131
М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КЕДЕНДІК БАҚЫЛАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ
НЕГІЗДЕГІ**
- А.Е.Паридинова** 133
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
**ӨМІР БОЙЫ БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ
КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ**
- Н.М.Салыбек, А.Е.Жақсыбаева, П.Т.Есенбекова** 139
М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАРДЫ АЗАМАТТЫҚ -ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ
- М.А.Сарсенова, М.М.Жумабекова, Г.М.Жайлауова, Ж.М.Ускенбекова** 142
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
СОТ ОРЫНДАУШЫСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІНІҢ ПРОБЛЕМАЛАРЫ
- Қ.Р. Сарықұлов, А.Е. Жақсыбаева, Б.Р.Мелдебеков** 145
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
**МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕ ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ТУЫНДАУ
НЕГІЗДЕРІ**

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

- Айдарова А.Б., Абеева Ж.Н.** 148
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
**ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНА
ИНВЕСТИЦИЯ ТАРТУДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

Ғылыми журнал

2001 жылдың тамызынан бастап шығарылуда
Жылына 4 нөмірі шығарылады

Редакторлары: Махашов Е.Ж., Наурызбаев Қ.К.

Журналды шығаруға жауапты: Наурызбаев Қ.К.

Техникалық редакторлар: Наурызбаев Қ.К., Усебаева Г.Л.

Меншік иесі: М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

Журнал Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркелген № 10469 –ж (12.11.2009 ж.)

Алғашқы тіркелуі және нөмірі № 2226-ж (13.08.2001 ж.)

Научный журнал

Издается с августа 2001 года

Выпускаются 4 номера в год

Собственник: Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова

Регистрационное свидетельство журнала №10469–ж (12.11.2009г.) выдано Министерством культуры и информации Республики Казахстан

Номер и дата первичной постановки на учет № 2226-ж (13.08.2001 г.)

Подписано в печать 23.12.2014 г. Объем п.л. 9 Тираж 300 экз.
Бумага писчая. Печать офсетная. Заказ № 3235 НИУ ЮКГУ им. М.Ауэзова,
г. Шымкент, пр-т Тауке-хана,5, тел: 21-06-48

